

SLEZSKÝ SBORNÍK

ACTA SILESIACA

ROČNÍK CXIX / 2021
ČÍSLO 2

ŘÍDÍ ALEŠ ZÁŘICKÝ

REDAKCE

Vedoucí redaktor: Aleš Zářický
Výkonný redaktor: Ondřej Kolář

REDAKČNÍ RADA

Robert Antonín, Jiří Brňovják, Martin Franc, Jiří Friedl, Jan Hruboš, Zdeněk Jirásek, Jiří Knapík,
Irena Korbelářová, Petr Kozák, Matěj Martinčák, Radmila Prchal Pavlíčková, Jan Hruboš,
Jerzy Sperka, Janusz Spyra, Tomáš Staněk, Marek Starý, Rudolf Žáček

Vydává Slezské zemské muzeum.

Časopis je evidován v rámci databáze European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH Plus).

ADRESA REDAKCE

Slezské zemské muzeum, Redakce Slezského sborníku
Nádražní okruh 31, 746 01, Opava, Česká republika
e-mail: slsb@szm.cz
web: <http://www.szm.cz/rubrika/71/veda-a-vyzkum/periodika/slezsky-sbornik.html>

Toto číslo vyšlo 1. 12. 2021

Vychází 2x ročně
Evidenční číslo MK: E 1240
ISSN 0037-6833

All foreign orders are executed exclusively by agencies:
KUBON-SAGNER, BUCH EXPORT-IMPORT GmbH, D-80328 München, BRD
E-mail: postmaster@kubon-sagner.de
MYRIS TRADE LTD., P.O. BOX 2, 142 01 PRAGUE, CZECH REPUBLIC
Tel.: 00420 234 035 200 * Fax: 420 234 035 207 * E-mail: myris@myris.cz
Foreign orders executed by other subscription agencies contradict the publisher's agreements with the above mentioned sole agencies and they will be regarded as illegal.

Tisk: Tiskárna Knopp, s. r. o., U Lípy 926, Nové Město nad Metují, www.tiskaarnaknopp.cz

Za jazykovou správnost publikovaných textů odpovídají autoři.

© Slezské zemské muzeum, Opava 2021

STUDIE / ARTICLES

Paweł Milejski: Skarb groszy praskich z Leśnicy 5–32

Wacław Gojniczek: Przywilej z 1521 roku barona Aleksego Turzo z Bethlemafalvy dla szlachty pszczyńskiego państwa stanowego w sprawie utworzenia sądu ziemskiego 33–39

Małgorzata Konopnicka: Oberamtsregierung w Opolu i Brzegu – trzeci główny sąd śląski, stan osobowy i zasady działania w latach 1744–1806 40–56

Kristýna Folwarczná – Richard Moravec: České tělovýchovné spolky na území Českého Slezska. Od počátku do nuceného zániku 57–76

Tomáš Krömer – Zdeněk Jirásek: Zemědělský rozhlas ve Slezsku 77–102

Lubomír Hlavienka: Národnostní problematika v okrese Bruntál mezi roky 1960 až 1989 103–129

Pavel Šopák: Brno, Morava a moderní architektura: jubilejní bilance 130–143

Materiály / Materials 144–153

Kamil Rodan (†): Přátelství, které zavazuje, aneb Dvanáct let tichého souznění slezského etnografa a folkloristy Antonína Satkeho se štěpánkovickým vypravěčem Josefem Smolkou

Recenze a zprávy o literatuře / Reviews and Brief Notices 154–163

Hrsg. Lukáš FASORA – Ewald HIEBL – Judit PÁL – Petr POPELKA, Elitenforschung in der Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts. Erfahrungen und metodisch-theoretische Inspirationen. (*Ondřej Haničák*); Jaroslav MARIA, Já: vlastní životopis. (*Kamil Rodan*); Jan DVOŘÁK – Jaroslav FORMÁNEK – Adam HRADILEK, Čechoslováci v Gulagu III. (Příběhy krajanů popravených či vězněných v Sovětském svazu). (*Kamil Rodan*); Edd. Zdenko MARŠÁLEK – Jiří NEMINÁŘ, Ve dvou uniformách: Nuceně mobilizovaní do Wehrmachtu a jejich účast v odboji. Okolnosti, souvislosti, marginalizace. (*Ondřej Kolář*); Libor MARTINEK: Laško-evropský básník Ľudovik Lysohorsky. (*Jiří Šil*); Josef KREUTER, Z Brandejsa do Bruselu. Vzpomínky na léta 1942–1993. (*Kamil Rodan*); Karel KUKAL, Deset křížů. (*Kamil Rodan*)

Kronika / Chronicle 164–166

Odešel Kamil Rodan (*Ondřej Kolář*); Workshop Displaced Memories & Memories of Displacement. Vanquished Others, Silenced Past, and the Burden of Implication in the 21st Century. (*Ondřej Kolář*)

Bibliografická příloha / Bibliography 167–169

SKARB GROSZY PRASKICH Z LEŚNICY¹

Paweł Milejski

Paweł Milejski: The hoard of Prague groschen from Leśnica

The hoard of Prague groschen from Leśnica (Strzelecki County, Opolskie Voivodeship) was incidentally discovered in 1977. The deposit consists of 310 Prague groschen – 65 of Charles IV and 245 of Wenceslas IV. All coins were struck in Kutná Hora mint. This hoard does not appear in numismatic literature, we only know two short mentions – first regarding the circumstances of the discovery and the second from the inventory of numismatic findings from 1156–1500 from Poland. In both of them coins were correctly identified as Prague groschen, however, none of the mentions gave the exact amount of groschen of individual issuers. Only now, more than half a century after the discovery of this find, it was possible to carefully develop it and assign all coins to specific rulers and to new typologies created by Czech researchers (Pinta 2015 and Hána 2003). The oldest coins from this deposit were minted during the time of Charles IV, in the years 1350–1358. The youngest coins, which set the terminus post quem of the hoard from Leśnica, were minted during the reign of Wenceslas IV in the years 1400–1405.

Key words: Prague groschen, Coins, Hoard, Leśnica, Silesia, Numismatics

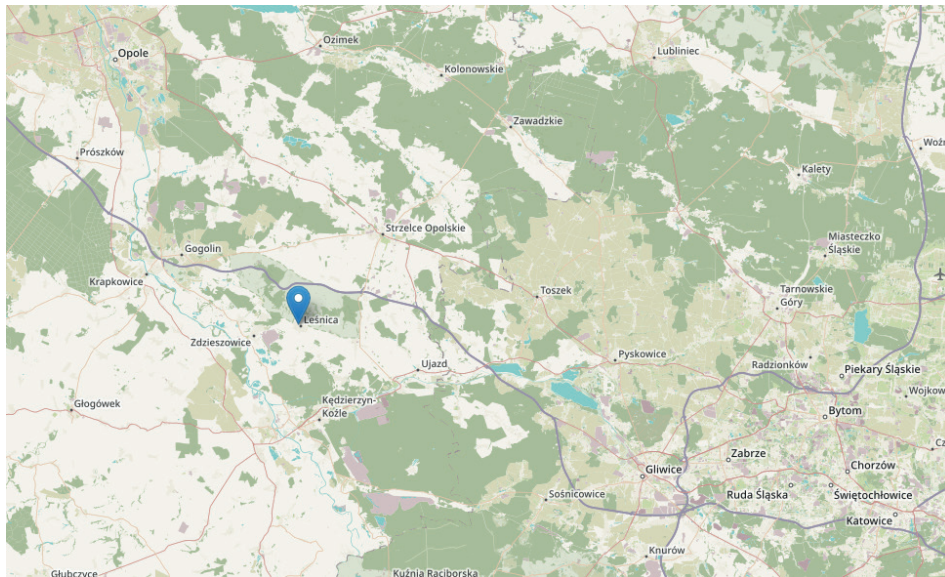
Znaleziska numizmatyczne, które ze względu na ilość i okoliczności odkrycia podzielić możemy na pojedyncze, kumulatywne i gromadne² są jednym z bardziej pożądanych zabytków podczas badań archeologicznych. W szczególności ten ostatni rodzaj znaleziska, nazywany również skarbami, które często są bardzo bogate, posiadają duży walor ekspozycyjny oraz niosą ze sobą wiele informacji, cenione i lubiane są przez naukowców. Na obszarze Śląska, w rozumieniu historycznym i geograficznym, w czasach Karola IV (1346–1378) oraz jego syna, Wacława IV (1378–1419), zauważamy znaczną intensyfikację w tezauryzacji majątku. Doskonałą monetą do gromadzenia dóbr był grosz praski, który dzięki wysokiej wartości wewnętrznej i małym udziałem wartości kredytowej bardzo dobrze nadawał się do tej funkcji.³ Potwierdzeniem tego założenia są znaleziska gromadne zarejestrowane na terenie Śląska, które zawierają grosze praskie Wacława IV, do których domieszką czasami są monety jego ojca. Do tej pory udało nam się skatalogować 32 skarby, których główny trzon lub domieszkę stanowiły monety syna Karola IV.⁴ Dla porównania z tego samego obszaru znamy jedynie cztery znaleziska pojedyncze

1 Publikacja powstała w wyniku badań prowadzonych w ramach projektu *Rola i obieg grosza praskiego w Europie Środkowowschodniej od 1346 do 1547 roku*, finansowanego z ramienia Narodowego Centrum Nauki, grant nr UMO-2017/27/N/HS3/00899.

2 Stanisław SUCHODOLSKI, *Znaleziska monet i konteksty archeologiczne. Próba klasyfikacji*, in: Numizmatyka średniowieczna. Moneta źródłem archeologicznym, historycznym i ikonograficznym, Warszawa 2012, s. 260–262.

3 Paweł MILEJSKI, *Skarb groszy praskich z Oleśnicy*, Katowice 2015, s. 21.

4 P. MILEJSKI, *Skarb groszy praskich Karola I oraz Wacława IV z Oleśnicy na tle znalezisk groszowych Wacława IV na Śląsku – analiza ilościowa i miejsce występowania*, Folia numismatica, 29/2, 2015, s. 169–170; P. MILEJSKI, *Odkrycie skarbu groszy praskich pod Boguszowem*, in: Skarb groszy praskich z XIV i XV wieku z Boguszowa (tak zwany skarb wałbrzyski), ed. Borys Paszkiewicz, Wrocław 2020 (=Bibliotheca nummaria Leopoldina 1), s. 15–24; P. MILEJSKI, *Analiza numizmatyczna*, in: Skarb groszy praskich z XIV i XV wieku z Boguszowa (tak zwany skarb wałbrzyski), ed. B. Paszkiewicz, Wrocław 2020 (=Bi-

Mapa 1. Położenie Leśnicy względem największego ośrodka województwa opolskiego – Opola, oraz aglomeracji górnośląskiej z zaznaczonym Bytomiem, Chorzowem i Zabrzem.

Źródło: <https://www.openstreetmap.org/> (© autorzy OpenStreetMap., domena publiczna).

groszy Wacława IV.⁵ Zestawienie to ukazuje, że szerokie grosze czeskie obficie napływały na teren Śląska, gdzie w późnym średniowieczu pełniły funkcję głównego pieniądza do zawierania większych transakcji handlowych oraz do tezauryzacji.⁶

Jednym z takich znalezisk gromadnych jest skarb z Leśnicy (pow. strzelecki, woj. opolskie), który ujawniono 30 maja 1977 roku. Odkrycia dokonano przypadkowo podczas prac budowlanych prowadzonych na rynku w Leśnicy. Operator koparki podczas wykopywania fundamentów budynku mieszkalno-usługowego odnalazł naczynie ceramiczne wypełnione monetami. Po dokonaniu odkrycia niezwłocznie powiadomiono Biuro Dokumentacji Zabytków w Opolu,⁷ którego pracownicy prowadzili nadzór archeologiczny podczas inwestycji. Niestety ze względu na okoliczności odnalezienia nie udało się ustalić dokładnego miejsca zalegania naczynia, które znajdowało się na głębokości ok. 1,5–2, m.⁸

Cały skarb przekazany został do Muzeum Śląska Opolskiego w Opolu, gdzie monety oraz naczynie ceramiczne zostały poddane konserwacji oraz inwentaryzacji. Całe znalezisko do dzisiaj znajdują się w zbiorach tej placówki, w Dziale Historii, pod numerem

bibliotheca nummaria Leopoldina 1), s. 52–99.

5 P. MILEJSKI, *Skarb groszy praskich Karola I*, s. 169–170; Paweł DUMA – Borys PASZKIEWICZ, *Kadłub, gm. Miękinia, pow. średzki*, Wiadomości Numizmatyczne, R. LIV, z. 1, 2010, s. 97–98.

6 Jerzy PINIŃSKI, *Grosze czeskie w obrocie monetarnym Europy Środkowej i Wschodniej*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Numizmatyczna i Konserwatorska, 1989, nr. 9, s. 145–147.

7 Dzisiejszy Wojewódzki Urząd Konserwatora Zabytków w Opolu.

8 Klemens MACEWICZ, *Leśnica, gm. loco, Rynek*, Opolski Informator Konserwatorski, 1983, nr. 2, s. 58–60.

inwentarzowym MŚO-M-1401/1–310. Odnaleziony skarb jest dość okazały, liczy 310 monet, które od razu po odnalezieniu poprawnie zidentyfikowano jako grosze praskie. Niestety do tej pory znalezisko to nie zostało w pełni opracowane, a przez niemal pół wieku od jego odkrycia skarb z Leśnicy doczekał się jedynie dwóch krótkich wzmianek. Pierwsza dotycząca okoliczności odkrycia depozytu, gdzie zidentyfikowano emitentów jedynie 237 monet – 63 grosze Karola IV i 174 grosze Wacława IV – z kolei pozostałe 73 egzemplarze zostały uznane za nieczytelne ze względu na zły stan zachowania, w skutek czego konkretny władca nie został rozpoznany.⁹ Druga notka na temat tego interesującego skarbu pochodzi z inwentarza znalezisk monetarnych z terenu Polski z lat 1146–1500, gdzie udało się zidentyfikować już wszystkie monety – 64 grosze Karola IV i 246 groszy Wacława IV, a terminus post quem tego depozytu ustalony został ogólnie na 1378 rok, czyli po objęciu władzy przez Wacława IV w Czechach.¹⁰ W nieniejszym opracowaniu skorygowaliśmy liczbę groszy przypisaną do konkretnego emitenta, a data ukrycia znaleziska została bardziej sprecyzowana.

Naczynie ceramiczne, w którym odkryto depozyt z Leśnicy uległo niewielkiemu defektowi w partii wylewu, gdzie brakuje kawałka garnka. Tak samo w partii brzuszcowej widzimy kilka ubytków, które powstały na skutek kontaktu naczynia z koparką. Wymiary tego ceramicznego pojemnika przedstawiają się następująco: wysokość – 13,1 cm; średnica wylewu – 8,6 cm; średnica dna – 5,7 cm. Garnek ma kolor stalowo-szary, a górna część brzuśca zdołała ozdobić seria równoległych, poziomych żłobków (ryc. 1).

Należy zauważyć, że naczynia ceramiczne były najczęściej wykorzystywanym pojemnikiem, który używany był w celu ukrywania monet. Dużo rzadziej notujemy zabezpieczenie depozytu z materiału organicznego – drewniane skrzynki, tkatniny *etc.* Choć zapewne do skarbów zdeponowanych w pojemnikach organicznych należy dodać te znaleziska, których zabezpieczeń nie odnaleziono, ponieważ substancje organiczne przez procesy postdepozycyjne uległy zdegradowaniu, dlatego archeolodzy rzadko kiedy odnajdują ich relikty. Niezależnie od tego, większość znalezisk gromadnych odnajdy-

Ryc. 1. Naczynie ceramiczne, w którym zdeponowano skarby groszy praskich z Leśnicy.

9 K. MACEWICZ, *Leśnica*, s. 60.

10 Stanisława KUBIAK, *Znaleziska monet z lat 1146–1500 z terenu Polski. Inwentarz*, Poznań 1998 (przy udziale B. Paszkiewicza), s. 325.

wanych jest w glinianych garnkach.¹¹ Ponadto możemy zauważyć pewne podobieństwa w technologii, kształcie i zdobnictwie naczyń, w których deponowano skarby groszy praskich na terenie Śląska pod koniec XIV i na początku XV wieku. Depozyty z Błotnicy Strzeleckiej oraz z Boguszowa-Gorców zabezpieczone były bardzo podobnymi garnkami.¹² Wszystkie te naczynia noszą na sobie cechy charakterystyczne dla późnośredniowiecznego garciarstwa śląskiego, znajdujemy analogiczne naczynia w Świdnicy lub w Dzierżoniowie, gdzie podczas badań archeologicznych natrafiono na podobne, pod względem stylistycznym i technologicznym, naczynia.¹³

Przechodząc do analizy numizmatycznej omawianego znaleziska na początku musimy uściślić ile groszy danego emitenta zawierał skarb z Leśnicy. Po dokładnym zapoznaniu się ze wszystkimi monetami z analizowanego depozytu z całą stanowczością możemy stwierdzić, że wystąpiło 65 groszy Karola IV i 245 groszy Wacława IV. Błędna liczba groszy poszczególnych władców podana w inwentarzu znalezisk numizmatycznych spowodowana może być trudnością w określeniu jednej monety, która zachowała się w niewiele ponad połowie, a oprócz tego jest dość mocno wytarta po obu stronach, co dodatkowo utrudnia odczytanie tytułatury królewskiej obecnej w otoku wewnętrznym awersu (nr kat. 30). Widzimy jednak, że legenda w otoku wewnętrznym awersu rozpoczyna się od liter KAR[OLVS], co jednoznacznie wskazuje na cesarza Karola IV. Wśród 65 groszy tego władcy zidentyfikowano trzy typy wyróżnione w najnoszwszej typologii tych monet opracowanej przez V. Pintę.¹⁴ W skarbie z Leśnicy wystąpiły typy Pinta III, IV i V, które datowane są na lata 1350–1378. Wyraźnie brakuje monet z pierwszych lat panowania Karola na czeskim tronie. Widoczna jest znaczna dominacja groszy typu V – odmiany V.a, V.b i V.c. Ostatnia odmiana przeważa w omawianym materiale, ponad połowa monet typu Pinta V przyporządkowana jest do odmiany V.c. Charakteryzuje się ona wystąpieniem znaczka międzywyrazowego w postaci x, który umieszczony jest w otoku wewnętrznym awersu, w królewskiej tytułaturze, w legendzie KAROLVS PRIMVS. Ta odmiana groszy praskich datowana jest dość dokładnie na lata 1376–1378, czyli na schyłek rządów cesarza. Dodatkowo wiemy, że był to czas kiedy mincmistrzem w Kutnej Horze był Martin Rotlev.¹⁵ Pierwsze dwa zidentyfikowane typy reprezentowane są przez pojedyncze egzemplarze, jedynie typ V tworzy większą grupę, co może wskazywać na to, że w analizowanym skarbie wystąpiły numizmaty wybite pod koniec rządów Karola IV.

Grosze praskie Wacława IV, które stanowią 79% całego depozytu, są bardziej zróżnicowane pod względem typologicznym. Spośród 15 podstawowych typów monet Wacława IV, wyszczególnionych przez J. Hána,¹⁶ w skarbie z Leśnicy zarejestrowaliśmy dziewięć – od typu Hána I do Hána IX. Szczegółowy podział typologiczny wszystkich

monet przedstawiony został w tabeli 1. Analizując ją widzimy, że najwięcej odnotowano groszy typu Hána VII – 73 egzemplarze. Najmniej z kolei wystąpiło groszy typu Hána VIII i Hána IX, każdego po dwie sztuki, które stanowią najmłodszy element całego znaleziska.

Emitent	Typ	Lata Emisji	Liczba monet	Liczba monet razem	Udział procentowy w skarbie
Karol IV	Pinta III	1350–1358	2	65	21%
	Pinta IV	1358–1370	5		
	Pinta V	1370–1378	58		
Wacław IV	Hána I	1378–1384	12	245	79%
	Hána II		22		
	Hána III		29		
	Hána IV	1384–1395	33		
	Hána IV-V		1		
	Hána V		32		
	Hána VI		39		
	Hána VII	1395–1400	73		
	Hána VIII	1400–1405	2		
	Hána IX		2		

Tabela 1. Podział typologiczny groszy praskich ze skarbu z Leśnicy.

Tylko jednej monety Wacława IV nie udało się przyporządkować do konkretnego typu. Ze względu na liczne wytarcia oraz podobieństwo niektórych odmian do siebie została sklasyfikowana jako typ Hána IV–V, co nie ma wpływu na chronologię tego numizmatu, ponieważ oba typy wybijane były w latach 1384–1395. Grosze praskie drugiego emitenta pochodzą przede wszystkich z 1. połowy jego rządów, czyli do ok. 1400 roku (241 egzemplarzy). Jedynie niewielki odsetek stanowią młodsze emisje, które datować należy na początek XV wieku, jednak są one o tyle ważne, że to właśnie te monety będą datowały skarb z Leśnicy.

11 Andrzej MIKOŁAJCZYK, *Naczynia datowane skarbami monet XIV–XVIII w. na ziemiach polskich*, Wrocław 1977 (=Biblioteka archeologiczna 24); P. MILEJSKI, *Skarb groszy praskich Karola I*, s. 171.

12 Janusz MODRZYŃSKI, *Skarb groszy praskich z Błotnicy Strzeleckiej*, Wiadomości Numizmatyczne, R. VI, 1962, z. 3–4, s. 277–285; Sylwia RODAK, *Ceramika*, in: *Skarb groszy praskich z XIV i XV wieku z Boguszowa* (tak zwany skarb wałbrzyski), ed. B. Paszkiewicz, Wrocław 2020 (=Bibliotheca nummaria Leopoldina 1), s. 127–133.

13 S. RODAK, *Ceramika*, s. 132–133.

14 Václav PINTA, *Typologie a chronologie pražských grošů Karla IV. (1346–1378)*, Praha 2015.

15 Karel CASTELIN, *Česká drobná mince doby předhusitské a husitské (1300–1471)*, Praha 1953, s. 49; V. PINTA, *Typologie*, s. 79.

16 Jiří HÁNA, *Pražské groše Václava IV. z let 1378–1419*, Plzeň 2003.

Ryc. 2. Rewers grosza praskiego ze skarbu z Lešnicy, z widocznym defektem na głowie Lwa czeskiego i zbliżenie na ten błąd menniczy (nr kat. 231).

Ciekawe zjawisko zaobserwowano na monecie o nr kat. 231 – grosz praski Wacława IV, typu Hána VI.e/2 – gdzie na rewersie widoczne jest nienaturalnie gładkie miejsce na głowie Lwa czeskiego (ryc. 2). Przypuszczamy, że jest to defekt blachy – prawdopodobnie podczas równania arkusza wklepiano dodatkową grudkę srebra, która musiała być mocno utwardzona, przez co nie widać w tym miejscu odcisku stempla. Po drugiej stronie monety, miejsce to przypada na fragment pola, nad prawym fleuronem korony. Widoczne jest niewielkie wklęsnięcie, które może potwierdzać nasze przypuszczenia na temat powstania tej anomalii.¹⁷ Grosze Wacława IV charakteryzują się dość dużą niestarannością wybijania, notowane są na nich wszelkie błędy mennicze – niedobicia, powódne bicia, wybijanie jednostronne *etc.*¹⁸ W analizowanym zespole oprócz opisanej osobliwości zaobserwowanej na monecie o nr kat. 231, widzimy liczne niedobicia lub podwójne wybijania tej samej strony monety. Wszystkie uwagi na temat konkretnych egzemplarzy zawarte zostały na końcu, w katalogu monet, tuż po ich danych metrologicznych.

Parametry metrologiczne analizowanych numizmatów mieszczą się w ogólnie przyjętych normach. Nie zauważamy dużych odchyśleń w żadną stronę, zarówno średnice, jak i masy, poszczególnych egzemplarzy zbliżone są z danymi metrologicznymi groszy

¹⁷ Chciałem podziękować Panu prof. dr hab. Borysowi Paszkiewiczowi z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego za konsultacje w kwestii tego błędu menniczego.

¹⁸ Jiří HÁNA, *Technické aspekty vývoje středoevropského mincovnictví do konce 19. století*, Klatovy 2007, s. 88–99; P. MILEJSKI, *Analiza*, s. 58–60.

Emitent, typ	Waga minimalna	Waga maksymalna	Średnia arytmetyczna	Liczba monet
Karol IV, typ III	2,990 g	3,409 g	3,200 g	2
Karol IV, typ IV	2,687 g	3,396 g	2,965 g	5
Karol IV, typ V	2,172 g	3,452 g	2,806 g	57 ¹⁹
Wacław IV, typ I	2,471 g	3,150 g	2,774 g	12
Wacław IV, typ II	1,990 g	3,019 g	2,666 g	22
Wacław IV, typ III	2,161 g	3,049 g	2,713 g	29
Wacław IV, typ IV	2,215 g	3,038 g	2,711 g	33
Wacław IV, typ V	2,363 g	3,088 g	2,677 g	32
Wacław IV, typ VI	2,082 g	2,993 g	2,674 g	39
Wacław IV, typ VII	2,095 g	3,104 g	2,728 g	73
Wacław IV, typ VIII	2,582 g	2,782 g	2,682 g	2
Wacław IV, typ IX	2,783 g	2,956 g	2,870 g	2

Tabela 2. Wyniki pomiarów wag w obrębie poszczególnych typów groszy praskich Karola IV i Wacława IV.

w pozostałych skarbach.²⁰ Nie licząc jednego grosza praskiego Karola IV, który zachował się jedynie w ok. połowie (nr kat. 30), waga tylko jednego grosza praskiego Wacława IV spadła poniżej 2,000 g – 1,990 g, typ Hána II.a/1 (nr kat. 78). Jest to najlżejsza moneta z całego depozytu. Najcięższy grosz waży 3,452 g (nr kat. 34), jego emitentem był Karol IV, a numizmat ten został przyporządkowany do typu Pinta V.c/2. Obserwując

¹⁹ Dokonując obliczeń pominięto jedną monetę Karola IV, typu Pinta V, ponieważ jest ona zachowana w mniej niż połowie, przez co jej waga nie przekracza 1,200 g. Uwzględnienie masy tej monety zaniżyłoby uzyskany wynik.

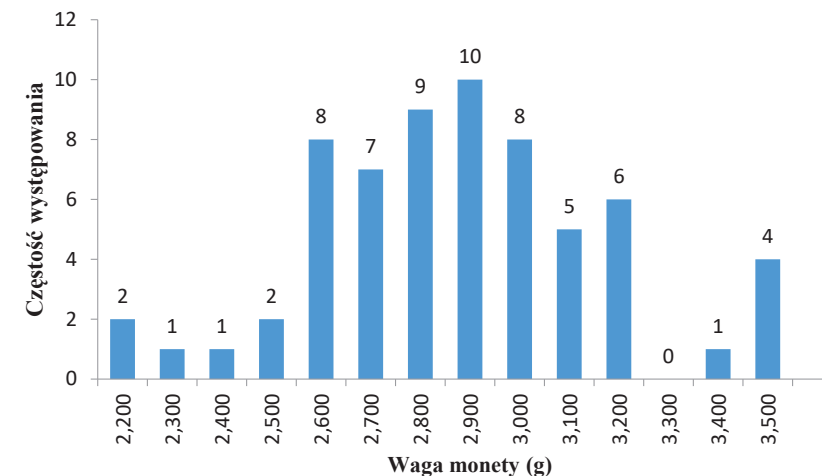
²⁰ Jerzy PINIŃSKI, *Chronologia znalezisk groszy czeskich Wacława IV na ziemiach polskich*, Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Numizmatyczna i Konserwatorska, 1984 [1985], nr. 4, s. 8–15; P. MILEJSKI, *Weight debasement of Prague groschen of Wenceslas IV (1378–1419) based on Polish and Lithuanian hoards*, in: From ore to money. Mining, trading, minting, edd. G. Depeyrot – I. Leimus, Louvain-la-Neuve 2018 (=Moneta 202), s. 102–111.

maksymalne wagi, wśród poszczególnych odmian typologicznych, jakie osiągnęły grose praskie obu władców widzimy, że ogólnie utrzymana została dość wysoka masa tych monet (tabela 2).

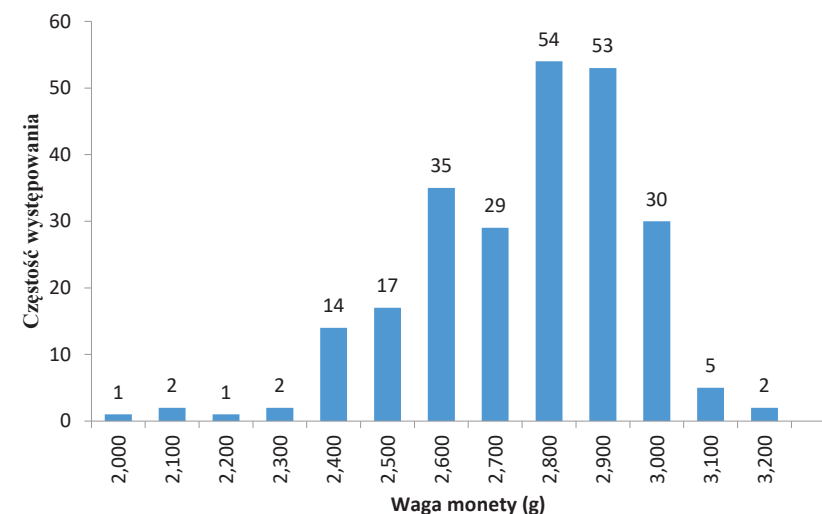
Najbardziej miarodajne dane ukazuje jednak przedostatnia kolumna, w której zawarte są średnie arytmetyczne wag wszystkich monet z poszczególnych odmian. Oczywiście ważna jest również ilość monet w danej grupie, dlatego najwyższa wartość – 3,200 g – uzyskana dla monet Karola IV nie będzie brana pod uwagę, ponieważ badana próba składała się wyłącznie z dwóch egzemplarzy. Bardziej wiążące wnioski możemy wyciągnąć na podstawie danych, które oparto na przynajmniej 10 rekordach, czyli w naszym przypadku będą to monety Karola IV typu V oraz Wacława IV typy od I do VII włącznie. Średnie arytmetyczne wag tych groszy wahają się od 2,666 g do 2,806 g. Najwyższa wartość zanotowana została w typie V groszy Karola IV, co nie powinno dziwić, ponieważ numizmaty tego władcy charakteryzują się wyższymi wartościami od monet jego syna. Warto jednak zauważyć, że średnie arytmetyczne wag wszystkich analizowanych groszy, niezależnie od przyporządkowania typologicznego, są dość spójne, a różnice nie przekraczają 0,140 g. Niewiele większa różnica została zarejestrowana podczas analizy średnich arytmetycznych wag groszy praskich ze skarbu z Oleśnicy (pow. wrocławski, woj. dolnośląskie), który pod wieloma względami podobny jest do skarbu z Leśnicy. W przypadku znaleziska z Dolnego Śląska różnica wyniosła 0,161 g, czyli jedynie o 0,02 g większa niż w przypadku omawianego depozytu.²¹ Możemy jednak zauważyć, że odnotowane wartości dość wyraźnie odbiegają od tych odnotowanych w skarbie z Błotnicy Strzeleckiej (pow. strzelecki, woj. opolskie), gdzie średnie arytmetyczne wag monet podobnych typów oscylują w granicy 2,900–3,000 g.²²

Koncentrując się wyłącznie na wadze groszy Karola IV możemy zauważyć, że parametry największej ilości monet mieszczą się w przedziale 2,800–2,900 (wykres 1). Warto podkreślić, że aż cztery numizmaty osiągnęły wartość przekraczającą 3,400 g. Ze względu na obecność groszy z lat 50. i 60. XIV wieku widzimy, że grosze Karola IV ze skarbu z Leśnicy charakteryzują się stabilną wagą, która w większości przypadku oscyluje lub nawet przekracza 3,000 g. Oczywiście odnotowano również niższe wartości, rzędu 2,200–2,400 g, co po pierwsze spowodowane może być techniką wybijania tych monet,²³ a po drugie są to z reguły monety z ostatnich emisji tego króla, wśród których zauważalne jest obniżenie masy.²⁴ Grosze te swoimi parametrami powinny odpowiadać pierwszym emisjom Wacława IV, czyli monetom typu Hána I. W przypadku skarbu z Leśnicy wystąpiły zarówno pewne zbieżności w danych metrologicznych numizmatów typu Pinta V i Hána I, jednak odnotować możemy również dużo różnic. Starsze monety wybijane były jednak solidniej, o czym świadczyć może wyższa średnia arytmetyczna wag tej odmiany, która wyliczona została również z dość dużej próby, aż 57 egzemplarzy. Jednak pierwsze chronologicznie monety Wacława IV są jedynie o 0,03 g lżejsze od ostatnich numizmatów bitych przez jego ojca. Wśród monet młodszego z emitentów do-

minują monety, których waga oscyluje w granicach 2,700–2,800 g (54 egzemplarze) oraz 2,800–2,900 g (53 egzemplarze). Waga aż 30 następnych groszy wynosi ok. 3,000 g, z kolei masa siedmiu monet przekracza tę wartość (wykres 2). Pokazuje to, że grosze z Leśnicy są dość ciężkie, chociaż nie brakuje monet, które ważą poniżej 2,300 g (sześć egzemplarzy).

Wykres 1. Rozkład wag groszy praskich Karola IV ze skarbu z Leśnicy.²⁵

Wykres 2. Rozkład wag groszy praskich Wacława IV ze skarbu z Leśnicy.

21 P. MILEJSKI, *Skarb groszy praskich z Oleśnicy*, s. 42–44.

22 P. MILEJSKI, *Skarb groszy praskich z Błotnicy Strzeleckiej (pow. strzelecki, woj. opolskie)*, Folia numismatica 34/1-2, s. 69–70.

23 Grosze praskie wybijano techniką *al marco*, przy której nie zwracano uwagi na ciężar jednej monety, a jedynie na wagę całej grzywny (w przypadku groszy praskich jednej ciężkiej grzywny praskiej, która odpowiadała 253,14 g). W przypadku tej techniki wagi numizmatów mogą różnić się nawet do 0,5 g.

24 V. PINTA, *Typologie*, s. 82.

25 Na histogramie przedstawiono dane 64 groszy Karola IV, jedna moneta została pominięta, ponieważ została zachowana jedynie w ok. ½ całości, nr kat. 30. Jej waga nie przekracza 1,200 g, przez co zaburzyłaby analizę całego wykresu.

Wahania wśród wag groszy praskich Wacława IV spowodowane mogą być również ordynacjami menniczymi, które król wprowadzał podczas swojego panowania. Dla naszych rozważań istotna może być regulacja wagi i próby drobnej monety z 1384 roku, która niosła za sobą również zmiany dla grubej monety. Reforma mennicza z 27 listopada 1384 roku dotyczyła głównie monety frakcyjnej – zmienił się stosunek grosza praskiego do halerja, który od tej pory miał wynosić 1:14 oraz wprowadzono nową drobną monetę – peníz (*nummus*) – o wartości 1/7 grosza. Nowy akt normatywny określał również wagę i jakość obu tych jednostek, halerze miały ważyć 0,265 g, przy jakości 456/1000, natomiast waga peníza ustalona została na 0,420 g, przy takiej samej jakości stopu menniczego.²⁶ W analizowanym dokumencie nie ma bezpośredniego odniesienia do grubej monety, nie jest regulowana ani jej waga, ani ziarno. Zauważyć jednak możemy, że po wprowadzeniu tej ordynacji zmienia się kurs złotego florena względem grosza praskiego – początkowo zauważamy wzrost z 18 groszy za złotego florena do 18³/₄, a już w 1386 roku za jednego florena zapłacić trzeba 20 groszy praskich. Widzimy zatem, że wraz z wprowadzeniem nowej regulacji gruba czeska moneta musiała zostać pogorszona, a jej jakość i wagę z tego okresu rekonstruuje się na 643–690/1000, przy masie w granicach 2,700–3,003 g.²⁷ Zatem waga groszy praskich ze skarbu z Leśnicy, które zostały wybite po 1384 roku normowana była nową reformą menniczą, dlatego notujemy dużo numizmatów, których waga nie przekracza 3,000 g, a bliżej jej do dolnej granicy.

Omawiane znalezisko datowane jest najmłodszymi emisjami Wacława IV, które jak widzimy w tabeli 1 datowane są na lata 1400–1405 – typy Hána VIII i IX.²⁸ Zarejestrowaliśmy ich niewiele, jedynie cztery egzemplarze. Uważać więc możemy, że skarb z Leśnicy został zdeponowany w chwilę po rozpoczęciu wybijania monet tych odmian. *Terminus post quem* analizowanego znaleziska ustalić należy po 1400 roku. Widzimy zatem, że omawiany zespół otwierałby sekwencję depozytów z 2. połowy rządów Wacława IV, które właśnie datowane są od tej daty. Ze Śląska znamy przynajmniej kilka skarbów, które pod względem składu oraz datowania, podobne są do znaleziska z Leśnicy. Mamy tu na myśli przede wszystkim skarb groszy praskich z Oleśnicy, którego *tpq* wyznaczony został na 1405 rok.²⁹ Możemy zauważyć także paralele między wspomnianymi znaleziskami, a jednym z największych śląskich skarbów groszy praskich, znaleziskiem z Boguszowa, które datowane jest po 1420 roku.³⁰ Zestawiając te trzy zespoły, z których każdy jest różnej wielkości – Leśnica: 310 groszy, Oleśnica: 420 groszy, Boguszów: 1385 groszy – zauważamy, że mimo tego wewnętrzne proporcje udziału numizmatów jednego władcy do drugiego są dość bliskie, ze zdecydowaną dominacją groszy Wacława IV. W Leśnicy stosunek ten wynosi 65:245 (21%:79%), w Oleśnicy mamy 5:415 (1,5%:98,5%), z kolei w Boguszowie proporcja starszych monet do młodszych wynosi 77:1308 (5,5%:94,5%). Widzimy oczywiście, że różnica między odsetkiem groszy Karola IV w skarbie z Leśnicy i Oleśnicy jest dość spora, bezsprzecznie jednak w każdym z tych depozytów zaznaczona jest dominacja monet jego syna. Porównując te dwa zespoły, które wielkościowo są dość zbliżone, możemy zauważyć, że im większy odsetek monet starszego emitenta tym wcze-

śniejsza data zakopania skarbu. Potwierdza to założenie jakie poczynił K. Castelin, że depozyty z pierwszych lat rządów danego króla zawsze zawierają spory odsetek numizmatów jego poprzednika, z kolei znaleziska datowane na połowę lub drugą połowę aktualnie rządzącego króla mają stosunkowo mniejszą domieszkę groszy młodszych.³¹ W niewielkiej odległości od Leśnicy odnotowano inne homogeniczne depozyty szerokich groszy czeskich, które zdeponowano w: Niemodlinie (*tpq* 1370),³² Błotnicy Strzeleckiej (*tpq* 1390),³³ Opolu (*tpq* 1384),³⁴ Błażejowicach (*tpq* 1395/1400).³⁵ Pokazuje to jak dużą rolę ogrywał czeski pieniądz na (Górnym) Śląsku w 2. połowie XIV i 1. połowie XV wieku.

Niestety nie posiadamy wielu informacji na temat Leśnicy, stąd też trudno będzie ustalić genezę powstania analizowanego skarbu. Nie sprzyjają temu również przypadkowe okoliczności odkrycia tego depozytu, co pozbawia nas kontekstu archeologicznego. Leżąca w kasztelani strzeleckiej i biskupim okręgu Ujazdu miejscowość Leśnica, pierwszy raz wzmiankowana jest w 1217 roku, pod nazwą Lesnici. Dość szybkie założenie kościoła w Leśnicy, który na pewno funkcjonował już w 1257 roku, potwierdza wczesne początki tej miejscowości oraz jej znaczenie.³⁶ Wiemy, że w 1384 roku Leśnica otoczona była murami miejskimi z trzema bramami – lichyńską, kozielską i żyrowską. Z kolei podczas wojen husyckich (1419–1436) miasto zostało spalone podczas husyckiego najazdu na Śląsk w 1429 roku. Niestety nie posiadamy więcej wiadomości na temat wydarzeń historycznych dotyczących miejsca znalezienia monet. Była to jednak miejscowość leżąca na drodze łączącej Opole z Koźlem, podejrzewać więc możemy, że przeprawiała się nią duża ilość kupców, czego reliktem może być omawiany w tym miejscu homogeniczny skarb groszy praskich.

Suma 310 groszy praskich jest równowartością prawie 6¹/₂ grzywny polskiej, liczonej po 48 groszy lub 5¹/₂ kopy groszy (*sexagena*). W 1325 roku kopa groszy praskich była odpowiednikiem 360 trof,³⁷ łatwo więc obliczyć, że skarb z Leśnicy stanowiłby ekwiwalent 1872 trof.³⁸ Analizowany depozyt pozwoliłby przeżyć dorosłemu człowiekowi, zapewniając mu podstawowe racje żywieniowe, przez ok. 1872 dni (5 lat i półtora miesiąca). Zdeponowana kwota pozwoliłaby również na zakup pięciu krów, których cena za sztukę w 1393 roku wynosiła 55 groszy lub prawie 14 wieprzy, które w tym samym czasie kosztowały 22¹/₂ grosza za sztukę. W 1400 roku za jedną kurę należało zapłacić

31 K. CASTELIN, *Česká drobná mince*, s. 51–52.

32 Krzysztof SPYCHAŁA, Piotr KUBÓW, *Niemodlin, gm loco, Stan. B*, Opolski Informator Konserwatorski, 1983, nr. 2, s. 76–79; S. KUBIAK, *Inwentarz*, s. 375–376.

33 P. MILEJSKI, *Skarb groszy praskich z Błotnicy*, s. 71–72.

34 Marta KAZANOWICZ – Paweł MILEJSKI, *Skarb groszy praskich z ulicy Krakowskiej w Opolu*, Biuletyn Numizmatyczny, 1 (397), 2020, s. 1–22.

35 P. MILEJSKI, *Skarb groszy praskich z Błażejowic gm. Wielowieś – ponowna analiza*, Rocznik Muzeum w Gliwicach, t. XXVII, 2017, s. 433–489.

36 Idzi PANIC, *Historia osadnictwa w księstwie opolskim we wczesnym średniowieczu*, Katowice 1992, s. 74–77.

37 Zbigniew ŻABIŃSKI, *Systemy pieniężne na ziemiach polskich*, Kraków 1981, s. 42; trofa jest to termin stosowany w historii, archeologii i numizmatyce, jest to wskaźnik pomiaru wartości pieniędzy w różnych epokach historycznych i realiach geograficznych.

38 Trofa to ilość pokarmu zaspokajająca codzienne potrzeby energetyczne przeciętnego człowieka przy zastrzeżeniu w miarę racjonalnego odżywiania, z założenia jedna trofa powinna odpowiadać równowartości 3000 kcal, z czego 1800 kcal (450 gramów) ma przypadać na węglowodany, 900 (100 g) na tłuszcze i 300 (75 g) na białko.

26 K. CASTELIN, *Česká drobná mince*, s. 125–130; J. HÁNA, *Pražské groše*, s. 22–23.

27 K. CASTELIN, *Česká drobná mince*, s. 117–118; J. HÁNA, *Pražské groše*, s. 23.

28 J. HÁNA, *Pražské groše*, s. 111.

29 P. MILEJSKI, *Skarb groszy praskich z Oleśnicy*, s. 39.

30 P. MILEJSKI, *Analiza*, s. 57–59.

½ grosza, z kolei za kopę jajek trzeba było zapłacić jeden grosz.³⁹ Ponadto dysponujemy informacjami na temat wysokości wynagrodzenia w Pradze pod koniec XIV wieku, stąd wiemy, że za tydzień pracy kowal zarabiał jeden grosz (+ wikt i opierunek), z kolei kaletnik zarabiał 20 groszy tygodniowo.⁴⁰ Wynagrodzenia za pracę i ceny te pokazują, że suma 310 groszy pod koniec XIV wieku nie stanowiła pokaźnego majątku, dlatego należy przyjąć, że jego właścicielem była średnio zamożna osoba, która prawdopodobnie na początku XV wieku zdeponowała swój majątek w bezpiecznym miejscu. Brak podjęcia ukrytej gotówki spowodowany mógł być wieloma wydarzeniami, na przykład niepokoiami wojennymi, jednak dzięki temu do naszych czasów zachował się skarb, który dla współcześnie żyjących stanowi niezastąpione źródło wiedzy na temat gospodarki pieniężnej i cyrkulacji pieniądza pod koniec późnego średniowiecza.

Katalog monet:⁴¹

Katalog przedstawia wszystkie monety ze skarbu z Leśnicy, które uporządkowane są chronologicznie – najpierw przedstawione zostały grosze praskie Karola IV, ułożone od najstarszych do najmłodszych, po nich następują grosze praskie Wacława IV, które również ułożone są chronologicznie według typów, od najstarszych do najmłodszych. Przedstawienia obecne w polach awersów i rewersów wszystkich monet są takie same – awers wypełniony jest koroną typu czeskiego, z trzema fleuronami zakończonymi perłą, na rewersie widzimy ukoronowanego Lwa czeskiego z rozdwojonym ogonem, zaplecionym w ósemkę, który kroczy heraldycznie w prawą stronę. W katalogu rozpisano dokładnie inskrypcje z otoku wewnętrznego i zewnętrznego awersu oraz legendę rewersu, skupiając się na znaczkach międzywyrazowych, które decydują o typologii i chronologii danego grosza.

Czechy, Karol IV (1346–1378), grosz praski b.d. [1350–1358; wg Pinty⁴²], men. Kutná Hora.

Av: **✠KAROLVS•PRIMVS•X•DEI•GRATIA•R•EX•BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI•PRAGENSES**

Lit: Pinta III.a/1.

1. Ag; 2,990 g; 27,8 mm; oś stempla 30°; nr inw. MŚO-M-1401/1.

2. Ag; 3,409 g; 28,7 mm; oś stempla 160°; nr inw. MŚO-M-1401/48.

Czechy, Karol IV, grosz praski b.d. [1358–1370; wg Pinty], men. Kutná Hora.

Av: **✠KAROLVS•PRIMVS•X•DEI•GRATIA•R•EX•BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI•PRAGENSES**

Lit: Pinta IV.a/1.

3. Ag; 3,006 g; 28,7 mm; oś stempla 280°; nr inw. MŚO-M-1401/7.

Av: **✠KAROLVS•PRIMVS•X•DEI•GRATIA•R•EX•BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI•PRAGENSES**

³⁹ V. PINTA, *Typologie*, s. 125.

⁴⁰ J. HÁNA *Pražské groše*, s. 148–149.

⁴¹ Liternictwo awersów i rewersów groszy praskich opracował RNDr. Lukáš Kučera, PhD. (Česká numismatická společnost, pobočka Pražské groše). Chciałem w tym miejscu bardzo podziękować Panu Kučerze za możliwość jego wykorzystania.

⁴² V. PINTA, *Typologie*.

Lit: Pinta IV.b/1.

4. Ag; 2,742 g; 27,6 mm; oś stempla 110°; nr inw. MŚO-M-1401/2.

5. Ag; 2,993 g; 27,5 mm; oś stempla 320°; nr inw. MŚO-M-1401/30.

Av: **✠KAROLVS•PRIMVS•X•DEI•GRATIA•R•EX•BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI•PRAGENSES**

Lit: Pinta IV.c/1.

6. Ag; 3,396 g; 28,2 mm; oś stempla 180°; nr inw. MŚO-M-1401/12.

Av: **✠KAROLVS•PRIMVS•X•DEI•GRATIA•R•EX•BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI•PRAGENSES**

Lit: Pinta IV.d/1.

7. Ag; 2,687 g; 27 mm; oś stempla 230°; nr inw. MŚO-M-1401/15.

Czechy, Karol IV, grosz praski b.d. [1370–1378; wg Pinty], men. Kutná Hora.

Av: **✠KAROLVS•PRIMVS•X•DEI•GRATIA•R•EX•BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI•PRAGENSES**

Lit: Pinta V.a/1.

8. Ag; 3,164 g; 27,5 mm; oś stempla 180°; nr inw. MŚO-M-1401/5.

9. Ag; 3,000 g; 27,2 mm; oś stempla 230°; nr inw. MŚO-M-1401/17.

10. Ag; 3,450 g; 27,2 mm; oś stempla 350°; nr inw. MŚO-M-1401/22.

11. Ag; 2,883 g; 27,9 mm; oś stempla 20°; nr inw. MŚO-M-1401/27.

12. Ag; 3,081 g; 27,4 mm; oś stempla 280°; nr inw. MŚO-M-1401/41.

Av: **✠KAROLVS•PRIMVS•X•DEI•GRATIA•R•EX•BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI•PRAGENSES**

Lit: Pinta V.a/2.

13. Ag; 2,853 g; 28,1 mm; oś stempla 0°; nr inw. MŚO-M-1401/9.

14. Ag; 3,043 g; 27,4 mm; oś stempla 0°; nr inw. MŚO-M-1401/21.

15. Ag; 2,524 g; 27,8 mm; oś stempla 290°; nr inw. MŚO-M-1401/26.

16. Ag; 2,557 g; 27 mm; oś stempla 200°; nr inw. MŚO-M-1401/28.

17. Ag; 2,704 g; 27,7 mm; oś stempla 0°; nr inw. MŚO-M-1401/36.

18. Ag; 2,905 g; 27,6 mm; oś stempla 270°; nr inw. MŚO-M-1401/40.

19. Ag; 2,856 g; 27,3 mm; oś stempla 350°; nr inw. MŚO-M-1401/42.

20. Ag; 2,833 g; 27,7 mm; oś stempla 350°; nr inw. MŚO-M-1401/44.

21. Ag; 2,817 g; 27,7 mm; oś stempla 270°; nr inw. MŚO-M-1401/56.

22. Ag; 3,142 g; 28,1 mm; oś stempla 90°; nr inw. MŚO-M-1401/59.

23. Ag; 2,679 g; 27,8 mm; oś stempla 90°; nr inw. MŚO-M-1401/62.

Av: **✠KAROLVS•PRIMVS•X•DEI•GRATIA•R•EX•BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI•PRAGENSES**

Lit: Pinta V.a/3.

24. Ag; 2,552 g; 27,1 mm; oś stempla 170°; nr inw. MŚO-M-1401/34.

25. Ag; 3,090 g; 27,4 mm; oś stempla 180°; nr inw. MŚO-M-1401/39.

26. Ag; 2,855 g; 28,9 mm; oś stempla 180°; nr inw. MŚO-M-1401/45.

Av: **✠KAROLVS•PRIMVS•X•DEI•GRATIA•R•EX•BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI•PRAGENSES**

Lit: Pinta V.a/4.

27. Ag; 2,560 g; 26,4 mm; oś stempla 350°; nr inw. MŚO-M-1401/14.

28. Ag; 2,687 g; 26,3 mm; oś stempla 280°; nr inw. MŚO-M-1401/24.

Av: **✠KAROLVS·PRIMVS ✠DEI·GRATIA·REX·BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI·PRAGENSES**

Lit: Pinta V.a/6.

29. Ag; 2,867 g; 28,6 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/43.

Av: **✠KAROLVS·PRIMVS ✠DEI·GRATIA·REX·BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI·PRAGENSES**

Lit: Pinta V.a–c.

30. Ag; 1,173 g; 26,3 mm; moneta zachovaná w mniej niż połowie; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/65.

Czechy, Karol IV, grosz praski b.d. [1376–1378; wg Pinty], men. Kutná Hora.

Av: **✠KAROLVS·PRIMVS ✠DEI·GRATIA·REX·BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI·PRAGENSES**

Lit: Pinta V.c/1.

31. Ag; 2,267 g; 27,7 mm; oš stempla 150°; nr inw. MŠO-M-1401/8.

32. Ag; 2,188 g; 28 mm; oš stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/64.

Av: **✠KAROLVS·PRIMVS ✠DEI·GRATIA·REX·BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI·PRAGENSES**

Lit: Pinta V.c/2.

33. Ag; 2,703 g; 27 mm; oš stempla 120°; nr inw. MŠO-M-1401/10.

34. Ag; 3,452 g; 26,9 mm; oš stempla 30°; nr inw. MŠO-M-1401/16.

35. Ag; 2,563 g; 27,7 mm; oš stempla 320°; nr inw. MŠO-M-1401/18.

36. Ag; 2,948 g; 28,7 mm; oš stempla 30°; nr inw. MŠO-M-1401/19.

37. Ag; 2,531 g; 27,1 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/31.

38. Ag; 2,764 g; 28 mm; oš stempla 45°; nr inw. MŠO-M-1401/33.

39. Ag; 2,413 g; 27 mm; oš stempla 45°; nr inw. MŠO-M-1401/38.

40. Ag; 2,627 g; 27 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/53.

41. Ag; 2,916 g; 27,7 mm; oš stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/54.

42. Ag; 2,892 g; 27 mm; oš stempla 190°; nr inw. MŠO-M-1401/57.

43. Ag; 3,132 g; 26,6 mm; oš stempla 170°; nr inw. MŠO-M-1401/60.

Av: **✠KAROLVS·PRIMVS ✠DEI·GRATIA·REX·BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI·PRAGENSES**

Lit: Pinta V.c/3.

44. Ag; 2,795 g; 29,5 mm; oš stempla 220°; nr inw. MŠO-M-1401/3.

45. Ag; 2,172 g; 29,2 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/4.

46. Ag; 3,152 g; 28,3 mm; oš stempla 30°; nr inw. MŠO-M-1401/23.

47. Ag; 3,402 g; 28 mm; oš stempla 0°; nr inw. MŠO-M-1401/37.

48. Ag; 2,899 g; 28,4 mm; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/46.

49. Ag; 2,760 g; 29,3 mm; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/47.

50. Ag; 2,405 g; 28 mm; oš stempla 350°; nr inw. MŠO-M-1401/49.

51. Ag; 2,785 g; 28,6 mm; oš stempla 15°; nr inw. MŠO-M-1401/52.

52. Ag; 3,182 g; 28,2 mm; oš stempla 300°; nr inw. MŠO-M-1401/55.

53. Ag; 2,524 g; 27,2 mm; oš stempla 0°; nr inw. MŠO-M-1401/58.

54. Ag; 3,083 g; 27,3 mm; oš stempla 0°; nr inw. MŠO-M-1401/61.

Av: **✠KAROLVS·PRIMVS ✠DEI·GRATIA·REX·BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI·PRAGENSES**

Lit: Pinta V.c/4.

55. Ag; 2,763 g; 27,6 mm; oš stempla 220°; nr inw. MŠO-M-1401/6.

56. Ag; 2,788 g; 26,9 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/13.

57. Ag; 2,573 g; 27,3 mm; oš stempla 230°; nr inw. MŠO-M-1401/25.

58. Ag; 2,688 g; 28,1 mm; oš stempla 100°; nr inw. MŠO-M-1401/29.

59. Ag; 2,826 g; 27,9 mm; oš stempla 45°; nr inw. MŠO-M-1401/35.

60. Ag; 2,998 g; 28,2 mm; oš stempla 30°; nr inw. MŠO-M-1401/51.

61. Ag; 2,944 g; 28,2 mm; oš stempla 270°; nr inw. MŠO-M-1401/63.

Av: **✠KAROLVS·PRIMVS ✠DEI·GRATIA·REX·BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI·PRAGENSES**

Lit: Pinta V.c/6.

62. Ag; 2,605 g; 28,9 mm; oš stempla 0°; nr inw. MŠO-M-1401/11.

Av: **✠KAROLVS·PRIMVS ✠DEI·GRATIA·REX·BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI·PRAGENSES**

Lit: Pinta V.c/7.

63. Ag; 2,655 g; 27 mm; oš stempla 330°; nr inw. MŠO-M-1401/20.

64. Ag; 2,322 g; 27,2 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/32.

65. Ag; 3,102 g; 26,9 mm; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/50.

Czechy, Wacław IV (1378–1419), grosz praski b.d. [1378–1384; wg Hány⁴³], men. Kutná Hora.

Av: **✠WENCESLAVS·TERCIVS ✠DEI·GRATIA·REX·BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI·PRAGENSES**

Lit: Hána I.a/1.

66. Ag; 2,803 g; 27,3 mm; oš stempla 110°; nr inw. MŠO-M-1401/176.

67. Ag; 2,874 g; 28,2 mm; oš stempla 350°; nr inw. MŠO-M-1401/258.

68. Ag; 2,635 g; 27,1 mm; oš stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/262.

Av: **✠WENCESLAVS·TERCIVS ✠DEI·GRATIA·REX·BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI·PRAGENSES**

Lit: Hána I.a/1–4.

69. Ag; 2,689 g; 27,6 mm; oš stempla 220°; nr inw. MŠO-M-1401/225.

Av: **✠WENCESLAVS·TERCIVS ✠DEI·GRATIA·REX·BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI·PRAGENSES**

Lit: Hána I.a/2.

70. Ag; 2,835 g; 27,6 mm; oš stempla 330°; nr inw. MŠO-M-1401/76.

71. Ag; 2,559 g; 27 mm; oš stempla 120°; nr inw. MŠO-M-1401/139.

72. Ag; 3,150 g; 27,2 mm; oš stempla 30°; nr inw. MŠO-M-1401/266.

Av: **✠WENCESLAVS·TERCIVS ✠DEI·GRATIA·REX·BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI·PRAGENSES**

Lit: Hána I.a/5.

73. Ag; 2,928 g; 28,9 mm; oš stempla 45°; nr inw. MŠO-M-1401/182.

74. Ag; 2,860 g; 27,5 mm; oš stempla 45°; nr inw. MŠO-M-1401/265.

Av: **✠WENCESLAVS·TERCIVS ✠DEI·GRATIA·REX·BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI·PRAGENSES**

43 J. HÁNA, *Pražské groše Václava IV.*

Lit: Hána I.a/6.

75. Ag; 2,767 g; 28,6 mm; os stempla 0°; nr inw. MŠO-M-1401/197.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána I.a/7.

76. Ag; 2,717 g; 28,6 mm; os stempla 150°; nr inw. MŠO-M-1401/75.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána I.a/8.

77. Ag; 2,471 g; 27,1 mm; os stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/306.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána II.a/1.

78. Ag; 1,990 g; 27 mm; os stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/169.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána II.a/2.

79. Ag; 2,681 g; 27,6 mm; os stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/150.

80. Ag; 2,579 g; 27,7 mm; os stempla 210°; nr inw. MŠO-M-1401/220.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána II.a/3.

81. Ag; 2,361 g; 26,5 mm; os stempla 170°; nr inw. MŠO-M-1401/214.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána II.a/4.

82. Ag; 2,938 g; 28,9 mm; os stempla 220°; nr inw. MŠO-M-1401/206.

83. Ag; 2,677 g; 26,7 mm; os stempla 0°; nr inw. MŠO-M-1401/257.

84. Ag; 2,575 g; 28,5 mm; os stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/273.

85. Ag; 2,401 g; 27,7 mm; os stempla 270°; nr inw. MŠO-M-1401/280.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána II.b/1.

86. Ag; 2,965 g; 28,2 mm; os stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/193.

87. Ag; 2,503 g; 27,2 mm; os stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/276.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána II.c/1.

88. Ag; 2,901 g; 27,7 mm; os stempla 45°; nr inw. MŠO-M-1401/114.

89. Ag; 2,978 g; 27,9 mm; os stempla 190°; nr inw. MŠO-M-1401/158.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána II.c/4.

90. Ag; 2,600 g; 27,3 mm; os stempla 15°; nr inw. MŠO-M-1401/189.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána II.d/1, 2.

91. Ag; 3,019 g; 27 mm; os stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/204.

92. Ag; 2,716 g; 27,3 mm; os stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/309.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána II.d/2.

93. Ag; 2,611 g; 27,2 mm; os stempla 300°; nr inw. MŠO-M-1401/73.

94. Ag; 2,340 g; 27 mm; os stempla 210°; nr inw. MŠO-M-1401/77.

95. Ag; 2,869 g; 28 mm; os stempla 350°; nr inw. MŠO-M-1401/134.

96. Ag; 2,960 g; 28 mm; os stempla 120°; nr inw. MŠO-M-1401/142.

97. Ag; 2,824 g; 28,9 mm; os stempla 0°; nr inw. MŠO-M-1401/208.

98. Ag; 2,752 g; 28,1 mm; os stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/235.

99. Ag; 2,414 g; 27 mm; os stempla 260°; nr inw. MŠO-M-1401/246.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána III.a/1.

100. Ag; 3,049 g; 28,2 mm; os stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/144.

101. Ag; 2,406 g; 27,3 mm; os stempla 270°; nr inw. MŠO-M-1401/149.

102. Ag; 2,651 g; 27,7 mm; os stempla 350°; nr inw. MŠO-M-1401/171.

103. Ag; 2,824 g; 27,6 mm; os stempla 45°; nr inw. MŠO-M-1401/181.

104. Ag; 2,734 g; 26,7 mm; os stempla 10°; nr inw. MŠO-M-1401/260.

105. Ag; 2,730 g; 27,8 mm; os stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/261.

106. Ag; 2,546 g; 27,3 mm; os stempla 45°; nr inw. MŠO-M-1401/263.

107. Ag; 2,907 g; 27,6 mm; os stempla 280°; nr inw. MŠO-M-1401/268.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána III.a/1–4.

108. Ag; 2,842 g; 27,4 mm; os stempla 160°; nr inw. MŠO-M-1401/83.

109. Ag; 2,513 g; 27,8 mm; os stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/118.

110. Ag; 2,761 g; 27,7 mm; os stempla 30°; nr inw. MŠO-M-1401/155.

111. Ag; 2,768 g; 27,5 mm; os stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/247.

112. Ag; 2,161 g; 27 mm; os stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/267.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána III.a/2.

113. Ag; 2,562 g; 26,9 mm; os stempla 30°; nr inw. MŠO-M-1401/161.

114. Ag; 2,947 g; 27,7 mm; os stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/178.

115. Ag; 2,542 g; 27,1 mm; os stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/270.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána III.a/5.

116. Ag; 2,894 g; 26,4 mm; os stempla 150°; nr inw. MŠO-M-1401/71.

Av: **✠WENDEZLAVS:TERCIVS ✠DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: **✠✠✠GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána III.a/6–8.

117. Ag; 2,824 g; 28 mm; os stempla 30°; nr inw. MŠO-M-1401/78.

118. Ag; 2,627 g; 27,6 mm; oš stempla 220°; nr inw. MŠO-M-1401/120.
 119. Ag; 2,803 g; 27,2 mm; oš stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/185.
 120. Ag; 2,639 g; 28,1 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/293.
 121. Ag; 2,706 g; 27,6 mm; oš stempla 150°; nr inw. MŠO-M-1401/308.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: ****GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána III.a/7.

122. Ag; 2,794 g; 27,1 mm; oš stempla 280°; nr inw. MŠO-M-1401/198.
 123. Ag; 2,749 g; 28,1 mm; oš stempla 100°; nr inw. MŠO-M-1401/217.
 124. Ag; 2,326 g; 26,7 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/221.
 125. Ag; 3,017 g; 27,5 mm; oš stempla 210°; nr inw. MŠO-M-1401/274.
 126. Ag; 2,933 g; 28,3 mm; oš stempla 30°; nr inw. MŠO-M-1401/277.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: ****GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána III.a/8.

127. Ag; 2,736 g; 26,8 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/212.
 128. Ag; 2,676 g; 27,9 mm; oš stempla 150°; nr inw. MŠO-M-1401/239.

Czechy, Wacław IV, grosz praski b.d. [1384–1395; wg Hány], men. Kutná Hora.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: ****GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána IV.a/1.

129. Ag; 2,744 g; 27,8 mm; oš stempla 150°; nr inw. MŠO-M-1401/106.
 130. Ag; 2,713 g; 27,1 mm; oš stempla 15°; nr inw. MŠO-M-1401/110.
 131. Ag; 2,721 g; 27,9 mm; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/218.
 132. Ag; 2,846 g; 27,9 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/231.
 133. Ag; 2,526 g; 27,8 mm; oš stempla 120°; nr inw. MŠO-M-1401/249.
 134. Ag; 2,570 g; 27,3 mm; oš stempla 260°; nr inw. MŠO-M-1401/252.
 135. Ag; 2,424 g; 27,3 mm; oš stempla 0°; nr inw. MŠO-M-1401/255.
 136. Ag; 2,899 g; 27,4 mm; oš stempla 150°; nr inw. MŠO-M-1401/291.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: ****GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána IV.a/1–3.

137. Ag; 2,779 g; 26,6 mm; oš stempla 110°; nr inw. MŠO-M-1401/90.
 138. Ag; 2,334 g; 28,9 mm; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/91.
 139. Ag; 2,796 g; 28,1 mm; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/162.
 140. Ag; 2,769 g; 28,8 mm; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/196.
 141. Ag; 2,858 g; 27,4 mm; oš stempla 120°; nr inw. MŠO-M-1401/201.
 142. Ag; 2,571 g; 27,3 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/294.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: ****GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána IV.a/2.

143. Ag; 2,637 g; 28,4 mm; oš stempla 0°; nr inw. MŠO-M-1401/100.
 144. Ag; 2,666 g; 26,9 mm; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/102.
 145. Ag; 2,833 g; 27,4 mm; oš stempla 15°; nr inw. MŠO-M-1401/112.
 146. Ag; 2,538 g; 27,5 mm; oš stempla 30°; nr inw. MŠO-M-1401/184.

147. Ag; 2,758 g; 27,4 mm; oš stempla 200°; nr inw. MŠO-M-1401/211.

148. Ag; 2,991 g; 28,1 mm; oš stempla 15°; nr inw. MŠO-M-1401/233.

149. Ag; 2,735 g; 27,2 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/269.

150. Ag; 2,885 g; 28,1 mm; oš stempla 210°; nr inw. MŠO-M-1401/289.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: ****GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána IV.a/3.

151. Ag; 2,919 g; 27 mm; oš stempla 60°; nr inw. MŠO-M-1401/99.

152. Ag; 2,862 g; 28 mm; oš stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/104.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: ****GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána IV.a–c.

153. Ag; 2,556 g; 28,5 mm; oš stempla 210°; nr inw. MŠO-M-1401/101.

154. Ag; 2,215 g; 28,6 mm; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/195.

155. Ag; 2,546 g; 27,2 mm; oš stempla 0°; nr inw. MŠO-M-1401/207.

156. Ag; 2,592 g; 28 mm; oš stempla 210°; nr inw. MŠO-M-1401/230.

157. Ag; 2,600 g; 27,8 mm; oš stempla 120°; nr inw. MŠO-M-1401/251.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: ****GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána IV.b, c.

158. Ag; 2,839 g; 27,9 mm; oš stempla 210°; nr inw. MŠO-M-1401/123.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: ****GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána IV.b/1.

159. Ag; 2,866 g; 27,8 mm; oš stempla 200°; nr inw. MŠO-M-1401/70.

160. Ag; 2,830 g; 27 mm; oš stempla 30°; nr inw. MŠO-M-1401/116.

161. Ag; 3,038 g; 27,8 mm; oš stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/174.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: ****GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána IV–V.

162. Ag; 2,682 g; 27,4 mm; oš stempla 290°; nr inw. MŠO-M-1401/121.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: ****GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána V.a/1.

163. Ag; 2,375 g; 27,2 mm; oš stempla 20°; nr inw. MŠO-M-1401/253.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: ****GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána V.a/1–5.

164. Ag; 2,897 g; 27,9 mm; oš stempla 250°; nr inw. MŠO-M-1401/167.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: ****GROSSI:PRAGENSES**

Lit: Hána V.a/2.

165. Ag; 2,392 g; 29 mm; oš stempla 200°; nr inw. MŠO-M-1401/140.

166. Ag; 2,917 g; 28 mm; oš stempla 210°; nr inw. MŠO-M-1401/188.

167. Ag; 2,378 g; 26,7 mm; oš stempla 350°; nr inw. MŠO-M-1401/210.

168. Ag; 2,711 g; 26,9 mm; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/228.

Lit: Hána VI.a/3.

202. Ag; 2,456 g; 27,8 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/85.

203. Ag; 2,831 g; 27,4 mm; oš stempla 70°; nr inw. MŠO-M-1401/199.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.a/4.

204. Ag; 2,512 g; 27,8 mm; oš stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/84.

205. Ag; 2,339 g; 26,8 mm; oš stempla 270°; nr inw. MŠO-M-1401/256.

206. Ag; 2,892 g; 27,2 mm; oš stempla 200°; nr inw. MŠO-M-1401/281.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.a/5.

207. Ag; 2,906 g; 27,3 mm; oš stempla 210°; nr inw. MŠO-M-1401/128.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.a–d.

208. Ag; 2,685 g; 27,5 mm; oš stempla 210°; nr inw. MŠO-M-1401/295.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.c/1.

209. Ag; 2,669 g; 28,3 mm; oš stempla 270°; nr inw. MŠO-M-1401/141.

210. Ag; 2,734 g; 27,4 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/205.

211. Ag; 2,457 g; 28,5 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/254.

212. Ag; 2,667 g; 27,1 mm; oš stempla 270°; nr inw. MŠO-M-1401/278.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.c/1–3.

213. Ag; 2,747 g; 27,4 mm; oš stempla 260°; nr inw. MŠO-M-1401/194.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.c/2.

214. Ag; 2,908 g; 28,5 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/95.

215. Ag; 2,381 g; 27,7 mm; oš stempla 45°; nr inw. MŠO-M-1401/286.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.c/3.

216. Ag; 2,944 g; 26,9 mm; oš stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/272.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.d/1.

217. Ag; 2,870 g; 27,2 mm; oš stempla 240°; nr inw. MŠO-M-1401/74.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.d/2.

218. Ag; 2,845 g; 27,3 mm; oš stempla 270°; nr inw. MŠO-M-1401/223.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.d/3.

219. Ag; 2,783 g; 27,9 mm; oš stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/297.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.e/1.

220. Ag; 2,742 g; 28,2 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/107.

221. Ag; 2,082 g; 27,5 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/165.

222. Ag; 2,993 g; 28,2 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/175.

223. Ag; 2,878 g; 28 mm; oš stempla 120°; nr inw. MŠO-M-1401/216.

224. Ag; 2,735 g; 27,8 mm; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/229.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.e/1, 2.

225. Ag; 2,779 g; 28,4 mm; oš stempla 45°; nr inw. MŠO-M-1401/115.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.e/1–3.

226. Ag; 2,572 g; 27,7 mm; oš stempla 350°; nr inw. MŠO-M-1401/164.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.e/1, 2, 4.

227. Ag; 2,523 g; 27 mm; oš stempla 15°; nr inw. MŠO-M-1401/67.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.e/2.

228. Ag; 2,638 g; 26,9 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/148.

229. Ag; 2,418 g; 28 mm; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/213.

230. Ag; 2,890 g; 28,3 mm; oš stempla 190°; nr inw. MŠO-M-1401/236.

231. Ag; 2,589 g; 28,4 mm; oš stempla 45°; nr inw. MŠO-M-1401/238.

232. Ag; 2,815 g; 28,1 mm; oš stempla 200°; nr inw. MŠO-M-1401/241.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VI.f/1.

233. Ag; 2,844 g; 26,9 mm; oš stempla 190°; nr inw. ŠO-M-1401/200.

Czechy, Wacława IV, grosz praski b.d. [1395–1400; wg Hány], men. Kutná Hora.

Av: ***WBNCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI*PRAGENSES**

Lit: Hána VII.a/1.

234. Ag; 2,854 g; 27 mm; oš stempla 30°; nr inw. MŠO-M-1401/129.

235. Ag; 2,496 g; 26,9 mm; oš stempla 170°; nr inw. MŠO-M-1401/183.

236. Ag; 2,626 g; 27,2 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/284.

237. Ag; 2,427 g; 27 mm; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/287.

238. Ag; 2,095 g; 26,4 mm; oš stempla 260°; nr inw. MŠO-M-1401/304.

- Av: ***WEꝛꝀCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSIꝛꝀPRAGENSES**
 Lit: Hána VII.a/1–4.
 239. Ag; 2,847 g; 26,9 mm; os stempla 0°; nr inw MŠO-M-1401/240.
 Av: ***WENPEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSI+PRAGENSES**
 Lit: Hána VII.a/2.
 240. Ag; 2,776 g; 28 mm; os stempla 180°; nr inw MŠO-M-1401/80.
 241. Ag; 2,735 g; 26,8 mm; os stempla 90°; nr inw MŠO-M-1401/131.
 242. Ag; 2,571 g; 27,2 mm; os stempla 45°; nr inw MŠO-M-1401/237.
 Av: ***WENPEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ***ꝛꝀ*GROSSIꝛꝀPRAGENSES**
 Lit: Hána VII.a/2–4.
 243. Ag; 2,853 g; 28,1 mm; os stempla 30°; nr inw MŠO-M-1401/245.
 Av: ***WENPEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSI+PRAGENSES**
 Lit: Hána VII.a/3.
 244. Ag; 2,954 g; 27,6 mm; os stempla 270°; nr inw MŠO-M-1401/179.
 Av: ***WEꝛꝀCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ***ꝛꝀ*GROSSIꝛꝀPRAGENSES**
 Lit: Hána VII.a, d.
 245. Ag; 2,798 g; 26,8 mm; os stempla 90°; nr inw MŠO-M-1401/186.
 Av: ***WEꝛꝀCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ***ꝛꝀ*GROSSIꝛꝀPRAGENSES**
 Lit: Hána VII.a–d.
 246. Ag; 2,822 g; 28,3 mm; os stempla 180°; nr inw MŠO-M-1401/156.
 247. Ag; 2,787 g; 27,9 mm; os stempla 30°; nr inw MŠO-M-1401/279.
 Av: ***WENPEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSI+PRAGENSES**
 Lit: Hána VII.b/1.
 248. Ag; 2,732 g; 27,3 mm; os stempla 90°; nr inw MŠO-M-1401/209.
 Av: ***WEꝛꝀCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSI+PRAGENSES**
 Lit: Hána VII.b/1, 2.
 249. Ag; 2,839 g; 27,4 mm; os stempla 45°; nr inw MŠO-M-1401/89.
 250. Ag; 2,452 g; 26,9 mm; os stempla 50°; nr inw MŠO-M-1401/215.
 Av: ***WENPEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSIꝛꝀPRAGENSES**
 Lit: Hána VII.b/1, 3.
 251. Ag; 2,570 g; 26,4 mm; os stempla 0°; nr inw MŠO-M-1401/105.
 252. Ag; 2,852 g; 27,4 mm; os stempla 300°; nr inw MŠO-M-1401/126.
 253. Ag; 2,302 g; 27 mm; os stempla 90°; nr inw MŠO-M-1401/130.
 254. Ag; 2,689 g; 27,2 mm; os stempla 0°; nr inw MŠO-M-1401/202.
 255. Ag; 2,665 g; 26,2 mm; os stempla 220°; nr inw MŠO-M-1401/222.
 256. Ag; 2,817 g; 27,3 mm; os stempla 180°; nr inw MŠO-M-1401/234.
 257. Ag; 2,564 g; 28,5 mm; os stempla 240°; nr inw MŠO-M-1401/305.

- Av: ***WEꝛꝀCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSIꝛꝀPRAGENSES**
 Lit: Hána VII.b/1–4.
 258. Ag; 2,989 g; 27,3 mm; os stempla 180°; nr inw MŠO-M-1401/125.
 Av: ***WENPEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSI+PRAGENSES**
 Lit: Hána VII.b/2.
 259. Ag; 2,740 g; 26,9 mm; os stempla 0°; nr inw MŠO-M-1401/145.
 260. Ag; 2,702 g; 26,8 mm; os stempla 220°; nr inw MŠO-M-1401/166.
 Av: ***WENPEZLAVS:TERCIVS *DEI:DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSI+PRAGENSES**
 Lit: Hána VII.b/2 (odm.).
 261. Ag; 2,495 g; 27,9 mm; os stempla 90°; nr inw MŠO-M-1401/143.
 Av: ***WENPEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSIꝛꝀPRAGENSES**
 Lit: Hána VII.b/2, 4.
 262. Ag; 2,329 g; 26,5 mm; os stempla 90°; nr inw MŠO-M-1401/151.
 Av: ***WENPEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSI+PRAGENSES**
 Lit: Hána VII.c/1.
 263. Ag; 2,802 g; 28 mm; os stempla 280°; MŠO-M-1401/282.
 Av: ***WEꝛꝀCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSI+PRAGENSES**
 Lit: Hána VII.c/1, 2.
 264. Ag; 2,858 g; 27,1 mm; os stempla 45°; nr inw MŠO-M-1401/68.
 265. Ag; 2,931 g; 27,2 mm; os stempla 220°; nr inw MŠO-M-1401/307.
 Av: ***WENPEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSIꝛꝀPRAGENSES**
 Lit: Hána VII.c/1, 3.
 266. Ag; 2,724 g; 27,4 mm; os stempla 45°; nr inw MŠO-M-1401/87.
 267. Ag; 2,787 g; 27,3 mm; os stempla 180°; nr inw MŠO-M-1401/96.
 268. Ag; 2,919 g; 26,9 mm; os stempla 160°; nr inw MŠO-M-1401/119.
 269. Ag; 2,516 g; 27 mm; os stempla 90°; nr inw MŠO-M-1401/232.
 Av: ***WEꝛꝀCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSIꝛꝀPRAGENSES**
 Lit: Hána VII.c/1–3.
 270. Ag; 2,808 g; 26,5 mm; os stempla 180°; nr inw MŠO-M-1401/157.
 Av: ***WEꝛꝀCEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSIꝛꝀPRAGENSES**
 Lit: Hána VII.c/1–4.
 271. Ag; 2,760 g; 27,7 mm; os stempla 270°; nr inw MŠO-M-1401/88.
 272. Ag; 2,883 g; 28,2 mm; os stempla 270°; nr inw MŠO-M-1401/93.
 273. Ag; 2,710 g; 27,2 mm; os stempla 15°; nr inw MŠO-M-1401/290.
 Av: ***WENPEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**
 Rv: ****+*GROSSI+PRAGENSES**
 Lit: Hána VII.c/2.

274. Ag; 2,902 g; 27,5 mm; oš stempla 250°; nr inw. MŠO-M-1401/244.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI?PRAGENSES**

Lit: Hána VII.c/2, 4.

275. Ag; 2,717 g; 27,3 mm; oš stempla 340°; nr inw MŠO-M-1401/111.

276. Ag; 2,559 g; 26,8 mm; oš stempla 0°; nr inw MŠO-M-1401/113.

277. Ag; 2,598 g; 27,4 mm; oš stempla 90°; nr inw MŠO-M-1401/296.

278. Ag; 2,655 g; 27,3 mm; oš stempla 290°; nr inw MŠO-M-1401/299.

279. Ag; 2,822 g; 26,6 mm; oš stempla 0°; nr inw MŠO-M-1401/300.

Av: ***WE?DEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI?PRAGENSES**

Lit: Hána VII.c–d.

280. Ag; 2,857 g; 27,6 mm; oš stempla 0°; nr inw MŠO-M-1401/292.

281. Ag; 2,801 g; 27,3 mm; oš stempla 90°; nr inw. MŠO-M-1401/310.

Av: ***WE?DEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI?PRAGENSES**

Lit: Hána VII.d/1–4

282. Ag; 2,736 g; 27,4 mm; oš stempla 320°; nr inw MŠO-M-1401/66.

283. Ag; 2,854 g; 28 mm; oš stempla 350°; nr inw MŠO-M-1401/86.

284. Ag; 2,912 g; 26,4 mm; oš stempla 270°; nr inw MŠO-M-1401/109.

285. Ag; 2,850 g; 27,5 mm; oš stempla 190°; nr inw MŠO-M-1401/137.

286. Ag; 2,796 g; 27,3 mm; oš stempla 170°; nr inw MŠO-M-1401/146.

287. Ag; 2,794 g; 26,7 mm; oš stempla 300°; nr inw MŠO-M-1401/170.

288. Ag; 2,706 g; 26,9 mm; oš stempla 45°; nr inw MŠO-M-1401/250.

289. Ag; 2,894 g; 28,4 mm; oš stempla 15°; nr inw MŠO-M-1401/288.

290. Ag; 2,550 g; 27,6 mm; oš stempla 90°; nr inw MŠO-M-1401/124.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI?PRAGENSES**

Lit: Hána VII.d/1, 3, 4.

291. Ag; 2,984 g; 27,9 mm; oš stempla 0°; nr inw MŠO-M-1401/122.

292. Ag; 2,726 g; 26,8 mm; oš stempla 180°; nr inw MŠO-M-1401/153.

293. Ag; 2,963 g; 27,9 mm; oš stempla 120°; nr inw MŠO-M-1401/192.

294. Ag; 2,645 g; 27,2 mm; oš stempla 45°; nr inw MŠO-M-1401/203.

295. Ag; 2,825 g; 26,3 mm; oš stempla 290°; nr inw MŠO-M-1401/219.

Av: ***WE?DEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI?PRAGENSES**

Lit: Hána VII.d/1–3.

296. Ag; 2,641 g; 26,8 mm; oš stempla 90°; nr inw MŠO-M-1401/173.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI+PRAGENSES**

Lit: Hána VII.d/2.

297. Ag; 3,104 g; 27,9 mm; oš stempla 150°; nr inw MŠO-M-1401/72.

298. Ag; 2,944 g; 27,5 mm; oš stempla 180°; nr inw MŠO-M-1401/147.

299. Ag; 2,948 g; 27,4 mm; oš stempla 240°; nr inw MŠO-M-1401/168.

300. Ag; 2,746 g; 26,7 mm; oš stempla 30°; nr inw MŠO-M-1401/243.

301. Ag; 2,636 g; 26,6 mm; oš stempla 90°; nr inw MŠO-M-1401/248.

302. Ag; 2,625 g; 26,9 mm; oš stempla 210°; nr inw MŠO-M-1401/285.

303. Ag; 2,364 g; 27 mm; oš stempla 340°; nr inw MŠO-M-1401/302.

Av: ***WE?DEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI+PRAGENSES**

Lit: Hána VII.d/2, 3.

304. Ag; 2,587 g; 28,1 mm; oš stempla 270°; nr inw MŠO-M-1401/191.

Av: ***WE?DEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI?PRAGENSES**

Lit: Hána VII.d/2, 4.

305. Ag; 2,779 g; 27,3 mm; oš stempla 340°; nr inw MŠO-M-1401/138.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI+PRAGENSES**

Lit: Hána VII.d/3.

306. Ag; 2,512 g; 27 mm; oš stempla 350°; nr inw. MŠO-M-1401/226.

Czechy, Wacława IV, grosz praski b.d. [1400–1405; wg Hány], men. Kutná Hora.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI?PRAGENSES**

Lit: Hána VIII.d/1, 2.

307. Ag; 2,582 g; 26,9 mm; oš stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/98.

308. Ag; 2,782 g; 26,8 mm; oš stempla 340°; nr inw. MŠO-M-1401/227.

Av: ***WENDEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI+PRAGENSES**

Lit: Hána IX.a/1.

309. Ag; 2,783 g; 27,7 mm; oš stempla 30°; nr inw. MŠO-M-1401/271.

Av: ***WE?DEZLAVS:TERCIVS *DEI:OKATIA+KEX:BOEMIE**

Rv: *****GROSSI?PRAGENSES**

Lit: Hána IX.a–b.

310. Ag; 2,956 g; 27,8 mm; oš stempla 180°; nr inw. MŠO-M-1401/69.

Skróty užívané v katalogu monet

Ag – *argentum*, srebro

Av – awers

b.d. – bez daty

Hána – J. Hána, *Pražské groše Václava IV. z let 1378-1419*, Plzeň 2003.

Lit. – literatura

men. – mennica

nr inw. – numer inwentarzowy

Pinta – V. Pinta, *Typologie a chronologie pražských grošů Karla IV. (1346–1378)*, Praha 2015. ISBN 978-80-260-8327-6.

Rv – rewers

Nález pražských grošů v Lešnici
(Shrnutí)

Soubor pražských grošů z obce Lešnica v Opolském vojvodství byl objeven roku 1977. Nález sestává z 310 mincí – 65 z doby Karla VI. A 245 z éry Václava VI. Všechny groše byly vyraženy v kutnohorské mincovně. V dosavadní polské numizmatické literatuře je soubor zmiňován pouze okrajově. Až v posledních letech bylo díky nové metodě českých vědců J. Pinty a V. Hány možno blíže identifikovat jednotlivé mince a datovat je do doby vlády konkrétních panovníků. Podrobnější analýza nálezu byla umožněna také díky projektu polského Národního výzkumného centra, zaměřeného na výzkum dosavadních nálezů pražských grošů v Polsku, Litvě, Lotyšsku, Bělorusku a na Ukrajině.

Soubor z Lešnice obsahuje 65 grošů Karla IV.: dva vzorky typu Pinta III., pět vzorků vzorků typu Pinta IV a 58 vzorků typu Pinta V. Groše Václava VI. jsou rozděleny následujícím způsobem: 12 vzorků typu Hána I, 22 vzorků typu Hána II, 29 vzorků typu Hána III, 33 vzorků typu Hána IV, jeden vzorek typu Hána IV-V, 32 vzorků typu Hána V, 39 vzorků typu Hána VI, 73 vzorků typu Hána VII, 2 vzorky typu Hána VIII a dva vzorky typu Hána IX. Nejmladší mince pocházejí z doby kolem roku 1405. Soubor tak byl pravděpodobně ukryt na počátku 15. století. Vzhledem k absenci archeologických výzkumů v regionu však nelze nález blíže zařadit do širšího kontextu.

Paweł Milejski
Doktorand
Instytut Archeologii
Uniwersytet Wrocławski
pawel.milejski90@gmail.com

PRZYWILEJ Z 1521 ROKU BARONA ALEKSEGO TURZO
Z BETHLEMFALVY DLA SZLACHTY PSZCZYŃSKIEGO PAŃSTWA
STANOWEGO W SPRAWIE UTWORZENIA SĄDU ZIEMSKIEGO

Wacław Gojniczek

Wacław Gojniczek, *Privilege of Baron Alexander Turzo of Bethlemlfalva for Nobility of Pszczyna (Pless) Dominion Regarding the Foundation of Provincial Court*

The article focuses on circumstances of foundation of Provincial Court of Pszczyna (Pless) Dominion. The founding act of the dominion owner, Baron Alexander Turzo of Bethlemlfalva, actually legalised the existence of the court, in fact working since 1517. In 1521 the Baron complied with the request of the nobility of the dominion and issued a privilege, legalising the existence of the court since 1522. The court was supposed to be located at the chateau of Pszczyna. The brief founding document focused mainly on internal structure and remits of the court. Commented edition of the privilege is part of the article.

Key words: Silesia, Pszczyna (Pless), nobility, land court, privilege

Sądownictwo ziemskie, czyli sądownictwo dla stanu szlacheckiego w Europie Środkowej ma odległą metrykę sięgającą początków XIII wieku. Zarówno w Koronie Czeskiej, jak również na ziemiach polskich sądownictwo dla rycerstwa zaczęło się formować w XIII wieku. Nieco inaczej było w księstwach górnośląskich. Tutaj proces ten był zapewne opóźniony, choć takie wnioski mogą być błędne z powodu skromności zachowanych źródeł oraz właściwie braku badań nad tym zagadnieniem. W ciągu XIV ukształtowane zostały sądy ziemskie w większości księstw górnośląskich (opawskim, opolskim, bytomskim, karniowskim i głubczyckim, natomiast pewne wiadomości o sądach w księstwie cieszyńskim i oświęcimskim pochodzą dopiero z początków XV wieku¹. O wiele lepiej rozpoznane są nowożytnie dzieje tych sądów. Natomiast niewiele dotąd napisano na temat sądów ziemskich funkcjonujących w górnośląskich państwach stanowych: bielskim, bytomskim, pszczyńskim i wodzisławskim oraz innych².

Niniejszy artykuł został poświęcony okolicznością powstania sądu ziemskiego w pszczyńskim wolnym państwie stanowym. Na temat sądu w Pszczynie właściwie dostępne jest jedynie opracowanie autorstwa Mariana Ptaka oraz drugie Przemysław Stanki dotyczące najstarszej księgi ziemskiej³. Pomimo stosunkowo skromnej wiedzy na temat sądu

¹ Na temat początków oraz literatury do dziejów górnośląskich sądów ziemskich zob. Wacław GOJNICZEK, *Urzędy książęce i ziemskie w ustroju księstwa cieszyńskiego*, Katowice 2-14, s. 220-222; warto jeszcze dodać pracę: Marian PTAK, *Sąd ziemski Księstwa Sąd ziemski Księstwa Opolsko-Raciborskiego w świetle przywileju z 1531 roku*, *Studia historycznoprawne: tom poświęcony pamięci Profesora Edwarda Szymosza* (Acta Universitatis Wratislaviensis [dalej AUW] 3063 Prawo 305) Wrocław 2008, s. 303-312; Maciej WOŹNY, *Rycerstwo opolskie do połowy XV wieku*, Katowice 2020, s. 386, 388.

² Marian PTAK, *Zgromadzenia i urzędy stanowe państwa wodzisławskiego*, (AUW 927, Prawo 154) Wrocław 1987, s. 61-72.

³ Marian PTAK, *Zgromadzenia i urzędy stanowe wolnego państwa pszczyńskiego (1517-1742)*, in. *Studia Historycznoprawne* red. Alfred Konieczny, (AUW 1692, Prawo 240) Wrocław 1994, s. 105-153; Przemysław STANKO, *Najstarsza księga ziemska pszczyńska i jej znaczenie w badaniach nad XVI-wiecznymi dziejami ziemi pszczyńskiej*, in. *Ziemia pszczyńska przez wieki*. Stan badań, archiwalia, problemy badawcze, red. Antoni Barciak, Suszec 2002, s. 100-107.

ziemskiego w Pszczynie dokumentacja kancelaryjna tego sądu zachowała się w kilku działach zespołu *Archiwum książąt pszczyńskich* katowickiego Archiwum Państwowym Oddział w Pszczynie⁴. Właśnie wśród tych materiałów archiwalnych przechowywany jest również przywilej Aleksego barona Turzo, ówczesnego pana tej ziemi z 1521 roku posiadający kluczowe znaczenie dla poznania okoliczności uformowania sądu ziemskiego w państwie pszczyńskim⁵. Dyplom ten został pominięty w dwóch wyżej wymienionych pracach, natomiast był znany kilku innym badaczom, którzy jednak wspominali o nim lakonicznie⁶.

Ziemia pszczyńska w ciągu XV wieku stanowiła część księstwa raciborskiego. W 1480 roku ostatecznie została odłączona, gdyż stała się wianem wniesiony przez Joannę, córkę księcia Wiktoryna, księcia ziębińskiego poślubioną przez księcia cieszyńskiego Kazimierza II. Rządy tego wybitnego cieszyńskiego dynasty na tej ziemi nie trwały długo. Okoliczności zmusiły go w dniu 2 lutego 1517 roku do sprzedaży ziemi pszczyńskiej węgierskiemu możnowładcy baronowi Aleksemu Turzo z Betlemfalvy⁷. W dniu 13 maja 1519 roku król czeski i węgierski Ludwik potwierdził Aleksemu Turzo prawa do państwa pszczyńskiego i ponadto stwierdził, że ma pełnię praw, które powinny być oparte na prawie cieszyńskim, raciborskim i opawskim⁸. Przywilej królewski ten dał podstawę do zorganizowania urzędów stanowych w państwie pszczyńskim.

4 *Archiwum Książąt Pszczyńskich. Przewodnik po zespołach*, opr. Bronisława SPYRA, Warszawa 1973; Wacław GOJNICZEK, Joanna SZCZEPAŃCZYK, *Archiwalia pszczyńskie w Archiwum Państwowym w Katowicach i jego Oddziałach*, in. Ziemia pszczyńska przez wieki. Stan badań, archiwalia, problemy badawcze, red. Antoni Barciak, Suszec 2002, s. 89-91.

5 Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Pszczynie (dalej AP Pszczyna), Archiwum książąt pszczyńskich (dalej AKP), sygn. II-39.

6 W. GOJNICZEK, J. SZCZEPAŃCZYK, *Archiwalia pszczyńskie*, s. 89; Romuald KUBICIEL, *Ziemia pszczyńska i jej właściciele do połowy XVI wieku. Przyczynek do genezy wolnego państwa stanowego pszczyńskiego*, in. Ziemia pszczyńska przez wieki. Stan badań, archiwalia, problemy badawcze, red. Antoni Barciak, Suszec 2002, s. 197; Jerzy POLAK, *Pszczyna w okresie Habsburskim 1517-1740*, in. Pszczyna. Monografia historyczna, red. Jerzy Sperka, Ryszard Kaczmarek, T. 1, Pszczyna 2014, s. 173.

7 Szczegółowy opis transakcji sprzedaży ziemi pszczyńskiej przez Kazimierza II, księcia cieszyńskiego przedstawił R. KUBICIEL, *Ziemia pszczyńska i jej właściciele*, s. 195-197, zwłaszcza przyp. 197; zob. też Romuald KUBICIEL, *Turzonowie w Polsce i na Śląsku*, Zborník Oravského muzea 15, 1998, s. 10; Romuald KUBICIEL, *Turzonowie w Pszczynie. Z dziejów związków górnośląsko-węgierskich*, Studia i Materiały z Dziejów Śląska 21, 1996, s. 70-87.

8 Dyplom został spisany w języku czeskim, wynika to z informacji podanej na stronie tytułowej jednostki zawierającej widimusy tego dokumentu sporządzone w języku niemiecki AP Pszczyna, AKP, sygn. II-206, s. 1. Oryginał był przechowywany w archiwum zamkowym w Pszczynie ale nie zachował się, przepadł najpewniej podczas II wojny światowej. Oprócz wspomnianej wyżej jednostki zawierającej w sumie pięć widimusów w języku niemieckim, zachował się również dwie w wersji czeskiej. Zob. Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Listiny papírové, inv. č. 9367, 9368 (sign. I 44, Lp 9266). Kolejny uwierzytelniony odpis znajduje się w Archiwum w Budapeszcie zob. niżej edycja Š. KNIEZY. Dokument był edytowany na podstawie niemieckiego widimusa z XVIII wieku zob. Johann Ehrenfried BÖHME, *Diplomatische Beiträge zur Untersuchung der Schlesischen Rechte und Geschichte*, T. 1, cz. 4, Berlin 1772, s. 193-194 oraz w języku czeskim *Középkori cseh oklevelek / Stredoveké české listiny*, ed. Štefan KNIEZSA, (Slovanské jazykové pamiatky z Maďarska 1) Budapest 1952, s. 102-103 (nr 64); regest *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter*, herausg. Colmar GRÜNHAGEN, Hermann MARKGRAF, Bd. 2, Leipzig 1883, s. 408; *Listinář Těšínska. Codex diplomaticus ducatus Tesinensis 1496-1526*, ed. Emerich NĚMEC, Český Těšín 1961, nr 414; Roman STELMACH, *Zespół Arcybiskupstwo w Olomuńcu przechowywany w Archiwum w Olomuńcu – historia, zawartość i dokumenty*, Archeion, T. 114, 2013, s. 191. Kilka dni później 26.05.1519 roku król Ludwik wystawił kolejny dyplom dotyczący Pszczyny, tym razem na prośbę margrabiego Ansbach Jerzego Hohen-

Wcześniej rycerstwo ziemi pszczyńskiej załatwiała sprawy sądowe najpewniej przed sądami ziemskimi poszczególnych księstw, do których przynależała ziemia pszczyńska⁹. Pewne jest, że taka sytuacja miała miejsce w czasach włączenia ziemi pszczyńskiej do księstwa cieszyńskiego w latach 1480-1517. We wspomnianym wyżej dyplomie króla Ludwika z 1519 roku dla barona Turzo napisano to wprost *kdez tyz obyuatele tehoz panstwie blsstinskeho prawa swa a saudy w knizetstwi tiessynskym gmieli a hledali*¹⁰. Po oddzieleniu pszczyńskiego od księstwa cieszyńskiego szlachta straciła możliwość załatwiania swoich spraw przed sądem ziemskim w Cieszynie. Zapewne po objęciu rządów w państwie pszczyńskim przez Aleksego Turzo wszelkie sprawy sądowe szlachty tj. sprawy cywilne sporne i niesporne oraz karne załatwiano przed panem stanowym, który w obecności urzędników (w tym momencie doradców) wydawał wyroki i konfirmował umowy. Jednak częsta nieobecność Aleksego i być może jego młodszego brata Jana młodszego powodowała, że tego typu sprawy rozstrzygał starosta pszczyński wraz z sędziom. Do pierwszej księgi ziemskiej państwa pszczyńskiego wpisano sprawę rozstrzygniętą przez wyżej wspomnianych urzędników datowaną na 10 czerwca 1521 roku (*w pondieli po octavie Bozy[ho] Tiela*)¹¹, a więc na trzy miesiące przed powołaniem do życia pszczyńskiego sądu ziemskiego. Wydaje się, że obowiązująca procedura załatwiania spraw sądowych komplikowała sprawy życiowe miejscowego stanu szlacheckiego i to mogło mieć wpływ na pozytywny odzew Turzo w sprawie utworzenia sądu ziemskiego. Prawdopodobnie pomocne w zrozumieniu sytuacji sądowej w latach 1517-1521 będzie praktyka stosowana w bielskim mniejszym państwie stanowym powstałym co prawda dopiero w 1572 roku, gdzie pan stanowy wraz z starostą bielskim i przypadkowymi asesorami sprawował od końca XVI i w XVII wieku władzę sadowniczą nad niewielkim stanem szlacheckim. W przypadku nieobecności wolnego pana zastępował go starosta¹².

Z dyplomu pana pszczyńskiego z 1521 roku wynika, że szlachta państwa pszczyńskiego wielokrotnie zwracała się z prośbą o wydanie zgody i ustanowienie sądu ziemskiego w Pszczynie. Petycja spotkała się z aprobatą Aleksego Thurzo, po czym polecił przygotować stosowny dokument. Stało się to podczas jego pobytu u brata Stanisława, biskupa ołomunieckiego w jego letniej rezydencji w Kromieryżu na Morawach. Dyplom pergaminowy o wymiarach 35 x 25,5 x 6 mm z pieczęciami Aleksego Turzo i Stanisława, biskupa ołomunieckiego spisano 28 września 1528 roku w języku czeskim. Pisarz dyplomu

zollerna z Karniowa potwierdził prawa Aleksego Turzo do tego majątku zob. Zob. Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc, Arcibiskupství Olomouc, Listiny papírové, inv. č. 9371 (sign. I 46, Lp 9268), edycja: Bruno BELLERODE, *Beiträge zu Schlesischen Rechtsgeschichte, H. 2. Urkunden über die Besitz- und Rechts-Verhältnisse der Herrschaft Pless 1517-1854*, Breslau 1898, s. 101-104; regest *Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens*, s. 408.

9 Marian PTAK, *Pozycja publicznoprawna wolnych panów stanowych na Śląsku*, in. Studia Historycznoprawne, red. Alfred Konieczny, (AUW 1477, Prawo 222) Wrocław 1993, s. 79-102; M. PTAK, *Zgromadzenia i urzędy stanowe*, s. 105-153; Kazimierz ORZECZOWSKI, *Historia ustroju Śląska 1202-1740*, (AUW 2806) Wrocław 2005; W. GOJNICZEK, *Urzędy książęce i ziemskie*, s. 254.

10 *Középkori cseh oklevelek / Stredoveké české listiny*, s. 102-103 (nr 64).

11 AP Pszczyna, AKP, sygn. 286, f. 6.

12 Sąd ziemski w państwie bielskim powstał dopiero w ciągu pierwszej połowy XVIII wieku. Przedstawioną wyżej procedurę postępowania sądowego przed panem stanowym przynosi księga państwa stanowego zwana protokołem lub metryką za lata 1583-1715 zob. Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Bielsku-Białej, Archiwum książąt Sułkowskich, sygn. 825. Na ten temat przygotowywany jest artykuł.

nie jest znany. W zasadzie dyplom jest lakoniczny przynosi jedynie podstawowe wiadomości ustrojowe dotyczące funkcjonowania instytucji.

Aleksy Turzo w przywileju dla szlachty pszczyńskiej stwierdził [...] *yakz mi to kral geho milost dati a toho listem swym potwrditi raczil*, czyli dokumentem z 13 maja 1519 roku wystawionym przez króla Ludwika potwierdził, że *mohl prawo vsaditi podle praw cysarskych, a neb podle prawa oppawského, tiessynského a ratiborského, neb gakby se gemu a gim a gehu y gych erbuom a potomkom, nayleb zdalo a libilo, zie toho magy plno mocz sobie to stanoviti, rziditi, przydati a vgity, nalezy cziniti, ortele wypo-widati [...]*. Z punktu widzenia niniejszego opracowania jest to najważniejszy fragment dokumentu królewskiego, w którym zawarto sugestie stosowania prawa cesarskiego lub księstw opawskiego, cieszyńskiego oraz raciborskiego, a więc księstw, w skład których przez poprzednie stulecie wchodziła ziemia pszczyńska. Ponadto w razie potrzeby może korzystać z innych źródeł prawa do czego ma jak i jego następcy pełnić praw, które może ustanawiać bądź wydawać itd. Baron Thurzo zobowiązał się uznać szlachcie starodawne prawo (*starodawny rzad a prawo*), ponadto zezwolił im na prowadzenie ksiąg ziemskich, w których mogliby rejestrować transakcje kupna-sprzedaży majątków na prawie ziemskim, umowy przedślubne i oprawy wiana, stupki i dzierżawy (*Kaupie, Prodage, Stupku, Wiena, Zastawy*). Sądem mieli kierować starosta pszczyński (*Vrzednik nass Blsstinsky*) oraz sędzia ziemski (*Sudi*). Po zakończeniu procedury w sądzie i rejestracji dokumentów w księgach należało uzyskać ekstrakt (*Waypis*) uwierzytelniony podpisem i pieczęcią starosty oraz sędziego ziemskiego, na podstawie którego następowało uwierzytelnienie przez pana stanowego.

Tyle wynika z dyplomu z 1521 roku. Dalszych wiadomości z działalności pszczyńskiego sądu ziemskiego w pierwszych dekadach XVI stulecia przynosi pierwsza księga ziemska prowadzona za lata [1518]1521-1582. Niewątpliwie księga została założona po wystawieniu opisywanego dyplomu Aleksego Turzo z 28 września 1521 roku i pierwsza sprawa rozstrzygnięta przed sądem ziemskim odbyła się 9 czerwca 1522 roku¹³. Do księgi wpisano również sprawę sprzed roku załatwianą o tym samym czasie, czyli w poniedziałek po oktawie Bożego Ciała. Może to świadczyć, że termin ten wyznaczano już wcześniej tj. przed 1521 rokiem, kiedy zwyczajowo pan pszczyński rozpatrywał sprawy ziemian. Roki sądowe w pszczyńskim państwie odbywały się dwa razy w roku w *poniedziałek po oktawie Bożego Ciała* oraz w *poniedziałek po świętej Katarzynie*. Oczywiście zdarzały się odstępstwa od tej reguły¹⁴. Sąd ziemski najpewniej już wówczas odbywał sesje na zamku w Pszczynie, co jest potwierdzone dla późniejszego okresu¹⁵. Sąd ziemski tworzyli urzędnik pszczyński w księdze ziemskiej nazywany starostą pszczyńskim (*starosta blsstinsky, hejtmán blsstinsky*)¹⁶, sędzia ziemski (w początkach istnienia sądu zwany *sudi krale blsstynského*)¹⁷ oraz kilku asesorów, powoływanych spośród miejscowych posesjonatów¹⁸. Nie jest pewne czy w pierwszych dekadach działalności tej instytucji

powoływano pisarza ziemskiego, a wszelkie prace kancelaryjne wykonywali urzędnicy kancelarii pana stanowego. Pewne jest, że w początkach XVII wieku z sądem był związany pisarz ziemski¹⁹. Pierwszym starostą pszczyńskim był Jan Stablowski z Kowalowie, który dzierżył ten urząd w latach 1521-1523²⁰. Pochodził z morawskiej szlachty, a sam był do 1520 roku panem na Branticach koło Bruntálu w księstwie karniowskim. Po krótkim pszczyńskim epizodzie wrócił do wspomnianego księstwa, gdzie posiadał majątek Sosnová, również koło Bruntálu. Na tej wsi w 1529 roku zapisał oprawę wiana swojej żonie Maruszy Zawadzkiej z Polanki, pochodzącej z Ćwiklic w państwie pszczyńskim²¹. Natomiast urząd sędziego ziemskiego w pierwszych latach rządów barona Turzo sprawował Piotr Orzeski z Syryni, pan na Orzeszu, który piastował ten urząd w latach 1521-1524²². Najpewniej był on tożsamy z Piotrem Orzeski, starostą skoczowskim, czyli zarządcą klucza domeny Kazimierza II, księcia cieszyńskiego²³. Starosta trafił do Pszczyny najpewniej za protekcją jakiejś wpływowej osoby, być może Stanisława, biskupa ołomuńskiego, więc był z całą pewnością prawą ręką pana pszczyńskiego. Natomiast Piotr Orzeski reprezentował miejscową szlachtę oraz dawnych urzędników księcia Kazimierza II, czyli zapewniał ciągłość władzy i dobre relacje ze szlachtą. Kompetencje sądu ziemskiego rozciągały się nad szlachtą żyjącą w państwie pszczyńskim, a więc posesjonatów i nieposesjonatów, na sprawy cywilne sporne i niesporne oraz karne. W przeciwieństwie do sądu księstwa cieszyńskiego do najstarszej księgi ziemskiej wpisano kilka oblat dokumentów miasta Pszczyny²⁴.

Do niniejszego przyczynku dołączono edycję opisywanego dyplomu z 1521 roku, który został oddany w transliteracji zgodnie z zasadami zawartymi w projekcie instrukcji wydawniczej Adama Wolfa²⁵. Jediną ingerencją w tekst było wprowadzenie znaków interpunkcyjnych oraz rozwinięcie abrewiacji, co w obu wypadkach zostało zaznaczone nawiasami kwadratowymi. Pozostałe uwagi do edycji zamieszczono w przypisach.

Niewątpliwie dyplom pszczyńskiego pana Aleksego barona Turzo z 1521 roku dla szlachty w sprawie powołania do życia sądu ziemskiego należy zaliczyć do ważniejszych śląskich dokumentów do ustroju śląskich państw stanowych i sądów ziemskich. Dokument choć jest lakoniczny dostarcza podstawowych informacji na temat funkcjonowania sądu, o typach spraw sądowych, urzędnikach oraz obiegu dokumentacji kancelaryjnej.

19 W 1610 roku pisarzem ziemskim państwa pszczyńskiego był Piotr Wyplar z Uszcie zob. Archiwum Państwowe w Katowicach Oddział w Cieszynie, Komora Cieszyńska, sygn. 80, s. 331; M. PTAK, *Zgromadzenia i urzędy stanowe*, s. 148.

20 AP Pszczyna, AKP, sygn. X-286, f. 4, 5v, 6.

21 Zemské desky krnovské, ed. Dalibor PRÍX, T. 1 (1403-1522), Opava 2008, s. 228. Josef PILNÁČEK, Rody starého Slezska, wyd. 3 Brno 2010, s. 164, (nr 750), 336 (nr 1670), 399 (nr 1992); Ladislav HOŠÁK, Historický místopis země Moravskoslezské, Praha 1938, s. 827, 829.

22 AP Pszczyna, AKP, sygn. X-286, f. 4, 5v, 6, 7; Bogdan KŁOCH, *Stosunki własnościowe*, [w:] Dzieje Orzesza, red. Robert Ratajczak, Orzesze 2002, s. 51, 57.

23 W. GOJNICZEK, *Urzędy książęce i ziemskie*, s. 301.

24 P. STASZKO, *Najstarsza księga*, s. 105.

25 A. WOLF, *Projekt instrukcji wydawniczej dla pisanych źródeł historycznych do połowy XVI w.*, Studia Źródłoznawcze 1, 1957, s. 155-184.

13 AP Pszczyna, AKP, sygn. X-286, f. 4

14 M. PTAK, *Zgromadzenia i urzędy stanowe*, s. 147; P. STASZKO, *Najstarsza księga*, s. 105-106.

15 Dzisiaj w tym pomieszczeniu znajduje się pracownia naukowa miejscowego Archiwum Państwowego.

16 AP Pszczyna, AKP, X-286, f. 4, 5v, 6. Około ósmej dekady XVI wieku zaczęto tytułować tego urzędnika terminem - starosta ziemskim zob. w 1575 roku był nim Jerzy Zawadzki z Polanki zob. AP Pszczyna, AKP, X-286, f. 190v; zob. M. PTAK, *Zgromadzenia i urzędy stanowe*, s. 142.

17 AP Pszczyna, AKP, sygn. X-286, f. 4; M. PTAK, *Zgromadzenia i urzędy stanowe*, s. 143-144.

18 M. PTAK, *Zgromadzenia i urzędy stanowe*, s. 146-147.

Aneks

1521 w Sobothu den Swateho Waczlawu [28 września] na Kromieryżu [na Kromierz-
rzi]

Aleksy baron Turzo z Bethlemfalvy, najwyższy komornik króla węgierskiego, pan na Starym Zwoleniu i właściciel pszczyńskiego wolnego państwa stanowego wystawia przywilej dla szlachty w sprawie utworzenia sądu ziemskiego i prowadzenia ksiąg ziemskich.

AP Pszczyna, AKP, sygn. II-39, dokument pergaminowy, j. czeski 35 x 25,5 x 6 mm, Dwie pieczęcie: Aleksego Turzo i Stanisława Turzo, biskupa ołomunieckiego w glinianych miseczkach, częściowo uszkodzone, na pergaminowych paskach.
dotąd nie edytowany

Ja Alexij Turzo z Betleemsffeldu²⁶ Naywyzzsij Komornijk Krale Vherskeho gehu milosti na starym Zwolenie²⁷ swobodny a diediczny pan kniezeczstwij Blsstinskeho²⁸ znamo cziniem tiemto listem wssem Wuobecz kdez czten nebo cztuczij slyssan bude ze sa mnie ziadali snaznymi prozbami prosyli Vrozenij Statecznij a Slowutnij Panosse a wsseczky Rytirstwo Kniezeczstwij meho Blsstinskeho wiernij mogi milij abych gim gich starodawnij rzad a prawo pustil a przy gegich listech sprawedliwych abych ge zachowal a knihy zemske aby gmieli a tu aby sobie y kazdemu Chudemu y Bohatemu wedle sprawedlnosti zapisy czynili bud z Prawa neb z Saudu Nalezzy cziniti aneb kaupie[,] Wzdawky²⁹[,] Prodage[,] Wiena[,] Zastawy dielati wedle prawa Zemskeho a ginych Kniezetstwij Hornij Slezij ty wsseczky wieczy w ty knihy zapisowati przed Saudem mohli. Kdez Ja yakozto Pan a sprawedliwy Diedicz tehoz Kniezetstwij Blsstinskeho znagicze gich prozbu byti slussnu a chtijcz Gim milosti swe dati vziti³⁰ y dal sem gim a tiemto listem dawam plnu mocz a prawo ze magij a mohu s Vrzednikiem mym Blsstinskym Nynieyssijm y buduczijm na mistie mym Sauditi Wyroky y Smluwy cziniti tak yakz mi to kral³¹ gehu milost

dati a toho listem swym potwrditi raczil Kaupie[,] Prodage[,] Stupky³²[,] Wiena[,] Zastawy czyniti to wsseczko w knihy Zemske zapisowati wssak toto se wtom znamenitie wymieniuge ze ten kazdy kdoz czo do tiech knih zemskych wkładati a wpisowati bude powinien bude odemne Erbuo[w] Diediczuo[w] a buduczijch Potomkuo[w] mych Panuo[w] a Drziteluo[w] Kniezetstwij Blsstinskeho z Zemskych Knih Waypis przinesti pod peczetmi Vrzednika nasheho Blsstinskeho a Sudieho Nynieyssijch y buduczijch a kdyz to vczny takoweho Wkladu a Wpisu my gim budem powini listem nassijm potwrditi. Tomu na Swiedomij a lepssij gistothe a pewnost ya napredgmenowany Alexij etc. swu vlastni peczeth ktomuto listu prziwiesyti sem rozkazal a prziprosyl semduostuoyneho v³³ Boze Otcze a pana pana Stanislawu Biskupa Olomuczskeho³⁴ Bratra sweho mileho ze gest na swiedomij Peczet swu wedle mey ktomuto listu prziwiesyti raczil gehu mi[los]ti a gehu milosti potomkom bez sskody Wsseliake genz gest dan a psan na Kromierzizi³⁵ w Sobothu den Swateho Waczlawu letha Panie tisczieho Pietisteho Dwaczateho prwnieho.

Privilegium barona Alexandra Turza z Bethlemfalvy šlechtě pštinského stavovského panství ve věci zřízení zemského soudu
(Shrnutí)

Zemské soudy, tedy soudní instance pro šlechtický stav, mají ve střední Evropě svůj počátek již ve 13. století. V Horním Slezsku se s tímto fenoménem setkáváme až později, byť absence starších informací může být zapříčiněna nedochovaností pramenů. V průběhu 14. století prokazatelně existovaly zemské soudy ve většině hornoslezských knížectví (opavském, opolském, bytomském, krnovském a hlubčickém), v knížectví těšínském a osvětimském jsou doloženy počátkem 15. století. Mnohem lépe jsou dokumentovány novější dějiny těchto institucí. Oproti tomu dosud panuje nízké povědomí o působení zemských soudů v prostředí stavovských panství Horního Slezska (bělském, pštinském, vladislavském a dalších).

Předkládaná studie se zabývá okolnostmi vzniku zemského soudu v pštinském svobodném stavovském panství. Dne 28 září 1951 majitel panství, baron Alexandr Turo z Bethlemfalvy, vystavil v Kroměříži privilegium, jímž šlechtě povolil založit zemský soud. Ve stručném dokumentu zeměpán garantoval právo šlechty řešit své záležitosti před soudem, jehož vrcholnými úředníky byli zemský starosta, zemský soudce a později i zemský písař. V zemských knihách měly být na základě privilegia registrovány záležitosti týkající se justičních a majetkových záležitostí šlechticů, žijících v pštinském panství včetně těch, kteří zde nevlastnili majetky. Součástí článku tvoří edice dosud nepublikovaného privilegia.

dr hab. Waław Gójniczek, prof. UŚ
Uniwersytet Śląski w Katowicach
wgojniczek@gmail.com

26 Aleksy baron Turzo z Betlemlfalvy (1490-1543), syn Jana, stronník Habsburgów żupan spiski oraz palatyn Węgier, a także bankier i przemysłowiec. Zob. Jerzy POLAK, *Turzo Aleksy (1489-1543)*, [w:] Słownik biograficzny ziemi pszczyńskiej, Pszczyna [brw], s. 296; Jerzy POLAK, *Aleksy Turzo wolny pan na Pszczyźnie*, in: *Poczet panów i książąt pszczyńskich*, T. 1, Pszczyna 2007, s. 40-45; R. KUBICIEL, *Turzonowie w Polsce i na Śląsku*, s. 16, przyp. 7, 8 (bogata literatura na temat rodziny Turzo na Śląsku); ostatnio Gabriella ERDÉLYI, „Som len člověk, král můj, nie kameň“ – *Alexej Thurzo v službách Habsburgovcov*, in: *Thurzovci a ich historický význam*, ed. Tünde Lengyelová et al., Bratislava 2012, s. 39-54.

27 Stary Zwolenie dzisiaj Zvolen, miasto powiatowe w Słowacji, wówczas w rękach rodziny Turzo.

28 W dokumencie Aleksego Turzo jego dobra pszczyńskie zostały określone terminem *księstwo*, natomiast w przytaczanym tu dokumencie króla Ludwika z 1519 roku pojawia się termin państwo (panství), zaś a w rachunkach stanów śląskich jest to termin niemiecki Herrschaften. Termin wolne państwo stanowe pojawił się później, dotąd nie zostało to przebadane. Zob. M. PTAK, *Pozycja publicznoprawna*, s. 79-81; K. ORZECZOWSKI, *Historia ustroju Śląska*, s. 168-169.

29 *Nezdawky* należy rozumieć jako *vzdavky*, czyli rezygnacja, przeniesienie dyspozycji lub praw majątkowych.

30 W tym słowie jest „v” ale należy go czytać „u”, czyli *uziti* (użyć).

31 Chodzi o dyplom króla Ludwika z 1519 roku; zob. *Középkori cseh oklevelek / Středověké české listiny*, s. 102-103 (nr 64).

32 *Stupek* należy rozumieć jako podobny do terminu *vzdavka* - vzdát se, přenechat, ustoupit zob. *Malý staročeský slovník*, ed. Jaromír BĚLIČ Adolf KAMIŠ Karel KUČERA, Praha 1978.

33 W tym miejscu pisarz dokumentu popełnił błąd zamiast „v” powinien być napisać „w”.

34 Stanisław, biskup ołomuniecki (1470-1540), syn Jana Turzo z Betlemlfalvy, brat Aleksego i Jana, biskupa wrocławskiego zob. Tomáš BALETKA, *Dvůr olomouckého biskupa Stanislava Thurza (1497-1540), jeho kancelář a správa biskupských statků*, Sborník archivních prací, 54, 2004, s. 3-236.

35 Kromieryž (Kroměříž), miasto na Morawach, gdzie znajdowała się letnia rezydencja biskupów ołomunieckich.

OBERAMTSREGIERUNG W OPOLU I BRZEGU – TRZECI GŁÓWNY SĄD ŚLĄSKI, STAN OSOBOWY I ZASADY DZIAŁANIA W LATACH 1744–1806

Małgorzata Konopnicka

Malgorzata Konopnicka: Oberamtsregierung in Opole and Brzeg – the Third Main Silesian Court, its Personnel and Operating Principles in 1744–1806

The aim of the article is to present the personnel and the operating principles of the Upper Silesian main court (Oberamtsregierung) in 1744–1806. The interest in the subject of the Prussian judiciary system at the time of Frederick's rule, and more specifically in the Opole-Brzeg court, is rooted in a highly unsatisfactory state of knowledge, ingrained in the geopolitical specificity of the institution, as well as in deficient sources and literature. In the course of the author's research on the professional profile of Silesian nobility in the years 1740–1806, a considerable wealth of information about the court's personnel was collected, which, after completion, allowed for partial reconstruction of its employee count, which in turn, revealed regularities and singularities in the Opole and Brzeg court clerks' professional careers. Such description of the basic operational principles was largely possible thanks to the input of pre-war German historians, who had scrupulously published Prussian normative acts and the ordinances of Prussian authorities. The Upper Silesian administrative body was the least-numerous court. For a long time, it lacked the positions of an aultulator and referendary; there was no second senate and no formal boards for criminal cases and juvenile delinquency were isolated. In the course of its activities, long-standing attempts were made to eliminate gross procedural errors, which were already characteristic of all Silesian courts in the discussed period. In the wake of proliferation of legal regulations in Silesia, courts struggled to determine appropriate normative acts.

Key words: Prussian Judiciary System at the Time of Frederick's Rule, Main Upper Silesian court, Oberamtsregierung in Opole, Oberamtsregierung in Brzeg, Court Officials

Powołanie w latach 1742–1744 trzech głównych sądów śląskich było element składowym reorganizacji prowincji zdobytej przez Fryderyka II. W takim kontekście Oberamtsregierung – sąd główny we Wrocławiu, Głogowie oraz w Opolu-Brzegu funkcjonował w literaturze przedmiotu¹. Na semantyczną obcość określenia Oberamtsregierung zwrócił uwagę Colmar Grünhagen („eine fremdartig anmuthende Bezeichnung, insofern unser Sprachgebrauch bei dem Worte Regierung an eine Verwaltungs- und nicht an eine Justizbehörde uns denken lässt”),² który w tych słowach wyraził przyzwyczajenie do nazwy Regierung (rejencja) urzędu administracji państwowej wprowadzonemu na Śląsku w 1808 r. i funkcjonującemu do 1945 r.³ Tym samym dość nieświadomie dał wyraz

pewnej marginalizacji kwestii głównych sądów śląskich, co z kolei autorka artykułu mającą poczucie braku wypowiedzi na temat Oberamtsregierung zamknęła w pierwszych zdaniach tekstu.

Organy sądowe działające w latach 1742–1806 ze względu na krótki z historycznego punktu widzenia okres działalności oraz wskazane zmiany administracyjne traciły własne cechy charakterystyczne i nie wzbudzały zainteresowania badawczego, a przynajmniej nie w równym stopniu, gdyż o ile sąd wrocławski z oczywistych względów był wzmiankowany, to już sąd opolski był traktowany zupełnie pobocznie. Powodów deprecjacji było wiele: powołany później od wrocławskiego i głogowskiego, kompetencjami terytorialnymi obejmował obszary politycznie niepewne, ciężące ku monarchii habsburskiej, częściowo katolickie, jego działanie było przerywane konfliktami, pracownicy kolaborowali z Austriakami, ostatecznie został przeniesiony do Brzegu, w porównaniu z pozostałymi sądami zawsze posiadał najmniejszy skład osobowy.

I. Okoliczności powołania sądu głównego w Opolu

Na mocy pokoju wrocławskiego kończącego pierwszą wojnę śląską (1740–1742) prawie cały Śląsk przeszedł w ręce Fryderyka II. Przy Austrii pozostał Śląsk Karniowski-Opawski, południowa część Księstwa Nyskiego oraz Śląsk Cieszyński. Wówczas administracja pruska mogła już oficjalnie objąć swym wpływem tereny górnośląskie. Podporządkowano je kamerze wojenno-dominalnej we Wrocławiu. 29 lipca 1742 r. minister von Münchow poinformował o zatrudnieniu w stołecznej kamerze dodatkowego radcy, który miał się zająć sprawami górnośląskimi.⁴ Jeszcze w trakcie trwania działań wojennych mieszkańcy Górnego Śląska liczący się z pruskim zwierzchnictwem wyrażali wątpliwości dotyczące podległości terytorialnej i kompetencyjnej wrocławskim instytucjom. Wyrazem tego była petycja „stanów górnośląskich” ze stycznia 1742 r. skierowana do departamentu sprawiedliwości, w której wskazywano na znaczne oddalenie niektórych miejscowości górnośląskich od Wrocławia i wynikającą z tego ograniczoną dostępność do organu.⁵ Ten racjonalny argument, jak również późniejsza stabilizacja statusu przynależności politycznej tych obszarów skłoniła Fryderyka II do podjęcia decyzji o powołaniu trzeciego sądu śląskiego. 25 lipca 1743 r. von Münchow po raz pierwszy raportował o konkretnych planach dotyczących zasad finansowania i obsady Oberamtsregierung w Opolu, które były konsekwencją wcześniej wydanego rozkazu króla. Wówczas określono przychody sądu na 3429 talarów reńskich pochodzących z dóbr Baranowice, taksy kancelaryjnej oraz opłat biurowych, które nie trafiały do kasy królewskiej. Wydatki zakładały pensje dla prezydenta w wysokości 1000 talarów reńskich, pierwszego radcy (600), drugiego (500) oraz trzeciego (400). O powołaniu trzeciego sądu głównego mówił rozkaz gabinetowy skierowany do ministra von Cocceji z 5 sierpnia 1743 r. Podstawowymi informacjami, które znalazły się w rozkazie były: pod władzą tego sądu znajdują się „oprócz księstwa opolskiego i raciborskiego wszystko, co JKM posiada na Górnym Śląsku licząc od tzw. Lisière na przeciwko Nysy aż do granicy regulowanej ustaleniami z królową Węgier i Czech i jeszcze dalej ku Polsce”.⁶ Sąd opolski był całkowicie odrębny

1 Hedwig NAVE, *Die preußische Behördenorganisation in Schlesien bis zum Jahr 1756*, Breslau 1923, s. 109–111; Gabriela WĄS, Śląsk pod panowaniem pruskim, in: *Historia Śląska*, ed. Marek Czapliński – Elżbieta Kaszuba – Gabriela Wąs – Rościśław Żerelik, Wrocław 2002, s. 210–211; Victor LOEWE, *Oberschlesien und der preußische Staat*, Bd. 1, Breslau 1930, s. 56–64; Kazimierz ORZECOWSKI, *Historia ustroju Śląska 1202–1740*, Wrocław 2005, s. 235; Colmar GRÜNHAGEN, *Die Einrichtung der preußischen Herrschaft in Schlesien*, Preußische Jahrbücher 46, 1880, s. 2–3.

2 C. GRÜNHAGEN, *Schlesien unter Friedrich dem Großen*, Bd.1, Breslau 1890, s. 358.

3 K. ORZECOWSKI, *Państwo i Prawo*, in: *Historia Śląska*, t.2, 1763–1830 część II, 1807–1850, ed. M. Czapliński, Wrocław 2002.

4 Edd. Gustav von SCHMOLLER – Otto HINTZE, *Acta Borussica. Die Behördenorganisation und die allgemeine Staatsverwaltung Preußens im 18. Jahrhundert*, Bd. 6/2 (dalej AB.BO., Bd.6/2), Berlin 1901, s. 475.

5 Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB.BO.*, Bd.6/2, s. 521–522.

6 Oberamtsregierung w Opolu podporządkowano dawne górnośląskie księstwa: opolskie, raciborskie, pruską część nysko-grodzką, państwa stanowe Pszczynę i Bytom, księstwo opawskie i karniowskie. Edd.

od wrocławskiego, miał te same uprawnienia, łącznie z apelacją kierowaną bezpośrednio do Trybunału w Berlinie. Wszystkie akta, które do tej pory znajdowały się w sądzie wrocławskim należało odesłać do Opolu, później zdecydowano, by nie przerywać już spraw trwających.

Organizacja prac górnośląskiego Oberamtsregierung została powierzona ministrowi sprawiedliwości na Śląsku Samuelowi von Cocceji (1679–1755) i miała przebiegać na takich samych zasadach, jak przy tworzeniu rejencji wrocławskiej i głogowskiej.⁷ W rozkazie gabinetowy z 24 sierpnia 1743 r. skierowanym do von Cocceji król określił ostateczny termin rozpoczęcia prac na 1 stycznia 1744 r. i polecił, by działalność sądu ze względu na znaczną odległość, w zastępstwie von Cocceji zainicjował prezydent sądu wrocławskiego von Beneckendorff.⁸

29 lutego 1744 r. ogłoszono patent nostryfikacyjny skierowany do górnośląskich stanów i poddanych wskazujący jako powód powołania trzeciego śląskiego sądu w Opolu prośby stanów oraz znaczne oddalenie od sądu wrocławskiego, który pierwotnie miał rozpatrywać sprawy górnośląskie. Zwiążle poinformowano, że organizacja sądu opolskiego przebiegała według zasad, które wcześniej zastosowano w sądzie stołecznym i głogowskim.⁹

II. Skład osobowy sądu opolsko-brzeskiego

Odtworzenie pełnego składu osobowego sądu opolsko-brzeskiego jest możliwe tylko dla niektórych lat, nie mniej jednak na podstawie ograniczonych danych można częściowo stworzyć profil socjalny urzędników tej instytucji i wpisać go w model urzędników sądowych na Śląsku, choć w poważnej mierze będzie on dotyczył urzędników wyższego szczebla.

Jak już wspomniano pierwsze informacje dotyczące osób, które planowano zatrudnić pojawiły się wraz z określaniem zasad finansowania tej instytucji. Wówczas ustalono, że sąd w najbardziej podstawowym składzie będzie liczył 4 osoby: prezydent oraz 3 radców. Następnie sam król w rozkazie gabinetowym z 5 sierpnia 1743 r. doprecyzował profil urzędników: „*Na stanowisko pierwszego radcy, który wraz z prezydentem musi wykonywać powinności dyrektora, minister von Cocceji powinien wytypować uczciwego, bezstronnego i zręcznego człowieka z Kolegium Berlińskiego protestanta, który uzyska rekomendacje od ministra hrabiego von Münchow. Natomiast na posadę drugiego i trzeciego radcy sądu należy powołać katolika z Górnego Śląska również z referencjami od ministra.*”¹⁰ Uwaga o konfesji była tu oczywista ze względu na specyficzny wyznaniowy charakter obszaru.

Początkowo na stanowisko dyrektora sądu planowano powołać jednego z członków sądu kameralnego w Berlinie. Brano pod uwagę von Nüßlera, von Lynckera lub von

Rodenberga. Ci jednak odmówili z powodu wyższych zarobków w stolicy Prus. Następnie rozważano kandydaturę prezydenta sądu dworskiego w Insterburgu von Kühlmeina, wiceprezydenta von Schellersheima z Minden, dyrektora von Vogelsanga z Halberstadt, radcę rejencji Naumanna z Magdeburga.¹¹ Znalezienie właściwej osoby na stanowisko dyrektora nie było zadaniem prostym, mimo stosunkowo wysokiej pensji, gorączkowo przeszukiwano nadal pruskie sądy w poszukiwaniu odpowiedniej kandydatury. Zdaniem von Cocceji: „*stanowisko dyrektora wymaga człowieka z dobrą teorią, mocną praktyką i ingenium, gdyż podczas ustnych przesłuchań będzie musiał natychmiast wydać decyzję i osobiście przewodniczyć ważnym komisjom.*”¹² Kolejni kandydaci odmawiali ministrowi.

Wybór radców pozostawiono von Münchow, wszyscy oni powinni jednak wcześniej zostać przeegzaminowani. Ponadto warunkiem było to, że sekretarz i registrator ze względu na zamieszkującą Górny Śląsk ludność polską muszą znać ten język. Von Münchow poradził sobie z wyborem radców nieco lepiej niż von Cocceji z wyborem dyrektora i 3 listopada 1743 r. przedstawiono królowi: hrabiego Collonnę, de Grosse, hrabiego von Stronsky i barona von Larischa jako ubiegających się o stanowisko radcy. Król 6 listopada zatwierdził pochodzących ze znamienitych górnośląskich rodzin szlacheckich katolika: hrabiego Norberta Wenzla Collonnę (ur. 1706 r.)¹³ i barona Franza Josepha von Larisch (1689–1748), pozostali nie zyskali akceptacji króla.¹⁴ Trudności w obsadzie stanowisk opóźniły początek prac sądu. 20 lutego 1744 r. następca dotychczasowego szefa departamentu sprawiedliwości na Śląsku -Georg Dietloff von Arnim-Boitzenburg (1679–1753) w bezpośrednim raporcie dotyczącym organizacji Oberamtsregierung w Opolu informował, że rozpoczęcie prac kolegium będzie możliwe dopiero 23 marca tego roku. Donosił, że ze względu na ograniczoną ilość pracy w sądzie niekonieczne jest zatrudnienie registratora, taksatora i translatora, w zupełności wystarczy jeden kancelista i jeden kopista, dzięki czemu kancelaria zaoszczędzi 120 talarów reńskich.¹⁵

Ostatecznie pierwszy skład głównego sądu w Opolu wyglądał następująco: najwyższa władza i posada prezydenta należała do jednego z najmożniejszych reprezentantów szlachty górnośląskiej, katolika, hrabiego Carla Josepha Erdmanna Henckel von Donnersmarck (1688–1760).¹⁶ Powołanie go na stanowisko prezydenta jednego z trzech sądów śląskich było realizacją polityki monarchy pozyskiwania arystokracji śląskiej i budowania śląskiego stronnictwa pruskiego, podobnie postąpiono w przypadku sądu głogowskiego i wrocławskiego, gdzie na najwyższe stanowiska w sądownictwie także mianowano najznamienitszych przedstawicieli stanu wyższego. Henckel von Donnersmarck był wolnym panem stanowym Bytomia, na początku pruskiego panowania na Śląsku dołączył do zacnego grona szlachty śląskiej obdarowanej zaszczytami przez nowego króla, otrzymał od Fryderyka II rzeczywisty urząd dworski- funkcję strażnika garderoby

G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB.BO.*, Bd.6/2, s. 627; H. NAVE, *Die preußische Behördenorganisation*, s. 109–111; G. WĄS, *Śląsk pod panowaniem pruskim*, s. 210–211.

7 Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB.BO.*, Bd.6/2, s. 272, s. 342, s. 436; *Sammlung aller in dem souverainen Herzogthum Schlesien und dessen incorporirten Graffschaft Glatz in Finanz- Justitz- Criminal- Geistlichen- Consistorial- Kirchen- Sachen etc. etc. publicirten und ergangenen Ordnungen, Edicten, Mandaten, Rescripten etc. etc. welche von der Zeit der glorwürdigsten Regierung Friedrichs Königes in Preussen als souverainen obersten Herzogs von Schlesien*, Bd. 1, Breslau 1741, s. 11, 16–25.

8 *AB.BO.*, Bd.6/2, s. 632–633.

9 Ibidem, s. 705.

10 Ibidem, s. 628.

11 Ibidem, s. 629.

12 Ibidem, s. 629.

13 *Europäisches genealogisches Handbuch: in welchem die neuesten Nachrichten von allen Häusern jetzt-regierender europäischer Kaiser und Könige....*, Leipzig 1751, s.151.

14 Siegfried ISAACSOHN, *Geschichte des preussischen Beamtentums: vom Anfang des 15. Jahrhunderts bis auf die Gegenwart*, Bd.1, Berlin 1874, s. 225.

15 Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB.BO.*, Bd.6/2, s. 702.

16 Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz Berlin-Dahlem (dalej GStA PK), I HA Rep. 46 B, Nr. 74 b3, fasc.1; Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB. BO.*, Bd.6/2, s. 624–628.

królewskiej, przeniósł się na dwór berliński, w 1743 r. otrzymał Order Orła Czarnego. Po desygnacji hrabia zrezygnował z funkcji pełnionej wcześniej na dworze berlińskim, by podjąć się zajęcia zapewniającego mu uznanie szlachty górnośląskiej.¹⁷

Dyrektora rejencji mianowano dopiero pod koniec 1743 r. 27.12 1743 r. zatrudniono Johanna Volradta von Bode (1701–1753),¹⁸ absolwenta prawa w Halle, który pracował przed powołaniem go na stanowisko dyrektora jako marszałek dworu margrabiego von Schwedt. Zatrudnienie młodego prawnika zapewne nie pozostawało bez związku z jego pochodzeniem, gdyż wywodził się z rodziny prawniczej, jego ojciec i wuj byli profesorami prawa.¹⁹ Dwaj kolejni pracownicy sądu, to wspomniani już von Collona i von Larisch, który z resztą szybko zrezygnował ze stanowiska radcy.²⁰

Przy rejencjach funkcjonowały również konsystorze, których głównym zadaniem była regulacja stosunków wyznaniowych na Śląsku oraz organizacja życia ewangelików śląskich.²¹ Na Górnym Śląsku zdominowanym przez katolików postarano się, by zbierający się cztery razy do roku konsystorz składał się w przeważającej mierze z ewangelików (2 ewangelickich duchownych, 2 ewangelickich radców świeckich) oraz 1 katolickiego radcy konsystorialnego. Pierwszym ewangelickim duchownym na stanowisku radcy konsystorza został superintendent brzeski Lessel, drugim duchowny z Prudnika Schüßler. Na stanowisko pierwszego świeckiego radcy ewangelika powołano Hansa Friedricha von Sauermę (1694–1779), który mieszkał w pobliżu Opola w Golczowicach, drugim wyznaczono Juliusa Christiana Kundmanna, miejsce katolickiego radcy miał sprawować dziekan kapituły opolskiej.²²

Rejencja opolska w wymienionym składzie nie pracowała długo, gdyż 8 sierpnia 1744 r. Fryderyk II wypowiedział Marii Teresie II wojnę śląską (1744–1745). Jej przebieg zdeorganizował prace sądu i pozbawił pracowników środków utrzymania. Najważniejszym wydarzeniem towarzyszącym zawirowaniom wojennym była dymisja Henckla von Donnersmark, który w toczącym się konflikcie opowiedział się po stronie Austrii. Król rozkazał skonfiskować jego majątek i skazał go na banicję. W wersji oficjalnej podano, że hrabia popadł w długi przekraczające wartość jego majątku, w związku z czym 25 marca 1745 r. został odwołany ze stanowiska.²³ Nie zniechęciło to Fryderyka II do szlachty górnośląskiej, bowiem w tym samym roku wyznaczył na stanowisko prezydenta sądu w Opolu kolejnego przedstawiciela tamtejszej arystokracji- hrabiego Carla Gustawa

von Redern (1691–1778)²⁴ z linii krapkowickiej, syna hrabiego Erdmanna von Redern (1659-1712) starszego ziemskiego księstwa opolsko-raciborskiego.²⁵ W 1747 r. znany jest pełen skład rejencji opolskiej. Poza wymienionym Carlem Gustawem von Redern i dyrektorem von Bode, radcami zaś byli: Matthias Friedrich von Jagow, Julius Christian Kundmann oraz Martin Friedrich Schäffer. Na stanowisku registratora zatrudniano Tobiasa Josepha Mollerusa, który pełnił jednocześnie funkcję taksatora i tłumacza, pracowało tam także dwóch kancelistów: Johann Georg Nohren i Gottfried Mietmann oraz kopista Friedrich Schäfer. Kandydatem na stanowisko w kancelarii był Johann George Schwede oraz Gottfried Grünwald, dano posadę dwóm posłańcom oraz 7 adwokatom.²⁶ W 1748 r. do grona radców dołączył von Pfeil.²⁷

W 1750 r. do Opola przybyła inspekcja na czele z kanclerzem von Cocceji, który po stwierdzeniu rażących zaniedbań w pracy sądu rozwiązał jego skład. Prezydenta ominęły oskarżenia, jednak pozostali pracownicy zostali zwolnieni. Zarzut przywłaszczenia pieniędzy sądu postawiono dyrektorowi, którego z powodu „nieporządków i rozbójnictwa” zdymisjonowano a następnie aresztowano. Von Bode nie przyznawał się, winą obarczał innych. W piśmie do kanclerza z 22. 6. 1750 r. pisał: „Na pierwszy rzut oka miałem problem z wyobrażeniem sobie tego, że bezczelność ludzi może osiągnąć tak wysoki poziom, by brać udział w takim rozbójnictwie i malwersacjach, ponieważ powszechnie było wiadomym jak to prześladuję i staram się zapobiegać.”²⁸ Dyrektor przebywał 6 miesięcy w areszcie w twierdzy nyskiej, następnie pod dozorem generała von Treskow mieszkał w Nysie, dopóki nie zwrócił zdefraudowanych pieniędzy, do końca lipca 1751 r. nie mógł opuszczać miasta.²⁹ Konsekwencje dyscyplinarne w postaci zwolnień spotkały także radców Matthiasa Friedricha von Jagow oraz Juliusa Christiana Kundmanna. Pierwszy z wymienionych dopiero po usilnych prośbach jego ojca po 3 latach został zatrudniony w innej rejencji.³⁰

W związku z rozwiązaniem sądu rozpoczęto poszukiwania pracowników, którzy mieliby zastąpić odwołanych urzędników. Von Cocceji pozostawił na miejscu w Opolu swojego zaufanego pracownika, późniejszego kanclerza Johanna Casimira von Carmer (1720–1801), by ten czuwał nad wdrożeniem do prac nowego personelu. Rok później, kiedy skład sądu opolskiego wydawał się ustabilizowany, von Carmera odwołano do Wrocławia.³¹ Na miejsce skompromitowanego von Bode powołano w 1751 r. Friedricha Detleva Gustava von Avendieck (zm. 1753 r.) pochodzącego z Pomorza Przedniego, który pracował kilka lat jako referendarz, potem radca w sądzie kameralnym w Berlinie, a następnie w 1750 r. został zatrudniony na stanowisku radcy w Głogowie.³² Niestety von

17 Małgorzata KONOPNICKA, *Oficer-urzędnik-dworzanin. Kariery szlachty śląskiej w państwie pruskim (1740–1806)*, Zielona Góra 2014, s. 225, 230, 300.

18 GStA PK, I Rep. 46 B, nr. 74 b 3, fasc. 2.

19 Rolf STRAUBEL, *Biographisches Handbuch der preußischen Verwaltungs- und Justizbeamten 1740–1806/15*, Bd.1, München 2009, s. 95.

20 GStA PK, I Rep. 46 B, nr. 74 d 3, fasc.1.

21 Carl WEIGELT, *Die evangelische Kirche in Schlesien zur Zeit der preußischen Besitzergreifung und ihre Entwicklung von 1740–1756*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte und Alterthums Schlesiens* 23, 1889, s. 60–144; Georg JAECKEL, *Zur Kirchenpolitik Friedrichs II. und Friedrich Wilhelms II. gegenüber der evangelischen Kirche Schlesien*, *Jahrbuch der schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau*, Bd. 33, 1992, s. 56.

22 V. LOEWE, *Oberschlesien und der preußische Staat*, s. 67.

23 *Allgemeine Enzyklopädie der Wissenschaften und Künste*, Bd. 2, Th. 5, Leipzig 1829, s. 392; Leopold von ZEDLITZ-NEUKIRCH, *Neues Preussisches Adels-Lexicon*, Bd. 2, Leipzig 1836, s. 365–367; Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB. BO.*, Bd.6/2, s. 859.

24 GStA PK, I HA, Rep. 46 B, nr. 74 b 3, fasc. 3.

25 Julius Christian KUNDMANN, *SILESII UN NVMMIS, Oder berühmte Schlesier [...]*, Breslau – Leipzig 1738, s. 72.

26 *Schlesische Instantien-Notiz oder das itzt lebende Schlesien*, Breslau 1747, s. 63–64.

27 Ibidem, s. 65–66.

28 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 95.

29 Ibidem, s. 95.

30 Ibidem, s. 460.

31 Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB. BO.*, Bd.8, Berlin 1906, s. 801.

32 GStA PK, I HA, Rep. 46 B, 74 b 3, fasc. 4; Johann Friedrich SEYFART, *Lebens- und Regierungs-Geschichte Friedrichs des andern Königs in Preussen: Welcher die Geschichte der Jahre von 1746. bis zu Ende 1760. enthält*, Bd. 2, Leipzig 1786, s. 203.

Avendieck zmarł zaledwie po 3 latach urzędowania i konieczny był kolejny angaż. Wybór padł na urodzonego na Pomorzu Juliusa Friedricha von Keffenbrink (1714–1775).³³ Poprzednich, zwolnionych w 1750 r. radców zastąpili: Hans Friedrich von Sauerma oraz Wentzel Heinrich von Gawlowski (1702–1771).³⁴ Pierwszy z wymienionych pracował od 1744 r. w konsystorzu opolskim, znał zatem specyfikę urzędu. W 1752 r. w sądzie opolskim pojawiło się nowe stanowisko- referendarza, pierwsze ze stanowisk w sądach i kamerach pruskich. Cieszyło się ono ogromnym zainteresowaniem, gdyż wiele osób traktowało je jako możliwość zdobycia dodatkowego doświadczenia, potrzebnego m.in. do zarządzania własnym majątkiem. We wspomnianym roku w Opolu jako referendarze pracowali: Friedrich Leopold von Bornestedt, Adam Leopold von Tschirschky, Bernard Heinrich von Bornestedt. Los von Bornestedtów był nieznany, wszystko wskazywało na to, że nie kontynuowali kariery urzędniczej, natomiast von Tschirschky, będzie jeszcze o nim mowa, kontynuował karierę urzędniczą i w 1771 r. został prezydentem rejencji brzeskiej.

W 1752 r. sekretarzem był Martin Friedrich Schäfer, registratorem i translatozem wspomniany wcześniej Mollerus, z dawnej kadry pozostali dwaj kanceliści oraz kandydaci na stanowisko w kancelarii. Ponadto zatrudniano 6 adwokatów.³⁵ 2 stycznia 1755 r. ze stanowiska odszedł Carl Gustaw von Redern, który od dawna uskarżał się na zły stan zdrowia. Na początku roku król udzielił prezydentowi zgody na odejście i von Redern resztę życia spędził w rodzinnym majątku w Dobrej. Przed rezygnacją prezydent polecił królowi kandydata na swojego następcę, krewnego Heinricha Adolfa von Redern (1729–1759). Jego osoba zyskała akceptację monarchy, dzięki czemu zachowano ciągłość śląskiej obsady tej funkcji.³⁶ Za jego prezydentury w 1763 r. nastąpiły przenosiny sądu z Opola do Brzegu spowodowane wydarzeniami wojennymi. Mimo, że wojna 7-letnia wpłynęła mocno destabilizująco na pracę wszystkich sądów śląskich, to sąd brzeski zanotował progres w liczbie radców. W 1759 r. zatrudniano już 4 radców: Ernsta Heinricha Liehra, Boguslava Christopha Beyera (1729–1789), nadal pracowali przeniesieni z Opola von Sauerma i von Gawlowski. W tym czasie referendarzem był Carl Friedrich von Sauerma (1733–1787), syn wyżej wymienionego radcy. Wiadomo, że referendariat zaczął jeszcze w Opolu w 1756 r. Pozostałe osoby obsługi pozostały w tej samej liczbie jak w 1752 r.³⁷

W sierpniu 1763 r. von Kaffenbrink zrezygnował z urzędu, w kolejnych latach nie obsadzano stanowiska dyrektora sądu brzeskiego. Należy przypomnieć, że w 1759 r. zmarł prezydent sądu brzeskiego Heinrich Adolf von Redern. Zapewne ze względu na niestabilne czasy nie powołano nowego przewodniczącego sądu, choć wiadomo, że o mianowanie zabiegał radca von Sauerma. Kiedy wbrew jego oczekiwaniom to najbardziej eksponowane miejsce w sądzie powierzono Karlowi Abrahamowi von Zedlitz und Leipe (1731–1793), Hans Friedrich von Sauerma tłumacząc się złym stanem zdrowia, zrezygnował z pracy. Von Zedlitz- późniejszy minister sprawiedliwości, do spraw kościoła i szkół zanim w kwietniu 1764 r. został powołany na omawiane stanowisko, miał za sobą modelową karierę urzędniczą, w tym okres piastowania stanowiska radcy w sądzie stołecznym. Uro-

dził się w Czarnym Borze koło Wałbrzycha w rodzinie z tradycjami urzędniczymi, jak większość późniejszych radców studiował prawo w Halle, na słynnym pruskim uniwersytecie, będącym centrum kultury pietystycznej. Po studiach odbył referendariat w sądzie kameralnym w Berlinie. Należy zaznaczyć, że duża część osób decydujących się na karierę sadowniczą, w tym wielu radców opolsko-brzeskich wybierała w miarę możliwości staż w sądzie berlińskim. W Brzegu pracował do 1770 r.³⁸ Wraz z nim skład sądu brzeskiego tworzyli: von Gawlowski, Boguslav Christoph Beyer, Christoph Friedrich von Tempsey, Franz Friedrich Westarp. Przy ostatnim z wymienionych również należy się zatrzymać. Urodził się w 1734 r. w Berlinie w rodzinie mieszczańskiej. Referendariat odbywał podobnie jak von Zedlitz w berlińskim sądzie kameralnym. Stamtąd po 4 latach został powołany w 1764 r. na stanowisko radcy do instytucji w Brzegu.³⁹ Minister von Carmer określił go jako najlepszego i najbardziej uzdolnionego radcę brzeskiego, doskonale nadającego się na stanowisko prezydenta. Jednak jego mieszczańskie pochodzenie przekreślało możliwości na ten awans. Najwyższe stanowiska w administracji i sądownictwie w monarchii pruskiej przekazywane były jeszcze ciągle wyłącznie szlachcie.

Wracając do obsady personalnej w 1765 r. zmniejszyła się nieznacznie do 2 liczba referendarzy (Carl Benjamin Koch, Johann Balthasar Winckler), ale wprowadzono stanowisko auskultatora (Johann Gottlieb Geschick). Należy zaznaczyć, że w rejencjach przed przyjęciem na stanowisko referendarza praktykowano staż na stanowisku auskultatora, podczas którego pracownik miał nabyć wiedzę praktyczną. Sąd brzeski, jak widać, długo nie miał tego stanowiska. Wprowadzenie dopiero w latach 60-tych wszystkich etapów awansu pracowniczego upodobiło sąd brzeski do pozostałych dwóch sądów śląskich. Stanowisko sekretarza piastował Carl Friedrich Nicolai, registratorem i translatozem Carl Heinrich Letocha i Carl August Sträsner, w rejencji pracował jeden kancelista, kalkulator, kopista. Ponadto dwaj kandydaci na stanowisko, jeden posłaniec oraz 12 adwokatów.⁴⁰ W 1770 r. znacznie zwiększyła się liczba referendarzy i auskultatorów, łącznie było ich w Brzegu 7. Zwiększono też znacznie administrację pomocniczą: zatrudniano dwóch sekretarzy, rozbudowano do 4 osób registraturę, wprowadzono również dział tzw. Canzley-Verwandte, czyli pomocników biurowych, zatrudniano 11 adwokatów.⁴¹ Po von Zedlitzu powołanym na stanowisko ministerialne, miejsce prezydenta zajął urodzony na Śląsku Adam Leonhard von Tschirsky und Bögendorff (1723–1786). Von Tschirsky zaczął karierę urzędniczą w sądzie górnośląskim, w 1752 r. rozpoczął tu referendariat. Był pierwszym wychowankiem tej instytucji, który przeszedł pełen tok kariery zawodowej. Jego żoną była córka Hansa Friedricha von Sauerma, co wzmacniało więzi ze środowiskiem urzędniczym. Na omawianym stanowisku pracował do 1780 r.⁴² Po jego odejściu po raz pierwszy posadę prezydenta oddano w ręce osoby urodzonej poza pro-

38 Adolf TRENDELENBURG, *Friedrich der Große und sein Staatsminister Freiherr von Zedlitz. Eine Skizze aus dem preußischen Unterrichtswesen*, Berlin 1859; Conrad RETHWISCH, *Der Staatsminister Freiherr von Zedlitz und Preußens höheres Schulwesen im Zeitalter Friedrichs des Großen*, Strasburg 1886; Peter MAINKA, *Karl Abraham von Zedlitz und Leipe (1731–1793). Ein schlesischer Adliger in Diensten Friedrichs II. und Friedrich Wilhelms II. von Preußen*, Berlin 1995.

39 GStA PK, I HA, Rep. 46 B, nr. 74 d 2, fasc. 14.

40 *Schlesische Instantien-Notiz oder das itzt lebende Schlesien*, Breslau 1765, s. 77–78.

41 Ibidem, s. 99–100.

42 Oskar PUTSCH, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, Bd.1, Dortmund 1986, s. 32–33; Rolf STRAUBEL, *Friedrich Christoph von Goerne (1734–1817): Selbstherrlicher Minister König Friedrichs II. oder Spielball seiner Sekretäre und fremder Magnaten?*, Berlin 2014, s. 15.

33 Gerd ZUCHOL, *Keffenbrin(c)k, Julius Friedrich von*, in: Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon, Bd. 21, Nordhausen 2003, s. 720–722.

34 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 293.

35 *Schlesische Instantien-Notiz oder das itzt lebende Schlesien*, Breslau 1752, s. 78–80.

36 GStA PK, I HA, Rep. 46 B, nr. 74 b3, fasc. 6.

37 *Schlesische Instantien-Notiz oder das itzt lebende Schlesien*, Breslau 1759, s. 71–72.

wincją. Jego następcą został Conrad Christian von Windheim (1739–1801). Windheim urodził się w Halberstadt.⁴³

W kolejnych latach następował dalszy stały wzrost personelu brzeskiej placówki. W 1779 r. zatrudniano radców: Beyera, von Tempskyego, Westarpa, nowy był Friedrich Wilhelm von Poser, Johann Gottlob Reich, hrabia Heinrich der XXXIX von Reuß, Carl Friedrich Nikolai. Friedrich Wilhelm von Poser (1745–1815) był kolejnym wychowankiem rejencji brzeskiej. W 1768 r. rozpoczął referendariat w Brzegu, od 1772 r. pracował tu jako radca. Następnie awansował na stanowisko prezidenta sądu w Kostrzynie.⁴⁴ Ponadto w sądzie pracowało 11 referendarzy i auskultatorów. Registraturę połączono z archiwum, gdzie na posadach zatrudniano 4 osoby.⁴⁵ W omawianym roku brzeski Oberamtsregierung był wizytowany przez von Carmera, który negatywnie ocenił pracę Heinricha von Reuße i wyraził nadzieję, że ten długo nie pozostanie w służbie z powodu ogromnych problemów z przeprowadzaniem postępowania przygotowawczego i brakiem decyzyjności.

Na początku lat 80-tych w związku z narastającą ilością spraw wprowadzono do sądu nowe stanowisko asystenta radcy, na którym pracowali: Johann Schiller, Johann Friedrich Reyder, Friedrich Gottlob Schultes, Martin Jacob Scheller, Ernst Amadeus Stöckel.⁴⁶ Pod koniec 1784 i 1786 ich praca poddana została ocenie, z której wynikało, że Schiller, Reyder, Schultes i Scheller nadzwyczaj dobrze wykonywali swoje zajęcie. Scheller i Schultes w 1792 r. zostali powołani na stanowiska radcy. Friedrich Gottlob Schultes w 1790 r. pełnił dodatkowo funkcję dyrektora kolegium kryminalnego, Ernst Amadeus Stöckel wykonywał obowiązki dyrektora komisji justycjarnej, dołączył do nich Ferdinand Christian von Reinersdorf w charakterze asesora rejencji. Zatrudniano wówczas dwóch referendarzy: Friedricha Ernsta Kaisera oraz Johanna Heinricha Herbsta i aż 29 auskultatorów. Carl Friedrich Nikolai był dyrektorem sekretariatu. Do administracji sadowniczej należeli ponadto: 6 registratorów, inspektor kancelarii, pracujący w kasie, fiskał dworski, dwóch kancelistów, dwóch pomocników kancelaryjnych, trzech posłańców.⁴⁷

Dokładne informacje dotyczące pełnego składu sądu brzeskiego kończą się na latach 90-tych XVIII w. Następne dane z 1800 r. uwzględniały jedynie personel wyższy sądu, w składzie radcowskim znajdowali się: wyżej wymienieni Schiller oraz Reyder, z asystenta na stanowisko radcy awansowali jak wspomniano Scheller, Schultes oraz von Reinersdorf, nowi byli Gerhardt, Ludendorff, Spons i Reichenberg, łącznie w charakterze radców pracowało 9 osób. Kolegium dworskie i kryminalne reprezentowali Schultes jako jego dyrektor, członkami byli: wymieniony Gerhardt, Jany, Muller, Breither, Raiser.⁴⁸ W 1801 r. nastąpiła zmiana na stanowisku prezidenta. Windheima zastąpił hrabia Heinrich Wilhelm von Danckelmann (1768-1830), który pochodził z Kleve, całą swą karierę

urzędniczą odbył na Śląsku, jej początki tzn. okres referendariatu spędził w Opolu.⁴⁹ Trzy lata później w składzie radcowskim zasiadało 9 radców: Schiller, Reyder, Scheller, Schultes, Reinersdorf, Spons. Nowi byli: Ludwig, von Gätner oraz Zöllmer. Radcą kolegium ds. nieletnich był Cuno, kolegium ds. kryminalnych i dworskich poszerzyło skład, poza dyrektorem w jego pracach uczestniczyło 7 osób.⁵⁰

W przypadku sądu opolsko-brzeskiego, jak już sygnalizowano, twierdzenie o szlacheckim profilu i śląskim pochodzeniu prezydentów sądów głównych zyskało pełne uzasadnienie, gdyż pierwsi prezydenci sądu należeli do śląskiej arystokracji. Natomiast pod koniec stulecia, kiedy obszar państwa pruskiego ponownie powiększył się o część Rzeczypospolitej i nastąpił wzmożony proces migracyjny urzędników pruskich obejmujących wszystkie prowincje tego państwa, czynnik proveniencji terytorialnej przestał odgrywać rolę. Na czele sądu brzeskiego stanęli wówczas urzędnicy pochodzący spoza prowincji: Conrad Christian von Windheim oraz Heinrich Wilhelm von Danckelmann. Natomiast w kwestii pochodzenia społecznego ściśle i bez wyjątków przestrzegano przynależności do stanu szlacheckiego. Była mowa o Franzu Friedrichu Westarpie, który pomimo najwyższej oceny pracy i faktycznego pełnienia przez długie lata funkcji przewodniczącego kolegium, musiał zadowolić się jedynie stanowiskiem radcy bez możliwości awansu. Można również powiedzieć kilka słów o zaangażowaniu i ocenie pracy najwyższych urzędników rejencji. Poza zdradą Henckla von Donnersmarcka, która rzutowała niechlubnie na ocenę pracy całej instytucji opolskiej, w historii tego sądu zdarzały się przypadki niesubordynacji. Desygnowany 1. 1. 1780 r. na prezidenta von Windheim pomimo wyteżonej pracy przez 20 lat na tym stanowisku pod koniec swojej kariery w 1800 r. budził ogromne oburzenie mieszkańców Brzegu, gdyż jak twierdzono, „latami” nie pojawiał się podczas prac kolegium. Stało się to powodem jego dymisji.⁵¹ Odmienne natomiast oceniono zaangażowanie von Zedlitz, któremu mimo że w ciągu 6-letniej prezydentury nie udało się rozwiązać wszystkich problemów dręczących sąd górnośląski, jednak talenty organizacyjne, umiejętności zarządzania oraz rozwiązywania problemów międzyludzkich predestynowały go do wyższego stanowiska tajnego ministra sprawiedliwości.⁵² Pierwsze nominacje miały charakter uznaniowy, od prezydentury Karla Abrahama von Zedlitz und Leipe każdy następny przewodniczący von Tschirschky, von Windheim, von Danckelmann przeszli kolejne etapy kariery urzędniczej.

Uzupełniając wcześniejsze informacje o poszczególnych stopniach awansu urzędników górnośląskich należy nadmienić, że poza okresem początkowym, kiedy formowały się struktury sądu, pracownicy omawianej instytucji przechodzili weryfikację swej wiedzy i umiejętności konieczną do pracy urzędników sądowych. Pierwsi radcy byli przeegzaminowani przez ministra von Münchow, kolejni przybywali z innych pruskich instytucji, gdzie przechodzili egzaminy. Jeden z pierwszych radców Friedrich von Jagow pochodzący z Altmarku, od 1744 r. był referendarzem w rejencji wrocławskiej, zanim dostał się na referendariat zdawał tzw. Proberelation,⁵³ który był koniecznym warunkiem zatrudnienia

43 Friedrich Albert ZIMMERMANN, *Beiträge zur Beschreibung von Schlesien: so das Fürstenthum Brieg in fünf einzelnen Stücken enthält*, Bd.1, Brieg 1783, s. 80; Rolf STRAUBEL, *Adlige und bürgerliche Beamte in der friderizianischen Justiz- und Finanzverwaltung: ausgewählte Aspekte eines sozialen Um-schichtungsprozesses und seiner Hintergründe (1740–1806)*, Berlin 2010, s. 96, 99, 133.

44 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 749–750.

45 *Schlesische Instantien-Notiz oder das itzt lebende Schlesien*, Breslau 1779, s. 107–109.

46 Ibidem, s. 91–93; F. A. ZIMMERMANN, *Beiträge zur Beschreibung von Schlesien*, s. 80–81.

47 *Schlesische Instantien-Notiz oder das itzt lebende Schlesien*, Breslau 1790, s. 97–102

48 *Handbuch über den Königlich Preußischen Hof und Staat: für das 1800*, Berlin 1800, s. 239.

49 *Danckelmann*, in: *Universal-Lexikon der Gegenwart und Vergangenheit*, Bd. 4, ed. Heinrich August Pierer – Julius Löbe, Altenburg 1858, s. 685–686.

50 *Handbuch über den Königlich Preußischen Hof und Staat: für das 1804*, Berlin 1804, s. 278–279.

51 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 801.

52 P. MAINKA, *Karl Abraham von Zedlitz und Leipe*, s. 98.

53 Johann Georg KRÜNITZ, *Oeconomische Encyclopädie oder Allgemeines System der Land-, Haus- und Staats-Wirtschaft: in alphabetischer Ordnung*, Berlin 1785, s. 404.

na tym stanowisku. O pierwszym egzaminie radcy Carla von Sauerma w 1756 r. czytamy w źródłach, że „odbył się zgodnie ze wszystkimi procedurami”.⁵⁴ Po okresie referendariatu, ci którzy zamierzali nadal pracować w administracji poddawani byli drugiemu egzaminowi, który warunkował kolejny awans. Odbywał się w Berlinie i składał się z części pisemnej i ustnej. Wiadomo o „das große Examen”,⁵⁵ do którego przystąpili: wyżej wskazany von Sauerma, von Tempisky, który większość swej pracy zawodowej spędził w sądzie głogowskim, następnie von Reuss, von Windheim, Werstarp, Gruno. Nie każdemu jednak los sprzyjał. Friedrich Wilhelma von Poser (1745–1815), po referendariacie w Brzegu otrzymał pozytywne świadectwo swego zaangażowania od prezydenta von Tschirschky, w 1771 r. zdał zadowalająco egzamin ustny, jednak jego praca pisemna- przygotowanie trzech różnych pism procesowych nie zadowoliła komisji. Wrócił na stanowisko referendarza, dopiero po roku zdał satysfakcjonująco i zajął stanowisko radcy. Pierwsza nieudana próba nie położyła się cieniem na jego karierze, gdyż później jako wyjątkowo sumienny pracownik został doceniony i awansował na stanowisko prezydenta sądu w Kostrzynie.⁵⁶

Kolejną kwestią, którą należy poruszyć przy okazji charakterystyki radców sadu górnośląskiego, jest profil stanowy tej grupy. Dyskusja na temat stanowej przynależności urzędników w monarchii pruskiej posiadała w literaturze przedmiotu długą tradycję.⁵⁷ Śląsk wśród pruskich prowincji najdłużej zachowywał szlachecki charakter gremium radcowskiego, prym w tej kwestii wiodł sąd stołeczny.⁵⁸ W Oberamtsregierung opolsko-brzeskim sprawa przedstawiała się następująco: w 1744 r. pracowało tam 2 mieszczan, 1 szlachcic, w 1752 r. zatrudniono jedynie 2 szlachciców, w 1759 r. oraz w 1765 r. było 2 mieszczan i 2 szlachciców, w 1779 r. zaczęła pojawiać się tendencja wzrostu elementu mieszczańskiego, co z resztą odzwierciedlało kierunek, w którym podążały wszystkie pruskie instytucje administracji i sądownictwa. We wskazanym roku w rejencji zatrudniano 4 radców mieszczan i 3 szlachciców, w 1800 r. stosunek był już zdecydowanie przeważający na korzyść stanu średniego 6:1, w 1804 zatrudniano 7 mieszczan i 2 reprezentantów stanu wyższego. Reprezentatywnym przykładem awansu mieszczaństwa także w sferze ekonomicznej był przykład Johanna Gottloba Reicha (1748–1792) urodzonego we Wrocławiu, który ukończył prawo na uniwersytecie we Frankfurcie nad Odrą, w latach 1768–1769 odbywał staż auskultatora we Wrocławiu, następnie był referendarzem, przystąpił do tzw. dużego egzaminu. Ponieważ jednak nie było dla niego miejsc radcowskich, zadowolili się stanowiskiem referendarza w Głogowie, na którym spędził aż 7 lat. Dopiero w 1775 r. otrzymał nominację radcowską w Brzegu, gdzie pracował do 1791 r. W międzyczasie wzorem wielu mieszczan, nabył dwa dawne dobra szlacheckie, gdzie spędził resztę życia po odejściu z rejencji.⁵⁹

III. Działalność Oberamtsregierung w Opolu i w Brzegu

Śląskie sądy główne funkcjonowały według zasad zawartych w *Fridrichs Königs in Preussen Neue Process-Ordnung*, wydanym w 1742 r.⁶⁰ W 59 podpunktach omówiono składy osobowe rejencji, zakres kompetencji, zasady działania poszczególnych jednostek organizacyjnych tej instytucji itp.⁶¹ 15 października 1748 r. ogłoszono wprowadzenie na Śląsku *Codex Fridericianus*, który określał do 1781 r. formę procesów cywilnych. Później został on zastąpiony przez *Corpus juris Fridericianum*.⁶²

Oberamtsregierung stanowił sąd drugiej instancji wobec wyroków sądów pierwszej instancji- dominalnych a także sądów stanów mniejszych, lenn zamkowych i miast. Wobec dawnych królewskich sądów w księstwach dziedzicznych był sądem pierwszej instancji. Przejął kompetencje Urzędu Zwierzchniego oraz pozostałych sądów czudowych, manów, rycerskich, czyli tych wszystkich, które zostały powołane do stosowania prawa w imieniu władcy.⁶³ Tworzył drugą instancję odwoławczą, od której odwołania trafiały do Trybunału w Berlinie. Należy jednak zaznaczyć, że w rejencji wrocławskiej i głogowskiej ustanowiono dwa senaty, natomiast w sądzie opolskim działał jeden senat. Przez drugi senat przechodziły sprawy, których przedmiot obejmował wartość powyżej 200 talarów reńskich, dotyczył serwitutów, błędów budowlanych, regaliów. W przypadku zaistnienia tego typu spraw trafiały one z sądu opolskiego a potem brzeskiego do drugiego senatu we Wrocławiu.⁶⁴ Jak już zasygnalizowano, przy trzecim sądzie śląskim powołano też konsystorz, mający rozpatrywać spory wyznaniowe. Konsystorz opolski zbierał się 4 razy do roku w pierwszy czwartek marca, czerwca, września i grudnia, w przypadku nagłych spraw rozpatrywano je na zwykłych sesjach sądu. W 1750 r. w związku z licznymi nadużyciami w sprawach opieki nad majątkami nieletnich powołano do życia przy kamerach wrocławskiej i głogowskiej jednostki przewidziane do nadzoru interesów niepełnoletnich tzw. Pupillenkollegien. W praktyce wyznaczano w tych instytucjach kilku radców spośród całego składu, którzy zajmowali się tymi kwestiami. W sądzie opolskim z racji jego początkowo ograniczonego składu nie stworzono tego kolegium, a sprawami nieletnich wszyscy radcy zajmowali się w odrębnych posiedzeniach w soboty.⁶⁵ Pod koniec badanego okresu w rejencji wrocławskiej i głogowskiej wszyscy radcy ze składu zajmowali się

60 *Fridrichs Königs in Preussen Neue Process-Ordnung*, Breslau 1742; O. HINTZE, *Friedrich der Grosse und die preussischen Justizreformen des 18 Jhd*, Recht und Wirtschaft 1, 1912, s. 130–131.

61 Szerzej na temat Nowego Porządku Procesowego *Allerneueste Nachrichten von juristischen Büchern...*, Bd. 3, Jena – Leipzig 1743, s. 474–478.

62 Szerzej: Andreas Wolfgang WIEDEMANN, *Preussische Justizreformen und die Entwicklung zum Anwaltsnotariat in Altpreußen (1700–1849)*, Köln 2003, s. 27–31; Viktor GRABINSKI, *Die Coccejische Justizreform in den Jahren 1746–1748*, Breslau 1912, s.13.

63 G. WAŚ, Śląsk pod panowaniem pruskim, s. 210–211; K. ORZECZOWSKI, *Historia ustroju Śląska*, s. 235; C. GRÜNHAGEN, *Die Einrichtung der preußischen Herrschaft in Schlesien*, Preußische Jahrbücher 46, 1880, s. 2–3.

64 *Sammlung aller in dem souverainen Herzogthum Schlesien und dessen incorporirter Grafschaft Glatz in Finanz- Justiz- Criminal- Geistlichen- Consistorial- Kirchen-Sachen etc. publicirten und ergangenen Ordnungen, Edicten, Mandaten, Rescripten*, 1759, s. 567–569; Anton Friedrich BÜSCHING, *Erdbeschreibung: welcher die vereinigten Niederlande, Helvetien, Schlesien und Glatz, enthält*, Hamburg 1782, s. 771; Joachim FREITAG, *Das schlesische Behördenwesen am Ende der österreichischen und zu Beginn der preussischen Zeit*, Breslau 1937, s. 77.

65 *Sammlung der in dem souverainen Herzogthum Schlesien und dessen incorporirten Grafschaft Glatz in Finanz-, Justiz-, Criminal-, geistlichen-, Consistorial-, Kirchen-Sachen etc. publicirten Edicte ...*, 1759, s. 506.

54 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 846.

55 J. G. KRÜNITZ, *Oeconomische Encyclopädie*, s. 405.

56 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 749.

57 Szerzej na ten temat: M. KONOPNICKA, *Officer-urzędnik-dworzanin*, s.72–74.

58 M. KONOPNICKA, *Officer-urzędnik-dworzanin*, s. 235.

59 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 785.

nieletnimi, natomiast w górnośląskim sądzie głównym wskazano tylko jedną osobę odpowiedzialną za sprawy majątkowe młodocianych.⁶⁶ W 1750 r. przy sądach wrocławskim i głogowskim powołano kolegia do spraw kryminalnych (Kriminalkollegien), w rzeczywistości jednak zaledwie 1 lub 2 radców ze składu tych sądów zajmowało się tematyką kryminalną. Przyczyną nieco marginalnego traktowania spraw dotyczących przestępstw był nieostry podział kompetencji pomiędzy kamerami wojenno-dominalnymi a rejencjami w zakresie naruszeń prawa, skutkujący wieloma sporami kompetencyjnymi. Nie zniknął on nawet po 1749 r., kiedy za sprawą ministra von Cocceji opublikowano zarządzenie zdecydowanie rozgraniczające kompetencje kolegiów sądowych i administracyjnych. W omawianej instytucji osobne kolegium tzw. Hof-und Criminal-Collegium wykazano w spisach dopiero na początku XIX w. Wiadomo jednak, że brzeskie kolegium kryminalne działało już wcześniej, gdyż decyzje wydane w sprawach przestępstw z 1788 r. – usiłowanie morderstwa męża Bernhardta Schimaidziga oraz podpalenie w 1797 r. domu rywalki przez 22-letnią Joeseschę Woitkin z Byczynicy stanowiły w okresie późniejszym modelowy przykład wyroków i posługiwano się tymi przykładami w podręcznikach z zakresu prawa karnego.⁶⁷ W 1804 r. kolegium przewodniczył jeden z radców w charakterze dyrektora tego kolegium, pozostali członkowie byli to trzej radcy, asesor rejencji oraz trzej radcy dworscy i kryminalni.⁶⁸

Wracając do początków działalności sądu opolskiego, to rozpoczął on pracę 23 marca 1744 r. Zebrania członków rejencji odbywały się w poniedziałek, środę i piątek przed południem. Spotykano się w opolskim klasztorze minorytów w tzw. Landrechtsstube. Pierwszą kwestią na posiedzeniu początkowym była rezygnacja ze stanowiska radcy barona Franza Josepha von Larisch. Baron uskarżał się na zły stan zdrowia, pożar w rodzinnym majątku oraz obowiązki wynikające z nadanego mu nieco wcześniej stanowiska landrata w powiecie Strzelce Opolskie, które ostatecznie sprawował do śmierci w 1748 r.⁶⁹ Minister von Arnim miał trudności ze znalezieniem następcy. Pojawiły się także wątpliwości, czy radca konsystorza Lessel ze względu na swoje obowiązki superintendenta i inspektora w Brzegu, będzie mógł prowadzić należycie inspekcję w kościołach ewangelickich na Górnym Śląsku. Ponadto stwierdzono konieczność zatrudnienia w sądzie fiskała, którego obowiązkiem był nadzór nad pieniędzmi pochodzącymi z kar finansowych.

Podczas pierwszego i drugiego posiedzenia sądu (24 i 28 marca 1744 r.) sporządzono długi protokół podpisany w obecności nadzorującego prace von Benekendorffa, prezidenta rejencji hrabiego von Henckel, dyrektora von Bode oraz radcy hrabiego von Collonna. Pierwsze ustalenia dotyczyły sposobów działania (przyjmowania spraw, ich rozdysponowywania, dekretowania, kopiowania, sygnowania, taksy biurowej itp.). Następnie pracowano nad śląskim porządkiem procesowym,⁷⁰ w tym nad podziałem kompetencji

między sądem i kamerą wojenno-dominalną odnośnie pozwów magistrackich, apelacji od wyroków dotyczących urzędów królewskich, konieczności kompletowania akt. Podczas pierwszego posiedzenia konsystorza, które odbyło się 24 marca 1744 r. przy udziale wspomnianych wyżej osób oraz dodatkowo w obecności radcy konsystorza Zange, von Sauermey, Lessela, Schüslera, Kundmanna postanowiono, że powinno się zatrudnić inspektora dla duchownych posługujących w górnośląskich ewangelickich domach modlitwy, dyskutowano nad zasadami użycia dzwonów katolickich na potrzeby ewangelików oraz nad wypracowaniem sposobów komunikacji z księżmi katolickimi pracującymi w części podlegającej biskupowi krakowskiemu, a także nad koniecznością wykonania specyfikacji wszystkich podlegających kurateli konsystorza.⁷¹

23 marca 1745 r. podano do publicznej wiadomości informację o dymisji hrabiego Henckla, który, jak podano zbankrutował. Na jego miejsce, jak już wspomniano, rozkazem gabinetowym z 29 marca 1745 r. powołano hrabiego Carla Gustawa von Reder. Prace opolskiego Oberamtsregierung przerwała prawie na rok II wojna śląska (1744–1745) pozbawiając członków sądu pracy i środków utrzymania.

W maju 1750 r. kanclerz von Cocceji podjął 3 miesięczną podróż rewizyjną na Śląsk. W związku licznymi skargami na tempo prac rejencji opolskiej, komisja w pierwszej kolejności przybyła do Opola.⁷² Von Cocceji stwierdził „*przerządzające zamieszanie i niedbalstwo kolegium i adwokatów*”.⁷³ Odnaleziono całe mnóstwo procesów, podczas których adwokaci tak samowolnie interpretowali fakty, że członkowie komisji nie potrafili rozpoznać stanu faktycznego sprawy. Kanclerz odwołał członków sądu i wprowadził administrację tymczasową,⁷⁴ pozostawiając na miejscu podróżującego z nim wówczas referendarza sądu kamery Johanna Heinricha von Carmer. Wybitny historyk prawa Adolf Friedrich Stölzel uznał pobyt von Carmera w Opolu i na Śląsku jako „*inspirację wszystkich późniejszych wielkich reform kanclerza*”.⁷⁵ Von Carmer awansował na stanowisko radcy rejencji opolskiej i 15 lipca wraz z innymi członkami sądu został zaprzysiężony.⁷⁶ Bardzo istotne dla historii prawa cywilnego było uczestnictwo von Carmera w procesie von Paczinsky przeciwko generałowi von Bornstädt. Dzięki protokolowaniu przesłuchań udało mu się w ciągu 8 dni wyjaśnić i wydać wyrok w 15 powiązanych ze sobą sprawach spornych. Dało to początek reformie adwokatury.⁷⁷ Zastosowane w procesach cywilnych pod nazwą „*judicium principis juxta solam facti veritatem*” postępowanie komisaryczne zostało z powodzeniem przyjęte w 1770 r. jako podstawa do rozwiązywania procesów między właścicielami ziemskimi a ich poddanymi.⁷⁸

Po podróży rewizyjnej na Śląsk 25 września 1750 r. wydano instrukcję dla trzech śląskich Oberamtsregierung, w której wyszczególniano dotychczasowe zaniedbania sądów

s. 99.

71 Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB.BO.*, Bd.6/2, s. 738.

72 S. ISAACSOHN, *Geschichte des preussischen Beamtentums*, s. 324.

73 Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB.BO.*, Bd.8, s. 735.

74 Ibidem, s. 727–728; V. GRABINSKI, *Die Coccejische Justizreform*, s. 30.

75 Adolf STÖLZEL, *Brandenburg-Preussens Rechtsverwaltung und Rechtsverfassung, dargestellt im Wirken seiner Landesfürsten und Obersten Justizbeamten*, Tom 2, Berlin 1888, s. 219, 292.

76 Edd. G. von SCHMOLLER – O. HINTZE, *AB.BO.*, Bd.8, s. 801.

77 Otto MEINARDUS, *Das Geschenk Friedrich des Grosse für den schlesischen Landadel und die Ernennung Carmers zum Justizminister, 1768*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens* 44, 1910, s. 78–84.

78 Alexander von DANIELS, *System des Preussischen Civilrechtes*, Berlin 1866, s.7.

66 *Handbuch über den Königlich Preußischen Hof und Staat: für das 1804*, Berlin 1804, s. 279.

67 *Handbuch der Literatur des Criminalrechts und dessen philosophischer und medizinischer Hilfswissenschaften; für Rechtsgelehrte, Psychologen und gerichtliche Aerzte*, Stuttgart 1838, s. 352, 810.

68 *Handbuch der Literatur des Criminalrechts*, s. 279.

69 R. STRAUBEL, *Biographisches Handbuch*, s. 554.

70 16 stycznia 1742 r. wydano zarządzenie dotyczące tymczasowego porządku procesowego na Śląsku. Ze względu na mnogość rozwiązań prawnych wprowadzono pruski porządek sądu kamery jako podstawę postępowania procesowego, miał on być jednak dostosowany do śląskiego ustawodawstwa. V. GRABINSKI, *Die Coccejische Justizreform*, s. 23; Theodor GOERLITZ, *Die Änderung von Recht und Gerichtsverfassung in Breslau während der friderizianischen Zeit*, *Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens* 77, 1943, s. 130; Fred SCHÄDRICH, *Das Generalfeldkriegskommissariat in Schlesien 1741*, Berlin 1913,

oraz wskazano sposoby ich usunięcia.⁷⁹ Głównym zarzutem wobec rejencji opolskiej był czas rozpatrywania spraw. W nowej instrukcji nakazano, by procesy nie trwały dłużej niż rok uwzględniając trzy instancje, adwokatowi pozostawiono 3 miesiące na przeprowadzenie postępowania w każdej instancji oraz ściśle określono etapy postępowania sądowego kładąc nacisk na stwierdzanie faktów prawnych. Było to bowiem przedmiotem licznych skarg, adwokatowi zarzucano ogromną stronniczość.⁸⁰ Kolejną kwestią było ograniczenie samowoli sądów niższych, które wydawały wyroki skazujące na więzienie lub karę śmierci bez odwoływania się do sądu wyższej instancji.⁸¹ Odnośnie pracy radców rejencji wprowadzano nakaz sprawozdań pisemnych z przesłuchań świadków.⁸² Wiele miejsca poświęcono pracy registratury, która zwłaszcza w Opolu i Głogowie nie rejestrowała sumiennie spraw oraz nie przechowywała akt spraw.⁸³

Wybuch wojny 7-letniej (1756–1763) ponownie zdestabilizował pracę górnosłaskiego sądu, który został przeniesiony do Brzegu. W monografii Opola podano, że z chwilą przenosin sądu z tego miasta do Brzegu, Opole opuściło 150 osób, zapewne rodziny urzędników tej instytucji.⁸⁴ Brak informacji o funkcjonowaniu sądu w okresie konfliktu, śmierć prezydenta von Redern w 1759 r., brak następcy, rezygnacja von Avendiecka w 1763 r. ze stanowiska dyrektora z pewnością działały destabilizująco. Dodać należy, że również we Wrocławiu prace sądu wielokrotnie przerywano, część tamtejszego personelu podjęła współpracę z Austriakami, poza prezydentem i dyrektorem na stanowiskach pozostało jedynie dwóch radców.⁸⁵

W Brzegu sąd ulokowano w budynku ratusza. Kiedy wznowiono prace, odbywały się one w sali sesyjnej, spotykano się tam o godz. 9 w poniedziałek, środę i piątek, we wtorek omawiano sprawy nieletnich. Impas w pracach sądu przerwała nominacja na prezydenta sądu dotychczasowego radcy rejencji wrocławskiej von Zedlitz, który pierwsze miesiące pracy poświęcił na rozwiązywanie niedoborów kadrowych oraz wypłatę pensji radcom, którzy podczas wojny nie byli opłacani.⁸⁶ Kolejnym krokiem była poprawa pracy kolegium kryminalnego w sądzie górnosłaskim, wprowadzono regularne spotkania tego gremium w czwartek, poszerzono jego skład o dwóch dodatkowych radców kryminalnych. Podczas wizytacji w październiku 1768 r. przeprowadzonej przez nowo mianowanego śląskiego ministra sprawiedliwości von Carmera sprawdzono działalność sądu brzeskiego i oceniono ją tymi słowami: „*Uważam, że procesy w ogólności są przeprowadzane dobrze. Księgi hipoteczne są prowadzone prawidłowo, zgodnie z moimi wskazówkami z ubiegłego roku.*”⁸⁷ Von Carmer odwiedził ponownie Brzeg w 1770 r. W rejencji nadal wiele spraw nie było rozwiązywanych właściwie. W porównaniu z innymi

kolegiami terminy dokonywania czynności procesowych nadal pozostawiały wiele do życzenia⁸⁸, prowadzono właściwie protokoły przesłuchań, sprawy nieletnich „*były całkiem w porządku*”,⁸⁹ system depozytowy pozostawał w totalnym nieładzie i od czasu ostatniej wizytacji nie poczyniono w tej kwestii niczego, by go uporządkować, podobnie kasa opłat sądowych pozostawiała wiele do życzenia.⁹⁰ 31 października 1778 r. minister von Carmer donosił o problemach personalnych w rejencji brzeskiej, gdzie wielu pracowników było chorych, wielu nieużytecznych, a cała praca spoczywała w rękach trzech niezawodnych radców Westarpa, von Posera i Reiche. Z osobą pierwszego z wymienionych związana była relacja o działalności rejencji z września 1780 r., która rzuca bardzo wyraźne światło na problemy merytoryczne związane z interpretacją prawa. Sprawozdanie wykonywane corocznie przez dyrektora sądu i przesyłane do Berlina dotyczyło procesów, przy których wydanie wyroku nie było łatwe, często odbywało się per analogiam – w oparciu o przepisy i wyroki regulujące podobne sytuacje w przeszłości. Sam Westarp w swojej relacji tłumacząc niejako przyczyny zawichości prawnych wskazywał na zróżnicowany status prawny⁹¹ terenów należących do kompetencji terenowej sądu górnosłaskiego oraz nawiązał do porównywalnych sytuacji znanych z relacji dyrektora von Keffenbrinck z 1765 r. Dwoma sprawami, o których pisał i które wówczas wzbudziły kontrowersje a wyroki, które zapadły w nich stanowiły źródło uzasadnień późniejszych decyzji, były sprawa fiskała generalnego Plischke oraz małżeństwa Pfaff. Obie dotyczyły kwestii dziedziczenia po zmarłych członkach rodzin. Problemem zarówno w jednej, jak i w drugiej sprawie były rozbieżności dotyczące kolejności stosowania prawa lokalnego, saskiego i prawa rzymskiego. Ogólnie mówiąc na Górnym Śląsku przyjęto zasadę, że w przypadku milczenia prawa prowincji i dawnych statutów księstw przyjmowało się wykładnię prawa saskiego. Gdyby ono nie mogło stanowić podstawy, sięgano po prawo rzymskie.⁹² W większości jednak wyroki górnosłaskie opierały się na pierwszeństwie prawa saskiego. Wśród spraw przytaczanych przez radcę Westarpa w relacji z 1780 r. znajdowała się sprawa z Krapkowic i kwestia prawa żyjącego do rzeczy osobistych zmarłego małżonka wniesionych podczas wesela (tzw. noszonych), prawo osoby dorosłej do części spadku dziecka po śmierci rodzica w przypadku jego małoletności, zawile dziedziczenie w sprawie zmarłego Ferdinanda von Poremski, spadku pod Hansie Rudowiz, von Fragstein, von Hanschild.⁹³

W porównaniu z innymi sadami głównymi Śląska na sądzie opolsko-brzeskim bardzo mocno odcisnęły swoje piętno okoliczności geopolityczne. Ulokowanie na „krańcach” monarchii pruskiej, na obszarze politycznie niestabilnym czyniło go przynajmniej w początkowym okresie nieinteresującym miejscem pracy. Dopiero, kiedy na skutek kolejnych podbojów terytorialnych państwo pruskie powiększyło swój obszar, a migracje urzędnicze stanowiły zjawisko już powszechne, Oberamtsregierung przestał borykać

79 *Sammlung aller in dem souverainen Herzogthum Schlesien und dessen incorporirter Grafschaft Glatz in Finanz- Justiz- Criminal- Geistlichen- Consistorial- Kirchen-Sachen etc. publicirten und ergangenen Ordnungen, Edicten, Mandaten, Rescripten*, 1759, s. 524–574;

80 *Sammlung aller in dem souverainen Herzogthum Schlesien*, s. 527–529, 538–539.

81 *Ibidem*, s. 530.

82 *Ibidem*, s. 532.

83 *Ibidem*, s. 535.

84 Franciszek IDZIKOWSKI, *Geschichte der Stadt Oppeln*, Oppeln 1863, s. 251.

85 Ed. Gerhard SCHULTZE, *AB.BO.*, Bd. 11, Hildesheim 2002, s. 444–450.

86 P. MAINKA, *Karl Abraham von Zedlitz und Leipe*, s. 87.

87 Ed. Gustav SCHMOLLER, *AB.BO.*, Bd. 14, Berlin 1934, s. 555; O. MEINARDUS, *Das Geschenk Friedrich des Grosse*, s. 98.

88 Ed. Gustav SCHMOLLER, *AB.BO.*, Bd. 15, Berlin 1936, s. 419.

89 *Ibidem*, s. 420.

90 *Ibidem*, s. 422; O. MEINARDUS, *Das Geschenk Friedrich des Grosse*, s. 102.

91 Szerzej podstawa prawna w poszczególnych księstwach: *Jahrbücher für die preußische Gesetzgebung, Rechtswissenschaft und Rechtsverwaltung*, Tom 1, 1820, s. 328–366.

92 Johann Christian MEISTER, *Ueber die Aufnahme und über die fortdauernde Gültigkeit des Sachsen Rechtes in Schlesien*, Breslau 1808, s. 619.

93 Archiwum Państwowe w Opolu, Rejencja sądowa w Brzegu, *Bericht des Herrn Ober Amts Regierung Rathes Westarp vom 1ten September 1780*, nr. 45/3186, sygn. 1.1/11.

się z problemami kadrowymi, choć najbardziej na Śląsku mieszczański charakter gremium radcowskiego mógł sugerować odpływ szlachty do atrakcyjniejszych miejsc pracy. Z pewnością, co sugerowano w tekście, autorytet gremium opolsko-brzeskiego osłabiła sprawa von Henckla, liczne nieprawidłowości i rozwiązanie składu w 1750 r. oraz ostateczne przenosiny do innego miasta całej instytucji. Dodać należy, że brak przez długi czas wszystkich stanowisk warunkujących pełen tok kariery urzędniczej także powodował, że można było traktować to miejsce „przejściowo”. Nie mniej jednak ostatnie dziesięciolecie XVIII w. i początek kolejnego stulecia stanowiły okres stabilizacji oraz znaczącej poprawy jakości pracy tego najmniejszego kadrowo sądu śląskiego.

Przeprowadzona analiza stanu osobowego i zasad działania Oberamtsregierung w Opolu i Brzegu w latach 1744–1806 nie przyniosła w pełni zadowalającego obrazu. Brakuje w nim charakterystyki grupy urzędników niższego szczebla administracji sądowej. Dopiero pogłębione studia nad mieszczaństwem w XVIII w. i jego aspiracjami zawodowymi pozwolą na ustalenie pewnych prawidłowości. Kolejną kwestią wymagającą uzupełnienia, choć to musiałyby nastąpić na skutek długotrwałej kwerendy archiwalnej, to uzupełnienie spraw rozpatrywanych przez omawianą instytucję. Odnajdywanie pojedynczych procesów poza oczywistym wzbogaceniem wymiaru obyczajowo-społecznego oraz wskazaniem obszarów życia generujących problemy prawne, mogłoby stanowić również krok ku poznaniu zupełnie nieznanych kwestii pracy adwokatów i asesorów sądów śląskich.

Oberamtsregierung v Opolí a Břehu – třetí vrchní slezský soud, jeho personál a principy fungování 1744–1806 (Shrnutí)

Po podpisu Vratislavského míru roku 1742 Bedřich II. Zřídil třetí vrchní soud ve Slezsku se sídlem v Opolí. *Oberamtsregierung* zahájil činnost o pouhé dva roky později, ovšem oproti Vratislavi a Hlohovu z počátku disponoval jen silně omezenými personálními zdroji. V počátcích své existence se soud potýkal s případy prokrastrinace, nízké pracovní morálky a problematické efektivity práce. Další problem představovala složitá unifikace stávajících právních norem platných ve Slezsku s pruskou legislativou. Činnost justičního rgánu opakovaně narušovaly válečné konflikty, které si vynutily přenesení sídla soudního Dvora do Břehu. Zde se teprve v závěru 18. století podařilo činnost instituce stabilizovat, zejména díky dlouhodobému náboru a systematickému vzdělávání pracovních sil. Postupem času lze v personální skladbě pracovníků soudu pozorovat narůstající počet osob z měšťanského prostředí, kteří nahrazovali reprezentanty nižší šlechty.

dr hab. Małgorzata Konopnicka, prof.
Uniwersytet Zielonogórski
m.konopnicka@ih.uz.zgora.pl

ČESKÉ TĚLOVÝCHOVNÉ SPOLKY NA ÚZEMÍ ČESKÉHO SLEZSKA: OD POČÁTKU DO NUCENÉHO ZÁNÍKU¹

Kristýna Folwarczná – Richard Moravec

Kristýna Folwarczná – Richard Moravec: Czech gymnastical movement in Czech Silesia: From its origin until its forced termination

Gymnastical movements personated a backbone of many nations, including people in Austro-Hungarian Empire. Czech were often inspired by germanic physical syndicates and created own similar fellowships. Firstly was established Sokol from which were detached Workers' Gymnastic Union (DTJ) and Orel. After the Great war czech comrades instituted Wokers' Gymnastic Federation (FDTJ). Our research is deal with mentioned czech physical associations in the Czech lands with the orientation to the Opava and Těšín Silesia regions. We described an origins in question groupments, their activities and movement's backgrounds. In the text were appointed an important events for every gymnastical associations. The certain part is concentrated by a compare of these fellowships. The submitted work refer how all of mentioned gymnastical movements helped to development and spread Czech national awareness in Opava and Těšín Silesia. Cultural, enlightenment, educational, gymnastical and later sport aspect gained this areas new impulses to dissemination from which this regions extract to nowadays. Membership in named associations show us national, political, religious, cultural and social stratification people living in Opava and Těšín Silesia.

Key words: Sokol, Orel, Workers' Gymnastic Union (DTJ), Wokers' Gymnastic Federation (FDTJ), gymnastical movement, physical education, body history, social activities, first republic era

Úvod

Tělesná aktivita je s lidmi spojena od počátku jejich existence. Postupným vývojem společnosti si lidé začali stále více uvědomovat příznivé účinky cvičení na fyzickou stránku člověka. Díky nástupu industrializace a urbanizace v 19. století došlo k vymezení pracovní a popracovní doby. Získaná občanská práva společně s bohatnutím středních vrstev se odrážela ve způsobu trávení volného času. Všechny jmenované záležitosti stály u zrodu prvních spolků, jež posléze doplnily první spolky zaměřující se na tělocvik. Důležitým aspektem tělocvičných sdružení bylo nacionalistické zaměření kladoucí důraz na individualismus a osobní požitek cvičence. Tělocvičná hnutí vznikala v důsledku napoleonských válek. Uvedené myšlenky zakořenily především v německy mluvícím prostředí a na jejich základech se ustanovily první turnerské spolky. Změna nastala po roce 1848, kdy se tělesná výchova zaměřila na masy aplikující tělesnou výchovu převážně k vojenským účelům. Důraz se ovšem stále kladl na nacionalismus a tělocvičná cvičení. Předkládané ideje převzali v druhé polovině 19. století zakladatelé Sokola, jakožto prvního českého tělovýchovného spolku. Na přelomu 19. a 20. století doplnily Sokola Dělnické tělocvičné jednoty a posléze i Orel. Krátce po vzniku Československa se dotvořil obraz největších českých tělovýchovných spolků utvořením Federace proletářské tělovýchovy.²

¹ Tato studie vznikla v rámci grantového programu NAKI: *Velký historický atlas českého Slezska v procesu společenské modernizace s dopadem na kulturní krajinu*, DG18P02OVV047. Označení „České Slezsko“ používáme v souladu s Dan GAWRECKI a kol., *Dějiny Českého Slezska 1740–2000*, Opava 2003, s. 18–19.

² Petr ROUBAL, *Československé spartakiády*, Praha 2016, s. 25–89.

Fenomén tělovýchovy a tělovýchovných spolků podněcoval na celostátní úrovni zájem českých badatelů a badatelek už od dob meziválečného Československa.³ Rozmach publikací zabývajících se zmíněným tématem nastal za komunistické vlády, která zvýrazňovala především úlohu dělníků v tělovýchově.⁴ Po pádu komunistického režimu se uváděným předmětem zájmu věnoval zejména Marek Waic,⁵ ale také někteří další badatelé.⁶ Zájem odborníků o tělovýchovu vztahující se k území Českého Slezska byl pochopitelně menší než na celostátní úrovni. I přesto zde vzniklo, obzvláště v nedávné době, několik cenných děl informujících o zdejší tělovýchově.⁷

Cílem předkládané studie bude přiblížit existenci dříve uvedených tělovýchovných spolků na území Českého Slezska. Pro lepší přehlednost jsme nejprve uvedli základní charakteristiku k dané organizaci na celozemské úrovni. Následně se zaměříme na slezské území rozdělené pro snazší přehlednost na Opavské a Těšínské Slezsko. Každé organizaci věnujeme několik stránek zahrnujících jejich vývoj od samotných počátků, přes válečné události a následný meziválečný rozkvět ukončený 2. světovou válkou. Krátce objasníme pokusy o znovuoustavení uváděných sdružení.

U zmínovaných organizací popíšeme jejich obvyklou činnost, spolkové zázemí a významné události v historii sdružení na stanoveném území. Součástí předloženého textu bude i srovnání jednotlivých spolků, jež přinesly do všech míst kulturní oživení. Citované tělovýchovné svazy nesdružovaly pouze jednu věkovou skupinu obyvatel, ale navštěvovali je lidé všech věkových kategorií. Lidé se účastnili veřejných cvičení, divadelních představení, různých zábav, přednášek apod. Uváděné instituce tedy neměly jen tělesný aspekt v podobě různých cvičení, ale také osvětové a vzdělávací hledisko. Vše samozřejmě záleželo jednak na finančním a početním stavu daného sdružení, ale také na tom, zda existovaly prostory pro uspořádání jednotlivých akcí. Založení nového spolku přinášelo s sebou jmenované faktory napomáhající rozvoji místního společenství. Brzy si zmíněné spolky získaly sympatie v širokém okolí a staly se pevnou součástí životů místních obyvatel.

3 Prokop BUREŠ – Jan PLICHTA, *Sport a tělesná kultura v Čsl. republice a cizině*, Praha 1931.

4 Z nedůležitějších prací viz Vilém MUCHA, *K dějinám dělnického tělovýchovného hnutí*, Praha 1953; Tentýž, *Dějiny dělnické tělovýchovy v Československu*, Praha 1975; František KRÁTKÝ, *Dějiny tělesné výchovy*, Praha 1963; Jiří KÖSSL – František KRÁTKÝ – Jaroslav MAREK, *Dějiny tělesné výchovy. Od roku 1848 do současnosti*, Praha 1986; Emanuel BOSÁK, *Stručný přehled vývoje sportovních odvětví v Československu*, Díl 1, Příspěvek k historii československého organizovaného sportovního hnutí, Praha 1969.

5 Jitka SCHŮTOVÁ – Marek WAIC, *Kulturně výchovná a vzdělávací činnost českých tělovýchovných organizací*, Praha 1998; Jiří KÖSSL – Jan ŠTUMBAUER – Marek WAIC, *Výbrané kapitoly z dějin tělesné kultury*, Praha 2004; M. WAIC, *Tělovýchova a sport ve službách české národní emancipace*, Praha 2013; Tentýž, *Tělesná výchova a sport v politickém životě meziválečného Československa*, Praha 2016.

6 Ján GREXA – Milena STRACHOVÁ, *Dějiny sportu. Přehled světových a českých dějin tělesné výchovy a sportu*, Brno 2011; Petr ROUBAL, *Československé spartakiády*, Praha 2016; Květoslava ŠTURSOVÁ, *1000 let tělesné výchovy a sportu v českých zemích*, Časopis Národního muzea – řada historická 172, 2003, č. 3–4, s. 113–149.

7 Neklan PARMA, *Stručný přehled vzniku a vývoje tělovýchovných spolků ve Slezsku*, in: Vlastivědný sborník slezský, II. část, ed. Antonín Lhotský, Opava 1926, s. 230–242; Miroslava NOSKOVÁ, *České tělovýchovné spolky v Pobeskydí. Místopisný přehled*, Frýdek-Místek 1994; Martin PELC, *Struktury opavského sportu 1850–1938*, Opava 2009; Martin SOSNA, *České tělocvičné spolky v Hradci nad Moravicí do sjednocení tělovýchovy roku 1948*, Vlastivědné listy. Časopis pro dějiny, umění, přírodu a dnešek 39, 2013, č. 2, s. 8–13; Ilona MATEJKO-PETERKA – Ondřej HANIČÁK – Martin JANÁK, *Spolkový život ve Slezsku. Spolky ve světle dochovaných památek*, Opava 2016, s. 7–51.

Pochopitelně, že všechny spolkové aktivity Češi nejprve praktikovali v Sokole, následně pak vlivem odštěpení rovněž v dalších zmiňovaných spolcích. V oblastech s větším náboženským citěním se zakládaly hlavně orelské jednoty, naopak v blízkosti měst a průmyslových podniků vznikaly zejména Dělnické tělocvičné jednoty a později též Federace proletářské tělovýchovy. Politické názory také usměrňovaly příslušnost ke spolku, jelikož každá z organizací reflektovala ideologii jedné parlamentní strany. Na základě příslušnosti lidí k některému z uvedených spolků si lze utvořit představu o národnostní, politické, náboženské, kulturní a sociální stratifikaci zdejší společnosti. Studie může napomoci dalším vědním oborům jako například sociologii, sportovním vědám anebo kulturní antropologii.

Rozvoj sokolského hnutí v české části Slezska od jeho vzniku do roku 1938

Vzrůstající spolková aktivita typická pro poslední čtvrtinu 19. století, která byla zapříčiněna změnou legislativy,⁸ umožňující utvářet spolky na základě práva ohlašovacího, měla mimo jiné vliv také na vznik první české tělovýchovné jednoty. V roce 1862 byla založena pány Miroslavem Tyršem, Jindřichem Fügnerem a dalšími společníky tělovýchovná jednota Sokol. Filozofickou ideou sokolského hnutí se stalo propojení tělesných cvičení spolu s upevňováním nacionalismu, která byla vystavěna na základě Tyršovy tělovýchovné soustavy (prosná gymnastická cvičení).⁹ Idea sokolského hnutí a cvičení v něm se stala velice populární a řady členstva se velice rychle rozrůstaly spolu s počtem nově vzniklých jednot. Díky novým jednotám vznikla potřeba zastřešující organizace, kterou se v roce 1889 stala Česká obec sokolská. Nedlouho poté vznikla také Moravsko-slezská obec sokolská. V období před a během první světové války činovníci sokolského hnutí aktivně participovali na podpoře zahraniční činnosti T. G. Masaryka a na činnosti podporující vznik nezávislého československého státu. I díky tomu byla oficiálně roku 1915 činnost České obce sokolské výnosem Ministerstva vnitra zrušena. Oficiální zákaz této organizace však neměl zásadní dopad na praktickou činnost uvnitř jednot na úrovni krajů. Snaha o udržení činnosti sokolských jednot během válečného konfliktu byla enormní, nicméně jejich aktivitu citelně zasáhla mobilizace značné části členstva. Proto byla omezena na tzv. organizační minimum (pravidelné schůze).¹⁰ Krátce po vyhlášení samostatného československého státu v říjnu roku 1918 se oficiálně obnovila činnost České obce sokolské.

V prvorrepublikovém období se sokolské hnutí těšilo obrovské popularitě a na svém vrcholu se ocitlo v roce 1929, kdy se k Sokolu hlásilo až 629 tisíc členů.¹¹ V průběhu třicátých let se aktivní členská základna Sokola razantně nezměnila, ačkoliv se Československo nacházelo uvnitř ekonomické krize, finanční stabilita jednot umožnila členstvu setrvat v jeho řadách. K zásadnímu zvratu došlo roku 1938, kdy byly pohraniční oblasti okupovány nejdříve Poláky a posléze Němci. Sokolské jednoty byly zakázány a členové Sokola velice často perzekuováni. Došlo také k destrukci spolkových archivů a knihoven.

8 Zákon č. 134/1867 ř. z., o právu spolčovacím.

9 Své teze upřesňuje ve svém díle: Miroslav TYRŠ, *Náš úkol, směr a cíl. Myšlenky, cíle a poslání PhDr. Miroslava Tyrše*, Praha 1918.

10 Zemský archiv Opava (dále jen ZA Opava), Policejní ředitelství Moravská Ostrava (dále jen PŘMO), Tělocvičná jednota Sokol Orlová (1895–1936), NAD č. 67.

11 J. KÖSSL – J. ŠTUMBAUER – M. WAIC, *Výbrané kapitoly z dějin*, s. 110–120.

S příchodem druhé světové války se činnost Sokola utlumila.¹² Na řadu se myšlenka hromadného obnovení jednot dostala až v roce 1945 a 1946, kdy se jednoty s velkou dávkou optimismu snažily navázat na činnost předválečnou. Nicméně ani v tomto období netrvala činnost Sokola příliš dlouho. Ambice komunistického převratu v roce 1948 učinily ze Sokola jednu ze zastřešujících organizací tzv. sjednocené tělovýchovy a projevila se zde urputná snaha o vymazání dlouholeté sokolské tradice.

Sokol na Opavsku.

Spolkový život se začal v české části Slezska rozvíjet krátce po pádu Bachova absolutismu, v šedesátých letech 19. století. Výrazem počínající národní emancipace se staly tzv. tábory lidu, prostřednictvím nichž lidé dostali příležitost se přihlásit k českému jazykovému táboru. Zmíněné události nicméně zůstaly dlouho dobu bez odezvy. Prvním oficiálním českým spolkem se stala roku 1877 Matice Opavská. Samotný vznik sokolských jednot byl podnícen reakcí na rozvoj turnerského hnutí, ke kterému docházelo převážně v padesátých a šedesátých letech 19. století. Filozofie turnerského hnutí propojila myšlenku tělesných cvičení, fungující na principech Jahn-Eiselenova cvičebního systému, s nacionální myšlenkou. Podobně jako v případě sokolských jednot, jejichž existence se postupem času stala vyjádřením češství. První tělovýchovná jednotka Sokol zde vznikla v Opavě roku 1884. Ustavující schůze spolku se uskutečnila za účasti osmnácti zakládajících členů. Starostou první sokolské jednoty ve Slezsku byl zvolen Jan Kolofík, jehož osobnost ztělesňovala výraz sokolských myšlenek.¹³

První léta existence opavského Sokola strávili jeho členové cvičením v provizorních podmínkách, až v roce 1897 byla jednotou zakoupena budova bývalé synagogy, kterou jednotáři transformovali v Sokolovnu. Avšak z nedostatku finančních prostředků se jednotka musela této nemovitosti později vzdát. Podobné potíže se zajištěním stálého cvičebního prostoru jednotu pronásledovaly po celou dobu její existence.¹⁴

Organizačně se tato jednotka začlenila pod správu Moravsko-slezské obce sokolské až se značným odstupem času, roku 1891. Činnost opavského Sokola na počátku devadesátých let byla spíše v útlumu. Nárůst aktivity se projevil až se ziskem vlastní tělocvičny. Velice významnou se stala spolupráce opavského Sokola s jízdní tělovýchovnou jednotou Přemysl, založenou roku 1888, která působila spíše ve venkovské oblasti. V roce 1894 došlo k založení druhé sokolské jednoty v Porubě. Tato jednotka v prvním roce své existence čítala 19 členů místních a 21 členů obyvatelstva z okolních obcí. Poprvé jednotka veřejně vystoupila u příležitosti skupinového cvičení o rok později v Klimkovicích. Porubská jednotka byla, co se týče vlastních cvičebních prostorů mnohem ambicióznější vzhledem k tomu, že již v roce 1901 disponovala financemi pro výstavbu vlastní sokolovny. Častá organizovaná putování členů opavského Sokola po blízkých vesnicích a přilehlém okolí měla za následek vzrůst oblíbenosti sokolské myšlenky, která brzy zakořenila také na opavském venkově. Do první světové války zde vzniklo celkem šest menších sokolských jednot.¹⁵

12 Státní okresní archiv Karviná, Sokol – TJ Dolní Suchá, Kronika Tělocvičné jednoty “Sokol” v Dolní Suché (1918–1949) NAD č. 1430.

13 ZA Opava, Severomoravský krajský národní výbor (dále jen Sm KNV), TJ Sokol (1884–1951), NAD, č. 434.

14 M. PELC, *Struktury opavského sportu*, s. 158–161.

15 Ludvík NOVÁK, *Rozmach sokolské myšlenky na Opavsku v prvním desetiletí národní samostatnosti*, Opava

Jednou z prvních menších obcí, v níž se úspěšně ujala sokolská myšlenka, byla jednotka v Hradci-Podolí (1907), jejíž členstvo se aktivně angažovalo ve vesnických slavnostech a cvičeních. V této oblasti činnost jednoty narážela zejména na odpor z německé části obyvatelstva. Pokusy o veřejná cvičení byly často mařeny, proto k prvnímu veřejnému vystoupení hradecké jednoty na domácí půdě došlo až v roce 1910. Další nově vzniklou sokolskou jednotou se stal Sokol v Kylešovicích (1911), kde již v období prvního desetiletí 20. století probíhal poměrně čilý spolkový život. Sdružovali se zde divadelní ochotníci nebo Dělnická vzdělávací jednotka. Vznik této jednoty byl iniciován mladými členy opavského Sokola. Již k ustavující schůzi se sešlo skoro sedmdesát členů. Ve stejném období vznikla také sokolská jednotka v Háji (1911). Podobně jako v případě kylešovické jednoty vznikla z iniciativy opavských Sokolů také jednotka ve Velké Polomi (1911).

Zde se původní myšlenka založení sokolské jednoty setkala s nesouhlasem ze strany místní fary a konzervativních spoluobčanů, kteří aktivně trvali na založení tělovýchovné jednoty Orel. Navzdory tomuto nesouhlasu se sokolská jednotka ustanovila a velice brzy se těšila čilé aktivitě v počtu až 70 členů. Rok poté (v roce 1912) došlo k ustavení ženského odboru jednoty. V roce 1914 následovalo založení jednot v Plesné a Krásném Poli.¹⁶

Během první světové války činnost uvnitř sokolských jednot na Opavsku až na pár výjimek utichla. Aktivní byla během konfliktu pouze jednotka v Plesné a samotné Opavě. Zbytek jednot trpěl ochromením v důsledku mobilizace značného počtu členstva. Činnost se probudila zpět k životu již v průběhu roku 1918. K úplnému obnovení většiny jednot však došlo až po vyhlášení republiky. Všechny nové sokolské jednoty po první světové válce vznikly odštěpením z opavského Sokola nebo Sokola Háje. V roce 1919 vznikly nové jednoty, mezi něž patřila například Jaktář, Štítina, Mokré Lazce, Holasovice, Dolní Životice, Slavkov, Krnov. Na počátku roku 1920 se přidala jednotka Smolkov, Hlubočec, Hrabyně. V roce 1921 jednotka v Komárově-Kravařově, Štáblovicích a Skřípově. Mezi jednoty, které vznikly s větším časovým odstupem, patřil například Sokol Kravaře a Pustá Polom. Poválečná činnost uvnitř sokolských jednot byla poznamenána především vzrůstající oblibou DTJ, které způsobily značný odliv členstva. Ve výsledku měl tento jev pozitivní dopad na ideovou pospolitost, vzhledem k tomu, že součástí jednot zůstalo členstvo ideově pevně ztotožněné se sokolstvem.¹⁷

Sokol na Těšínsku.

Rozvoj sokolské tělovýchovy na Těšínsku reagoval na vznik a vývoj sokolství v ostatních regionech Čech, Moravy a Slezska. Ačkoliv byla geopolitická situace v Těšínské části Slezska značně ovlivněna národnostní skladbou obyvatelstva, jako tomu bylo v případě Opavska, došlo k prvotnímu impulzu v rozvoji Sokolstva z iniciativy polského etnika, jež se inspirovalo příkladem českého národně emancipačního hnutí. Díky tomu vznikla první polská sokolská jednotka na tomto území v Těšíně roku 1891, která měla za cíl posílit polské národní vědomí v této oblasti. Tuto jednotu, podobně, jako tomu bylo v případě sokolských jednot na Opavsku, postihla v prvním desetiletí existence značná absence aktivní činnosti členstva. Jednotka posílila aktivitu až po roce 1900, kdy v ní do-

1928, s. 43–60.

16 Tamtéž.

17 ZA Opava, Sm KNV, TJ Sokol (1884–1951), NAD, č. 434.

šlo k významným personálním změnám a na místo starosty byl zvolen profesor místního polského gymnázia Jan Kukucz.

Nově vzniklá jednota přejala kompletní systém Tyršovy gymnastické soustavy a implementovala jej do své vlastní spolkové činnosti. Samozřejmostí byla také kulturní a osvětová činnost, která měla za cíl pozdvihnout polského národního ducha. S tím se pojí také snaha jednoty šířit myšlenku sokolství do širokého okolí, realizovaná v podobě častých výletů do oblastí se silnou polskou základnou.¹⁸

Čtyři roky po založení polské jednoty Sokol byla založena jednota v Orlové (1895).¹⁹ Snaha o založení české sokolské jednoty v této oblasti reagovala na vzrůstající národně emancipační vědomí, které zde bylo posíleno skrze několik skromných národopisných výstav, které v místním obyvatelstvu (zvláště pak učitelstvu) zažehly myšlenku na založení sokolské jednoty. Dalším členem v řadě nově vzniklých českých sokolských jednot byla jednota v Lazích (1904),²⁰ která se stala mateřskou jednotou Sokola v Dolní Suché (1910),²¹ jež byla centrem mohutné sokolské aktivity. Následována byla vznikem Sokola v Doubravě (1910).

V období před první světovou válkou sokolské jednoty v oblasti svou činnost teprve probouzely. Činnost jednot spočívala v pravidelné tělovýchovné aktivitě, která se postupně rozrostla také na kulturní činnost, konkrétně ochotnické divadlo a mužský pěvecký sbor. Vypuknutí první světové války a mobilizace značné části členstva sokolských jednot ochromila aktivitu uvnitř Sokola. Během válečného konfliktu se činnost zúžila na absolutní minimum. Toto provizorium trvalo až do roku 1918. Činnost sokolských jednot poté nabyla nového významu, kdy se její členové jako součást ozbrojených složek tzv. Stráže svobody podíleli na ochraně bezpečnosti obyvatel sporného území Těšínska.²²

V roce 1919 vznikla jedna z nejvýznamnějších a členstvem také nejpočetnějších jednot v Karvině.²³ Díky vlně obrovského zájmu o cvičení v Sokolu, množství nově vzniklých tělovýchovných jednot kontinuálně vzrůstalo. V důsledku toho vznikly odbočky karvinské jednoty ve Stonavě, Starém Městě u Fryštátu a Darkově. Mnohé z nich se díky stabilní členské základně a bohaté tělovýchovné činnosti v následujících letech osamostatnily (Stonava 1927).

Některé jednoty ovšem neměly tak jednoduchou startovní pozici a jejich vznik byl provázen mnohými obstrukcemi. Konkrétně jednota v Dolní Lutyni, která vznikla (1921) na popud pedagogů přichozích z různých koutů Čech a Moravy, kteří obsadili pracovní místa v nově vzniklých českých školách. V důsledku toho byla aktivita sokolské jednoty nejčtenější v průběhu školního roku, a naopak stagnovala v období prázdnin, kdy se učitelé vraceli zpět do svých dřívějších domovů. S počátečními obtížemi se snažila vyrovnat jednota v Orlové Zimním Dole (1921),²⁴ kde většina polsky hovořícího obyvatelstva in-

klinovala spíše k pěstování dělnické tělovýchovy či k orelským jednotám. I přes prvotní nesnáze se členstvu jednoty podařilo udržet místního Sokola při životě. Aktivita uvnitř sokolských jednot v této oblasti v období první republiky rostla, jednoty se těšily stabilním členským základnám, které byly původcem poměrně vysokých finančních zisků.²⁵

Samotná tělovýchovná činnost Sokola navazovala na tradiční tělovýchovu, která byla definována Tyršovým gymnastickým systémem tělesných cvičení mužů, mládeže a dorostu. Po roce 1910 se uvnitř sokolských jednot začalo v hojné míře rozvíjet také cvičení žen a ustavily se ženské odbory. Kromě tělovýchovy se do popředí aktivity sokolských jednot dostala také vzdělávací činnost. Oblíbenými se staly přednášky o historii a podstatě Sokola či přednášky o české gramatice a pravopisu. Z hlediska kulturního vyžití byl většinou uvnitř každé jednoty ustaven divadelní odbor pořádající ochotnická představení. Četné byly také koncerty a večerní zábavy. V průběhu roku se pořádaly také mnohé slavnosti u výročí významných událostí, nejčastěji k oslavě uctění památky Mistra Jana Husa či v podobě svatováclavských oslav. Pravidelně se opakovaly také vánoční či silvestrovské oslavy, oblíbené bylo také specifické masopustní karnevalové veselí v podobě rozverných slavností Šibřinek.²⁶

Značná finanční vyspělost a stabilita Sokola oproti ostatním tělovýchovným jednotám dovozovala jeho členům financovat nákup gymnastického náčiní, pronájem venkovních cvičišť či tělocvičen. Některé jednoty se dokonce pouštěly do vlastního podnikání, které spočívalo například ve výstavbě a provozu letního koupaliště či vlastního kina.²⁷

Konjunktura sokolské aktivity byla přerušena až rokem 1938 vlivem polské a následně německé okupace území, mající za následek cílenou likvidaci sokolských jednot, perzekuci jejího členstva a veškerého movitého majetku.²⁸ Ke snaze jednot o znovuoživení došlo již na konci roku 1945 a hlavně v průběhu roku 1946. Nicméně zatím co jednoty nestačily nastartovat plnohodnotnou činnost, se staly zásadní organizační složkou plánu sjednocení tělovýchovy vytvořeným v roce 1948.

Rozvoj orelského hnutí v české části slezska od jeho vzniku do roku 1938

Tělovýchovná organizace československého Orla se začala formovat již na počátku 20. století a plynule navazovala na činnost katolických spolků, jako byly Jednoty katolických tovaryšů, Spolky katolického tovaryšstva či Svatojakubské jednoty. Potřeba vytvoření svébytných katolických tělovýchovných jednot vycházela z negativního přístupu Sokola ke katolicismu a klerikalismu. První katolické tělovýchovné odbory vznikly při spolcích Katolických tovaryšů, například v roce 1902 vznikl tělovýchovný odbor při jednotě katolických tovaryšů v Líšni u Brna.

K velkému zásahu do struktury katolických tělovýchovných odborů došlo v roce 1904 při příležitosti čtvrtého sjezdu strany Křesťansko-sociální, která tímto oficiálně posvětila vznik tělovýchovných odborů při každé místní organizaci strany. Podobně jako Sokolstvo pěstovalo tělovýchovu v těsném vztahu s národně emancipačními myšlenka-

18 *Towarzystwa sokole na Śląsku Cieszyńskim. Pamiętnik wydany dla uczenia Dwudziestoleciaistnienia Sokola Karwinskiego*, Fryštát 1924, s. 4–5.

19 ZA Opava, PRMO, TJ Sokol Orlová (1895–1936), NAD. č. 67.

20 Tamtéž.

21 SOKA Karviná, Sokol – TJ Dolní Suchá, Kronika Tělocvičné jednoty “Sokol” v Dolní Suché (1918–1949), NAD č. 1430.

22 SOKA Karviná, Sokol – TJ Karviná, Kronika Tělocvičné jednoty “Sokol” v Karvině (1919–1948), NAD č. 86.

23 Tamtéž.

24 SOKA Karviná, Sokol – TJ Orlová II. Zimný Důl, Kronika TJ Sokol Orlová II. Zimný Důl (1921–1939),

NAD č. 404.

25 Tamtéž.

26 SOKA Karviná, Sokol – TJ Karviná, Kronika Tělocvičné jednoty “Sokol” v Karvině (1919–1948), NAD č. 86.

27 Tamtéž.

28 SOKA Karviná, Sokol – TJ Dolní Suchá, Kronika Tělocvičné jednoty “Sokol” v Dolní Suché (1918–1949), NAD č. 1430.

mi, křesťanské tělovýchovné jednoty pracovaly na principu vztahu tělovýchovy a reflexe křesťanské víry. K zásadnímu přelomu v organizační struktuře tělovýchovných odborů došlo v roce 1908, kdy vznikly křesťanské tělovýchovné odbory také v řadách dělnictva. Tyto organizace byly pojmenovány podle vzoru slovinského Orla. V krátkém časovém úseku došlo k velice zajímavé situaci, kdy vedle sebe koexistovaly jednoty křesťanského Sokola, (jež pouze přejaly název dle etablované tělovýchovné jednoty) a křesťanského Orla, (kde si členstvo utvořilo název jednoty zcela nový). Nicméně v roce 1909 již došlo ke sjednocení názvu všech křesťanských tělovýchovných organizací pod hlavičkou Orla.²⁹

Orel na Opavsku

Myšlenka orelského hnutí se velice rychle po vzniku prvních orelských jednot dostala také na území Ostravska, kde jako první vzniknul Orel v Moravské Ostravě, který se stal vzorem pro zakládání jednot ve Slezsku. Mezi ně patřily odbory ve Střebovicích (1910), dále v roce 1911 vznikl odbor ve Vratimově. Do první světové války vznikly ještě odbory ve Svinově, Porubě, Dolní Lhotě a Velké Polomi. Po první světové válce se znovuobnovené odbory na území Slezska staly součástí tzv. Ostravsko-slezského okrsku, který byl po roce 1921 přejmenován na župu. Vlastní organizační struktura Orla byla v tomto ohledu velice chaotická, vzhledem k tomu, že zde docházelo k častým změnám, které byly provedeny na úrovni župy a nebyly schváleny vedením organizace. Díky obrovskému nárůstu odborů vzniklých po první světové válce byla i samotná župa nucena reorganizovat svou vnitřní strukturu. Z toho důvodu došlo v roce 1923 ke vzniku nové Slezské orelské župy Pavla Křížkovského v Opavě. Jako protiváha této opavské župy vznikla v témže roce župa Lašská Kadlčáková. Opavská župa Pavla Křížkovského fungovala v organizační struktuře Orla od roku 1921 jako okrsek, čítající ke konci roku 1921 již 20 odborů. Později v roce 1923 byl tento okrsek jmenován samostatnou župou. Svou působnost tato župa zajišťovala na okresním území Opavy, Bílovce a později také Hlučína.³⁰

Župa byla organizačně rozdělena na dva okrsky, I. Opavský (Březová, Dolní Životice, Chvalíkovice, Jaktar, Komárov, Kylešovice, Opava-Kateřinky, Skřipov, Slavkov a Větrkovice. Do druhého okresu spadaly odbory: Budišovice, Čavisov-Dolní Lhota, Pustá a Velká Polom, Těškovice a Tísek. Aktivita orelského hnutí na Opavsku během dvacátých a na počátku třicátých let i nadále rostla, přerušila je až německá okupace, díky níž přestaly orelské odbory na tomto území v podstatě existovat. Odbory se po druhé světové válce obnovily a kontinuálně navázaly na svou předválečnou činnost. Aktivní spolková a tělovýchovná činnost probíhala uvnitř odborů až do roku 1948, kdy se orelské odbory staly součástí plánů na sjednocení tělovýchovy.³¹

Orel na Těšínsku

K rozvoji orelských jednot v oblasti Těšínského Slezska docházelo mnohem pozvolněji. Z hlediska spolkové tělovýchovné činnosti, zde převažovala oblíbenost sokolských jednot. Vlažný vztah lidí k orelským tělovýchovným jednotám pramenil zejména z po-

stupující sekularizace společnosti, která zapříčinila ve dvacátých letech 20. století značný odliv obyvatelstva od římsko-katolické církve. Církev byla v očích mnohých (zvláště dělnické vrstvy obyvatelstva) vnímána velice negativně, o čemž svědčily i vzrůstající případy vandalismu páchaného na církevním majetku.³²

První orelské jednoty zde vznikly v Petřvaldě (1922),³³ Rychvaldě (1923),³⁴ Skřečoni,³⁵ Horní³⁶ a Dolní Lutyni (1931).³⁷ Dále vznikly také jednoty v Šenově, Slezské Ostravě, Michálkovicích, Hrušově a Orlově. S velkým časovým odstupem vznikla také orelská jednota v samotném Českém Těšíně (1932). Organizačně tyto jednoty patřily pod správu Lašské orelské župy Kadlčákovy.³⁸

Samotná činnost křesťanských tělovýchovných jednot Orel navazovala na Tyršovu gymnastickou soustavu. Běžná byla tedy prostná gymnastická cvičení. Na tělovýchovnou činnost samotnou navazovala také bohatá kulturní a osvětová činnost, která měla za cíl zasáhnout hlavně mladší a dorostenecké členstvo jednot. Pořádány byly osvětové přednášky, divadelní představení, či vycházky do přírody, jež měly za cíl vychovat tělesně zdatnou, nábožensky uvědomělou mládež. Přednášky se uvnitř těchto jednot zaměřovaly nejčastěji na obrazy ze života misionářů či politicky významných osobností. V důsledku samotné křesťanské podstaty jednot zde byly patrné značné difference oproti Sokolu, zvláště v oblasti kulturních událostí a výročí, na něž se orelstvo zaměřovalo. Pravidelné oslavy svátku sv. Václava či výročí vzniku československé republiky. Zejména v těchto okamžicích se orelské jednoty dostávaly do konfliktu se sokolskými jednotami, které každoročně manifestovaly a bouřlivě připomínaly výročí upálení Mistra Jana Husa. Vzájemné rozpory mezi těmito jednotami v extrémním případě vyústily až v ničení sokolského majetku a budovy české školy.³⁹

Nejvýznamnější událostí v historii orelských jednot se stal župní slet Lašské orelské župy Kadlčákovy v roce 1934 ve Svinově. Součástí župního sletu se stalo vojenské cvičení 8. armádního pluku, čímž chtěli Orli poukázat na připravenost svých jednot „*k obraně vlasti, národa, boha a církve*“.⁴⁰ Celá tato významná událost byla zakončena společnou mší v kostele. Podobně jako tomu bylo v případě sokolských tělovýchovných jednot, také činnost Československého Orla byla v průběhu druhé světové války přerušena. Snahy o jeho znovuobnovení se objevily krátce po skončení války v roce 1945. Nicméně podobně jako tomu bylo v případě dalších tělovýchovných jednot, se po roce 1948 stal Orel součástí snah o sjednocení tělovýchovy pod taktovkou komunistického režimu.

Orelské jednoty se staly důležitým článkem rozvoje masového tělovýchovného hnutí na Opavsku a Těšínsku, také díky tomu, že se vyprofilovaly na základě průniku křesťanských hodnot s pěstováním tělesné kultury. Ačkoliv orelské jednoty v období svého vzniku pohltily část členstva sokolských jednot, které se neztotožňovalo se sokolskou

32 ZA Opava, PŘMO, Jednota československého Orla Petřvald (1922–1937), NAD č. 67.

33 Tamtéž.

34 ZA Opava, PŘMO, Jednota československého Orla Rychvald (1923–1933), NAD č. 67.

35 ZA Opava, PŘMO, Jednota československého Orla Skřečoni (1931–1946), NAD č. 67.

36 ZA Opava, PŘMO, Jednota československého Orla Horní Lutyně (1931–1950), NAD č. 67.

37 ZA Opava, PŘMO, Jednota československého Orla Dolní Lutyně (1931–1937), NAD č. 67.

38 ZA Opava, PŘMO, Lašská Orelská župa Kadlčáková (1934–1936), NAD č. 67.

39 ZA Opava, PŘMO, Jednota československého Orla Petřvald (1922–1937), NAD č. 67.

40 ZA Opava, PŘMO, Lašská Orelská župa Kadlčáková (1934–1936), NAD č. 67.

29 Počátky Orla, Orel: Křesťanská sportovní organizace. Dostupné online: http://www.orel.cz/?ukaz=pocatky_orla_morava, [cit. 25. 8. 2019].

30 Martin SOSNA, *K činnosti katolické tělovýchovné a vzdělávací organizace Československý Orel v Opavě a okolí do roku 1948*, in: Opava. Sborník k dějinám města, Opava 2010, s. 22–29.

31 Tamtéž.

myšlenkou, nikdy v průběhu své existence tyto jednoty nedosáhly takové síly, jako tomu bylo v případě Sokola.⁴¹ Právě obrovská převaha v početnosti členstva umožnila Sokolským jednotám na základě členských příspěvků a státních subvencí kumulovat větší zisk, který jednoty investovaly nejčastěji do rozvoje materiální základny jednot. Díky tomu se sokolské jednoty v kraji zasloužily o výstavbu sokoloven, venkovních cvičišť, ale také veřejných plováren. Důležité byly také investice do duševního rozvoje členstva, ať už se jednalo o rozvoj sokolských knihoven, které byly členstvu běžně dostupné či do pravidelného pořádání osvětových přednášek široké škále členstva. Sokolským jednotám nelze upřít ani specifické ekonomické chování, které je vlastní spíše podnikatelským subjektům, patrně v případě investic (například karvinského kina či plovárny), které měly cíleně generovat zisk na pokrytí dalších významných investic uvnitř jednoty (výstavby národního domu).⁴² Jednotám Československého Orla však nelze vzít prvenství, kterým se stalo zařazení branné výchovy do systému cvičení. Ačkoliv by se mohlo zdát, že byl pacifismus ústřední myšlenkou prostupující skrze katolickou tělovýchovnou organizaci, faktem zůstává, že prvky brannosti pronikly do orelské cvičební soustavy již na počátku třicátých let a výjimkou nebyla ani participace profesionálních vojenských jednotek na orelských sletech (například ve Svinově roku 1935).⁴³

Právě brannost se stala jednotícím prvkem, který v období zhoršující se bezpečnostní situace na Těšínsku v polovině třicátých let, spojil činnost všech konkurenčních tělovýchovných jednot (Sokol, Orel a DTJ).⁴⁴ Jejich společným vystoupením se stala manifestace svolaná na den výročí vzniku Československa dne 28. října 1935 do Českého Těšína, které se účastnily kromě výše zmíněných tělovýchovných jednot také většina osvětových a obranných spolků z Těšínska a Ostravska. Cílem této manifestace byla demonstrace síly a reakce na přístupující se situaci mezi českými a polskými obyvateli pohraničního území.⁴⁵ Ačkoliv zde byla zjevná snaha o vzájemné sblížení konkurenčních tělovýchovných jednot, ani společný postup v otázce brannosti nezabránil jejich zániku v roce 1938 a pro mnohé z nich nebyla ani situace po skončení druhé světové války natolik příznivá, aby mohli navázat na svou tradici z předválečné doby.

Dělnické tělocvičné jednoty na území Českého Slezska do roku 1948

Počátky Dělnických tělocvičných jednot (DTJ) se datují do devadesátých let 19. století, kdy čeští sociálně demokraticky smýšlející dělníci začali u dělnických spolků zakládat tělocvičné odbory. K prvním zmíněným organizacím se řadí Vzdělávací spolek českých dělníků v Praze z roku 1892, jež následovala sdružení z brněnských předměstí. Za první DTJ bývá označována jednotka v Praze založená roku 1897. Podnětem pro vznik DTJ bývá označováno protistátoprávní prohlášení českých sociálních demokratů vymezující se vůči českým buržoazním politickým stranám, což bylo posléze považováno za národní

zradu. V Sokole začali být dělníci méně akceptováni, a to uspíšilo vznik DTJ. Zastřešujícím orgánem všech DTJ se stal Svaz DTJČ založený roku 1903. Jednotáři přebírali ze Sokola Tyršovu cvičební soustavu a také organizační strukturu, přičemž k roku 1905 vznikaly okresy. Brzy proběhlo jisté přimknutí k Československé sociálně demokratické straně dělnické, projevující se zejména v socialistické výchově jednotářů. Příslušníci spolku pracovali zejména v dělnických profesích nemajíce finanční prostředky, i proto jednoty nedisponovaly takovým vybavením, včetně zázemí, jako třeba sokolské jednoty, což se odráželo v častých žádostech DTJ o státní podporu.⁴⁶

Roku 1908 jednotáři založili 12. okres DTJ se sídlem v Moravské Ostravě sdružující všechny slezské jednoty. Do první světové války 12. okres doplnily obvody tvořící mezistupeň mezi jednotami a okresem. Počet obvodů se rozrůstal v závislosti na počtu jednot v okrese. Mezi 12. okres a Svaz DTJČ se roku 1923 zařadil nově vzniklý 8. kraj.⁴⁷

Během první světové války došlo k útlumu činnosti jednot, které se nejenže plně obnovily po vzniku Československa, ale došlo k výraznému nárůstu jak členstva, tak činnosti jednot. V roce 1921 evidoval Svaz DTJČ nejvíce členů v historii, až 223 tisíc. Ve stejném roce uspořádal Svaz DTJČ dělnickou olympiádu, která měla nahradit olympiádu neuskutečněnou kvůli válečným událostem. Dělnická olympiáda se sice s velkým úspěchem uspořádala, ale těsně před jejím konáním zasáhl Svaz DTJČ rozkol mezi pravici a levici stejně jako v Československé sociálně demokratické straně dělnické. Vlivem rozkolu se utvořila Federace dělnických tělocvičných jednot (FDTJ), jež se stala pro DTJ největším rivalem. Naopak nejlépe vycházeli jednotáři se Sokolem, i když ani v daném případě se nedá hovořit o harmonickém stavu. Vzájemný poměr uváděných spolků se projevoval také na zkoumaném území, i když mnohdy záleželo na konkrétní situaci v daném místě.⁴⁸ K jednotám ve Slezsku neexistují žádné souhrnné statistické údaje. Nicméně z tištěných pramenů se dá vyčíst, že k roku 1920 čítal 12. okres 13 slezských jednot s celkovým počtem 347 cvičících.⁴⁹ O dva roky později, rok po rozkolu v hnutí, zahrnoval 12. okres 72 slezských jednot s celkovým počtem 7 924 cvičenců všech kategorií.⁵⁰

Jednotáři se zúčastnili několika zahraničních dělnických olympiád (1925, 1931, 1937) i výletů, například do Lille nebo Vratislavi. DTJ se zabývaly edukační, kulturní a tělocvičnou činností (pochodová cvičení, prostná apod.). Sport byl nejprve úplně zakázán, ale postupem času začali jednotáři sport aplikovat, vyjma kopané a boxu.

V roce 1938 došlo ve jménu snah na obranu republiky ke spolupráci Sokola, Orla a DTJ, což bylo dříve nemyslitelné. Po vzniku Protektorátu Čechy a Morava mohly DTJ jako jediný český tělocvičný spolek nadále působit, což se vysvětlovalo socialistickou spoluprací. Svaz DTJČ přežal válku, ale následná obnova byla ukončena událostmi úno-

46 J. SCHÜTOVÁ – M. WAIC, *Kulturně výchovná*, s. 55–61. Podrobnější informace k počátkům DTJ viz Rudolf SILABA – Leopold VÁVERKA, *Dějiny Dělnických tělovýchovných jednot*, Praha 1947.

47 Zdeněk HUVAR, *Proletářská tělovýchova na Ostravsku v letech 1898–1938. Kronika*, Ostrava 1965, s. 13–20.

48 R. SILABA, *Tricet let Dělnické tělovýchovy. K výročí 25letého trvání Svazu Dělnických tělocvičných jednot československých*, Praha 1928, s. 12–17.

49 R. SILABA, *Zařazení jednot dle okresů D. T. J.*, in: Statistika Svazu Dělnických tělocvičných jednot československých za rok 1920, Praha 1921, s. 7.

50 Statistické údaje zasílaly samotné jednoty, ovšem ne vždy jednoty splnily svou povinnost. Viz R. SILABA, *VIII. Kraj – Moravská Ostrava – Okresy: 12, 17, 33*, in: Statistika Svazu Dělnických tělocvičných jednot československých za rok 1922, Praha 1923, nestr.

41 V roce 1928 čítaly jednoty Československého Orla 103 301 členů, přičemž v roce 1929 již bylo zjištěno v řadách Sokola 629 130 člen, viz J. KÖSSL – J. ŠTUMBAUER – M. WAIC, *Íybrané kapitoly z dějin*, s. 110–120.

42 SOKA Karviná, Sokol – TJ Karviná, *Kronika Tělocvičné jednoty "Sokol" v Karviné (1919–1948)*, NAD č. 86.

43 ZA Opava, PRMO, Lašská župa Kladčákova (1934–1936), NAD č. 67.

44 Duch času 57, 1935, č. 211, s. 5.

45 SOKA Karviná, *Kronika TJ „Sokol“ v Karviné (1919–1948)*, TJ Orlová II. Zimný Důl, *Kronika TJ Sokol Orlová II. Zimný Důl (1921–1939)*.

ra 1948 vedoucí ke sloučení všech tělocvičných spolků do Sokola.⁵¹ Podle statistických údajů z předvečera války existovalo na sledovaném území 106 jednot.⁵² Poslední jednotná data o slezských jednotách pocházela z roku 1947, kdy docházelo k obnovám jednot, přičemž fungovalo 41 slezských jednot čítajících 4 286 členů.⁵³

Dělnické tělocvičné jednoty na Opavsku

První jednoty Opavského Slezska vznikaly roku 1908 ve Studénce⁵⁴ a Kateřinkách. Činnost kateřinské jednoty ovšem záhy ustala.⁵⁵ Do první světové války byly založeny ještě jednoty v Pustkovci a Svinově (obě 1909), Porubě (1911),⁵⁶ Klimkovicích (1912),⁵⁷ Slatině (1913)⁵⁸ a v Suchých Lazcích (1914).⁵⁹ Všechny uvedené jednoty měly velké zastoupení v celém jednotářském sdružení. Za Velké války sice došlo k utlumení činnosti vlivem odlivu členstva, tato situace ale nenastala u všech jednot, například DTJ Studénka se roku 1917 zúčastnila veřejného cvičení v Petřvaldiku.⁶⁰

Se vznikem Československa nastal rozmach zakládání DTJ primárně poblíž měst nebo u dříve založených jednot, které vypomáhaly v duchu sociálně demokratickém se vznikem nových jednot. Vznik jednot vždy souvisel s finanční situací jednotářů a také se stavem Svazu DTJČ. Mezi lety 1919–1922 došlo k založení 20 jednot, jež patřily na Opavsku k největším. Mezi ně se řadily jednoty například Chabičov-Háj, Hradec-Podolí, Kylešovice, Hrabýň nebo Hlubočec. Naopak na Hlučínsku neexistovalo mnoho jednot. Početně nejsilnější DTJ vznikaly zejména v blízkosti Ostravska, konkrétně Děhylov, Dobroslavice, Lhotka, Hošťálkovice a Martinov. Obecně se dá říct, že čím dále jednoty sídlily od Ostravska, tím byla pro ně existence složitější.⁶¹ Také na Bílovecku panovala obdobná situace. Nejvíce jednot vznikalo mezi lety 1919 - 1922, přičemž uvedená sdružení byly početně silné po celou svou existenci. K nim patřily třeba DTJ ve Svinově, Studénce, Slatině, Velké a Pusté Polomi.⁶²

51 Richard MORAVEC, *Činnost Dělnických tělocvičných jednot v okresech Hlučín a Opava do roku 1948*, Brno 2018 (diplomová práce Masarykovy univerzity), s. 25–34.

52 Do dnešních dní se nedochoval pramen evidující počet cvičenců. Viz *Statistika Svazu Dělnických tělocvičných jednot československých za rok 1937*, Praha 1938, s. 29.

53 Národní archiv v Praze (dále jen NA Praha), Svaz Dělnických tělocvičných jednot, Dodatky, Dodatky, Praha, inv. č. 62, č. kart. 5, nefol.

54 Tělocvičný ruch. Orgán Svazu dělnických tělocvičných jednot československých 4, 1908, č. 5, s. 153.

55 Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA Brno), Zemský úřad Brno, III. manipulace, DTJ Kateřinky, č. kart. 3011, č. jedn. 5001/1940, sign. IV-10-1, fol. 24.

56 *Statistika Svazu Dělnických tělocvičných jednot československých za rok 1912*, Praha 1913, nestr.

57 ZA Opava, Dělnická tělovýchovná jednota, krajské vedení Ostrava 1911–1950, Kniha náčelnických okresů za roky 1911–1924, inv. č. 1, nefol.

58 *Statistika Svazu Dělnických tělocvičných jednot československých za rok 1913*, Praha 1914, nestr.

59 ZA Opava, Sm KNV, DTJ Suché Lazce, č. kart. 508, sign. 262, nefol. K tématu více viz R. MORAVEC, *Činnost Dělnických tělocvičných jednot*.

60 ZA Opava, Krajský výbor DTJ (dále jen KV DTJ), Kniha náčelnických okresů za roky 1911–1924, inv. č. 1, nefol.

61 R. MORAVEC, *Činnost Dělnických tělocvičných jednot*, s. 35–60.

62 R. SILABA, *XII. okres-Mor. Ostrava ustaven 1907*, in: *Statistika Svazu Dělnických tělocvičných jednot československých za rok 1919*, Praha 1920, nestr.; Tentýž, *Zařazení jednot dle okresů D. T. J.*, in: *Statistika Svazu Dělnických tělocvičných jednot československých za rok 1920*, Praha 1921, s. 7; Tentýž, *VIII. Kraj –Moravská Ostrava – Ustaven 29. června 1907 – Okresy: 12, 17, 33*, in: *Statistika Svazu Dělnických*

Jednoty se vůbec neuchytily v horských oblastech a také na území s německy zastoupeným obyvatelstvem, což se projevilo na Jesenicku a Bruntálsku. Krnovsko evidovalo DTJ pouze v Krnově (1931),⁶³ Krnově-Kostelci (1946)⁶⁴ a Radimi u Krnova (1947).⁶⁵ V západní části Hlučínska nevznikla žádná jednota a problémy s činností zaznamenávaly DTJ i na zbylém území Hlučínska, jako třeba v Markvartovicích (1925).⁶⁶ Obdobná situace panovala na Odersku a Vítkovsku. Zde působila pouze jednota v Leskovci (1930–1938)⁶⁷ a po druhé světové válce ve Vítkově a Odrách (obě 1947–1948).⁶⁸

Největšími událostmi v jednotách byla veřejná cvičení. Často se jich zúčastňovalo několik jednot z okolí, jak se to stalo na veřejném cvičení v Hlubočci, kam přijely DTJ ze Slatiny, Těškovic, Pusté Polomi a Dolní Lhoty. A právě z jednoty v Hlubočci máme záznamy o pořádání divadelních představení, tělocvičných akademií, zábav, přednášek a výletů. Mnohdy se zmíněné kulturní události konaly při různých oslavách například 1. máje, 28. října, výročí upálení Jana Husa nebo narozenin prezidenta Masaryka. Zmíněné dny slavily DTJ se všemi zkoumanými spolky, krom 1. máje a připomínky Jana Husa, které neslavili zástupci Orla. Po Velké válce se v jednotách začaly prosazovat také sportovní odbory. Brzy se prosadila házená s elitními družstvy z Děhylova anebo Hradce-Podolí, případně lehká atletika v DTJ Hlubočec.⁶⁹ Jednota z Hlubočce byla typickou DTJ jak ve vztahu k veřejné činnosti, tak také k spolkovému zázemí. Spolková činnost se z důvodu nedostatků finančních prostředků prováděla v zahradách, sálech hostinců a posléze na vlastně budovaném venkovním hřišti.⁷⁰

Dělnické tělocvičné jednoty na Těšínsku

Jednoty na Těšínsku vznikaly nejdříve v blízkosti Moravské Ostravy, což je pochopitelné vzhledem k velké koncentraci dělnické populace. První jednota existovala v Kunčičkách (1900–1906),⁷¹ obnovena roku 1907.⁷² Ve stejném roce ji následovaly DTJ ve Slezské Ostravě, Radvanicích, Heřmanicích. Roku 1908 fungovaly DTJ v Michálkovicích, Zárubku,⁷³ Rychvaldu,⁷⁴ Slezském Petřvaldu, Porubě u Karviné, Šenově⁷⁵ a Hrušově.⁷⁶ Do první světové války vznikaly anebo se znovuobnovily DTJ v Muglinově (1911),⁷⁷

tělocvičných jednot československých za rok 1921, Praha 1922, nestr.; R. SILABA, *VIII. Kraj*, nestr.

63 ZA Opava, Sm KNV, DTJ Krnov, č. kart. 467, sign. 262, nefol.

64 ZA Opava, Sm KNV, DTJ Krnov-Kostelec, č. kart. 467, sign. 262, nefol.

65 NA Praha, Svaz DTJ, Dodatky, Praha, inv. č. 62, č. kart. 5, nefol.

66 ZA Opava, Zemská vláda slezská, DTJ Markvartovice, č. kart. 4770, sign. XII-909, nefol.

67 R. MORAVEC, *Činnost Dělnických tělocvičných jednot*, s. 47–57.

68 Tamtéž, s. 126.

69 Tamtéž, s. 74–87.

70 SokA Opava, Místní národní výbor Pustá Polom, (nezprac. fond); Václav JUCHELKA, *Rozvoj tělovýchovy, sportu a brannosti od roku 1948 do současnosti*, Pustá Polom 1989, s. 7.

71 ZA Opava, PŘMO, DTJ Kunčičky, č. kart. 946, sign. 211/2, nefol.

72 ZA Opava, PŘMO, DTJ Kunčičky, č. kart. 1030, sign. 592, fol. 1.

73 *Statistika Svazu Dělnických tělocvičných jednot československých za rok 1913*, Praha. 1914, nestr.

74 Tělocvičný ruch. Orgán Svazu dělnických tělocvičných jednot československých 4, 1908, č. 3, s. 153.

75 Tělocvičný ruch. Orgán Svazu dělnických tělocvičných jednot československých 4, 1908, č. 8, s. 251.

76 ZA Opava, PŘMO, DTJ Hrušov, č. kart. 1037, sign. 638, fol. 1.

77 Tělocvičný ruch. Orgán Svazu dělnických tělocvičných jednot československých, roč. 7, 1911, č. 3, s. 42.

Kunčičkách, Porubě u Karviné a Dobré (všechny tři 1912). Během první světové války došlo u většiny DTJ k útlumu, ale některé jednoty zůstaly aktivní. Například jednoty Zárubek a Slezský Petřvald se účastnily již zmíněného veřejného cvičení v Petřvaldíku.⁷⁸

Po vzniku Československa a následném sporu o Těšínsko došlo k rozmachu zakládání DTJ. Dříve uvedené jednoty patřily k těm nejsilnějším na Těšínském Slezsku do druhé světové války, vyjma Poruby u Karviné⁷⁹ a Rychvaldu,⁸⁰ které byly roku 1921 postiženy rozkolem a přestoupily do FDTJ. Největší vlna zakládání jednot proběhla v blízkosti Ostravska. Čím více směrem k Beskydám, tím méně zde existovalo jednot. Na Frýdecku vznikaly nejpočetnější jednoty mezi lety 1919–1921. Řadila se zde sdružení z Bartovic, Kunčic, Frýdku, Janovic a Bašky.⁸¹ Ve fryštátském okrese probíhalo zakládání jednot kontinuálně a prakticky na celém území. Silné zastoupení měli jednotáři ve Fryštátě⁸² a také v Karviné, kde existovaly tři jednoty.⁸³ Na Českotěšínsku fungovaly pouze čtyři jednoty z toho dvě, v Dobratovicích a Dolních Domaslavicích (obě 1921), se při rozkolu přidaly k DTJ.⁸⁴ Zbylé jednoty, v Českém Těšíně⁸⁵ a Třinci,⁸⁶ vykazovaly nepatrnou činnost zejména na přelomu 20. a 30. let.

Těšínské jednoty pochopitelně také oslavovaly významné dny kulturní činnosti. Sokolové a jednotáři z DTJ i FDTJ si připomínali Jana Husa nebo pořádali silvestrovské zábavy. Společně se všemi spolky slavili den vzniku státu. DTJ s FDTJ velebyly také první máj. Všechny zmíněné kulturní události se odehrávaly v DTJ Hrušov. Na kulturním poli jednota vykazovala intenzivní činnost v podobě divadelních představení, různých přednášek, zejména socialistických a protialkoholních, nebo tělocvičných akademií.

S tělocvičnými prostory to místní DTJ neměly jednoduché. Často sídlily v hostincích, kde jednotáři cvičili. Posléze si vlastníma rukama budovali venkovní cvičiště. Málokdy se stalo, že by si jednota dokázala postavit vlastní stánek, jako tomu bylo v Hrušově. V DTJ chyběly finance, což ostatně dokazují četné žádosti jednot o státní podporu, za kterou jednotáři nakupovali hlavně tělocvičná nářadí. Po finanční stránce na tom byly DTJ o něco málo lépe⁸⁷ než jejich komunističtí rivalové. Naopak Sokolové následování Orly oplývali lepšími finančními možnostmi, což zejména u Sokola souviselo s mnohem větší členskou základnou. Vylicená situace jak na poli kulturním, tak z hlediska finančního, se na území Českého Slezska v ničem neodlišovala od celozemského stavu.

Nejvíce vstupovaly zdejší jednoty do veřejného života veřejnými cvičeními. Čím silnější a početnější jednoty byly, tím častěji je pořádaly. I zde docházelo k výpomoci okolních jednot, jak se to stalo při prvním veřejném cvičení v Doubravě, kam dorazili jednotáři z Prostřední Suché, Fryštátu, Karviné a Orlové. Uvedená událost byla doprovázena jed-

notářským průvodem.⁸⁸ Rovněž na Těšínském Slezsku se prosadila házená, kterou hráli zejména v Kunčičkách, Slezské Ostravě nebo Zárubku. Hrál se také podbíjená, například v Prostřední Suché anebo Lazích.⁸⁹

Největší událostí pro slezské jednotáře byly místní slavnosti. Zdejší jednoty se účastnily například II. tělocvičných slavností v Orlové roku 1931. Oslavám nechyběl slavnostní průvod doprovázený hudbou. Následovaly cvičební sestavy všech kategorií. Celkem zde vystupovalo 2 605 cvičenců. Tribuny se zaplnily do posledního místa. Účastnilo se cca 4 000 diváků. Podle jednotářů se jednalo o velký úspěch. Vše proběhlo dokonale bez jakýchkoliv problémů. Slavnosti se zakončily házenkářským zápasem.⁹⁰ Sokol uvedl nepravdivě, že slavnosti pořádal kraj DTJ, což podle autora článku nebyla pravda. Účast měly povinnou jen jednoty z Těšínska. Dále sokolové uvedli: „*Oslavě přálo počasí, a proto byla účast značná.*“ Jednotáři otiskli též postoj FDTJ k slavnostem: „*Při slavnostech v Orlově rozhazovali komunisté letáky, v nichž dštili síru a oheň na „vůdce“ a vybízeli jednotáře k opuštění DTJ.*“⁹¹

Federace proletářské tělovýchovy na území Českého Slezska do roku 1938

Federace DTJ byla komunistická tělocvičná organizace, která vznikla v roce 1921 na základě ideových rozporů v DTJ. Za zakladatele spolku se považuje Jiří Chaloupecký. Ihned po jejím utvoření uspořádali její příslušníci spartakiádu, obdobu dělnické olympiády, konanou ve stejných dnech roku 1921. Poté následovala Zemská spartakiáda v Brně (1922), Kulturní výstava FDTJ (1923) v Praze a Ostravská spartakiáda (1925).⁹² Tělocvičnou i územní strukturu převzali jednotáři z DTJ. Největší počet 160 tisíc příznivců evidovaly FDTJ roku 1922. Celkově spolek registroval nejméně příslušníků ze všech zmíněných sdružení.

Se všemi uvedenými spolky měly FDTJ velmi problematický vztah, nejvíce však s DTJ, což se projevovalo i ve Slezsku. Nicméně spolkové poměry vždy ovlivňovaly vztahy místních funkcionářů. Federativní jednoty čelily často perzekuci a pronásledování. To se týkalo hlavně školní mládeže, které státní orgány zakázaly mezi lety 1925–1936 cvičit.⁹³

Členstvo FDTJ tvořili zejména dělníci nedisponující velkými výdělky. I proto federované jednoty nevlastnily skoro žádný majetek. FDTJ nedostávaly žádnou peněžitou státní pomoc jako ostatní zmíněné spolky. Správní struktura byla převzata z DTJ, tudíž se slezské FDTJ sdružovaly do 12. okresu se sídlem v Moravské Ostravě, který se podle počtu jednot taktéž dělil na obvody.⁹⁴

V roce 1926 došlo k přechodu z Tyršovy tělocvičné soustavy na tzv. Zikmundovu a také ke sloučení FDTJ, Svazu dělnických cyklistů, Rudé hvězdy a Spartakových skautů práce do Federace proletářské tělovýchovy (FPT). Jednoty se od sloučení nazývaly Jednoty proletářské tělovýchovy (JPT). Sport se nyní stal rovnocennou součástí tělovýchovy, včetně

78 ZA Opava, KV DTJ, Kniha náčelnických okresů za roky 1911–1924, inv. č. 1, nefol.

79 ZA Opava, PŘMO, JPT Poruba, č. kart. 1082, sign. 1068, nefol.

80 ZA Opava, ZVIS, FDTJ Rychvald, č. kart. 4760, sign. XII-2511, nefol.

81 R. SILABA, VIII. kraj, nestr.

82 ZA Opava, Sm KNV, DTJ Fryštát, č. kart. 445, sign. 262, nefol.

83 R. SILABA, VIII. kraj, s. 29.

84 M. NOSKOVÁ, *České tělovýchovné spolky*, s. 29–30.

85 Jednotář. Věstník VIII. Kraje Mor. Ostrava 13, 1932, č. 24, s. 7.

86 M. NOSKOVÁ, *České tělovýchovné spolky*, s. 92.

87 Martin JEMELKA, *Hrušov, Muglinov a Vrbice. Kolonie dolu Albert, Hubert a Ida*, in: Ostravské dělnické kolonie II. Závodní kolonie kamenouhelných dolů a koksoven ve slezské části Ostravy, ed. M. Jemelka, Ostrava 2012, s. 69–74.

88 Jednotář. Věstník VIII. Kraje Mor. Ostrava 15, 1934, č. 10, s. 8.

89 Duch času 36, 1934, č. 127, s. 6.

90 Jednotář. Věstník VIII. Kraje Mor. Ostrava 12, 1931, č. 13, s. 1–3.

91 Jednotář. Věstník VIII. Kraje Mor. Ostrava 12, 1931, č. 14, s. 2–3.

92 V. MUCHA, *Půl století. FDTJ (FRTJ) – FPT v boji za jednotu, za vítězství socialismu v naší vlasti, za vybudování tělovýchovné organizace nového typu*, Praha 1971, s. 10–39.

93 Tentýž, *K dějinám*, s. 155–190.

94 Z. HUVAR, *Proletářská tělovýchova*, s. 9–33.

kopané, která byla u DTJ zakázána. Změnila se též struktura FPT, kdy hlavním správním článkem se staly okresy a mezičlánkem mezi FPT a okresy byly župy.⁹⁵ Na území Českého Slezska jsme omezeni nedostatkem spolkového materiálu. Dochoval se početní stav slezských jednot pouze k roku 1931, kdy zde FPT čítala 46 jednot.⁹⁶

Z obdobných důvodů jako zákaz cvičení školní mládeže byla jednotářům zapovězena i II. Spartakiáda v roce 1928. Jednotáři totiž nazývali československou vládu fašistickou diktaturou. Změnu pohledu přinesl až sjezd FPT roku 1936. Od té doby docházelo ke zmírňování restrikcí ze stran státních úřadů. I přes veškeré problémy se FPT udržela až do roku 1938, kdy byl spolek úředně rozpuštěn. Po 2. světové válce již nebyl obnoven.⁹⁷

Federativní Dělnické tělocvičné jednoty na Opavsku

První FDTJ vznikaly na území Opavského Slezska nejprve v souvislosti s rozkolem v DTJ, tedy od roku 1921. Celkové zastoupení federovaných jednot na uvedeném území bylo minimální, což signalizovalo malé zastoupení komunisticky orientovaných obyvatel Opavského Slezska. Bohužel jsme odkázáni na naprostý nedostatek materiálů týkajících se místních jednot. Nedochovaly se žádné informace o činnosti federovaných jednot, pouze u dvou z nich (Svinov a Ludgeřovice) máme informace, že probíhaly valné hromady. U FDTJ Svinov víme, že měla družstvo házené, které sehrálo zápas proti FDTJ Slezská Ostrava.⁹⁸

Rozkol mezi komunisty a sociálními demokraty trval v DTJ Štítina u Opavy po dva roky. Poté se jednota navrátila k sociálně demokratickému Svazu DTJČ.⁹⁹ Další informace k daným sdružením ovšem schází. Krátce existovala FDTJ Studénka (1922) přemístěná v roce svého vzniku do Butovic mimo hranice Slezska.¹⁰⁰

Stejně krátký osud potkal tři následující federované jednoty. FDTJ Svinov existovala v letech 1922–1932. Dochovala se nám oznámení z valných hromad a jména funkcionářů. Roku 1932 byla JPT v nečinnosti, což potvrdil i poslední předseda spolku, podle něhož trápil spolek kvůli vystěhování nedostatek členstva. Zbytek členů nastoupil do jiných spolků.¹⁰¹ JPT Ludgeřovice fungovala jen krátce v letech 1927–1931. Také v daném případě zanikla jednota nedostatkem členstva.¹⁰² Jednotáři ve FDTJ Koberice byli aktivní jen v období let 1924–1931. Shodně jako u předešlých dvou jednot nevlastnil spolek žádný majetek a všichni členové sdružení opustili.¹⁰³ O federovaných jednotách v Opavě a Nových Sedlicích víme pouze to, že existovaly v roce 1926.¹⁰⁴

Federativní Dělnické tělocvičné jednoty na Těšínsku

Oblast Těšínského Slezska sdružovala nejvíce FDTJ ve 12. okresu. Ihned po rozkolu (1921) přešlo k nově vznikající Federaci DTJ 17 jednot, a to včetně jednot založených před první světovou válkou. Šlo například o jednoty z Rychvaldu, Slezského Petřvaldu, Bašky, Heřmanic, Zárubku, Fryštátu a Poruby u Karviné.¹⁰⁵ V témže roce se k nim přidaly FDTJ v Dolních Domaslavicích, Horní Datyni, Dobraticích, Lazech, Vrbici a Starém Městě.¹⁰⁶

Rovněž v uvedeném případě jsme limitováni nedostatkem materiálu, nicméně dochoval se seznam existujících jednot k roku 1926. Silně početné FDTJ vznikaly na Frýdecku všude tam, kde před rozkolem působily početné DTJ, vyjma Kunčic. K tomu musíme připočítat ještě FDTJ Hranečník, Radvanice-Lipina, Vratimov, Václavovice a Lískovec. Stejně jako u DTJ platilo též u FDTJ, že čím dál se jednoty nacházely od Ostravska, tím jejich počet klesal. Fryštátský okres měl silné zastoupení, přičemž k dříve uvedeným jednotám se zde zařadily také FDTJ Dětmárovice, Horní Lutyně a Karviná. Ve zmíněném okrese se vyskytovaly jednoty rovnoměrně. Naopak českotěšínský okres disponoval malým počtem FDTJ. Jednalo se o jednoty v Dolních Bludovicích, Soběšovicích a dříve uvedených Dolních Domaslavicích a Dobraticích.¹⁰⁷ Existovaly také FDTJ Dolní Žukov, Český Těšín (obě 1925)¹⁰⁸ a Trinec (1927).¹⁰⁹

Leckde probíhaly dlouholeté spory mezi původní DTJ a nově ustavenou FDTJ. Často se stávalo, že se některé jednoty rovnou přeměnily na federované, jinde vznikly zcela nové FDTJ. Spory se týkaly především majetku. Příkladem v daném ohledu budiž jednoty z Václavovic¹¹⁰ anebo Bartovic.¹¹¹

Zákaz cvičení školní mládeže se stal pro federované jednoty velkým zásahem, i proto mnoho sdružení jmenované nařízení nerespektovalo. Děti cvičily v jednotách i nadále, někdy dokonce i na veřejných cvičeních, jako například v Petřvaldě (1927) a v Heřmanicích (1934). Kvůli cvičení žactva se úředně rozpustily JPT ve Fryštátě a Orlové (obě 1927).¹¹² V JPT Poruba u Orlové žádal řečník v proslovu před zahradní, aby se školní mládež účastnila průvodů, což úřady zakázaly, následkem čehož úřady spolek vyšetřovaly.¹¹³

Na příkladu jednoty ve Slezském Petřvaldě ukážeme život tehdejších FDTJ. Zmíněná jednota se přetransformovala z dřívější DTJ. Také zde se odehrávaly akce k významným dnům, mezi které patřily dny republiky, oslavy Silvestra, Jana Husa nebo 1. máje. Pořádala se divadelní představení, různé pěvecké akademie či se konaly přednášky. Všechny uvedené kulturní události přebírali komunističtí jednotáři z DTJ, ovšem probíhaly v mnohem menším měřítku než u ostatních zkoumaných spolků. Snad každoroční záležitostí se stal boj proti zákazu cvičení žactva a také boj o nové jednotáře, jelikož počet členů

95 V. MUCHA, *Dějiny dělnické tělovýchovy*, s. 45–128.

96 V prameni scházela data o počtu členů. Viz ZA Opava, Federace proletářské tělovýchovy (dále jen FPT), Věstník 12. okres P. T., Moravská Ostrava, roč. 2, 1931, č. 2, s. 3, inv. č. 45, č. kart. 2, nefol.

97 K. ŠTURSOVÁ, *1000 let tělesné výchovy*, s. 132–133.

98 Zdeněk HUVAR – Bohumír ŠVRČULA, *Ostravská spartakiáda v roce 1925*, in: Ostrava: Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě města, Sv. 3, Ostrava 1966, s. 239.

99 Opavan. List českoslov. sociálně demokratické strany pro Slezsko a Hlučínsko 4, 1922, č. 2, s. 3.

100 ZA Opava, ZVIS, FDTJ Studénka, č. kart. 4711, sign. XII-263, nefol.

101 ZA Opava, PŘMO, JPT Svinov, č. kart. 1155, sign. 2311/1, nefol.

102 ZA Opava, PŘMO, JPT Ludgeřovice, č. kart. 1144, sign. 2055, nefol.

103 MZA Brno, Zemský úřad Brno, II. manipulace, DTJ Koberice, inv. č. 40927/35, č. kart. 3996.

104 N. PARMA, *Stručný přehled*, s. 241.

105 Jednotář. Věstník VIII. Kraje Dělnických tělocvičných jednot čs. 3, 1922, č. 7, s. 5.

106 ZA Opava, FPT, inv. č. 47, č. kart. 2, nefol.

107 ZA Opava, FPT, Věstník 12. okres P. T., Moravská Ostrava, roč. 2, 1931, č. 2, s. 3, inv. č. 45, č. kart. 2, nefol.

108 N. PARMA, *Stručný přehled*, s. 241.

109 M. NOSKOVÁ, *České tělovýchovné spolky*, s. 92.

110 MZA, Zemský úřad Brno, II. manipulace, DTJ Václavovice, inv. č. 52700, č. kart. 3856, fol. 115.

111 ZA Opava, FPT, inv. č. 3, č. kart. 1, nefol.

112 Z. HUVAR, *Proletářská tělovýchova*, s. 60–61.

113 ZA Opava, PŘMO, JPT Poruba, č. kart. 1082, sign. 1068, fol. 41.

klesal. S tím souviselo též postupné ochabování činnosti odrážející v nedostatku financí. Uvedená jednota jako jedna z mála disponovala vlastním zázemím v podobě Dělnického domu,¹¹⁴ který používala už v dobách členství ve Svazu DTJČ. Ostatní jednoty takové štěstí neměly, většinou využívaly jen letní cvičiště nebo místnosti v hostincích. FDTJ vykazovaly ze všech uvedených spolků nejmenší finanční a členské výkazy ze všech uvedených spolků, a to nejen na území Těšínského Slezska, ale i na celozemské úrovni.

Samozřejmě jako u FDTJ, tak posléze i v JPT, zastávala veřejná cvičení nejvýznamnější dny v historii jednoty. V Heřmanicích konali (1930) jednotáři oslavu 20. let jednoty, kterou počítali od založení DTJ.¹¹⁵ Sportovní činnost se krom kopané a boxu shodovala s aktivitami v DTJ, nicméně provozovala se v menší míře. Patrně to lze přičíst nižším početním stavům FDTJ a také menším finančním prostředkům. I na Těšínském Slezsku se pořádaly sportovní akce, jako třeba běžecké závody v Horní Lutyni anebo podbíjená mezi jednotáři z Hranečnicku a Slezské Ostravy.¹¹⁶

Zdaleka nejvíce se do života místních jednotářů vryla tzv. Ostravská spartakiáda uspořádaná roku 1925 na stadionu v Přívoze, který si jednotáři sami vybudovali. Součástí oslav se stal průvod a cvičení všech složek FDTJ včetně jednotářů z celé republiky i ze zahraničí. Celkem zde cvičilo 4 600 lidí před 15 000 diváky.¹¹⁷ Jako součást slavností se uspořádaly závody a také fotbalové utkání. Spartakiádu označili komunisté za velmi úspěšnou. Vše se vyznačovalo precizností, a to jak v rámci jednotlivých předvedených výkonů, tak také v propagaci komunismu a FDTJ na Ostravsku, které podle federovaných jednotářů patřily k oporám FDTJ v rámci celé republiky.¹¹⁸ Největší rivalové, DTJ, psali o popsání slavnosti s despektem. Podle nich byly: „*zkoušky započaty s hodinovým zpožděním. Nezdařeným nástupem a rozestupem do hloubky hledají své mety s velikým štěbetáním [...] Myšlenka dobrá, provedení nestejně, o přesnosti v nácviku ani nemluví [...] Celkový tělocvičný ráz odpoledního vystoupení všech cvičenců, jakož i námaha všech vedoucích smazána byla tak zvanou revoluční scénou, která nebyla vůbec ukončena. Průvodu městem účastnili se všichni cvičenci v cvičebním úboru. O stejnosti tohoto, obzvláště na ulici, nemůže býti ani řeči. Hlavním účelem průvodu bylo alespoň křikem komandovaným učiniti Ostravu „rudou“ a „komunistickou“*“.¹¹⁹

Závěr

Rozvoj spolkové tělovýchovné činnosti v oblasti Opavska a Těšínského Slezska byl poněkud opožděn od ostatních částí rakousko-uherské monarchie. Nástup tělovýchovné spolkové činnosti nejlépe zachytila přímo Opava, která coby multietnické město aktivně reflektovala dění na spolkové scéně. I díky tomu zde v reakci na německé tělovýchovné hnutí Turnverein byla založena tělovýchovná jednota Sokol. Se značným zpožděním reagovala na vývoj spolkové tělovýchovné činnosti oblast Těšínského Slezska, která se již v období posledního desetiletí 19. století nacházela na rozhraní mezi českou a polskou

etnicitou. Díky tomu se stal polský Sokol jedním z prvních tělovýchovných spolků na uvedeném území. Velkým dílem se na snaze o rozšíření českého národního povědomí podílely mnohé kulturní podniky (například národopisné výstavy), které mimo jiné podnítily zájem o české národní uvědomění a spolu se zakládáním nových tělovýchovných spolků se v některých oblastech staly styčným výrazem českého vlastenectví a národní emancipace. Do první světové války tělovýchovná hnutí v mnohých směrech prokázala svou schopnost sdružit členstvo a udržovat či rozvíjet svou spolkovou aktivitu. V některých oblastech se staly tělovýchovné jednoty jedním z mála pilířů spolkového, národního i kulturního života.

Milníkem v rozvoji tělovýchovné spolkové činnosti se bezesporu stal rok 1918, kdy se spolu s vyhlášením samostatného československého státu začaly probouzet zpět k životu také tělovýchovné jednoty, zaznamenávající v následujících desetiletích nebývalý rozvoj a nárůst členstva. Důležitá se v daném ohledu stala také diverzita tělovýchovných jednot vzhledem k otevřené inklinaci tělovýchovy k politickým stranám a hnutím. Ačkoliv by se mohlo zdát, že tímto utrpěla hlavně tradiční majoritní tělovýchovná hnutí (Sokol, Orel), nárůst nového členstva vyvážil ztráty způsobené migrací do DTJ a později do FDTJ. Tělovýchovné jednoty nepůsobily pouze na poli sportu a tělovýchovy, ale staly se díky svému stabilnímu kapitálu také iniciátory výstavby nové kulturní a sportovní infrastruktury (sokolovny, orlovny, dělnické domy, plovárny, kina atd.) obohacující oblasti do té doby spíše se stagnujícím vývojem. Konjunktura tělovýchovného spolkového hnutí v období první republiky vyvrcholila zvláště ve třicátých letech, kdy si situace v pohraničních oblastech vyžádala spolupráci všech majoritních tělovýchovných jednot (Sokol, Orel, DTJ) v otázce bezpečnosti a brannosti. Nicméně ani společné snahy tělovýchovných jednot zvýšit připravenost svého členstva a okolního obyvatelstva na hrozbu blížícího se válečného konfliktu nepomohla zabránit polské a následně také německé okupaci. Právě členové tělovýchovných jednot jako jedni z prvních čelili následné perzekuci. Ačkoliv se zde po skončení druhé světové války objevila optimistická snaha volající po „znovuzrození“ tělovýchovných jednot do podoby, v jaké fungovaly do roku 1938, kvůli snahám komunistického režimu o unifikaci a sjednocení tělovýchovy pod hlavičkou sokolské organizace se tak už nestalo.

114 ZA Opava, PŘMO, FDTJ Petřvald, č. kart. 1039, sign 654.

115 ZA Opava, FPT, Věstník 12. okres P. T., Moravská Ostrava, roč. 1, 1930, č. 2, s. nestr., inv. č. 42, č. kart. 2.

116 ZA Opava, FPT, Štafeta. Týdeník pro sport a kulturu, roč. 1, 1932, č. 30–31, s. 2, inv. č. 55, č. kart. 3.

117 Vilém Mucha uvádí přes 3 000 účastníků. Viz Kristýna FOLWARCZNÁ, *Tělovýchovné spolky a jejich vliv na kulturní život na Karvinsku a Orlovsku*, Ostrava 2016 (diplomová práce Ostravské univerzity), s. 61.

118 Z. HUVAR – B. ŠVRČULA, Ostravská spartakiáda, s. 235–241.

119 Jednotář. Věstník VIII. Kraje Dělnických tělocvičných jednot čs. 6, 1925, č. 13, s. 2–3.

Czech gymnastical movement in Czech Silesia: From its origin until its forced termination (Summary)

The development of the physical associations in the Opava and Těšín Silesia regions was delayed by other parts of the Austro-Hungarian monarchy. The beginning of development of gymnastic movement activities was best captured directly in Opava, which, as a multi-ethnic city, actively reflected raising of social and cultural life at the past third of nineteenth century. Thanks to this, the Sokol unit was firstly founded here in response to the German Turnverein movement. On the other hand the area of Těšín Silesia, reacted with considerable delay to the development of the association's physical education activities because of difficult situation in between Polish a Czech ethnicities living besides in this multiethnic area. And that's the reason why Polish Sokol became one of the first physical education associations in the area. Also many cultural events (such as ethnographic exhibitions) had great influence to effort to spread Czech national awareness, which, among other things, stimulated interest in Czech national activities and establishment of new sports associations. Until the First World War, sports movements demonstrated in many ways their ability to associate membership and maintain or develop their federal activity. In some areas, physical education units have become one of the few pillars of national and cultural life.

The year 1918 became an important milestone in the development of physical education activities, when, together with the proclamation of an independent Czechoslovak state, physical education units also came back to it's life and become more powerfull then ever. Although it might seem that the traditional major physical education movement (Sokol) suffered mainly from migration of it's members to other gymnastical associations mainly to Workers' Gymnastic Union (DTJ) and Wokers' Gymnastic Federation (FDTJ). Physical education units did not only operate in the field of sports and physical education, but thanks to their stable capital they also became founders of new cultural and sports infrastructure (gymnasiums, workers' houses, swimming pools, cinemas, etc.) The boom of the gymnastical movement in the period of the First Republic culminated especially in the 1930's, when the situation in the border areas required the cooperation of all major sports units (Sokol, Orel, DTJ) in the issue of security and defense. However, even the joint efforts of all main sports units did not help prevent the Polish and the German occupation after that. It was the members of the physical education units who were among the first to face the subsequent persecution which was the biggest danger during the World War II.

Although an optimistic effort emerged here after the end of World War II, calling for the „rebirth“ of physical education units to the form in which they functioned until 1938, due to the communist regime's efforts to unify physical education under the Sokol organization, this did not happen and gymnastical movement associations were never renewed again.

Mgr. Kristýna Folwarczná
Doktorandka
Katedra historie
Filozofická fakulta
Ostravská univerzita
folwarcznakristyna@gmail.com

Mgr. Richard Moravec
Doktorand
Katedra historie
Filozofická fakulta
Ostravská univerzita
richard.moravec93@gmail.com

ZEMĚDĚLSKÝ ROZHLAS VE SLEZSKU¹

Tomáš Krömer – Zdeněk Jirásek

Tomáš Krömer – Zdeněk Jirásek: Agricultural Radio in Silesia

The dissemination of progress and education in agriculture in the first half of the 20th century witnessed new impulses in connection with the development of new mass media. The beginning of radio broadcasting in Czechoslovakia is also related to the emergence of so-called professional radios. The study focuses on the activities of the branch of the Czechoslovak Agricultural Radio in Moravian Ostrava / Opava in the period from 1929 to 1938 and its broadcasting for Silesia and North Moravia. It clarifies its origins and the activities of personalities associated with its operation. At the same time, the regional aspects are not neglected, as well as the important firsts that characterized Ostrava's broadcasting. In this context, the gradual program changes of the broadcasting over time are outlined, as well as the end of the Ostrava / Opava branch.

Key Words: Silesia, North Moravia, Agricultural Radio, Alois Kacíř, Central Economic Society for Silesia, Education in Agriculture, Radiojournal, Dialect, Reportage

Osvětová činnost v zemědělství šla vždy ruku v ruce s pokrokem v oboru. K tomu si zemědělci v českých zemích vypomáhali nejen výzvami, přednáškami, praktickými ukázkami, ale též prostřednictvím odborných kurzů a škol. Velice významnou roli v šíření pokroku, rad a inovací sehrávala literatura a regionální zemědělské časopisy, rozvíjející se od první poloviny 19. století. Tato periodika se rozšiřovala zejména po roce 1860, kdy se začaly zakládat okresní hospodářské spolky. Zemědělské časopisy totiž sloužily jako fórum odborníků a zemědělců, především však představovaly nejvhodnější a nejdostupnější médium k šíření osvěty a informací na venkově.² To platilo prakticky až do druhé poloviny 20. let 20. století. Vznikem tehdy zcela nového masmédia se počala situace výrazně měnit. Účinností rozhlasu na vytváření veřejného mínění, ovšem i širokou osvětu obyvatelstva, si byly vědomy nejen státy, ale i různé zájmové skupiny či politické strany. Rádiové vysílání se postupně stalo efektivnější informační platformou, dostupnou širokému okruhu posluchačů.³ V této atmosféře bylo zahájeno i vysílání Zemědělského rozhlasu Československého. Trvalo však několik let, než se rozšířil až do Slezska.⁴

- 1 Tato studie byla vypracována v rámci projektu č. SGS/7/2020 *Zemědělský rozhlas ve Slezsku 1929–1938* v rámci Studentské grantové soutěže Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity v Opavě.
- 2 Podrobněji k tématu: Ladislav SKALA, *České zemědělské časopisy 1838–1938 I.*, Praha 1992; Týž, *České zemědělské časopisy 1838–1948 II.*, Praha 1993.
- 3 O fenoménu Zemědělského rozhlasu v českých zemích dosud nejpodrobněji pojednal Antonín KUBAČÁK, *Zemědělský rozhlas v období 1926–1942*, Vědecké práce Zemědělského muzea 28, 1990, č. 1, s. 293–307. Obecněji Josef MAŘÍK, *Stabilizace vysílání 1926–1929*, in: *Od mikrofonu k posluchačům: z osmi desetiletí českého rozhlasu*, Eva Jeřutová a kol., Praha 2003, s. 81–92.
- 4 Působení Zemědělského rozhlasu ve Slezsku nebylo dosud badateli reflektováno. Z jeho činnosti se až na malé výjimky nedochovaly žádné písemnosti. Z centrální pražské pobočky se dochovala pouze vyúčtování slezské pobočky z let 1929–1936 viz Národní archiv v Praze (dále jen NA Praha), Zemědělský rozhlas Praha, č. kart. 7, spis č. 22. Písemnosti Ústřední hospodářské společnosti pro Slezsko, pod jejíž záštitou Zemědělský rozhlas fungoval, byly během okupace zčásti ztraceny a zničeny, ze spisového materiálu se dochovala pouze agenda datovaná do roku 1930 viz Zemský archiv v Opavě (dále jen ZA Opava), Ústřední hospodářská společnost Opava. Totéž platí i pro dochované písemnosti slezské pobočky Zemědělské jednoty viz ZA Opava, Zemědělská jednota Československé republiky – župní pobočka Opava. Dochovaný zlomek přednesených přednášek je dnes uložen v ZA Opava, Zemědělské muzeum Opava (dále jen ČZM

Vysílání Zemědělského rozhlasu bylo bezprostředně spojeno s činností Radiojournalu. Ten zahájil první vysílání v březnu 1923 z prozatímní stanice v Praze-Kbelích. Akciová společnost Radiojournal, která vysílání provozovala, však byla závislá na poplatcích koncesionářů a vlivem toho se brzy dostala do finančních ztrát. Po dvou letech jednání převzal celou společnost stát. Převzetí státem s sebou přineslo tolik požadované finance, díky kterým mohlo dojít k celkové profesionalizaci rozhlasu, pořízení nového vysílacího vybavení, zázemí a vybudování nových vysílacích stanic. Současně s tím se z rozhlasového vysílání stalo politikum, neboť do jednatelského sboru, valné hromady a dozorčí rady Radiojournalu byli jmenováni zástupci politických stran. Nejsilnější vliv v těchto orgánech měla Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (agrární strana). O využití rozhlasu usilovali agrárníci již od roku 1923. O dva roky později se jejich aspirace naplnily. Ustavilo se Kuratorium pro rozhlasové vysílání při Zemědělské jednotě československé a následně byla zřízena redakce Zemědělského rozhlasu v Praze. Tím byly vytvořeny všechny předpoklady pro spuštění vysílání. A tak 3. ledna 1926, půl roku po postátnění Radiojournalu, slavnostně zahájil Zemědělský rozhlas své pravidelné vysílání. Se státními investicemi se zlepšovalo technické vybavení Radiojournalu a tím rostl i dosah jeho signálu. Zemědělský rozhlas se brzy stal dostupným pro řadu posluchačů na venkově, mezi nimiž byly nejrozšířenější jednoduché krystalové aparáty, tzv. krystalky.⁵

V dubnu 1926 přibyl vysílač v Brně pro Moravu a v říjnu téhož roku vysílač v Bratislavě pro západní Slovensko. O rok později v dubnu zahájila vysílání stanice v Košicích pro východní Slovensko.⁶ Ruku v ruce s výstavbou nových vysílačů vznikaly i nové redakce Zemědělského rozhlasu. Současně s rozvojem vysílání narůstal i počet posluchačů Radiojournalu a Zemědělského rozhlasu. Jestliže v roce 1926 měl Radiojournal 174 tisíc koncesionářů, v roce 1936 jich bylo přes 928 tisíc a o dva roky později víc než 1 milion.⁷

Opava), inv. č. 176, č. kart. 12. Vhodným pramenem je pozůstalost Aloise Kacíře (1897–1972), ředitele pobočky Zemědělského rozhlasu ve Slezsku, zejména dochovaná korespondence viz ZA Opava, Kacíř Alois. Kacířova pozůstalost byla zpracována, velký prostor se věnoval též jeho činnosti v Zemědělském rozhlasu. Viz Edd. Tomáš KRŮMER – Zdeněk JIRÁSEK, *Alois Kacíř (1897–1972): život a dílo*, Opava 2018, s. 34, 37, 51, 59, 66, 72, 74 a 182–209. Kompletní přehled programů slezského vysílání Zemědělského rozhlasu z let 1929–1938 a podrobnosti o vysílání lze dohledat v měsíčníku Zemědělské a družstevní rozhledy vydávaném Ústřední hospodářskou společností pro Slezsko, redigovaném A. Kacířem. Podrobnosti o činnosti slezské pobočky osvětlují zprávy uveřejněné v časopisu Zemědělský rozhlas Československý vydávaný v letech 1932–1938 stejnojmennou společností. Přínosným materiálem s harmonogramy vysílání a statistikou z let 1926–1930 je separát, uložený v Knihovně Antonína Švehly sign. ABA 0009 r: ANONYM, *Zemědělský rozhlas Čs. 1926–1930*, s. n. 193–, 13 s.

5 Podrobně ke vzniku ZR: A. KUBAČÁK, *Zemědělský rozhlas*, s. 294–295 a 297. Shodně též ANONYM, *Zemědělský rozhlas Čs. 1926–1930*, s. 2–3. O počátcích vysílání: Bohuslav HORÁK, *Z činnosti Zemědělského rozhlasu*, in: *Zemědělský rozhlas*, ed. Adolf Ernest, Praha 1926, s. 87–92. Obdobně také ANONYM, *První rok činnosti Zemědělského Rozhlasu Československého*, Praha 1927. Podrobně o vlivu agrární strany na vysílání Radiojournalu: Filip MATAS, *Úloha agrární strany ve vývoji Radiojournalu 1923–1939*, Plzeň 2012 (nepublikovaná diplomová práce), s. 30–64. O roli Zemědělské jednoty při zřízení ZR podrobněji František JUNEK, *Několik slov o Zemědělské Jednotě Československé republiky, v jejímž středu došlo k uskutečnění Zemědělského rozhlasu československého*, in: *Zemědělský rozhlas*, ed. A. Ernest, s. 71–73.

6 O rozvoji těchto stanic Josef Mařík, *Stabilizace vysílání 1926 – 1929*, s. 56–59. Podrobnosti o zřizování stanic a jejich technických detailech Josef Bříza – Jaroslav Jirounek, *Naše rozhlasové stanice*, in: *Prvních deset let Československého rozhlasu*, Anna Patzáková-Jandová, Praha 1935, s. 819–829.

7 Ie údajů před říjnem 1938 viz podrobná statistika koncesionářů: E. JEŠUTOVÁ a kol., *Od mikrofonu k posluchačům*, s. 613.

Nárůstu počtu posluchačů Zemědělského rozhlasu pomohla propagace v agrárním tisku jako například *Venkov*, *Zemědělská jednota*, *Československý zemědělec* aj., či v regionálních periodikách svázaných s agrární stranou nebo hospodářskými organizacemi. Poslech rozhlasu aktivně podporovaly i podpůrné organizace spjaté s agrární stranou, jako Svobodné učení selské či Říšská jednota republikánského dorostu, která dokonce pořádala radiotechnické kurzy pro sestavení jednoduchých krystalových přijímačů, aby ještě více rozšířila okruh posluchačů. V neposlední řadě to byl též přitažlivý program samotného vysílání.⁸ Dodejme, že na počátku 30. let došlo k reorganizaci správy Zemědělského rozhlasu podnícené právě vznikem regionálních redakcí a jejich požadavky. Zemědělskému vysílání byla dána jednotná organizační a obsahová forma závazná pro všechny redakce. Kuratorium bylo transformováno na spolek *Zemědělský rozhlas československý*, resp. tyto instituce pracovaly souběžně – předseda kuratoria byl zároveň předsedou spolku apod. Spolek byl rovněž svázán s aktivitami Zemědělské jednoty a dalšími organizacemi podporujícími zemědělské vysílání. To platilo až do počátku roku 1939, kdy byl Zemědělský rozhlas začleněn do struktur Československého rozhlasu.⁹

Poslední rozhlasové studio v Československu, které zahájilo svoji činnost, bylo v Moravské Ostravě. Zde se sice nacházela vojenská vysílací stanice ještě z 1. světové války, byla však zastaralá a měla velmi malý dosah.¹⁰ Snahy o zřízení vlastní rozhlasové stanice v Ostravě se začaly objevovat již krátce po zahájení prvního vysílání v Praze. Nejprve tento návrh vyšel z řad členů ostravského radioklubu, později se této iniciativy chopila Kulturní rada pro širší Ostravsko, spolek koordinující v ostravské oblasti osvětovou a kulturní činnost pod vedením Rudolfa Tlapáka (1884–1940) a Vojtěcha Martínka (1887–1960). Pravidelné vysílání Radiojournalu z Moravské Ostravy bylo spuštěno 1. července 1929. Vysílalo se ze studia v prvním patře budovy bývalé hasičské zbrojnice na Antonínově náměstí (dnes Smetanovo náměstí), vysílač se nacházel ve Svinově a svým signálem měl pokrývat území Slezska a Severní Moravy. Stanice měla tzv. simultánní připojení, mohla tedy z Prahy, Brna či Bratislavy přijímat rozhlasové relace a též je i dodávat. V „hasičárně“ se nacházelo studio až do května 1936, kdy rozhlas získal nové prostory v budově na Hvězdoslavově ulici (dnes Šmeralova). Zahájení vysílání nebylo jednoduché. V Ostravě chyběli odborníci, kteří museli být povoláni z ostatních měst. Správcem pobočky Radiojournalu v Moravské Ostravě se stal Jaroslav Tyl (1891–1939), literárním redaktorem Milan Rusinský (1909–1987) a dirigentem rozhlasového orchestru Bohuslav Tvrdý (1897–1946). Ostravský Radiojournal nemusel objevovat způsob rozhlasové práce na rozdíl od starších stanic. Způsob práce, zkušenosti, stejně tak i koncepci vysílání přebíral z ostatních studií. Simultánně též odtud přebíral pořady, zejména z Prahy, Brna a Bratislavy. Přestože v začátcích vysílání rozvoj rozhlasového programu poněkud ustrnul, situace se v 30. letech začala měnit po příchodu nových pracovníků, kteří paradoxně i v nelehké době hospodářské krize a omezených podmínek svou pílí a talentem pozvedli vysílání na vyšší úroveň. V programu byl vedle simultánních přeno-

8 O propagaci a programové skladbě vysílání: A. KUBAČÁK, *Zemědělský rozhlas*, s. 301–302; J. MAŘÍK, *Stabilizace vysílání*, s. 84–88.

9 A. KUBAČÁK, *Zemědělský rozhlas*, s. 296–297.

10 Josef MARŠÍK, *První pokusy s rozhlasovým vysíláním*, in: *Od mikrofonu k posluchačům*, s. 8. Shodně také Jaroslav JIROUNEK, *Počátky bezdrátové techniky v Československu*, in: *Prvních deset let Československého rozhlasu*, A. Patzáková-Jandová, Praha 1935, s. 756.

sů z ostatních studií věnován velký prostor regionálně laděným relacím zahrnujícím nejen dramatickou tvorbu místních spisovatelů, ale i folkloristické reportáže.¹¹

Tak jako další pobočky Radiojournalu, měla mít i Moravská Ostrava vlastní pobočku Zemědělského rozhlasu. Ve specifickém prostředí Slezska byl její vznik spojen s organizací a osobnostmi, které utvářely podobu zemědělské výroby v regionu. Oproti jiným pobočkám v českých zemích však popud k jejímu vzniku nevzešel bezprostředně z požadavků veřejnosti v místě vysílání, ale ze vzdálenější oblasti. Důvodů bylo několik. Ostrava byla průmyslovým centrem Slezska. „Ocelovým městem“ s četnými kouřícími komíny továrních komplexů, důlními věžemi a vysokými pecemi, město nejen s dělníckými koloniemi, ale i filiálkami bank a obchodními domy. Rozhodně však nebyla zemědělským krajem. A právě opakem „ocelového města“ byla Opava. Ta v meziválečném období tvořila středisko slezského zemědělství z hlediska správního, osvětového a hospodářského. Mimo hospodářské (družstva, skladiště, záložny), vzdělávací a vědecké instituce (Masarykova státní vyšší hospodářská škola, Státní výzkumná stanice zemědělská) zde sídlila Slezská zemědělská rada, vykonávající zemědělskou politiku státu. V národnostně smíšeném Slezsku její funkce plnily hospodářské organizace, členěné do odborů – polského, německého a českého.

Český odbor zastupovala Ústřední hospodářská společnost (dále ÚHS), která vykonávala nařízení Slezské zemědělské rady, zakládala a sdružovala místní zemědělské (označované jako hospodářské) spolky. Na počátku 30. let reprezentovala 210 spolků s přibližně 10 tisíci členy. ÚHS pomáhala při zřizování zemědělských podniků či družstev. Zajišťovala podporu zemědělcům (nákupy strojů, financování staveb, odškodňování po živelných pohromách atd.), podílela se také na rozvoji obcí (meliorace, scelování pozemků, elektrifikace). Kontrolovala provádění zákonných norem a vyhlášek. Prováděla pokusy, kontroly chovů a užitkovosti dobytka, pořádala výstavy a výstavní trhy hospodářského zvířectva či osiv. Propagovala nové metody, stroje a nářadí. Velkou pozornost věnovala otázkám odborného zemědělského vzdělání (zejména lidovým hospodářským školám). Tyto aktivity prováděla ÚHS sama nebo prostřednictvím jí vytvořených a řízených organizací, s nimiž byla personálně propojena jako v případě opavské pobočky Zemědělské jednoty Československé republiky (jejíž roli prakticky plnila ÚHS). K významným organizacím, spřízněným s ÚHS patřila i Jednota českých hospodářských společenstev, sdružující malá česká družstva či Centrální hospodářské skladiště, jehož posláním bylo jednak zpeněžování zemědělských produktů, tak i zásobování zemědělců potřebným materiálem, od osiva až po nářadí. Mimo to se ÚHS specializovala na osvětovou činnost, promítala naučné filmy, pořádala četné přednášky, kurzy a exkurze. Též vydávala odborné periodikum *Zemědělské a družstevní rozhledy*. Od roku 1929 získala další významné médium – Zemědělský rozhlas.¹²

11 Nejobsáhleji o vzniku, činnosti a pracovnících Radiojournalu v Moravské Ostravě: Barbora KRÍŽOVÁ, *Slovesná dramatická tvorba v programu Radiojournalu Moravská Ostrava v letech 1929–1936*, Olomouc 2015 (nepublikovaná magisterská diplomová práce), s. 9–49. O ostravské pobočce Radiojournalu velmi stručně pojednalo několik autorů, shrnutím dosavadních publikovaných poznatků: Eva JEŠUTOVÁ a kol., *Historie regionálního a zahraničního vysílání Českého rozhlasu*, in: *Od mikrofonu k posluchačům*, s. 525–527.

12 Činnost ÚHS v letech 1896–1938 shrnul Milan RABÁK, *Ústřední hospodářská společnost v Opavě*, Opava 2013 (nepublikovaná bakalářská práce), 136 s. O působení ÚHS v letech 1921–1936 vypovídají též každoročně vydávané souhrny zvané *Zpráva o činnosti Ústřední hospodářské společnosti pro Slezsko v Opavě*. Podrobné pojednání o činnosti ÚHS k 40letému jubileu: Alois KACÍŘ, *Čtyřicet let Ústřední hospodářské*

Již okolo roku 1928, kdy bylo zřízení pobočky Radiojournalu v Moravské Ostravě definitivní, začali funkcionáři ÚHS a přidružených organizací usilovat o zřízení vlastního Zemědělského rozhlasu. Argumentovali přitom odlišností kraje a specifícností jeho potřeb. Vysílání mělo nejen zvýšit úroveň zemědělské výroby v méně rozvinutých regionech, seznamovat posluchače s nejnovějšími poznatky, praktickými radami a pomáhat drobným zemědělcům a chovatelům v průmyslových i venkovských oblastech, ale především odpoutat české zemědělce ve Slezsku od poslechu německých zemědělských přednášek z Vratislavi.¹³ Němečtí a polští zemědělci žijící v regionu československého Slezska dávali přednost vysílání z Německa a Polska.¹⁴

Nejhlasitějším tlumočnickem těchto požadavků byl tajemník ÚHS, Alois Kacíř (1897–1972), absolvent Vysoké školy zemědělské v Brně a uznávaný zemědělský odborník a organizátor. Kacíř se po studiích v roce 1923 stal tajemníkem ÚHS a jednatelem Zemědělské jednoty. Z tohoto postavení se podílel na všech rozhodnutích, která ovlivňovala zemědělství ve Slezsku nebo utvářela jeho podobu. Podílel se na založení mnoha hospodářských spolků a vykonal nespočet přednášek. Jako jednatel organizačně zajišťoval většinu akcí a opatření v oblasti zemědělství v regionu Slezska. Pravidelně jednal s předsedy hospodářských spolků, zemědělci či úřady. Mimo organizační talent, který prokázal při řízení opavského Československého zemědělského muzea, byl i dobrým publicistou a přispíval do *Moravskoslezského deníku* a později *Svobodné republiky*. Od roku 1923 působil jako šéfredaktor *Zemědělských a družstevních rozhledů*. Měl tedy všechny předpoklady pro vedení slezské pobočky Zemědělského rozhlasu. Tak jako ostatní vedoucí činitelé ZR byl i Kacíř členem agrární strany, působil též jako zemědělský referent u Okresní jednoty republikánského dorostu v Opavě.¹⁵

Přestože byla ÚHS ve Slezsku etablovanou institucí a její role jí předurčovala k vedení vysílání, cesta, která vedla ke zřízení vlastní pobočky Zemědělského rozhlasu, byla poně-

společnosti pro Slezsko: příspěvek k dějinám slezského zemědělství, Opava 1938, 144 s. Pojednání o stavu zemědělství ve Slezsku na počátku 30. let Edd. Eduard JEŘÁBEK a kol., *Z vývoje a současného stavu slezského zemědělství/ sestaveno péčí českých organizací zemědělských ve Slezsku*, Praha 1930. O družstevnictví na Opavsku v meziválečném období: ANONYM, *45 let bojů, služby a práce pro slezské zemědělce*, Opava 1947, 48 s; František PAPOUŠEK, *Slezské zemědělské družstevnictví v samostatné československé republice*, in: *Dvacet let československého Opavska: 1918–1938*, Moravská Ostrava 1938, s. 102–104. Stručně o zemědělském školství ve Slezsku: Jan MAREČEK, *Vznik Českého zemědělského školství ve Slezsku*, in: *Almanach k 75. výročí vzniku Masarykovy střední zemědělské a odborné školy v Opavě*, Opava 1995, s. 3–9. O působení Masarykovy státní vyšší hospodářské školy vypovídají ročenky z let 1920–1935. Písemnosti Slezské zemědělské rady převážně z let 1919–1930 jsou uloženy v ZA Opava, Slezská zemědělská rada.

13 A. KACÍŘ, *Nutnost zařazení zemědělských přednášek do ostravského rozhlasu*, Svobodná republika 9, č. 32, 10. srpna 1928, s. 9. Již na konci roku 1927 bylo oznámeno, že do státního rozpočtu na následující rok byl zahrnut jeden milion korun na zřízení pobočky Radiojournalu. ANONYM, *Otázka radiorozhlasu na Ostravsku*, Černá země 3, 1927–1928, s. 4.

14 Německé odborné zemědělské přednášky vysílala Schlesische Funkstunde z vysílačů ve Vratislavi a Opolí od roku 1925, mezi jeho posluchače patřili i Němci v Československu. Podrobněji k tématu Florian CEBULLA, *Rundfunk und ländliche Gesellschaft 1925–1945*, Göttingen 2011, s. 142, 144 a 148. Program vysílání Schlesische Funkstunde např. *Schlesische Theater u. Musik-Woche* 2, 1925, č. 5, s. 2. Polští posluchači na území Československa mohli zachytit vysílání Polskiego Radia z Varšavy, které rovněž vysílalo zemědělské relace. Po roce 1927 bylo možné zachytit i vysílání z Katovic a Krakova, podrobněji Anna Katarzyna DULSKA – Ryszard DULSKI, *Halo, halo! Niepodległa w eterze: Radio i radiofonia w Polsce 1918–1989*, Kraków 2021, s. 29–68.

15 Podrobně o životě a činnosti A. Kacíře: T. KRÖMER – Z. JIRÁSEK, *Alois Kacíř*, s. 10–115.

kud komplikovaná a spojená s nejistotami. Z důvodu uskutečnění správní reformy (1928) totiž hrozilo nebezpečí, že se zrušením Země slezské a mnohých jejích úřadů, zánikem i Slezská zemědělská rada a její český odbor – ÚHS, pozbude smyslu. Slezští zemědělci, sdružení v ÚHS, odeslali Ministerstvu zemědělství rezoluci, v níž žádali respektování specifík hospodářského spolčování ve Slezsku a požadovali, aby v případě zrušení Slezské zemědělské rady byla vytvořena v Opavě pobočka Moravskoslezské zemědělské rady, která převezme nejen její úkoly, ale i všechny úředníky ÚHS. Nadto ještě požadovali náhradu všech výdajů a nákladů, kterými ÚHS hradila zvelebovací práce a svůj chod.¹⁶

Celá tato neutěšená situace negativně ovlivňovala činnost ÚHS a vztahy mezi funkcionáři. Úředníci ÚHS odcházeli a nastal útlum všech aktivit pramenících z neisté budoucnosti. O odchodu přemýšlel i A. Kacíř, který tento stav těžce nesl. Vadila mu nejen ztráta perspektivy, ale i pracovní přetížení a malé platové ohodnocení. Teprve po poradě s dlouholetým přítelem Eduardem Reichem (1885–1943) a po ujištění Jana Šafáře (1889–1975), tajemníka ústředí Zemědělské jednoty v Praze, se rozhodl setrvat ve Slezsku. Šafář společně s funkcionáři ÚHS, kteří vyčkávali v nejistotě, připravil náhradní plán pro případ zrušení Slezské zemědělské rady a ÚHS jakožto jejího českého odboru. Tím řešením mělo být převedení veškeré agendy ÚHS na župní pobočku Zemědělské jednoty. Tím měla být zachována kontinuita a veškerá dosavadní činnost. Nadto ještě Kacíře ubezpečil o zvýšení služného a oznámil mu, že bude pověřen vedením slezské pobočky Zemědělského rozhlasu, pokud funkci přijme. Za tu měl být honorován 500 Kč měsíčně, odměnu měl získat též za přednes vlastních přednášek.¹⁷

Ačkoliv měl A. Kacíř vedení ostravské pobočky Zemědělského rozhlasu s filiální redakcí v Opavě (dále ZRMO/O) jistě už od února 1929, k ustavení redakce a přípravám vysílacího programu došlo až v létě téhož roku.¹⁸ Redakce sídlila v Opavě na Hradecké ulici č. p. 1/II, v sídle ÚHS a slezské pobočky Zemědělské jednoty, čímž byla deklarována návaznost na činnost těchto organizací. K vytvoření dobrého programu však bylo třeba zajistit příspěvky do vysílání a přilákat autory. Zhruba od srpna začal Kacíř neúnavně pracovat na propagaci rozhlasu a rozšiřovat okruh spolupracovníků. Tuto práci mu usnadnila pozice tajemníka ÚHS, díky níž byl prakticky v nepřetržitém kontaktu s mnoha odborníky a činiteli v zemědělství a příbuzných oborech. Celou přípravu zaštítla slezská župní pobočka Zemědělské jednoty a ÚHS. Z jejich prostředků byly vytištěny a rozšířeny letáky, propagující rozhlas a spolupráci s redakcí.¹⁹

Jeden z letáků, připravený A. Kacířem obsahoval výzvu všeobecného rázu, šlo o oběžník rozšiřovaný hospodářským spolkům a distribuovaný na přednáškách, kurzech a jiných setkáních. Zemědělci v něm byli nabádáni: „*obrací se na Vás [...] Zemědělská Jednota,*

župní odbočka v Opavě a Ústřední hospodářská společnost pro Slezsko v Opavě s výzvou, abyste si co nejdříve pořídili přijímací přístroj. Zařídte si ho co nejdříve po polních pracích, abyste byl také účasten onoho dobra, které nám pokrok přinesl.“ Případní zájemci o vlastní sestavení přístroje nebo opravy rádia se měli obrátit na redakci. Dotazy ohledně Zemědělského rozhlasu měly být směřovány na Zemědělskou jednotu a ÚHS. Kacíř tuto výzvu též zařadil do jím redigovaných *Zemědělských a družstevních rozhledů*.²⁰ V rámci župní pobočky Zemědělské jednoty v Opavě i ÚHS byly připravovány zvláštní kurzy, jejichž účastníci měli být seznámeni se všemi poznatky a radami jak pořídit, nebo si postavit vlastní krystalový či jednolampový radiopřijímač.²¹

Za samotným regionálním vysíláním však bylo mnoho redakční práce, která se opírala o jasně danou koncepci a pevnou organizační a obsahovou formu. V době, kdy zahajoval Zemědělský rozhlas ve Slezsku svoji činnost, působily již při všech vysílacích stanicích v Československu samostatné regionální redakce. Práce všech redakcí byla organizována na jednotné bázi a podřízena vůči ústředí v Praze. Nicméně jim byla ponechána poměrně velká samostatnost a široké pole působnosti k reflexi regionální a odborné problematiky, odrážející specifickou kraje. Poměr redakcí vůči ústředí v Praze se nejzřetelněji projevoval ve vysílání. Pražská ústřední redakce byla v pravidelném kontaktu se všemi regionálními redakcemi, s nimiž po dohodě sestavovala společný program pro celé Československo. Zemědělský rozhlas totiž mohl prostřednictvím simultánního přenosu vysílat jednu relaci všemi, nebo většinou československých rozhlasových stanic současně. Tímto způsobem byly přenášeny schůze, slavnosti, scény, reportáže či přednášky. Touto spoluprací všech redakcí se zajistilo, aby o referované problematice hovořil vždy ten nejlepší odborník v jedné ze stanic, odkud se přenos dále rozšířil k posluchačům při ostatních stanicích. Společným vysíláním se ušetřil nejen vysílací čas, ale i finanční prostředky.²²

A právě simultánní přenos, který byl předností rozhlasu, nemohla ostravská vysílačka zpočátku plně využít, protože stanici chybělo speciální kabelové připojení. Situace se víceméně stabilizovala na počátku prosince 1929, kdy již bylo možné v rámci Zemědělského rozhlasu vysílat soudobě z Brna či Prahy. Plně funkční a bezproblémové přenosy z Brna a Prahy získali slezští posluchači až okolo roku 1930.²³ Bezproblémové nebylo ani finanční zabezpečení slezské pobočky. A. Kacíř za vedení rozhlasové agendy obdržel měsíčně 350 Kč, oproti částce slibované J. Šafářem. Taktéž ani Kacířovo úsilí, které si vyžádala příprava na zahájení vysílání, nebylo honorováno.²⁴ Činnost slezské pobočky

20 Cit. dle ZA Opava, ČZM Opava, inv. č. 154, č. kart. 10, strojopis – oběžník. Totožný text zveřejnil A. Kacíř i v ZDR: *Zemědělcům ve Slezsku a na Moravě!*, ZDR 24, 1929, č. 10, s. 178. Přepis v rámci edice T. KRÖMER – Z. JIRÁSEK, *Alois Kacíř*, s. 183–184.

21 Tyto kurzy byly určeny pro členy těchto organizací. O jejich konání ovšem nemáme žádné zprávy. ANONYM [A. Kacíř], *Haló, rádio Ostrava!*, ZDR 24, 1929, č. 7–8, s. 132.

22 A. KUBAČÁK, *Zemědělský rozhlas*, s. 298.

23 ANONYM, *Zemědělský rozhlas Čs. 1926–1930*, s. 3 a 5. Stručné zmínky o situaci v programech vysílání uveřejněných v ZDR: ANONYM [A. Kacíř], *Zemědělský rozhlas*, ZDR 24, 1929, č. 9, s. 158; ANONYM [Týž?], *Program zemědělského rozhlasu ostravského na měsíc listopad*, ZDR 24, 1929, č. 10, s. 178; ANONYM [Týž?], *Seznam přednášek na prosinec 1929 zemědělského rozhlasu v Mor. Ostravě*, ZDR 24, 1929, č. 11, s. 195–196; ANONYM [Týž?], *Program zemědělského rozhlasu československého na měsíc červen 1930 v Mor. Ostravě*, ZDR 25, 1930, č. 5, s. 106.

24 Finanční odměnu získal teprve k 1. říjnu 1929, kdy bylo vysílání oficiálně spuštěno. Viz NA Praha, Zemědělský rozhlas Praha, č. kart. 7, spis č. 22, vyúčtování filiální redakce Zemědělského rozhlasu v Mor. Ostravě (Opavě) za měsíc leden 1930 ze dne 25. dubna 1930.

16 ZA Opava, ČZM Opava, inv. č. 149, č. kart. 10, přípis a text rezoluce; Kontext: ANONYM, *Zápis o řádné valné hromadě Ústřední hospodářské společnosti pro Slezsko*, Zemědělské a družstevní rozhledy (dále jen ZDR) 23, 1928, č. 3, s. 56–58. Shodně také ANONYM, *Zpráva o činnosti Ústřední hospodářské společnosti pro Slezsko v Opavě ve třicátém třetím roce její působnosti: Rok 1928*, Opava 1929, s. 7–8.

17 ZA Opava, Kacíř Alois, inv. č. 176, č. kart. 6, dopis J. Šafáře ze dne 14. února 1929 adresovaný A. Kacíři. Podrobnosti o Kacířově zamýšleném odchodu a poradě s E. Reichem viz T. KRÖMER – Z. JIRÁSEK, *Alois Kacíř*, s. 34.

18 ANONYM [A. Kacíř?], *Haló, rádio Ostrava!*, ZDR 24, 1929, č. 7–8, s. 132.

19 ANONYM, *Výťah ze zápisu o schůzi ústředního výboru*, ZDR 25, 1929, č. 10, s. 165; ANONYM, *Zpráva o činnosti Ústřední hospodář. společnosti pro Slezsko v Opavě ve třicátémčtvrtém roce její působnosti. Rok 1929*, Opava 1930, s. 10. Podrobně též T. KRÖMER – Z. JIRÁSEK, *Alois Kacíř*, s. 34 a 36.

byla financovaná pražským ústředím Zemědělského rozhlasu a pobočkou Radiojournalu v Moravské Ostravě. Tyto finance sloužily k úhradě kancelářských potřeb, pošty a honorářů autorů. Ovšem pravidelnost a výše finančních prostředků kolísala, zejména z pražského ústředí. Přesto si redakce pod vedením A. Kacíře udržela vždy kladnou bilanci hospodaření.²⁵ Přestože slezská pobočka Zemědělského rozhlasu vysílala pouze dvakrát, později výjimečně i třikrát týdně vlastní relace, práce v redakci nebyla snadná. Kacíř musel redakční práci vykonávat nejen nad rámec vedle své obvyklé pracovní činnosti v ÚHS a Zemědělské jednotě, ale též v zájmových spolcích či opavském Zemědělském muzeu. Zpočátku se program vysílání připravoval měsíc dopředu,²⁶ později dokonce dva měsíce předem.²⁷ Není divu, že jej tato práce vysilovala a v roce 1931 znovu uvažoval nad odchodem z Opavy.²⁸ I přes celkové vypětí a občasně zdravotní obtíže dokázal Kacíř zajistit kvalitní program a včas informovat zemědělskou veřejnost o situaci ve Slezsku. Přesto v červnu 1937 požádal svého spolupracovníka z opavského Zemědělského muzea, kustoda Arnošta Slipka (1909–1983), aby vypomáhal s úřední agendou Zemědělského rozhlasu. Nevíme, zdali Slipka funkci opravdu přijal, ale po dobu Kacířovy nemoci za něj vyřizoval všechnu úřední agendu, včetně Zemědělského rozhlasu.²⁹

Vysílací čas

Slezská pobočka Zemědělského rozhlasu začala vysílat v sobotu 5. října 1929, tedy čtyři měsíce po zahájení vysílání Radiojournalu z Moravské Ostravy. První odvysílanou relací byla odborná přednáška Jana Buriana na téma *Dobré osivo a vhodná odrůda pro letošní oves ozimů*.³⁰ Nicméně za oficiální začátek vysílání byl pokládán 28. říjen, kdy František Zíka (1869–1931) přednesl přednášku *Poslání Zemědělského rozhlasu na Ostravsku a Slezsku*.³¹ Zemědělský rozhlas však nevysílal vlastní pořady každý den, ale pouze dvakrát do týdne, později výjimečně i třikrát. Od října 1929 do listopadu 1930 byla

po společném zpravodajství z ústřední redakce v Praze vysílána vždy ve čtvrtek a sobotu vlastní relace, zpravidla v délce 10 – 15 minut, v čase mezi 12:00 až 12:30, neboť čas vysílání se neustále měnil. V sobotu ještě přibýly místní hospodářské zprávy, ty se nevysílaly v pravidelných intervalech, ale dle potřeby. Od prosince 1930 došlo k úpravě a vlastní relace ZRMO/O byly vysílány ve středu a v sobotu, což platilo až do října 1938. Měnila se nepatrně jen doba vysílání. Až do září 1931 byly vysílány slezské relace v čase mezi 12:00 až 12:30, od října 1931 do září následujícího roku se vysílalo v pevný termín vždy od 12:05 do 12:15. Od října 1932 byla stanovena stabilní doba vysílání vždy od 12:00 do 12:10. Nejistá situace zpočátku panovala i v otázce simultánního připojení. Po zbytek roku 1929 byly přenášeny relace z Brna, Prahy nebo Bratislavy poměrně výjimečně, nejčastěji v neděli. Situace se zlepšila v následujícím roce, kdy byly relace od dubna do konce roku 1930 navíc přenášeny i každé úterý. Nebyla však stanovena stabilní doba, vysílalo se dopoledne, v poledne i odpoledne. Současně byl kladen důraz na to, aby se v rámci simultánního přenosu z ostatních regionů vysílaly přednášky atraktivní a užitečné pro zemědělce ve Slezsku a severní Moravě. Konečně v roce 1931 začaly pozvolně přibývat simultánní přenosy v další dny. V dubnu se již vysílalo v úterý, pátek a v neděli. Od srpna přibyl přenos ve čtvrtek a od října se vysílalo každý den mimo pondělky. Pondělní soudobé přenosy byly doplněny v říjnu 1932. Termíny soudobého vysílání většinou vycházely z totožného časového harmonogramu jako regionální relace.³²

V neděli měl Zemědělský rozhlas k dispozici více vysílacího času, zpravidla více než půl hodiny (od 13:30 do 14hodin a více). Tento čas byl vyhrazen většinou simultánním přenosům z Prahy (dvakrát či třikrát měsíčně), Brna a Bratislavy (jednou měsíčně), od června 1933 se začaly v tuto vysílací dobu objevovat vlastní pořady (zpravidla scény nebo přenosy), ovšem velice sporadicky.³³ Od května 1933 ještě přibýla krátká večerní relace v čase od 18:05 do 18:10. Šlo o burzovní a hospodářské zprávy, vysílané z Prahy. ZRMO/O přinášel každou středu v tomtéž čase vlastní zpravodajství z ostravského trhu s dobytčím a masem.³⁴ Později byla do večerní relace přidána i předpověď počasí na následující den.³⁵

Změna vysílacího času přicházela každoročně s letními žňovými pracemi. Avšak zemědělci ve Slezsku nechťeli o své vysílání přijít, a tak docházelo i k úpravám vysílací doby. V letech 1930 – 1931 byly vysílány „slezské“ relace vždy ve čtvrtek a sobotu v obvyklou dopolední dobu, v měsících mezi srpnem a zářím. V letech 1932 – 1938, mezi červencem a zářím, vždy v úterý a pátek dopoledne. ZRMO/O vysílal sedm dní v týdnu, z toho pouze dva dny vlastní program. Z ostravského vysílače tak byly častěji slyšet přednášky z jiných regionů. Nejvíce z Prahy, poté z Brna, méně pak z Bratislavy a Košic. Přestože

25 O stavu financí se dochovaly pouze zprávy z let 1930–1935. Nejpravidelnější příjmy poskytovala pobočka Radiojournalu v Moravské Ostravě. V období od ledna 1930 do srpna 1933 kolísaly v hodnotách okolo 475 – 850 Kč měsíčně. Od září 1933 do srpna 1935 kolísaly na hodnotách 325 – 725 Kč měsíčně. Od září 1935 až do roku 1936 činila výše příspěvku okolo 850 – 925 Kč. Horší situace byla s příjmy z pražského ústředí Zemědělského rozhlasu. Zatímco od počátku roku 1930 až do ledna 1931 získávala slezská pobočka z pražského ústředí měsíčně okolo 600 – 850 Kč, od února 1931 až do začátku roku 1932 jen výjimečně. Od února 1932 do prosince 1934 potom nepravidelné příspěvky ve výši 400 Kč. Od ledna 1935 se situace stabilizovala a redakce získávala 500 Kč téměř pravidelně. Viz NA Praha, Zemědělský rozhlas Praha, č. kart. 7, spis č. 22, vyúčtování z období leden 1930 až prosinec 1935.

26 Dle dokumentu uvedeného v pozn. č. 58.

27 A. KACÍŘ, *Program přednášek zemědělského rozhlasu ostravského na měsíc říjen 1930*, ZDR 25, 1930, č. 9, s. 183.

28 T. KRÖMER – Z. JIRÁSEK, *Alois Kacíř*, s. 41–42. Přepis korespondence s E. Reichem z 30. dubna 1931: Tamtéž, s. 587–588.

29 A. Kacíř požádal A. Slipka 14. června 1937 na schůzi kuratoria opavského Československého zemědělského muzea v Opavě viz ZA Opava, ČZM Opava, inv. č. 54, č. kart. 3, sign. 6E, f. 196, zápis ze schůze kuratoria. Přepis dopisu A. Slipka z 2. srpna 1937 adresovaný A. Kacíři: T. KRÖMER – Z. JIRÁSEK, *Alois Kacíř*, s. 174. O životě a činnosti A. Slipka v rámci opavského ČZM: T. KRÖMER, *Arnošt Slipka – muzejník a představitel slezského odboje*, Časopis Slezského zemského muzea, série B – vědy historické 65, 2016, č. 3, s. 271–282.

30 ANONYM [A. Kacíř], *Zemědělský rozhlas*, ZDR 24, 1929, č. 9, s. 158.

31 František Josef ZÍKA, *Poslání zemědělského rozhlasu na Ostravsku a Slezsku*, ZDR 25, 1930, č. 5, s. 89–91.

32 Dle programů vysílání z let 1929–1938 uveřejněných v ZDR, roč. 24–33 a *Venkově*, roč. 24–33. Dále též ANONYM, *Zemědělský rozhlas Čs. 1926–1930*, s. 5. Výjimečně byly vysílány týdně tři „slezské“ relace. Většinou se jednalo o nedělní pořad, pojatý formou reportáže: ANONYM [A. Kacíř?], *Mor. Ostrava, Zemědělský rozhlas Československý* (dále jen ZRČS) 2, 20. dubna 1934, č. 5–6, s. 10.

33 T. KRÖMER – Z. JIRÁSEK, *Alois Kacíř*, s. 51. ANONYM, *Mor. Ostrava*, ZRČS 2, 22. prosince 1933, č. 2–3, s. 10. O příležitostných nedělních reportážích ANONYM, *Zemědělský rozhlas v našem kraji*, Svobodná republika 15, 30. března 1934, č. 14, s. 3. Ke skladbě programu: ANONYM, *Zemědělský rozhlas Čs. 1926–1930*, s. 5.

34 ANONYM [A. Kacíř], *Program přednášek na měsíc květen*, ZDR 28, 1933, č. 4, s. 45.

35 ANONYM [A. Kacíř], *Vysílá se zemědělský rozhlas ve vhodnou chvíli?*, ZDR 32, 1937, č. 5, s. 60. K tématu: ANONYM, *Reorganizace povětrnostního zpravodajství v rozhlase*, ZRČS 2, 1. listopadu 1933, č. 1, s. 5–6.

ve Slezsku nebyla pobočka Zemědělského rozhlasu tak živá jako Praze, Brně či Bratislavě, průměrně bylo odvysíláno okolo 8–10 přednášek měsíčně. Pomineme-li letní měsíce, kdy bylo vysílání mnohdy redukováno, odvysílala slezská pobočka více než 90 vlastních relací za rok. Protože byl Zemědělský rozhlas samostatným vysíláním, „rozhlasem v rozhlasu“, vyskytoval se jeho program pouze v odborných periodikách nebo tiskovinách, navázaných na agrární stranu. Pravidelný přehled relací ze všech regionů přinášel *Venkov*, ústřední list agrární strany, a to prakticky až do října 1938. Ve Slezsku o programu Zemědělského rozhlasu informovaly pouze *Zemědělské a družstevní rozhledy*, vydávané ÚHS, *Svobodná republika*, list agrární strany pro župu Moravskoslezskou, který ovšem svým čtenářům přinášel program vysílání teprve až od konce první poloviny 30. let.³⁶

Specifika ZRMO/O ve vysílání

Program vysílání ZRMO/O primárně vycházel z požadavků posluchačů, většinou funkcionářů místních hospodářských organizací a zemědělců, zejména z českého Opavska a Těšínska. Především však odrážel aktuální potřeby zemědělské výroby ve vztahu k regionu, půdním podmínkám, podnebí či jazykové odlišnosti. V porovnání s programy vysílání ostatních ZR v českých zemích se ZRMO/O nejvíce odlišoval a to hned několika specifiky. Především šlo o otázku oborové orientace programu. Zatímco pražská a brněnská redakce vysílaly spíše přednášky všeobecné, určené zpravidla větším zemědělcům, ZRMO/O do programu hojně zařazoval pořady zaměřené na problematiku zahrádkářství a chovatelství drobných hospodářských zvířat. Příčinou tohoto rozdílu byla skutečnost, že dominantní okruh posluchačů ve Slezsku a na severní Moravě s ohledem na průmyslový ráz kraje tvořili domkáři, průmysloví dělníci, majitelé či nájemci menších polí a zahrad, chovatelé drůbeže a drobného hospodářského zvířectva. I když šlo o přibližně o ¼ pořadů z celkového programu, výrazně se tím odlišoval od ostatních ZR.³⁷

Výrazným specifikem vysílání ZRMO/O bylo užívání nářečí v přednáškách a hraných scénách. Tato tendence provázela ZRMO/O téměř po celou dobu vysílání. I když si posluchači pořady v nářečí vesměs pochvalovali, redakce ZRMO/O za ně byla mnohokrát kritizována. Z řad posluchačů šlo o časté výtky vztahující se k správné výslovnosti slov nebo správnému názvu určitého předmětu v dialektu – reagovali tak zpravidla posluchači pocházející z jiného kraje Slezska, než autor pořadu. Slezská nářečí se totiž dělí na několik skupin a podskupin charakteristických pro určitou oblast, přičemž se vzájemně liší.³⁸ Navíc obsahují i mnoho cizích slov (německých a polských), což bylo redakci též nejednou vytýkáno.³⁹ Tak jako si nářečí ve vysílání našlo své odpůrce, tak mělo i velký tábor příznivců. Přednášky, scény a rozhovory v nářečí byly mezi posluchači velice oblíbené, měli totiž pocit, že jim řečník více rozumí a mohli se s ním i ztotožnit. Mnozí navíc neu-

měli mluvit jinak než dialektem, a proto jim bylo také vysílání přístupnější. Potvrzovaly to též četné ohlasy adresované redakci ZRMO/O.⁴⁰

Obdobné dilema řešila v první polovině 30. let i redakce ostravského Radiojournalu, která rovněž do vysílání zařazovala pořady v nářečí, zejména scény a činohry.⁴¹ V červenci 1937 však již ostravský Radiojournal redakci ZRMO/O přímo vytýkal relace vedené v dialektu a požadoval, aby pro příště nebyly vůbec zařazovány do programu. Důvodem měla být údajná neautentičnost a nespisovnost.⁴² Po této intervenci již nebyly pořady v nářečí skutečně dále zařazovány.⁴³ Dalším specifikem, kterým se ZRMO/O odlišovalo od ostatních ZR, byly polské odborné přednášky. První polská přednáška se ve vysílání ZRMO/O objevila v dubnu 1935. Po dlouhé odmlce se od února 1937 začaly vysílat další a docházelo k jejich pravidelnému zařazování do programu. Celkem bylo proneseno (za období 1935–1938) 13 odborných polských přednášek. Polští autoři se oproti českým kolegům nepokoušeli o dramatictější ztvárnění tématu prostřednictvím rozhovorů či hraných scén. Na pozadí zhoršování zahraničně-politických vztahů s Polskem nebylo sice zařazování polských přednášek přijímáno všemi posluchači příznivě, ale ZRMO/O své úsilí úspěšně hájil snahami o vzájemné porozumění mezi blízkými národy.⁴⁴

Žánry a relace ve vysílání ZRMO/O

ZRMO/O zahajoval jako jedna z posledních poboček v Československu. A přestože zavedené pobočky v Praze a v Brně, disponující delší vysílací dobou i větším personálním obsazením, prakticky nastínily koncepci společných i vlastních relací ostatním redakcím, dokázala slezská pobočka i přes omezené možnosti zkomponovat a představit celému československému publiku takové relace, které měly velký ohlas i u posluchačstva mimo region.⁴⁵

Základem vysílání Zemědělského rozhlasu bylo zpravodajství. Každý den (vyjma neděle) vždy v poledne ve 12 hodin na vlnách Radiojournalu v celém Československu zahájil Zemědělský rozhlas své půlhodinové vysílání, které následovalo po zprávách ČTK a předpovědi počasí na odpoledne a následující den se zvláštním zřetelem k potřebám zemědělství v jednotlivých regionech. První vysílací pásmo o délce 5 – 10 minut, vysílané před regionální relací, bylo vyhrazeno zprávám, připraveným ústřední pražskou redakcí a vysílaným souběžně všem stanicím v Československu. Šlo o souhrn zemědělských a hospodářských zpráv získaných z poboček v Brně, Bratislavě, Moravské Ostravě/Opavě a Košic. Konkrétně o zprávy z československých plodinových burz, zprávy

36 Dle programů vysílání z let 1929–1938 uveřejněných v *ZDR*, roč. 24–33 a *Venkově*, roč. 24–33, od roku 1934 se začal stabilně objevovat program ZRMO/O také v periodiku *Svobodná republika*, roč. 15–19, 1934–1938.

37 Stručně o struktuře posluchačů: ANONYM, *M. Ostrava*, ZRČS 1, 1933, č. 8, s. 11. ANONYM, *M. Ostrava*, ZRČS 2, 1934, č. 5–6, s. 10.

38 Podrobně k tématu: Jan BALHAR, *Slezská nářeční skupina (slezská nářečí)*, in: Nový encyklopedický slovník češtiny. Dostupné online: <https://www.czechency.org/slovník/SLEZSK%C3%81%20N%C3%81%C5%98E%C4%8C%C3%8D%20SKUPINA>, [cit. 26. 6. 2020].

39 ANONYM, *M. Ostrava*, ZRČS 1, 1933, č. 7, s. 7.

40 ANONYM, *M. Ostrava*, ZRČS 3, 1935, č. 3–4, s. 10; ANONYM, *M. Ostrava*, ZRČS 4, 1937, č. 6, s. 10–11.

41 B. KŘÍŽOVÁ, *Slovesná dramatická tvorba v programu Radiojournalu*, s. 51–55.

42 ZA Opava, ČZM Opava, inv. č. 53, č. kart. 3, sign. 6a, f. 5–7, Dopis Arnošta Slipka z 2. srpna 1937 adresovaný A. Kacíř. Přetištěn v rámci edice T. KRÖMER – Z. JIRÁSEK, *Alois Kacíř*, s. 173–174.

43 Dle programů vysílání v let 1937–1938 zveřejněných ve *ZDR*, roč. 32–33 a *Venkově*, roč. 32–33.

44 ANONYM, *Polské přednášky*, ZRČS 5, 1937, č. 3, s. 4.

45 Například v roce 1937 bylo odvysíláno v rámci ZRMO/O celkem 364 relací v celkové délce 88 hodin. Pro příklad – Brno odvysílalo 527 relací v délce 104 hod., Bratislava a Banská Bystrica každá po 468 relacích a 98 hodinách, Praha 676 relací v rozsahu 133 hodin. Jediná pobočka, která v ČSR vysílala v menším rozsahu než ZRMO/O byla v Košicích, které odvysílaly 156 relací v délce 72 hodin, viz ANONYM, *Vysílání ZRČS roku 1937 v číslicích*, ZRČS 5, 1937, č. 4, s. 3.

o zahraničních burzách a specializované burzovní zprávy – cukerní, chmelové, dřevařské, zelinářské, ovocnářské aj. Zahrnuty byly také zprávy z koňských a dobytčích trhů, ceny másla, vajec a dalších potravin. Dále též novinky v zemědělské legislativě, vědě a technice, informace o nových zemědělských zákonech, vyhláškách a nařízeních, sděleních výzkumných ústavů, vysokých škol a dalších institucí, spjatých se zemědělstvím. Opomenuty nebyly ani aktuality z domova i ciziny z různých oborů zemědělské výroby, lesnictví, zahradnictví aj. Zpravodajství bylo sestavováno tím způsobem, že když v jedné z poboček získali důležitou zprávu, co nejdříve ji telefonicky předali ústřední redakci v Praze, která ji následně zařadila do vysílání. Touto cestou bylo umožněno spojit zemědělce ze všech koutů republiky s hospodářskými a kulturními středisky státu a prakticky okamžitě šířit nejnovější informace či reagovat na nenadálou situaci. Druhá polovina relace, tedy zhruba dalších 15 minut, bylo vyhrazeno programu regionálních redakcí při jednotlivých vysílacích stanicích. Ten primárně vycházel z hospodářských potřeb kraje a výrobních podmínek.⁴⁶

Druhou část vysílání ZRMO/O vyplnil program připravovaný regionální redakcí. Ten tvořily:⁴⁷

1) Místní hospodářské zprávy – Byly to krátké 10 – 15 minutové relace, které posluchače seznamovaly s aktuálními informacemi spolkového, zemědělského a hospodářského rázu ve vztahu ke Slezsku a severní Moravě. Ve vysílání se začaly objevovat od února 1934, nikoli však pravidelně, ale pouze sporadicky. V těchto pořadech byly například propagovány odborné přednášky a kurzy konané v rámci ÚHS nebo Zemědělské jednoty; soutěže pěstitelů; výstavy ovoce, zeleniny a osiv; výstavní trhy dobytka a hospodářských zvířat aj. Podstatnou část vysílacího času zabraly zprávy z aktivit ÚHS, spřízněných spolků a organizací. Sdělovány byly i vyhlášky a nařízení Slezské zemědělské rady, usnesení Ministerstva zemědělství či sdělení výzkumných ústavů. V některých případech byli v rámci těchto aktualit posluchači stručně poučováni o správných postupech (např. moření osiv, hnojení apod.). Připomínala se také významná jubilea (osobností, organizací aj.). Část relace vždy zabrala pojednání o aktuálním stavu zemědělských prací v regionu (např. kontrola užitkovosti a dědičnosti skotu, vedení plemenných knih apod.). Až do října 1938 bylo odvysíláno 14 takovýchto relací. Jejich autorem byl vedoucí redaktor ZRMO/O Alois Kacíř, který díky své přímé vazbě na ÚHS, spolupráci se Slezskou zemědělskou radou a sítí informátorů/spolupracovníků disponoval vždy aktuálními a přesnými informacemi.⁴⁸

2) Odborné přednášky – vzdělávací a poradenská složka vysílání patřila k hlavní a nejrozsáhlejší činnosti Zemědělského rozhlasu. Dotýkala se především postupu země-

dělských prací, u nichž se propagovaly nové metody hospodaření v rostlinné a živočišné výrobě, sledovaly nové tendence ve zpracování či zpeněžování výrobků, podporovaly se nové technologie v zemědělství, referovalo o zemědělské ekonomice apod. Informovalo se zkrátka o všem, co směřovalo ke zlepšení rentability zemědělského podnikání a postavení zemědělce. Referáty a přednášky též reagovaly na vzniklé situace, v nichž se živočišná či rostlinná výroba ocitly – např. sucho, onemocnění či choroby zvířat či plodin. Hlavním záměrem odborné přednáškové činnosti bylo rozšiřovat teoretické a praktické vědomosti posluchačů. Z odvětví živočišné výroby byla v těchto pořadech zastoupena nejčastěji problematika chovu skotu a vepřového dobytka, výživy a péče o hospodářské zvířectvo, opatření spojená se zajištěním rentability (např. kontrola užitkovosti a dědičnosti), mlékařství či chovu koní. Častá byla též témata vztahující se k chorobám hospodářského zvířectva, jejich léčbě a prevenci. Z oboru rostlinné výroby se nejhojněji referovalo o pěstování obilnin, pícnin, okopanin, olejnin a kulturních plodin obecně. Velký prostor byl věnován též problematice výživy rostlin a půd, škůdců a nemocí kulturních plodin, pastvinářství, pícninářství, lukařství, osivářství, jednotlivým zemědělským pracím. Z dílčích oborů a témat se nejčastěji v relacích ZRMO/O referovalo o družstevnictví, účetnictví, pojištění, daních a peněžní problematice, zemědělském podnikání a ekonomickém řízení, zemědělském výzkumnictví a pokusnictví, půdní problematice (výživa, profil a vlastnosti půd, obvykle se zvláštním zřetelem k slezským poměrům), potravinářství (mlékařství, konzervace a uchování plodin a potravin), odborném zemědělském školství, kurzech, legislativě, meteorologii nebo stavebnictví. Odborně laděné přednášky se často zaměřovaly i na obecná pojednání o odborné literatuře a žurnalistice, přírodních procesech, původu kulturních plodin a hospodářského zvířectva, vodohospodářství či dopravě. Četně byly zastoupeny přednášky popisného charakteru o konkrétních plemenech hospodářského zvířectva, zemědělských pracích či oborech (většinou v kontextu regionu Slezska a severní Moravy).

3) Specializované rubriky, tzv. „hlídky“ – široký okruh zemědělských a příbuzných oborů typických pro Slezsko a severní Moravu si velice brzy vynutil, aby jim byly vyhrazeny stálé relace, tzv. hlídky. Mnohé byly vysílány jen v určité roční období v návaznosti na potřeby posluchačů. V tomto ohledu bylo pro redakci ZRMO/O mnohdy obtížnější zajistit stabilně odborníky, kteří by mohli o žádaném tématu referovat. Šlo vlastně o cyklus odborných přednášek, většinou zaměřený na konkrétní činnost/obor, přičemž jeho námět byl obvykle v dalších relacích dále rozvíjen. Nejčastěji šlo o obory jako družstevnictví, zahrádkářství, včelařství, ovocnářství nebo o právní problematiku. ZRMO/O však oproti praxi ostatních redakcí neoznačovala tyto pořady v programu jako „hlídky“, ale vždy konkrétním názvem pojednávané problematiky. Pouze v počátcích vysílání (v letech 1929–1930), se vyskytovaly tematické cykly s předdefinovaným názvem, například *Zemědělec a zákon*, *Družstevní kapitoly*, *Zelinářské zahrádky v (příslušný měsíc)*, později však bylo od tohoto přístupu upuštěno.

4) Dialogy a scény – Zemědělský rozhlas měl nejen vzdělávat, ale i bavit. Ideálně obojí. Z toho důvodu vznikaly dialogy s určitým dějem ve vztahu k aktuální zemědělské problematice, vedené zpravidla formou rozhovoru dvou a více osob, často i v dialektu. V případech humorných scén dokonce vznikaly charakteristické postavy, které objasňovaly problematiku prostřednictvím stylizovaného příběhu. Živý dialog totiž nejen zprostřed-

46 K tématu zpravodajství ZR: ANONYM, *Zemědělský rozhlas Čs. 1926–1930*, s. 7. Stručně také A. KUBA-ČÁK, *Zemědělský rozhlas*, s. 298–299.

47 Celý tento přehled sestaven na základě analýzy programů vysílání viz pozn. č. 32 a dochovaných textů přednášek, rozhovorů a reportáží: ZA Opava, ČZM Opava, inv. č. 176, č. kart. 12.

48 V roce 1934 byly tyto pořady vysílány: 14. února, 28. dubna, 27. července, 3. října, 14. listopadu. V roce 1935: 6. listopadu. V roce 1936: 29. ledna, 7. října, 18. listopadu. V roce 1937: 17. března, 31. srpna, 3. listopadu. V roce 1938: 9. března, 6. září. Dle programů vysílání uveřejněných v *ZDR*, roč. 29–33, 1934–1938 a *Venkově*, roč. 29–33, 1934–1938. Pořad z 18. listopadu 1936 a 6. září 1938 přetištěn v rámci edice T. KRÖMER – Z. JIRÁSEK, *Alois Kacíř*, s. 195–198 a 203–205. Originály uloženy v ZA Opava, ČZM Opava, inv. č. 176, č. kart. 12.

koval posluchačsky atraktivní komentáře, ale především umožnil rozebírat problematiku z více stran. K rozuzlení zápletky zpravidla došlo za pomoci nových poznatků, rad a poučení. Posluchači tak zábavnou formou získali nové informace, které mohli následně uplatnit v praxi. Tento nápad nebyl nový, ve vysílání pražského ústředního ZR se od roku 1927 začaly objevovat hrané scény s postavami dvou sousedů – Tomáše Brázdy, nadšeného propagátora nových postupů v zemědělství, kterého hrál Jaroslav Prokop (*1884) a Matěje Rákose, zatvrzelého zpátečníka, který s nedůvěrou přijímal nové metody zemědělské práce, ztvárněného Bohuslavem Horákem (1899–1976). Tito moderátoři byli i autory dialogů.⁴⁹

V ZRMO/O se hrané scény začaly objevovat nedlouho po zahájení vysílání. V listopadu 1929 se začaly v hraných scénách objevovat postavy dvou strýců ze Slezska – Ujce Něbroje a Stryka Kudely. Mimo to, že měli podobné charakteristiky jako Rákos a Brázda, užívali v mluvě často nářečí. Autoři scén, stejně tak i hlasatelé se často měnili, takže postavy nebyly tolik charakteristické, přesto však neztratily na oblíbenosti posluchačů. V červnu 1931 dokonce přibyla do vysílání „Tetka Něbrojka“, v září 1933 dvojice včelařů Sýkora a Holub. Ujec Něbroj a Stryk Kudela zazněli ve vysílání ZRMO/O naposledy v listopadu 1933. Až o několik let později, se v prosinci 1936 a dubnu 1937 ve vysílání dvakrát objevila nová postava „Stryka Hanyse“. Příčinou, proč se vyskytovalo méně hraných scén je, že do programu ZRMO/O byly častěji zařazovány mezi posluchači více oblíbenější reportáže. Průměrně bylo každý rok odvysíláno sedm dialogů a scén.⁵⁰

5) Přenosy – Zemědělský rozhlas čas od času svým posluchačům zprostředkovával prostřednictvím přímých přenosů významné události. Šlo například o přenosy z výstav, veletrhů, oslav, konferencí apod., přenosem byly vysílány i projevy ministrů a významných funkcionářů agrární strany či zemědělských a hospodářských organizací. ZRMO/O tyto relace většinou přebíral z Prahy, Brna a Bratislavy. Realizoval také vlastní přenosy, mající ale charakter reportáže.

a) Reportáže: V prostředí rozhlasu měly tyto pořady povahu rozhovorů s osobami, přímo zainteresovanými do problematiky probíraného tématu, většinou souvisejícím se zemědělstvím nebo příbuznými obory. Oproti dialogům a scénám se reportáže lišily důrazem na zvukovou kulisu prostředí, která rozhovoru dodávala na autentičnosti a působnosti. Jednalo se vlastně o přímý přenos z inkriminovaného místa. Délka reportáží se lišila, přičemž jejich průměrný rozsah činil 40 – 50 minut. ZRMO/O začal vysílat reportáže v roce 1933. Reportáží však nebylo odvysíláno mnoho, ačkoliv spousta regionálních podnětů a kladných ohlasů posluchačů redakci k jejich častějšímu zařazování do programu přímo vybízely. Problém u tohoto typu relací spočíval v jejich nákladnosti, technické přípravě a provedení. To vyžadovalo zajištění nejen přenosového vozu či mikrofónů a dalších aparatur, ale především montáž vybavení a jeho přípravu.⁵¹

V letech 1933 – 1938 bylo odvysíláno celkem dvanáct reportáží.

V roce 1933: 25. června reportáž z Masarykovy státní vyšší hospodářské školy v Opavě, 5. listopadu reportáž z drůbežárny Státní odborné hospodyňské školy v Klimkovicích.

1934: 4. března reportáž z Čs. továrny na dusíkaté látky v Moravské Ostravě, 8. dubna reportáž ze Státní hospodyňské školy v Kravařích, 10. června reportáž ze Státní výzkumné stanice zemědělské v Opavě, 9. září reportáž z ovocného sadu Státní hospodářské školy v Příboře.

1935: 24. února reportáž z fosfátových mlýnů ve Vítkovicích, 8. září reportáž ze dvora Družstva pro chov a prodej dobytka v Brance u Opavy.

1936: 1. března reportáž z uhelných dolů, koksoven a továren na síran amonný, nazvaná *Poklady v hlubinách*.

1937: 21. listopadu reportáž z Družstva pro chov a prodej dobytka v Novém Dvoře u Kravař o chovu vepřového dobytka.

1938: 23. ledna reportáž ze Zemské výzkumné stanice pícninářské a travinářské v Rožnově pod Radhoštěm, 20. března reportáž z továren na výrobu dusíku ze vzduchu v Mariánských Horách, nazvaná *Haviři atmosféry*, 24. dubna reportáž z mlýna Herber v Palhanci u Opavy.

Nutno podotknout, že i přes značnou exkluzivitu reportáží měly pouze čtyři celorepublikový dosah. Šlo o ty, které byly obsahově zaměřené na výrobu umělých hnojiv a z prostředí průmyslových závodů. Vysílaly je ZR v Praze, Brně, Bratislavě a Košicích. Nejúspěšnější byla 50 minutová reportáž ze 4. března 1934 z Čs. továrny na dusíkaté látky v Moravské Ostravě, která vznikla za spolupráce ZRMO/O a ústřední pražské redakce ZR. Reportáž byla pojata jako rozhovor dvou populárních hlasatelů Rákose a Brázdy se dvěma vedoucími pracovníky továrny. Tato čtveřice volně procházela jednotlivými provozy a formou otázek a odpovědí posluchačům osvětlovala průběh výroby umělých hnojiv. Pro vytvoření autentické zvukové kulisy byly ještě v objektu továrny rozmístěny mikrofony.⁵²

6) Výzvy, propagační a organizační přednášky – ZRMO/O vysílal i přednášky, které sloužily k propagaci různých oborových organizací, institucí či jejich akcí. Hojně bylo propagováno nejen odborné školství, kurzy a vzdělávání, ale i muzejnictví v regionu.

a) Poradna Zemědělské jednoty – ve vysílání se dvakrát (v listopadu a prosinci 1931) vyskytly relace, v níž redakce ZRMO/O, resp. A. Kacíř, odpovídal na dotazy posluchačů z řad zemědělců. Šlo o pokus, který se mezi posluchači příliš neuchytil. ZR se totiž měl zaměřovat na problematiku, přitažlivou pro velký okruh posluchačů, a tak zodpovídání na konkrétní dotazy zemědělců setrvalo na stránkách odborného regionálního zemědělského tisku.

b) Projevy k valným hromadám hospodářských spolků – mezi ně zahrnujeme projevy funkcionářů hospodářských spolků nebo činitelů organizací spřízněných s agrární stranou.

49 Některé z těchto dialogů byly vydány knižně: Jaroslav PROKOP – Bohuslav HORÁK, *Hovory a písničky sousedů Brázdy a Rákosa*, Praha 1930.

50 Počet odvysílaných scén a rozhovorů kolísal. V roce 1929 – dva pořady, 1930 – osm, 1931 – dvanáct, 1932 – šest, 1933 – pět, 1934 – šest, 1935 – dva, 1936 – devět, 1937 – pět, 1938 – dva. Viz pozn. č. 32 a 47.

51 ANONYM, *Reportáž z továren na výrobu dusíkatých hnojiv v Ostravě*, ZRČS 2, 1932, č. 4, s. 5–6.

52 ANONYM, *Nová forma reportáže*, ZRČS 2, 1932, č. 5–6, s. 5–6.

7) Kulturně výchovné přednášky – součástí programu vysílání ZRMO/O nebyla pouze zemědělská osvěta, propagace pokroku a nových metod, ale též oddechová témata s edukačním podtextem. Tyto přednášky lze rozdělit na několik okruhů:

a) Historie: přednášky tohoto rázu reflektovaly vývoj regionu, zvyky a obyčeje slezského venkova, život a každodennost v minulosti (bydlení, strava, kulturní život, buditelská práce, přírodní a lidové památky, robota a poddanství).

b) Vývoj zemědělské výroby a příbuzných oborů: posluchači byli seznamováni s historickým vývojem zemědělství v regionu Slezska. Častými tématy byly například polní práce, robotní povinnosti, historie a počátky hospodářských organizací ve Slezsku, sjezdy rolnictva, výstavy a trhy, vývoj hospodyňských a hospodářských škol atd. Toto poznání minulosti, konfrontované s přítomností, nebylo jen historickým exkurzem, mělo též sloužit k propagaci pokroku a nových metod a přesvědčit zemědělce o výhodách různých inovací.

c) Kultura: v programu ZRMO/O se našel prostor i pro kulturní problematiku. Tu zastupovaly přednášky o divadelnictví či literatuře nebo ukázky z venkovské poezie a prózy. Ty však nebyly časté, neboť se tematicky kryly s vysíláním Radiojournalu.

d) Mravně-výchovná problematika: ve vysílání se vyskytovaly i přednášky akcentující tento okruh témat. Posluchačům byl například zdůrazňován význam hygieny a zdravého bydlení, principy etiky a správné výchovy, dobrých rodinných vztahů, spořivosti atd.

Programová skladba vysílání a její vývoj v letech 1929 – 1938

Jak se v programu vysílání odrážely specifika slezského kraje, požadavky hospodářských organizací, nároky funkcionářů těchto spolků i tužby obyčejných posluchačů? Díky dochovaným písemnostem a tištěným pramenům můžeme získat alespoň částečnou odpověď. Ačkoliv samotný název ZR vybízí k představě o jednotvárnosti jeho programu, není tomu tak. Vzhledem k velkému množství vlastních relací ZRMO/O sice není možné popsat přesný obsah vysílání za každý kalendářní rok, přesto si lze všimnout jistých tendencí ve vysílání, které je vhodné pro pochopení a v kontextu vývoje alespoň stručně zmínit.

a) Období 1929 – 1932

A. Kacíř se jako redaktor ZRMO/O od počátku vysílání snažil vymezit regionálně. Neopřekvapí, že jádro jeho spolupracovníků v prvních třech letech vysílání tvořili odborníci, kteří se rekrutovali zejména z opavských zemědělských, hospodářských, vzdělávacích a vědeckých institucí. Během tohoto období byly hojně vysílány přednášky, které měly vystihnout stav jednotlivých odvětví rostlinné a živočišné výroby. Opomenuty nebyly ani meteorologické, klimatické, pedogeografické a hydrologické poměry v regionu. Začátky ZRMO/O spojujeme také s počátečním nadšením, které se ve vysílání projevovalo velice častým zařazením hraných scén a rozhovorů. Díky přímým vazbám na ÚHS a SZR se Kacířovi podařilo zajistit, aby ke konkrétní problematice hovořil vždy nejpovolanější odborník z regionu. V době hospodářské krize byly silně akcentovány přednášky o mož-

nostech úspor v hospodářství a zemědělském podnikání, propagována finanční obezřetnost formou účetnictví, kladen důraz na rentabilitu a efektivitu výživy hospodářských zvířat a hospodářských rostlin či pěstování výnosnějších plodin. Stranou nezůstala ani právní problematika, které byl věnován v roce 1930 nemalý prostor. Přibližně od roku 1930 se začaly ve vysílání pravidelně objevovat cykly přednášek s tematikou družstevnictví, ovocnářství, zahradnictví a včelařství. Hojně zastoupené byly rovněž přednášky o historii slezského venkova a zemědělství, připravované regionálními badateli, folkloristy a historiky. Posluchači se ve vysílání seznamovali i s prací zemědělců a hospodyň v zahraničí. Od roku 1932 se posluchači seznamovali s problematikou vodohospodářství, vodních děl a vodo-stavatelství. Přímo naléhavým bylo téma chorob a onemocnění hospodářských zvířat, zejména v letech 1930–1932. 24. dubna 1932 proběhl první přímý přenos ze slavnostního otevření opavského Čs. zemědělského muzea, umístěného v Blücherově paláci. Přenos probíhal od 10 hodin do 10:30. Posluchači vyslechli projevy předsedy ústředí Československého zemědělského muzea (dále ČZM), Adolfa Prokúpků (1868–1934), ministra zemědělství Bohumíra Bradáče (1881–1935) a poslance Antona Štefánka (1877–1964). Poté sice následovaly ještě další obdobné přenosy ZRMO/O, nicméně vzhledem k úzkému regionálnímu zaměření byly poměrně výjimečné.⁵³

b) Období 1933 – 1935

Na počátku roku 1933 byl ukončen cyklus družstevnických přednášek. Téma družstevnictví se sice ve vysílání dále objevovalo, ale již nebylo tak hojně zastoupeno. Přednášky o půdních a klimatických podmínkách či stavu zemědělské výroby se v programu nevyskytovaly tak četně, jako v předešlém období. Naproti tomu ZRMO/O nadále pokračoval v zařazování přednášek orientovaných na problematiku drůbežnictví, zahradkářství, včelařství a ovocnářství. Hojněji přibývaly relace s tematikou odborného zemědělského školství, hospodyňských a domácích prací. Z oboru živočišné výroby byla nejčastěji řešena problematika krmiv. V přednáškách z oboru rostlinné výroby se vyskytovaly mimo sezónních rad též výzvy k pěstování výnosnějších a odolnějších odrůd hospodářských plodin, propagovány byly pokusy s hnojivem či novými odrůdami. Velmi aktuální a časté byly přednášky o chorobách a škůdcích rostlin nebo o nemocích zvířat, např. tzv. těšínské nemoci vepřů či newcastleské nemoci drůbeže, které ve 30. letech propukly ve Slezsku. Od roku 1935 začaly přibývat přednášky s tematikou myslivosti a lesnictví. Od dubna téhož byly do programu zařazovány polské přednášky. V roce 1933 začala ZRMO/O vysílat reportáže vlastní produkce. V roce 1934 a 1935 byla zavedena tzv. plodinová burza, vysílaná obvykle v posklizňovém období.⁵⁴

⁵³ Dle programů vysílání z let 1929 – 1932, zveřejněných v periodiku Venkov, roč. 24–27, 1929–1932 a ZDR, roč. 24–27, 1929–1932. K situaci se spolupracovníky ZRMO/O: K. [A. Kacíř], *Zprávy z odboček – Mor. Ostrava*, ZRČS 1, č. 2, s. 8. K získávání zpětné vazby na průběh vysílání: Týž, *Zprávy z odboček – Mor. Ostrava*, ZRČS 1, 1932, č. 3, s. 11–12. Týž, *Zprávy z odboček – Mor. Ostrava*, ZRČS 3, 1936, č. 3–4, s. 10–11. Stručná zmínka o přenosu projevů k slavnostnímu otevření opavského ČZM v programu Zemědělského rozhlasu na 23 a 24. dubna 1932: ANONYM, *Zemědělský rozhlas*, Venkov 27, č. 97, 23. dubna 1932, s. 9.

⁵⁴ Dle programů vysílání z let 1933–1935, zveřejněných v periodiku Venkov, roč. 28–30, 1933–1935 a ZDR, roč. 28–30, 1933–1935.

c) Období 1936 – 1938

Od roku 1936 došlo k výrazné proměně programu. Oproti předchozímu období byly podstatně omezeny relace pojednávající o historii, folkloristice a drůbežnictví. Přibýly přednášky o myslivosti a lesnictví. V relacích ZRMO/O se hojně řešila činnost hospodářských spolků a právní problematika. V roce 1936 byla vzhledem k výskytu slintavky se Slezsku opět aktuální osvěta ve formě přednášek a rozhovorů s důrazem na včasné rozpoznání chorob a prevenci. V souvislosti s těmito tématy byla věnována pozornost otázkám chovu dobytka (zejména skotu) a souvisejícími okruhy problémů jako vhodné ustájení, krmiva, hygieny atd. Podobnou měrou byl věnován prostor chorobám a škůdcům rostlin a hospodářských plodin. Z oblasti rostlinné výroby zasahovaly přednášky často do problematiky bramborářství a pěstování, které vhodně doplňovaly relace zaměřené na téma pedologie se zřetelem k ozřejmění vlastností půd ve Slezsku a na severní Moravě, jejich ideální výživy a doporučení výběru vhodných plodin atd. Od roku 1937 bylo propagováno lukařství, travní semenářství. Výrazně se zredukovaly scény a rozhovory v nářečí. V souvislosti se zhoršením mezinárodněpolitické situace se začínají ve vysílání objevovat přednášky s tematikou brannosti, civilní obrany a ochrany hospodářských zvířat. Ve stejné intenzitě jako v předcházejících letech bylo reflektováno ovocnářství, zahrádkářství a včelařství. Taktéž se nadále vysílaly polské přednášky. Tyto tendence pokračovaly prakticky až do ukončení vysílání v říjnu 1938.⁵⁵

Dodejme, že tematická skladba vysílání se každoročně pravidelně proměňovala i v závislosti na ročním období, vegetační době plodin a průběhu zemědělských prací. Takřka od jara až do podzimu bylo vysílání podřízeno primárně potřebám sezónních témat, v létě pak docházelo k silné redukci vlastních relací, kdy se vysílání ZRMO/O víceméně omezilo na přebírání relací jiných stanic. V období zemědělcova odpočinku, zhruba v půli podzimu a po celé zimní období, převažovala ve vysílání volnější témata v rámci odborných a kulturně výchovných přednášek, čteněji se vyskytovaly též hrané scény a dialogy nebo pořady vztahující se k činnosti organizací a hospodářských spolků. Vzhledem k provázanosti ZR a agrární strany můžeme obsah vysílání hodnotit i z politického hlediska. Je nesporné, že ZRMO/O byl po celou dobu své existence pod vlivem ideí a členů agrární strany, nicméně jeho program a pořady měly víceméně apolitický odborný obsah. Přesah do politických témat bylo možné očekávat u přenosů z různých slavnostních shromáždění, nebo u přednášek zaměřených na ekonomickou problematiku, kde většinou autoři hájili přijatá opatření a návrhy agrární strany.⁵⁶

Spolupracovníci ZRMO/O

Proces přípravy vysílání kolem sebe sdružoval mnoho lidí. Při vytváření programu se redakce ZRMO/O opírala především o spolupracovníky, kteří komponovali vlastní pořady. Za dobu existence ZRMO/O bylo odvysíláno více než 800 vlastních pořadů od desítek autorů, přičemž každý z nich se specializoval na určitý okruh problémů. Již před zahájením vysílání, v létě 1929, začal Kacíř oslovovat první spolupracovníky. Působil na ně buďto osobně nebo prostřednictvím oběžníků.⁵⁷

Současně s propagačním letákem též připravil výzvu adresovanou potenciálním spolupracovníkům, většinou specialistům z živočišné a rostlinné výroby či zpracovatelského průmyslu, učitelům hospodářských škol, vědcům, funkcionářům hospodářských spolků a družstev aj.⁵⁸ K této výzvě připojil souhrn rad, jak připravit přednášku. Autor měl svůj příspěvek podat stručně, srozumitelně a zábavnou formou tak, aby upoutala i nezemědělce. Žadoucím bylo užití nářečí oproti cizím a odborným termínům či obsáhlým číselným vyjádřením. Ideální rozsah příspěvku byl dvě strany textu, tedy šest minut mluveného slova. Příspěvky byly honorovány dle psaných řádků a všechna práva po odvysílání přecházela na Zemědělský rozhlas. Rukopis měl být poté ještě ve dvou kopiích zaslán redakci ke kontrole a schválení. Přispívající, kteří chtěli svůj příspěvek uvést sami, si měli svůj výstup vyzkoušet a připravit, aby artikulovali stručně, srozumitelně a přátelsky. V hodinu zahájení relace Zemědělského rozhlasu se měli dostavit deset minut před zahájením svého příspěvku do studia Radiojournalu na tehdejší Antonínově náměstí v Moravské Ostravě. Kacíř ještě spolupracovníky vyzýval: „Pro rozhlas pište stále. Přemýšlejte o tom, co se dle Vašeho úsudku Zemědělskému rozhlasu čsl. nedostává. Sdělujte to redakci v Opavě. Pomáhejte nám hledat nové formy, vhodné pro odborný rozhlas. Nepodceňujte rozhlasové zpravodajství. Mluvené slovo má větší cenu a sílu než litera. Rozhlasu dávejte to, co jste dosud neotiskli. [...] Nezapomínejte, že pracujeme pro jádro našeho národa, pro český venkov, který všichni máme rádi a který potřebuje ještě mnoho práce k povznesení hospodářskému a i kulturnímu. Pomozte nám překlenout vzdálenost mezi městem a venkovem, pomozte nám pracovat pro lepší českého rolníka a tím pro blaho našeho státu.“⁵⁹

Již před zahájením vysílání se A. Kacířovi podařilo oslovit odborníky spjaté s Opavou a tehdejšími zemědělskými, hospodářskými, vzdělávacími a vědeckými institucemi. Od počátku 30. let začali přibývat spolupracovníci i z dalších regionů Slezska a severní Moravy. V roce 1932 však nadšení opadlo a redakce se potýkala s nedostatkem přispěvatelů.⁶⁰ Přesto se podařilo víceméně udržet programovou pestrost na obdobné úrovni jako v začátcích rozhlasu. O rok později ZRMO/O podporovalo více než 100 spolupracovníků.⁶¹ Autorů relací bylo skutečně mnoho, figurovali mezi nimi známé regionální osobnosti, ale i osoby zcela neznámé. V mnoha případech nešlo ani o horlivé pravidelné tvůrce pořadů, jako spíše o příležitostné spolupracovníky. Ačkoli dnes o mnohých autorech nelze dohledat žádný údaj, je možné alespoň u části z těch nejaktivnějších, které se podařilo identifikovat, získat přibližnou představu o profesním a oborovém zastoupení spolupracovníků ZRMO/O.⁶²

58 ZA Opava, ČZM Opava, inv. č. 154, č. kart. 10, výzva A. Kacíře k spolupráci s opavskou redakcí Čsl. zemědělského rozhlasu v Opavě ze dne 10. srpna 1929 strojopis – oběžník. Přepis v rámci edice T. KRÖMER – Z. JIRÁSEK, Alois Kacíř, s. 186.

59 Cit. dle ZA Opava, ČZM Opava, inv. č. 154, č. kart. 10, instrukce spolupracovníkům Zemědělského rozhlasu, strojopis – oběžník. Přepis v rámci edice T. KRÖMER – Z. JIRÁSEK, Alois Kacíř, s. 184–185.

60 ANONYM, *Mor. Ostrava*, ZRČS 1, 1932, č. 2, s. 8.

61 ANONYM, *Mor. Ostrava*, ZRČS 1, 1933, č. 8, s. 11.

62 Se ZRMO/O spolupracovalo více než 150 osob. Sestavení přehledu těchto spolupracovníků komplikuje zpravidla nedostatek informací k jednotlivým aktérům. U více než poloviny spolupracovníků nelze dohledat žádné informace. U zbývajících případů lze autory pořadů ztotožnit pouze na základě jejich publikačních aktivit v odborných periodikách (*Československý zemědělec*, *ZDR*, *Svobodná republika*, *Venkov*) či ročenkách uvedených škol a institucí. Tyto však obsahují pouze základní stručné informace, většinou o působení autora. Představení jednotlivých osob přesahuje možnosti textu pro obsáhlý výčet jmen (avšak s minimem informací). Jména uvedených spolupracovníků zjištěna na základě studia programu vysílání

55 Dle programů vysílání z let 1936–1938, zveřejněných v periodiku *Venkov*, roč. 31–33, 1936–1938 a *ZDR*, roč. 31–33, 1936–1938.

56 Na základě studia programů vysílání a dochovaných autorských textů pořadů viz pozn. č. 32 a 47.

57 Viz pozn. č. 20.

Mezi nejagilnější spolupracovníky ZRMO/O, patřili po celou dobu jeho existence především učitelé odborných škol. Nejhojněji zejména vyučující z Masarykovy státní vyšší hospodářské školy v Opavě.⁶³ Aktivně spolupracovali i učitelé z dalších odborných hospodářských škol ze Slezska a severní Moravy, např. ze Zemské odborné školy hospodářské v Místku,⁶⁴ Státní vyšší hospodářské školy v Přerově,⁶⁵ Zemské odborné školy hospodářské ve Vsetíně⁶⁶ či Zemské odborné hospodářsko-zelinařské školy v Zábřehu nad Odrou.⁶⁷ Spolupracovníci, kteří se rekrutovali z hospodářských škol, se ve svých pořadech zaměřovali na problematiku pěstování hospodářských plodin, chovu hospodářského zvířectva či účetnictví.

Pořady obdobného odborného obsahu zprostředkovávaly zase spolupracovnice a spolupracovníci ZRMO/O z hospodyňských škol, např. ze Státní hospodyňské školy v Klimkovicích⁶⁸ či Státní odborné hospodyňské školy v Kravařích.⁶⁹ Jejich přednášky a scény se zaměřovaly spíše na domácí práce, drůbežnictví, výchovu a na zpracování potravin. O rozšíření programu přednáškami s tematikou myslivosti a lesnictví v druhé polovině 30. let se zasadili vyučující ze Státní střední lesnické školy v Hranicích na Moravě.⁷⁰ Nelze opomenout ani roli výzkumných ústavů, jejíž činovníci vysílání rovněž podporovali. Nejagilnější byli pracovníci Státní výzkumné stanice zemědělské v Opavě.⁷¹ Méně pak lidé z dalších výzkumných institucí, jako např. z Moravského zemědělského výzkumného ústavu pro zušlechťování rostlin v Přerově⁷² či ze Svazu družstevního průmyslu bramborářského v Brně.⁷³ Od roku 1937 ve vysílání aktivně vystupovali pracovníci z Výzkumné stanice pícninářské a travinářské v Rožnově.⁷⁴ Právě tito odborníci z výzkumných institucí se velkou měrou zasloužili o rozšíření nejnovějších poznatků z oblasti pěstování kulturních plodin. Program ZRMO/O obohacovali též lidé z praxe, zvláště z hospodářských organizací, zaměřených na rostlinnou i živočišnou výrobu. Zejména z ÚHS,⁷⁵ Slezské zemědělské rady⁷⁶ či župní pobočky Zemědělské jednoty pro Slezsko.⁷⁷ Mezi odborníky

byli zastoupeni i pracovníci z družstevních organizací, např. z Jednoty českých hospodářských společenstev v Opavě⁷⁸ nebo Centrálního hospodářského skladiště v Opavě.⁷⁹

Se zemědělstvím je spjato mnoho dalších oborů, jejichž zástupci tvořili svými pořady rozmanitý program vysílání ZRMO/O. Např. z oborů zvěrolékařství,⁸⁰ vodohospodářství,⁸¹ stavebnictví⁸² či legislativy.⁸³ Specifikem ZRMO/O byla spolupráce s drobnými pěstiteli a chovateli. Většina pěstitelů a zahrádkářů spolupracovala s redakcí jen jednorázově, až na několik výjimek.⁸⁴ Jinou podobu měla spolupráce s včelaři spjatými se Zemským ústředím včelařských spolků slezských, kteří pravidelně přispívali do vysílání svými přednáškami.⁸⁵

Mezi spolupracovníky byli kromě řadových členů agrární strany zastoupeni i její regionální funkcionáři.⁸⁶ Nelze opomenout ani osobnosti spjaté s literaturou, které svoji tvorbu a úvahy představovali posluchačům.⁸⁷ Přednášky s kulturně historickou tematikou zprostředkovávali známí regionální badatelé.⁸⁸ Dodejme, že výjimkou nebyla ani spolupráce s lidmi mimo region.⁸⁹ Široké zastoupení odborníků z různých oborů a zájemců z řad veřejnosti vytvářely všechny předpoklady pro to, aby ZRMO/O nabízel svým posluchačům vždy obsahově výjimečný program. Jak vyplývá z korespondence A. Kacíře, mnohé tyto spolupracovníky osobně znal a setkával se s nimi při různých příležitostech, často je s nimi pojilo i členství v různých institucích a organizacích.⁹⁰

Polské odborné přednášky, které se ve vysílání ZRMO/O objevovaly již v roce 1935 a zejména pravidelně o dvě léta později, byly výsledkem spolupráce a častých styků A. Kacíře s polskými činovníky hospodářských spolků, odbornými publicisty a vyučujícími odborných škol.⁹¹ Všechny polské spolupracovníky ZRMO/O pojila i spolupráce s odborným časopisem *Poradnik Gospodarczy*, který vystupoval jako tiskový orgán polských zemědělských a hospodářských organizací v Československu. Tito spolupracov-

viz pozn. č. 32, 47 a uvedených odborných periodik z let 1929–1938.

63 Např. Josef Drahný, Miroslav Janek, Josef Mareš, Vladimír Vít, Bohuslav Černohorský, Jaroslav Beran (1887–1949) či ředitel školy František Drahný viz Jiří ŠÍL – Václav HÁJEK, *Kapitoly z minulosti školy*, in: 100 let opavské zemědělské školy, Arnošt Klein a kol., Opava 2020, s. 17–32 a 171.

64 Miroslav Vašek.

65 Vladimír Cetl, Jaromír Kalus (1898–1987).

66 Konstantin Novák, Jan Hagen.

67 Rostislav Paták.

68 Marie Balharová, Antonie Rosolová.

69 Františka Malurová (*1875), Alois Hrubeš (*1904).

70 Vladimír Hendrych, František Matějka (1879–1946) a Oldřich Pacák.

71 Alois Špička, Viktor Klapetek, Jan Burian.

72 Josef Hlaváček.

73 Vojtěch Juha.

74 Josef Demela (1897–1996), Ladislav Brada (1896–1990).

75 Např. Nikolaj Injajev, František Zíka ml. či František Kožušník.

76 František Ulč, Eduard Jeřábek (1886–1963) a Jaroslav Kábrt (1903–2007).

77 Např. František Kahoun (1892–1948), který byl i uznávaným specialistou a vedoucím Družstva pro chov a výkrm dobytka v Novém Dvoře u Kravař.

78 Např. František Papoušek (1880–1957).

79 Václav Gorčica (1912–1965).

80 František Scheuer a Vítězslav Mazenauer.

81 Karel Pick (1878–1944) a František Jermář (1891–1971).

82 Jaroslav Volenec (1877–1957) a Václav Fidrhel.

83 Alois Bulawa, Jaroslav Klimeš či Andělín Šulík (1901–1977).

84 Nejhojněji spolupracovali Valentin Tihelka (*1881) a Bohuslav Míček.

85 František Biolek (1888–1943), Robert Hanslian, Julius Ptáček (*1880), Emil Willert (1883–1935) a Alois Marcalík (1900–1941).

86 Např. Evarist Piřha (1902–1942) nebo Václav Lednický.

87 Zejména Václav Prokůpek, Emil Dvořák (1896–1970) či Karel Vlček (*1911) – podrobněji k jeho životu viz Jiří KNAPÍK, *Heller & Kristian aneb opavská Vest pocket revue (1933). (Hra „Kaolin a Majolika“ a inspirace Osvobozeným divadlem. Edice pramenů)*, Opava 2020, s. 33 a 80–82.

88 Josef Vochala (1892–1965), František Myslivec (1873–1934), Fridolín Šlachta (1901–1965), Václav Čepelák (1899–1982), Leopold Peřich (1901 – 1974), Robert Olbrecht (1906) a Jaroslav Ludvík Mikoláš (1889–1979) podrobněji k jeho angažmá viz Jiřina VESELSKÁ, *Jaroslav Ludvík Mikoláš a rozhlasové vysílání*, Těšínsko 56, 2013, č. 3, s. 33–35.

89 Např. Františkem Lomem (1901–1985).

90 Viz pozn. č. 15.

91 ZA Opava, fond Kacíř Alois, inv. č. 100, č. kart. 3, f. 98–99. dopis A. Kacíře ze dne 23. ledna 1937 adresovaný Edvardu Reichovi. Přepis v rámci edice – T. KRÖMER – Z. JIRÁSEK, *Alois Kacíř*, c. d., s. 590–591.

níci se rekrutovali z prostředí polských odborných zemědělských škol,⁹² hospodářských spolků⁹³ a v neposlední řadě z řad odborných pracovníků – veterinářů.⁹⁴

Významná prvenství

Se ZRMO/O jsou spojeny i některé průkopnické počiny ZR. Zajímavým experimentem ZRMO/O, který se ve vysílání uchytil a následně rozšířil i do dalších poboček ZR v Československu, byla reportáž. V roce 1933 odvysílala ostravská pobočka první dvě z prostředí odborných zemědělských škol.⁹⁵ Jejich zahájení bezprostředně souvisí s příchodem nových redaktorů ostravské pobočky Radiojournalu – Františka Karla Zemana (1904–1979) a Milana Rusinského, kteří se zasadili o rozšíření jeho literárně-dramatického vysílání. V této dvojici našel A. Kacíř velké spojence. Společně sdíleli také zájem o lidové umění severní Moravy a Slezska. Zatímco F. K. Zeman svoji pozornost zaměřoval na Valašsko a ostravský dělnický folklor, do okruhu zájmu M. Rusinského spadalo Slezsko, tedy hlavně Opavsko, Těšínsko a Hlučínsko.⁹⁶ Kacíř s novými redaktory našel společnou řeč poměrně snadno, neboť tématům regionální lidové kultury v pořadech ZRMO/O dával poměrně velký prostor již od počátku vysílání. Tuto problematiku též reflektovalo jím spravované opavské ČZM. Není proto překvapující, že M. Rusinský a F. K. Zeman se stali členy spolku přátel opavského ČZM.⁹⁷

Další úspěšný průkopnický pokus přímo souvisel se vzájemnou provázaností ÚHS a ZRMO/O. Na konci roku 1936 rozhodlo předsednictvo ÚHS uspořádat v lednu následujícího roku valné hromady ve všech svých 210 hospodářských spolcích. Zajistit delegáta pro každý spolek ovšem bylo technicky nemnožné. ÚHS rozhodla, že spolky svolají své valné hromady v jeden den (6. ledna 1937 v 13:00) a zajistí místnost s radio-přijímačem.⁹⁸ S projevem *K valným hromadám hospodářských spolků* vystoupil předseda ÚHS, František Novák (*1883). Ve své řeči mimo organizační záležitosti spolků zdůraznil úlohu ZR a jeho prospěšnou činnost. Novákův projev měl původně navazovat na řeč ministra zemědělství Josefa Zadiny (1887–1957), ovšem ta byla na poslední chvíli přeložena na dopoledne. Dle zpráv došlých na ústředí ÚHS, drtivá většina hospodářských spolků výzvy uposlechla a uspořádala své valné hromady se všemi členy. Projev F. Nováka tak vyslechlo bezmála 10 tisíc organizovaných zemědělců.⁹⁹ O rok později, v tentýž den, byl připraven tajemník Slezské zemědělské rady Eduard Jeřábek (1886–1963) s příspěvkem *Význam odborného tisku*. Chystané valné hromady hospodářských spolků ovšem byly na poslední chvíli odvolány, aby se zabránilo přenosu slintavky a kulhavky, která v tu dobu vypukla ve Slezsku.¹⁰⁰

Kritika vysílání

Od počátku vysílání se A. Kacíř při vytváření programu ZRMO/O řídil prosbami a požadavky členů hospodářských spolků, které mu při debatách na četných schůzích sdělovali. Díky své pozici tajemníka ÚHS s nimi byl neustále ve styku a měl tak vynikající zpětnou vazbu.¹⁰¹ I když se ZRMO/O oproti jiným ZR zaměřoval na drobné pěstitele a chovatele, o požadavcích těchto posluchačů měl A. Kacíř rovněž vynikající přehled vzhledem k působení v ovocnářských a chovatelských spolcích.¹⁰² Až do první poloviny 30. let posluchači žádali časté zařazování historických přednášek, hraných scén a rozhovorů v dialektu.¹⁰³ V druhé polovině 30. let se množily stížnosti na stanovený vysílací čas a nesprávnou předpověď počasí.¹⁰⁴ Zemědělci ve Slezsku raději pravidelně poslouchali předpovědi na polských a německých stanicích, které byly pro jejich region přesnější.¹⁰⁵ Zatímco doba vysílání se měnit nedala, podařilo se ZRMO/O v roce 1937 pod hlavičkou ústředí ZR prosadit experiment, v rámci něhož byla samostatně sestavována předpověď počasí pro Slezsko a severní Moravu v období vrcholících zemědělských prací, od 15. června do 15. září. ZRMO/O prostřednictvím ÚHS před jeho zahájením oslovila 100 zemědělců, kteří následně po celou dobu zaznamenávali přesnost předpovědi. Ačkoli byl experiment úspěšný, vyžadoval finanční zabezpečení. K jeho pokračování mělo dojít následujícího roku v tutéž dobu.¹⁰⁶

Posluchači však zřídka oslovovali redakci ZRMO/O nebo ostravského Radiojournalu se svými stížnostmi a prosbami.¹⁰⁷ Tento problém trápil i ostatní redakce ZR, proto v lednu 1937 vyzvalo ústředí ZR, aby si každá redakce našla tzv. zpravodaje. Zpravodaj ZR měl minimálně jednou měsíčně podávat místní redakci stručnou zprávu s kritikou vysílání a s návrhy na změnu programu nebo pořadů. Jeho úkolem bylo též sondovat přání a ohlasy dalších posluchačů v jeho okolí. Pro představu o cílech a snahách ZR měli zpravodajové měsíčně zdarma obdržet časopis *Zemědělský rozhlas Československý*.¹⁰⁸ V rámci zjišťování odezvy posluchačů využil ZRMO/O, resp. A. Kacíř svého přímého vlivu na ÚHS i při hromadném konání valných hromad hospodářských spolků v roce 1938. Každý předseda spolku měl s ostatními členy vyplnit dotazník, kde kromě bilance činnosti v předešlém roce měl i kriticky ohodnotit vysílání ZRMO/O, uvést klady i všechny jeho nedostatky. Slezští zemědělci hodnotili ZRMO/O kladně.¹⁰⁹ O tom, že pořady ZRMO/O skutečně reálně pozitivně zasahovaly do zemědělské produkce, svědčí i odezva na reportáž odvysílanou 23. ledna 1938 ze Zemské výzkumné stanice pícninářské a travinářské v Rožnově pod Radhoštěm, propagující zakládání luk. Krátce poté mnoho zemědělců oslovilo stanici, sešlo se více než 120 dopisů. Výsledkem jednání mezi stanicí

92 Andrzej Nowak, Adam Mrózek a Zofia Firlanka. Výjimku s ohledem na profesní zaměření představoval pouze učitel gymnázia Wiktor Burian.

93 Jan Heczko a Karol Gnida.

94 Jerzy St. Unucka a Jan Pawlas.

95 Pražské ústředí do roku 1934 vysílalo pouze přenosy z různých významných událostí viz pozn. č. 52.

96 Podrobně k činnosti obou moderátorů – B. KRÍŽOVÁ, *Slovesná dramatická tvorba v programu Radiojournalu*, s. 64–70.

97 ZA Opava, ČZM Opava, inv. č. 75, č. kart. 5, sig. (61), seznam členů přátel opavského ČZM.

98 ANONYM, *Valné hromady všech hospodářských spolků*, ZDR 31, 1936, č. 9, s. 85.

99 ANONYM, *Mor. Ostrava*, ZRČS 4, 1937, č. 7–8, s. 10–11; ZA Opava, ČZM Opava, inv. č. 176, č. kart. 12, text s projevem F. Nováka, strojopis.

100 ANONYM, *Jak prospívá Zemědělský rozhlas zemědělským organisacím*, ZRČS 5, 1938, č. 4, s. 5.

101 K [A. Kacíř?], *Mor. Ostrava*, ZRČS 1, 1932, č. 3, s. 11–12; ANONYM [A. Kacíř?], *Mor. Ostrava*, ZRČS 1, 1933, č. 4, s. 10; ANONYM, *Mor. Ostrava*, ZRČS 3, 1935, č. 3–4, s. 10.

102 T. KRÖMER – Z. JIRÁSEK, *Alois Kacíř*, s. 25–26.

103 K [A. Kacíř?], *Mor. Ostrava*, ZRČS 1, 1933, č. 6, s. 8.

104 ANONYM [A. Kacíř], *Vysílá se zemědělský rozhlas ve vhodnou chvíli?*, ZDR 32, 1937, č. 5, s. 60.

105 ANONYM, *Meteorologické zpravodajství ZRČS v roce 1937*, ZRČS 5, 1937, č. 1–2, s. 12–13.

106 ANONYM, *K spolehlivosti meteorologických zpráv ve Slezsku*, ZRČS 5, 1938, č. 4, s. 4.

107 Zmínilo to A. Kacíř ve svém rozhovoru s redaktorem Svobodné republiky. ANONYM, *Zemědělský rozhlas v našem kraji*, Svobodná republika 15, 30. března 1934, č. 14, s. 3.

108 ANONYM, *Přihlašte se za zpravodaje Zemědělského rozhlasu!*, ZDR 33, 1938, č. 6, s. 72.

109 ANONYM, *Jak jsou spokojeni slezští zemědělci se Zemědělským rozhlasem?*, ZRČS 5, 1938, č. 4, s. 2.

a zemědělci bylo založení několika desítek umělých luk ve Slezsku s celkovým výnosem 142–237 tun sena v tehdejší ceně 72–110 tisíc Kč.¹¹⁰

Velmi sporadicky se v tisku objevovaly reakce na vysílání. Pozitivní ohlasy se většinou vztahovaly k průkopnickým počínům ZRMO/O. O reportáži z Čs. továrny na dusíkaté látky v Moravské Ostravě odvysílané 4. března 1934 se psalo ve *Venkově* a *Moravskoslezském deníku*. Pisatelé ocenili novátorské pojetí pořadu, autentické zvukové kulisy a dialogy Rákose a Brázdy s pracovníky továrny. Hodnocení v *Moravskoslezském deníku* bylo kritičtější, dle pisatele od poloviny pořadu upadala dynamika dialogů.¹¹¹ Dobrý ohlas i mimo region mělo vysílání ZRMO/O pro valné hromady hospodářských spolků sdružených v ÚHS. Například v *Moravském hospodáři* jej uvedli jako ukázkou prospěšnosti ZR pro zemědělce.¹¹² Krátké zprávy o činnosti a pořadech ZRMO/O přinášel časopis Zemědělský rozhlas Československý, který vycházel v letech 1932–1938.

Ačkoliv si ZRMO/O poctivě budoval image odborného vysílání, jehož si všichni posluchači vážili, přeci jen se našly i kritické hlasy. Někteří posluchači pokládali ZR za zbytečný. V *Moravskoslezském deníku* si jeden z posluchačů ostravského Radiojournalu stěžoval na časté přebírání relací z jiných stanic a jednotvárnost jeho programu. Jeho výtku směřovala i k ZRMO/O: „*Nač jest třeba v nejprůmyslovějším kraji státu zemědělského rozhlasu? Snad proto, že každý havíř a dělník železáren má najatý jeden záhon a chová kozu, králíka nebo prasátko?*“¹¹³ Výjimečné nebyly ani útoky na ZRMO/O, přičemž jeden se dokonce dostal i na stránky regionálních novin. V národně socialistickém *Českém slovu*, vydávaném ostravskou filiálkou Melantrichu, se 24. prosince 1936 objevil podčárník s titulkem *Kocour nemá rád zemědělský rozhlas*, v němž neznámý pisatel uvedl: „*Že i zvíře se může hudebně vzdělat a stát se věčným posluchačem rozhlasu, toho viditelným důkazem je kocour pana Františka Barabáše v Hutisku. Jakmile se zapne rádio a zazní melodie nějaké pořádné skladby, příběhne kocour k rádiu, opře si hlavu o skříňku aparátu a vydrží poslouchati, mžouraje přitom labužnickýma očima a spokojeně přede do té doby, než začne vysílání německého nebo zemědělského rozhlasu – to se pak naježí, zaprská a v mžiku mizí ve dveřích. Je vidět, že tyto dvě relace nesnese ani kočka, která má – jak známo – hlavu hodně tvrdou, ale toto vysílání jde i jí na nervy.*“¹¹⁴ Na tento příspěvek a další výtky některých nespokojených posluchačů odpověděl anonym (patrně A. Kacíř) ve *Svobodné republice* z 1. ledna 1937. Pisatel odmítl nejčastější argumenty „*nepřátel rozhlasu*“, kterých je „*jen několik jednotlivců*“ a jejich další výtky vůči vysílací době, rozhovorům a hraným scénám. Vyzval je, aby si měli „*více hledět svého dělnického rozhlasu*“. V závěru označil příspěvek uveřejněný v *Českém slově* za irrelevantní.¹¹⁵ Přesto, že byla často připomínána kritika na adresu ZRMO/O, v regionálních periodikách se až na uvedené výjimky neobjevovala.¹¹⁶

110 ANONYM, *Odezva jedné reportáže*, ZRČS 5, 1938, č. 6, s. 3.

111 ANONYM, *V cizině i u nás...*, *Venkov* 29, č. 57, 9. března 1934, s. 6. srov. ANONYM, *V rámci zemědělského rozhlasu...*, *Moravskoslezský deník* 35, č. 70, 10. března 1934, s. 6.

112 ANONYM, *Jak prospívá Zemědělský rozhlas zemědělským organizacím*, *Moravský hospodář* 40, 1938, č. 10, s. 150.

113 -up-, *Z dopisu našich čtenářů*, *Moravskoslezský deník* 33, č. 338, 9. prosince 1933, s. 5.

114 Cit. dle ANONYM, *Kocour nemá rád zemědělský rozhlas*, *České slovo* 6, č. 312, 24. prosince 1936, s. 4.

115 Cit. dle ANONYM, *Nepřátelé zemědělského rozhlasu...*, *Svobodná republika* 18, č. 1, 1. ledna 1937, s. 5.

116 Tato kritika by se dala předpokládat na stránkách největších regionálních periodik politických soupeřů agrární strany vydávaných v oblasti Slezska a severní Moravy, např. *lidovců* (Naše Slezsko), *sociálních*

Nedobrovolný konec ZRMO/O

Po uzavření Mnichovské dohody začala německá vojska obsazovat pohraničí. Ostravský Radiojournal umkl 9. října v 13 hodin 14 minut poté, co německá vojska obsadila vysílač ve Svinově. Později byl vybudován menší vysílač v Mariánských horách, ale vysílání ZRMO/O obnoveno nebylo.¹¹⁷ Důvodů bylo hned několik. Ze Slezska zůstala pouze nepatrná část Těšínska. Odborné instituce a ÚHS byly Němci konfiskovány. Její funkcionáři a pracovníci odešli většinou do vnitrozemí. Pomyslná základna, z níž vzešel ZRMO/O, tak přestala existovat.¹¹⁸ Vysílání Zemědělského rozhlasu pro Slezsko a severní Moravu a jeho slibný vývoj byl tak násilnou cestou ukončen. Na počátku roku 1939 byl pak ZR jako samostatný subjekt zrušen, resp. definitivně včleněn do struktury tehdejšího Radiojournalu.¹¹⁹

Závěr

Zemědělský rozhlas si dal za cíl sblížit venkov s městem, s hospodářskými a kulturními centry, což se dělo simultánními přenosy zpravodajství. V pojetí regionálního vysílání měl v praxi tento požadavek podobu tematické orientace na zahrádkaření a chovatelství drobného zvířectva, tedy činnosti oblíbené mezi dělnictvem v průmyslových oblastech Slezska, zejména na Ostravsku. Zcela specifickým oproti jiným ZR bylo užívání nářečí. Zároveň byl ZRMO/O spjat s činností ÚHS, jím řízených hospodářských spolků a reflektoval i nároky zemědělců. Svým posluchačům zprostředkovával i další témata, jejichž předmětem byla například historie regionu, rodinná problematika, etika, hygiena atd. Stál též u zrodu reportáží a průkopnického užívání vysílání v organizační práci hospodářských spolků. Neopomenutelná je i provázanost s agrární stranou a příbuznými organizacemi. Je nesporné, že Zemědělský rozhlas splnil své hlavní poslání ve smyslu šíření pokroku na venkově. Ve Slezsku měl pozitivní vliv na činnost zemědělců, malých rolníků a chovatelů.

demokratů (Duch času) a národních socialistů (Nový Bezručův kraj, České slovo).

117 ANONYM, *V neděli o 13.17 hod...*, *Venkov* 33, č. 239, 11. října 1938, s. 3. O obnově vysílání po záboru Svinova stručně: Eva JEŠUTOVÁ a kol., *Historie regionálního a zahraničního vysílání Českého rozhlasu*, in: *Od mikrofonu k posluchačům*, s. 527.

118 O odchodu A. Kacíře a dalších pracovníků ÚHS a spřízněných organizací ze Slezska: T. KRÖMER – Z. JIŘÁSEK, *Alois Kacíř*, s. 74–77.

119 A. KUBAČÁK, *Zemědělský rozhlas*, s. 297.

Agricultural Radio in Silesia (Summary)

Agricultural Radio aimed to bring the rural areas closer to the city, to the economic and cultural centres, which was done by simultaneous news broadcasts. In the concept of regional broadcasting, requirement took practically the form of a thematic orientation towards gardening and small domestic animal breeding, i.e. activities popular among workers in the industrial areas of Silesia, especially in the Ostrava region. Compared to other agricultural radios, the use of dialects was completely specific. At the same time, Agricultural Radio Opava / Ostrava was connected with the activities of the Office of Public Procurement, economic associations managed by this Office, and it also reflected the demands of farmers. The Radio also mediated other topics to its listeners, the subject of which was, for example, the history of the region, family issues, ethics, hygiene, etc. It was also involved in the birth of reports and the pioneering use of broadcasting in the organizational work of economic associations. The connection with the agrarian party and related organizations is also essential. It is indisputable that Agricultural Radio accomplished its main mission in terms of dissemination of progress in rural areas. In Silesia, it had a positive effect on the activities of farmers, small farmers and breeders.

Prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc.
Slezská univerzita v Opavě
zdenek.jirask@jpf.slu.cz

Mgr. Tomáš Krömer
Doktorand
Ústav historických věd
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Slezská univerzita v Opavě
tkromer@seznam.cz

NÁRODNOSTNÍ PROBLEMATIKA V OKRESE BRUNTÁL MEZI ROKY 1960 AŽ 1989¹

Lubomír Hlavienka

Lubomír Hlavienka: Ethnic Issues in Bruntál District 1960 to 1989

After 1945, the ethnic composition of the Czech borderland changed radically and the place of the displaced Germans was replaced by a diverse mix of new settlers, including not only Czechs, but also Slovaks, Roma, Greeks, and re-emigrants from Volhynia, Romania and Yugoslavia. This highly heterogeneous group gradually became commonplace during the 1940s and 1950s, but a number of problems persisted. The article aims to clarify what the national composition of the district of Bruntál, formed in 1960 on the territory of the former districts of Bruntál, Krnov and Rýmařov, looked like, and what the attitude of the national committees towards individual minorities was. Attention is paid to four nationalities, which, in the defined region, belonged to the most numerous national minorities. They are, specifically, Slovaks, Germans, Roma and Greeks.

Key Words: Czechoslovakia, Silesia, North Moravia, Ethnic Issues, Demography

Úvod

V průběhu poválečných let se zásadním způsobem proměnila národnostní struktura okresů Bruntál, Krnov a Rýmařov, jež v roce 1960 vytvořily svým sloučením převážnou většinu stávajícího okresu Bruntál. Vysídlením dosud převažující německé populace se otevřel prostor, do něhož zamířili nejenom Češi a Slováci, ale také Romové, Řekové, Maďaři, Chorvati či reemigranti. Během poměrně krátkého období tak vznikla národnostně heterogenní společnost, jež se adaptovala v nové domovině pouze pomalu a často i problematicky; zcela klidné navíc nebyly ani vztahy mezi příslušníky menšin a majoritního českého obyvatelstva či menšin mezi sebou navzájem. Novému poválečnému osídlení okresů západního Slezska a přilehlé severní Moravy se sice věnovala jistá pozornost již před rokem 1989,² ale teprve v posledních letech se osídlování a nová národnostní struktura zkoumaného regionu stala předmětem souvislejšího výzkumu,³ a ačkoliv nadále nejde tvrdit, že se jedná o proces, který by byl kompletně zpracován a popsán, tak jsme alespoň již poznali základní kontury tohoto vývoje.

Cílem této studie je zmapovat vývoj národnostní problematiky v Bruntálském okrese mezi roky 1960 a 1989, tedy v letech, kterým se souvisle dosud nevěnoval žádný výzkum národnostní problematiky. Práce bude sledovat nejenom početní vývoj národnostních menšin, ale zaměří se také na to, zdali existovaly rozdíly v přístupu národních výborů

¹ Článek vznikl v rámci řešení projektu NAKI II DGI8P02OVV64 *Právní, historické a společenskovední aspekty nových a tradičních menšin v České republice*.

² Otakar KÁŇA, *Historické proměny pohraničí*, Ostrava 1976.

³ Otázce poválečného osídlení se věnovaly studie Aleš KREMPL – Zdeněk JIRÁSEK, *Osídlování okresu Krnov v letech 1945–1949, Časopis Slezského zemského muzea: série B – vědy historické* 64, 2015, č. 3, s. 257–270. A. KREMPL – Z. JIRÁSEK, *Osídlení okresu Bruntál v letech 1945–1949*, Slezský sborník 113, 2015, č. 2, s. 315–338. Obecněji k tématu osídlení Jiří TOPINKA, *Zapomenutý kraj. České pohraničí a takzvaná akce dosídlení*, Soudobé dějiny 12, 2005, č. 3–4, s. 534–585. Národnostní problematice se věnovala práce Tomáš NIESNER, *K proměnám osídlení Bruntálska, regionu v pohraničí*, in: Sborník bruntálského muzea, Bruntál 2015, s. 29–37. Dále pak Lubomír HLAVIENKA, *Národnostní problematika na území okresů Bruntál, Krnov a Rýmařov v letech 1948–1960*, Slezský sborník 118, 2020, č. 1, s. 40–71.

k jednotlivým etnikům, případně jaká byla struktura těchto menšin či v jakých podmínkách jejich příslušníci žili. Nejvýznamnějším problémem je v tomto případě nezpracovanost fondů ONV a KSČ Bruntál pro léta 1960 až 1989/1990, což značně komplikuje možnosti našeho výzkumu, především pro období 80. let. Dalším problémem je faktická absence rozsáhlejších prací, které by se souvisleji zabývaly tímto tématem, takže tato studie otevírá dosud jen minimálně probádanou problematiku.

Menšiny v Československu 1960 až 1989

Právně bylo postavení menšin mezi lety 1960 a 1968 ošetřeno různými normami ze 40. a 50. let. To se ale změnilo v průběhu tzv. pražského jara, kdy se mimo politických témat do centra pozornosti dostala také otázka národnostních menšin, a to především v kontextu česko-slovenské otázky. Výsledkem tohoto oživení zájmu o menšinovou problematiku se stalo přijetí ústavního zákona o československé federaci a dále pak v říjnu 1968 přijetí ústavního zákona č. 144/1968 sb. o postavení národností v Československé socialistické republice. Zákon hovořil o maďarské, německé, polské a ukrajinské (rusínské) národnosti a znamenal zákonné zajištění už fakticky existujících práv, v některých případech i jejich rozšíření, a dále pak zrovnoprávnění Němců s Maďary, Poláky a Ukrajinci. Byly vytvořeny i vládní orgány zabývající se prací s národnostními menšinami. Přijetím zákona došlo také k uznání nejenom individuálních, ale i kolektivních práv zákonem jmenovaných národností, jelikož článkem 3 zákona jim bylo zaručeno právo na vzdělání v jejich jazyce, na všestranný kulturní rozvoj, právo na užití svého jazyka při úředním styku, právo spolčovat se v národnostních kulturních a společenských organizacích, právo na tisk a informace ve svém jazyce. Československo bylo definováno zákonem jako společný stát českého a slovenského národa a národností žijících na jeho území, čímž se ostatní národy staly stejnými tvůrci republiky jako Češi a Slováci.⁴

Nástup normalizace ovšem znamenal utlumení zájmu o národnostní otázky a opětovné upadnutí do ideologických šablon, vycházejících sice z proklamovaného internacionalismu národnostní otázky, ale faktické řešení národnostní problematiky nemělo nic společného se skutečným vývojem a potřebami těchto menšin. Specifický přístup byl aplikován především vůči romskému obyvatelstvu, které bylo od roku 1958 nuceně usazováno, avšak tato snaha se nesetkala s velkým úspěchem. Krach této politiky byl stvrzen vládním usnesením č. 502/1965, jímž byla zahájena politika tzv. rozptylu. I v případě Romů znamenal rok 1968 změnu, jelikož byla ukončena právě snaha o jejich rozptyl. Od federalizace byly otázky Romů řešeny národním ministerstvem práce a sociálních věcí, které ve své zprávě v listopadu 1970 konstatovalo, že je třeba nově řešit romskou problematiku na vědeckém základě a koordinovat činnost jednotlivých institucí.⁵ Nastupující normalizace se negativně podepsala také na vztahu k Romům, neboť snahu o řešení jejich problematiky opět jenom zformalizovala. Vzhledem k normalizačnímu vývoji a postupně se projevující nerovnosti jednotlivých národností se tomuto tématu věnovala i disidentská Charta 77, která se několikrát zastala pronásledovaných představitelů menšin.⁶ Obzvláštní kritice

byl režim vystaven za poměr vůči romské menšině. Snahy o řešení romské otázky byly vyjádřeny v řadě vládních dokumentů, jež předkládaly různá řešení této problematiky, avšak reálná aplikace těchto plánů často pokulhávala. Správa romské otázky byla svěřena úředníkům pocházejícím z majority a přístup k menšině se vyznačoval aplikací různých diskriminačních kritérií a pochybnou bytovou politikou, která ve svém důsledku vedla ke vzniku velkých romských ghett.⁷

Tabulka 1.

SLDB 1950		Národnost								Celkem
		Češi	Slováci	Rusové a Ukrajinci	Poláci	Němci	Maďaři	Jiné	Neuvezeno	
Okres	Bruntál	21 968	3 749	430	133	930	26	155	70	27 461
	Krnov	33 407	4 193	61	273	654	30	182	90	38 890
	Rýmařov	12 880	3 813	63	30	559	50	231	26	17 652
Úhrnem		68 255	11 755	554	436	2 143	106	586	186	84 003

Tabulka sestavena z dat: Sčítání lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950. Díl I, Praha 1957, s. 77.

Okres Bruntál 1960 až 1989

Okres Bruntál byl pro výzkum vybrán, jelikož jde o poměrně specifický region se silným zastoupením národnostních menšin v jeho obyvatelstvu. Pro nové, poválečné osídlení pohraniční bylo charakteristické, že v některých okresech tvořilo „nečeské“ obyvatelstvo více než 20 % veškerého osídlení. V roce 1950 podle údajů poskytnutých sčítáním obyvatelstva nastal tento stav na námi zkoumaném území nejzřetelněji v okrese Rýmařov, kde Češi tvořili jen cca 73 % zdejšího osídlení; v okrese Bruntál pak cca 80 % zdejšího obyvatelstva a v okrese Krnov cca 86 % populace. Tyto hodnoty se významně vymykaly z celokrajských statistik, jelikož podle nich v Olomouckém kraji (kam do roku 1960 patřily okresy Rýmařov a Bruntál) tvořili Češi cca 93 % obyvatelstva a v Ostravském kraji (kam do roku 1960 patřil okres Krnov) cca 88 % obyvatelstva. Tento poměr se stává ještě zřetelnější v kontextu celých českých zemí, kde Češi tvořili necelých 94 % populace. Konkrétně národnostní složení zkoumaných okresů v r. 1950 shrnuje Tabulka 1.

I po správní reformě z roku 1960 a vzniku velkých okresů a krajů byl Bruntálský okres v rámci celého nově vytvořeného Severomoravského kraje velmi specifický. Jednalo se o oblast s převážujícím podhorským či horským terénem, přestože na východě se krajina již svažovala do nížiny. Ačkoliv se ve větších městských centrech nacházel průmysl, tak velký podíl na zdejším hospodářství mělo zemědělství a lesnictví. Tímto se okres odlišoval jak od průmyslově a důlně založeného východu, tak i od zemědělsky rozvinutějších oblastí v nížinách na jihu. Z hlediska národnostní skladby zůstalo sledované území nadále značně pestré a poměrně specifické. Celkově tvořili v roce 1961 Češi v českých zemích něco přes 94 % populace, v Severomoravském kraji cca 90 % populace, avšak v okrese

mích, s. 124. Mimo to se Charta 77 zastala v roce 1987 představitelů maďarské menšiny Miklóse Duraye. R. PETRÁŠ, *Menšinová – národnostní otázka*, s. 127–128.

7 N. PAVELČÍKOVÁ, *Romové v českých zemích*, s. 135.

4 René PETRÁŠ, *Menšinová – národnostní otázka v letech 1968–1989*, in: *Menšiny a právo v České republice*, Praha 2009, s. 116 a 120–121. Celé znění zákona dostupné online: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1968-144>, [cit. 29. září 2020].

5 N. PAVELČÍKOVÁ, *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*, Praha 2004, s. 130.

6 Nejvýznamněji Charta 77 vystoupila na obranu Romů, když v roce 1978 vyhotovila dokument O postavení Cikánů-Romů v Československu, který byl adresován OSN. N. PAVELČÍKOVÁ, *Romové v českých ze-*

Bruntál to bylo pouze necelých 78 %, což společně s Karvinou představovalo největší podíl nečeského etnika v kraji. Národnostní složení okresu v r. 1961 ukazuje Tabulka 2.⁸

Dalším specifikem tohoto území byla skutečnost, že i přes poválečný příchod nových obyvatel zůstávalo na počátku 60. let jen řídce osídleno. Po skončení poválečného osídlování pohraničí byl komplexní proces doosídlování na zkoumaném území zahájen v roce 1954, avšak i přes velké vynaložené prostředky neprobíhal dobře a jenom v le-

Tabulka 2.

SLDB 1961	Národnost								Celkem
	Češi	Slováci	Ukrajinci a Rusové	Poláci	Maďaři	Němci	Jiná	Nezjištěno	
Bruntál	76 376	13 470	295	383	301	2 232	4 777	233	98 067

tech 1954 až 1957 odešlo z okresů Bruntál, Krnov a Rýmařov cca 25 % všech dosídlenců, již sem zamířili z českého a moravského vnitrozemí nebo ze Slovenska. Nejčastější příčinou jejich odchodu se staly nízké výdělky, nevyhovující kvalita bydlení či odborná neschopnost hospodařit na přidělených záhumencích.⁹ Z profesního hlediska se jednalo ve velké míře o zemědělské dosídlence, kteří nacházeli v regionu uplatnění především v JZD nebo ve státních statcích, jak ukazuje i souhrnná zpráva pro okres Krnov z roku 1958, podle níž v letech 1955–1958 přesídlilo na Krnovsko celkem 403 rodin, což představovalo 823 nových pracovníků, z nichž 644 se uplatnilo v JZD, 145 pracovníků bylo zaměstnáno u ČSSS a 33 ve STS.¹⁰

Doosídlování regionu neprobíhalo uspokojivě ani po správní reformě z roku 1960, jak ukazuje zpráva Severomoravského KNV z podzimu 1961. Podle ní mezi 1. lednem a 30. říjnem 1961 mělo do okresu přijít 390 nových osídlenců, avšak v reálu jich nakonec bylo pouze 160, čehož jich 66 pocházelo z některého ze slovenských krajů.¹¹ Ze strany úřadů panovala nadále největší poptávka po dosídlencích, kteří by byli zaměstnáni v zemědělství. Nicméně i přes snahu krajského a okresního národního výboru se nedařilo řadu nově příchozích udržet. V roce 1961 se tak do okresu Bruntál přistěhovalo cca o tisíc obyvatel méně, než kolik jich okres opustilo. I vzhledem k těmto negativním trendům byl růst populace okresu jenom pozvolný a hustota osídlení nadále výrazně zao-
stávala za stavem z roku 1930, kdy bylo provedeno poslední předválečné sčítání obyvatelstva.¹² Snaha posílit rozvoj pohraničních regionů a posílit přistěhovalectví do okresu

vedla v roce 1964 k zařazení okresu Bruntál do kategorie A klasifikace příhraničních okresů, což znamenalo, že dosídlencům byly poskytnuty různé výhody, avšak ani tato úprava nedokázala naplnit očekávání.¹³ Obdobný pokus následoval v roce 1969, když došlo k vymezení pohraničního pásma. Okresy zahrnuté do této výměry získaly nárok na čerpání prostředků z jednotlivých fondů, z nichž následně byla výstavba pohraničí hrazena.¹⁴ Okres Bruntál byl dle vyspělosti a dostupnosti občanské vybavenosti rozdělen do tří kategorií,¹⁵ přičemž zařazení do příslušné kategorie mělo vliv i na příjem finančních zdrojů nezbytných pro naplnění stanovených cílů.¹⁶ Po realizaci těchto administrativních změn pokračovala v průběhu 60. a 70. let snaha o doosídlení okresu, která i přes řadu těžkostí již slavila dílčí úspěchy. Nově příchozí nastupovali především do zemědělství, v menší míře pak do průmyslu.¹⁷ I díky těmto dílčím úspěchům lze říci, že se během 70. a 80. let osídlení stabilizovalo, ačkoliv nikdy početně nedosáhlo předválečné úrovně – v roce 1930 byla na území okresu hustota obyvatelstva cca 91 obyvatel na km², zatímco v roce 1970 to bylo jen 59 a v roce 1980 pouze 64 obyvatel na km².¹⁸

Národnostní problematika

Období 1960 až 1968

První zkoumané období je vymezeno na jedné straně správní reformou, která znamenala vznik velkých okresů i krajů, na straně druhé pak rokem 1968, kdy se pod vlivem dočasného politického tání otevřela i otázka národnostních menšin, což vedlo k přijetí výše zmíněného ústavního zákona č. 144/1968 sb. Jak plyne z údajů ze SLDB 1961, okres Bruntál byl národnostně velmi pestrý, a tato problematika tak představovala jednou z agend, které musel ONV věnovat pozornost. Nejpočetnější národnosti mimo majoritních Čechů byli Slováci, kteří ve velkých počtech směřovali do pohraničí již v průběhu 50. let během doosídlování dříve vysídlených regionů. Cenzus z roku 1961 deklaroval, že v okrese Bruntál žilo 13 470 Slováků, avšak tato hodnota vycházela pouze z toho, kolik se jich ke slovenské národnosti přihlásilo. Jak poukázala Š. Hernová, reálně mohlo být Slováků v Severomoravském kraji mnohem více a pouze se ve sčítání přihlásili k české národnosti.¹⁹ Nicméně vezmeme-li údaje ze sčítání 1961 za výchozí, pak bychom na

a Šumperk, s. 2–3.

13 Kol., *25 let života svobodného Bruntálska. Katalog výstavy*, Bruntál 1970, s. 34–35.

14 SOKa Bruntál. Fond ONV Bruntál 1960–1990 (neinventarizováno), Odbor plánovací, č. kart. 121, Informativní zpráva o plnění úkolů z programu dlouhodobého výhledu rekonstrukce a výstavby pohraničí z 13. srpna 1969.

15 Kategorie A) Území s extrémními životními podmínkami, kam byly zařazeny hlavní menší, agrární založené vesnice okresu. Kategorie B) Území se ztíženými životními podmínkami, kam byly zařazeny obce se zhoršenou občanskou dostupností a sníženou možností pracovního uplatnění. Kategorie C) Ostatní území pohraničí, kam spadala všechna střediska obvodního významu (v okrese Bruntál se jednalo o Bruntál, Krnov a Rýmařov), mateřské obce s více než 1 200 obyvateli a obce s více než 800 obyvateli. Viz Kol., *25 let života svobodného Bruntálska*, s. 36–38.

16 Kol., *25 let života svobodného Bruntálska*, s. 36–38.

17 SOKa Bruntál, ONV Bruntál 1960–1990 (neinventarizováno), Odbor pracovních sil, č. kart. 12, Rozbor o vývoji zaměstnanosti a hospodaření pracovními silami za 2. pololetí 1975.

18 T. NIESNER, *K proměnám osídlení Bruntálska*, s. 33.

19 Šárka HERNOVÁ, *Demografická charakteristika Slováků, Poláků a Němců podle výsledků sčítání lidu z let 1950 a 1961*, Slezský sborník 66, 1968, č. 3, s. 293.

8 *Sčítání lidu, domů a bytů v Československé socialistické republice k 1. březnu 1961*. Díl I, Praha 1965, s. 323.

9 Státní okresní archiv Bruntál (dále jen SOKa Bruntál), Okresní národní výbor Bruntál (dále jen ONV Bruntál) 1960–1990 (neinventarizováno), Odbor pracovních sil, č. kart. 1, Zpráva o dosídlení pohraničí r. 1954–1957 z 11. února 1958.

10 SOKa Bruntál, ONV Bruntál 1960–1990 (neinventarizováno), Odbor pracovních sil, č. kart. 1, Zpráva o komplexním dosídlení okresu Krnov.

11 Zemský archiv Opava (dále jen ZA Opava), Severomoravský Krajský národní výbor (dále jen Sm KNV), 1960–1990, Odbor sociálních věcí a pracovních sil, inv. č. 94, č. kart. 26, Zpráva o redistribuci pracovních sil a dosídlení okresu Bruntál z 20. listopadu 1961, s. 2.

12 V roce 1930 žilo na území okresů Bruntál, Krnov a Rýmařov celkem cca 144 000 obyvatel, zatímco v roce 1961 to bylo pouze 98 000 obyvatel. Tamtéž, Zpráva o plnění úkolů pro dosídlení okresů Bruntál, Opava

území okresu Bruntál mohli najít celkem osm obcí, v nichž zastoupení Slováků bylo více než 50%. Šlo o Arnoltice, Dobřečov, Kněžpole, Křišťanovice, Malou Štáhli, Milotice nad Opavou, Těchanov a Veveří. Pro všechny tyto obce bylo typické, že se jednalo o relativně malé vesnice, takže celkově v nich bydlelo 965 Slováků. Jedinou výjimkou byly Milotice nad Opavou, kde se ke slovenské národnosti přihlásilo 325 obyvatel. Naopak v hlavních centrech okresu, tedy v Bruntále, Krnově a Rýmařově, tvořili Slováci vždy jenom 5 až 10% podíl na obyvatelstvu. Celkově žil největší počet Slováků v Krnově (1 139), Břidličné (943), Vrbně pod Pradědem (605) a Zlatých Horách (481). O sídelní struktuře Slováků v okrese Bruntál lze ještě poznamenat, že z větší části bydleli v obcích vesnického typu; v obcích s více než 2 000 obyvatel žilo v roce 1961 pouze 4 804 Slováků.²⁰ Ačkoliv tempo příchodu Slováků po roce 1960 poněkud polevilo, tak tato migrační vlna byla nadále velmi významná a jen mezi léty 1960 až 1970 přibýlo do českých zemí ze Slovenska 170 604 lidí, přičemž jednoznačně největší podíl (57 518) jich směřoval do Severomoravského kraje. Zde se usídlovali nejenom na Ostravsku, kde byla neustále velká poptávka po nových pracovních silách, ale i v oblasti Jeseníků.²¹ Motivace migrace Slováků do českého pohraničí byla rozličná. Prvotní poválečná migrace byla motivována snahou o osídlení pohraničí, takže z velké části se jednalo o zemědělce. Později přicházeli Slováci především do průmyslově rozvinutých oblastí, kde byla poptávka po pracovní síle. V 50. a 60. letech se přidaly i motivy osobní, tedy svatba, následování partnera či scelení rodiny.²² Jak přesně tato migrace pozměnila do roku 1968 sídelní strukturu Slováků, je obtížné stanovit, jelikož KNV ani ONV nerealizovaly žádné hlubší výzkumy, jež by tyto trendy zachytily, takže další relevantní údaje pocházejí až z roku 1970.

Ačkoliv v průběhu 60. let přistěhovalci ze Slovenska nesměřovali ve většině případů do zemědělství, ale jednalo se o průmyslovou migraci, struktura zaměstnanosti Slováků v okrese Bruntál byla taková, že většina jich našla uplatnění v zemědělství v JZD a na státních statcích, což ale vzhledem k převážně agrárnímu charakteru okresu nebylo nijak překvapující.²³ Do zemědělství směřovali i nově příchozí a podle plánu dosídlení pohraničí pro rok 1962 mělo do okresu Bruntál dorazit ze Slovenska celkem 79 nových pracovníků, přičemž všichni měli být zaměstnáni v ČSSS nebo JZD.²⁴ Struktura zaměstnanosti se odrážela i na věkové struktuře, jelikož oproti průmyslovým regionům, kam přicházeli většinou mladí lidé, žili na Bruntálsku (ale také na Opavsku) Slováci, kteří přišli v době osídlování pohraničí, takže se již jednalo o obyvatelstvo starší, než jaký byl průměrný věk této menšiny v rámci celého Severomoravského kraje.²⁵

Z hlediska spolkového života a existence různých sdružení byla slovenská komunita na Bruntálsku spíše rozdrobená a její členové se mezi sebou na institucionální bázi nijak blíže nestýkali, čímž se opět jenom potvrdila specifčnost zkoumaného okresu, jelikož ve

východněji položených průmyslových oblastech Karvinska a Frýdecko-Místeca běžně existovaly slovenské spolky. Vzhledem k těmto skutečnostem probíhala v okrese Bruntál poměrně rychle integrace Slováků do majoritní společnosti a podle zprávy ze září 1968 jich velká část v běžné komunikaci již hovořila česky a nikoliv slovensky. Mimo neexistence společných kulturních či jiných platform pro setkávání byl tento stav zapříčiněn také nedostatkem jazykové slovenského denního tisku či literatury a v případě mladších zejména tím, že zde neexistovaly slovenské školy a děti se v komunitě českých žáků rychle přizpůsobovaly okolí. Možná i díky poměrně rychlé integraci nebyly zaznamenány na Bruntálsku žádné významnější problémy v soužití Slováků s Čechy, což je opět v jistém kontrastu vůči situaci na východě kraje, kde máme zprávy o občasných rozmršcích a drobnějších problémech, které ze soužití příslušníků obou národů plynuly.²⁶

Další menšinou nacházející se na území okresu Bruntál byli Němci. Ti nadále zůstávali v centru pozornosti národních výborů, ačkoliv se již jednalo jenom o drobné zbytky původního osídlení. Menšina byla tvořena lidmi, kteří zůstali v ČSR po vysídlení svých krajanů a získali zpět nárok na československé občanství zákonem č. 34/1953 Sb. Jejich postavení ovšem bylo nadále problematické – vzhledem k válečné minulosti. V roce 1961 jich bylo v okrese evidováno 2 232, přičemž příslušníci menšiny žili převážně rozptýleně a většinou netvořili nijak velká seskupení. Výjimkou byly pouze obce Horní Město, kde Němci tvořili 14,8 % obyvatelstva, a Heřmanovice, kde představovali dokonce 17,8 % obyvatelstva.²⁷ V průběhu následujících let se počet Němců v okrese neustále snižoval a ve druhé polovině 60. let jich zde žilo už pouze 1629, z čehož největší množství se nalézalo v Krnově (358), Rýmařově (197) a Heřmanovicích (107).²⁸ Tento úbytek byl přirozený, jelikož řada Němců byla již pokročilejšího věku a postupně umírali. Věková struktura příslušníků německé menšiny v Severomoravském kraji z roku 1961 ukazuje, že děti do 15 let věku představovaly jenom cca 10 %, zatímco lidé ve věku nad 55 let tvořili více než 40 % celé německé populace v okrese Bruntál.²⁹ Jak ale plyne ze zprávy KNV ze září 1968, svůj podíl na kontinuálním snižování německé populace v 60. letech mělo i pokračující vystěhovalectví do NDR i SRN. Z okresu Bruntál se v tomto období vystěhovalo nejméně 138 Němců.³⁰ Celkem se z Československa jen v letech 1960–1964 odstěhovalo cca 7 500 Němců a v letech 1965–1969 to bylo dalších 29 908 osob.³¹ Z profesního hlediska byla na konci 60. let německá menšina nadále tvořena převážně dělnictvem, ačkoliv vzhledem k věkové struktuře bychom našli i velmi silnou skupinu důchodců.³² Okresní i místní národní výbory se snažily s německou komunitou pracovat a vycházet jí vstříc. I pod vlivem změn probíhajících během roku 1968 se vztah vůči

26 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor vnitřních věcí, inv. č. 22, č. kart. 7, Pripomienky k hodnoteniu – k zprávě o situácii v úseku riešenia všeobecných národnostných otázok v Severomoravskom kraji k 30. 9. 1968.

27 Š. HERNOVÁ, *Demografická charakteristika*, s. 304.

28 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor vnitřních věcí, inv. č. 22, č. kart. 7, Národnostní otázka v okrese Bruntál.

29 Š. HERNOVÁ, *Demografická charakteristika*, příloha *Věková struktura obyvatelstva německé národnosti*.

30 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor vnitřních věcí, inv. č. 22, č. kart. 7, Pracovní návrh zásad národnostní politiky v ČSR, s. 6.

31 Tomáš STANĚK, *Německá menšina v českých zemích 1948–1989*, Praha 1993, s. 147.

32 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor vnitřních věcí, inv. č. 22, č. kart. 7, Pracovní návrh zásad národnostní politiky v ČSR, s. 6.

20 Š. HERNOVÁ, *Demografická charakteristika*, s. 294 a příloha *Osídlení obyvatelstva slovenské národnosti*.

21 Radim PROKOP, *Vliv migrací mezi Slovenskem a českými zeměmi na vývoj slovenské populace v České republice*, in: Slováci v České republice po roce 1945, Opava 1998, s. 97 a 102–103.

22 Oľga ŠRAJEROVÁ, *Slováci v ČR vo výskumoch Slezského ústavu SZM Opava*, Slezský sborník 107, 2009, č. 2–3, s. 107.

23 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor vnitřních věcí, inv. č. 22, č. kart. 7, Zpráva o situaci na úseku řešení všeobecných národnostních otázek v Severomoravském kraji k 30. září 1968.

24 SOKa Bruntál, ONV Bruntál 1960–1990 (neinventarizováno), Odbor pracovních sil, č. kart. 12, Zmena v rozpise úloh dosídlenia pohraničia v roku 1962 z 18. května 1962.

25 Š. HERNOVÁ, Šárka, *Demografická charakteristika*, s. 296.

německé menšině poněkud zlepšil, a jak plyne ze zprávy ze září 1968, na národních výbo-rech byli zaměstnáváni úředníci ovládající německý jazyk, kteří měli vyřizovat administ-rativu spojenou s německým obyvatelstvem (jednalo se především o záležitosti matriční). Také byla organizována setkání členů německé menšiny s funkcionáři KSČ, na nichž se debatovalo o problémech, se kterými se Němci setkávají. Vzhledem k obecně vyššímu věku členů menšiny i kvůli negativním reminiscencím však neexistovaly žádné spolky, které by členy menšiny sdružovaly. Obecně lze konstatovat, že na konci tohoto období byl postoj úřadů k příslušníkům této menšiny vesměs pozitivní.³³

Oproti tomu velmi významnou a bedlivě sledovanou komunitu představovali Romové. Ačkoliv se je na základě zákona č. 74/1958 sb. snažily úřady usadit, tak se tato snaha ne-setkala s úspěchem a nadále docházelo ke kočování a živelným přesunům. I proto je ob-tížné přesně vymezit početnost tohoto etnika, a tak za situace, kdy se k romské národnosti nebylo možné přihlásit ve sčítání obyvatelstva, vycházejí počty, které máme k dispozici, pouze z jednotlivých sčítání realizovaných buď krajskými či okresními národními výbo-ry, nebo státně bezpečnostními orgány. Podle sčítání z roku 1962 evidujícího polokočov-né obyvatelstvo, čímž se rozuměli Romové, pobývalo v okrese Bruntál 200 Romů. Jak ovšem sama zpráva upozorňuje, údaje nejsou zcela přesné, jelikož nejsou podchyceny přesuny některých osob mimo kraj, případně jejich příchody. Zároveň jsou do soupi-su zařazeni jak Romové, tak i tzv. svěšťí.³⁴ V průběhu následujících let se vzhledem k přistěhovalectví i neustálé migraci počet Romů žijících v okrese Bruntál změnil a k 31. prosinci 1967 zde mělo trvalé bydliště celkem 797 osob romského původu a dalších 89 Romů v okrese pobývalo přechodně, coby brigádníci.³⁵

Významný mezník ve vývoji problematiky romského obyvatelstva představuje vlád-ní usnesení č. 502/1965, které zahájilo státem řízenou politiku tzv. rozptylu, jehož cí-lem bylo rozbít velká soustředění romského obyvatelstva na jednom místě. Přijetí této zásady v důsledku vedlo k velké vlně příchodů Romů ze Slovenska do českých zemí. Samotný rozptyl se řídil zásadami vypracovanými ideologickým oddělením ÚV KSČ, které stanovilo přesné kvóty, kolik Romů mají jednotlivé okresy přijmout a odkud bu-dou pocházet. V případě Bruntálska a s ním spojeného Opavska se mělo jednat pro roky 1966–1968 o 55 rodin, což představovalo 440 osob, které měly dle plánu pocházet z okresu Humenné.³⁶ Praktická realizace plánu ovšem byla značně problematická a na-rážela na neochotu Romů se podřídit stanoveným normám i na jejich snahu stěhovat se primárně tam, kde již žili příslušníci jejich rodiny. Důsledkem bylo, že do roku 1968 se na Bruntálsko z okresu Humenné nepřestěhovala ani jediná rodina, naopak se okres stal nově domovem pro deset romských rodin původně z okresů Prešov a Spišská Nová Ves, které podle plánu rozptylu měly směřovat na zcela jiná místa.³⁷ Celkově v letech 1966–1968 přišlo na Bruntálsko ze Slovenska v rámci organizovaného přesunu v intencích plánu

rozptylu celkem 10 romských rodin.³⁸ Do okresu ale přicházeli Romové i mimo plán rozptylu a v letech 1966–1968 se takto živelně přistěhovalo celkem 74 romských rodin.³⁹

I přes to, že se jednalo o státem prosazovanou politiku, nebyl příchod Romů vůbec bez-problémový, jelikož nově příchozí Romové museli být někde ubytováni, což znamenalo další požadavky na již tak napjatý bytový fond. Na Bruntálsku bylo romským rodinám poskytnuto ubytování v podnikových bytech státních statků, případně státních lesů. Tyto domky se podle hodnocení ONV před jejich nastěhováním většinou nacházely v dobrém stavu, nicméně zhoršení nastávalo pravidelně s tím, jak se do bytů stěhovali bez sou-hlasu NV další rodinní příslušníci nájemníků. Obecně byla přeplněnost bytů obývaných Romy a špatné hygienické podmínky v okolí takovýchto domů častou příčinou stížností příslušníků majority. Jak plyne ze zprávy ONV, v roce 1967 bylo za hygienicky nevyho-vující klasifikováno na Bruntálsku 46 bytů, v nichž žilo 53 romských rodin, což zname-nalo 312 lidí. Celkem 12 takovýchto bytů bylo v tomto roce zlikvidováno a v 9 případech za ně romské rodiny obdržely náhradu.⁴⁰ Přeplněnost bytů místy zacházela do takových rovin, že v několika případech v jediném domě žilo až 5 rodin. Při výskytu takovéto koncentrace romského obyvatelstva pak docházelo k řadě problémů s majoritním oby-vatelstvem.⁴¹

Co se týká pracovního uplatnění Romů, tak pracovali převážně v nequalifikovaných pozicích v průmyslu, stavebnictví či zemědělství, nicméně evidujeme i případy, kdy Ro-mové byli zaměstnáni coby kvalifikovaní pracovníci. Problémy bývaly často s pracovní morálkou, a ačkoliv existovala řada romských zaměstnanců s dobrou nebo vynikající pra-covní morálkou, neustále se objevovaly případy vysoké pracovní absence. Tyto problémy jednak deformovaly pohled spolupracovníků na Romy jako na celek, jednak mezi podni-ky vyvolávaly neochotu nejenom podporovat kvalifikační růst romských pracovníků, ale i řešit bytové a sociální otázky Romů.⁴²

Specifickou pozornost vyžadovala i školská politika, jelikož z usnesení č. 502/1965 vy-plývaly i úpravy týkající se péče o romské děti. Ta měla být realizována pedagogickými odděleními odborů školství a kultury ONV. V okrese Bruntál se takto definovaná péče týkala ve školním roce 1965/66 celkem 241 romských dětí, v následujícím školním roce pak 271.⁴³ Konkrétně byly změny v péči aplikovány tak, že na školách s vyšším počtem romských dětí byl jeden člen učitelského sboru pověřen dohledem nad jejich výchovou. Na řešení se podíleli i ředitelé škol, jimž bylo uloženo sledovat docházku, prospěch i cho-vání romských dětí ve škole i mimo ni. Společně se zvyšujícím se počtem romských dětí se zvyšovalo i množství těch, které místo základních škol byly nuceny navštěvovat zvláštní školy. Na konci sledovaného období, ve školním roce 1968/69, navštěvovalo v okrese Bruntál zvláštní školy 81 romských dětí, z čehož nejvíce jich bylo v Rýmařo-

33 Tamtéž, Zpráva o situaci na úseku řešení všeobecně národnostních otázek v Severomoravském kraji k 30. září 1968.

34 Tamtéž, inv. č. 26, Přehled o situaci v kraji Ostrava k cikánským a kočovným osobám z 26. března 1962.

35 SOKa Bruntál, ONV Bruntál 1960–1990 (neinventarizováno), Odbor místního hospodářství a obchodu, č. kart. 18 (nezpracováno), Výkaz o pohybu cikánského obyvatelstva k 31. prosinci 1967.

36 N. PAVELČÍKOVÁ, *Romové v českých zemích*, s. 90.

37 SOKa Bruntál, ONV Bruntál 1960–1990 (neinventarizováno), Odbor místního hospodářství a obchodu, č. kart. 18 (nezpracováno), Zpráva o plnění usnesení vlády č. 502 z 18. října 1965 o opatření k řešení otázek cikánského obyvatelstva na léta 1966–1968.

38 Tamtéž, Počet cikánských rodin, přesunutých v rámci organizovaného přesunu ze Slovenska.

39 Tamtéž, Počet cikánských rodin, samostatně příchozích do okresu.

40 Tamtéž, Výkaz o pohybu cikánského obyvatelstva v okrese k 31. prosinci 1967.

41 Tamtéž, Zpráva o plnění usnesení vlády č. 502 z 18. 10. 1965 o opatření k řešení otázek cikánského obyva-telstva na léta 1966–1968.

42 Tamtéž, Zpráva o plnění usnesení vlády č. 502 z 18. 10. 1965 o opatření k řešení otázek cikánského obyva-telstva na léta 1966–1968.

43 SOKa Opava, ONV Opava 1960–1990 I. období, inv. č. 118, č. kart. 230, Přehled o počtu cikánských dětí v Sm. kraji.

vě.⁴⁴ Příčiny umístění dětí do zvláštních škol byly různé – nejčastěji se jednalo o studijní problémy a s tím spojenou školní neúspěšnost. Jak konstatovala zpráva z roku 1969, tak na Bruntálsku až 35 % romských žáků nedokončilo řádnou školní docházku.⁴⁵ Dalším vážným problémem se stala vysoká absence, která se nejvíce projevovala mezi dětmi, jež se v letech 1965–1968 přestěhovaly na Bruntálsko ze Slovenska. V případě vysoké absence mohlo být rozhodnuto i o přijetí disciplinárního postihu vůči rodičům, ti pak byli předvoláni před komisi, která měla pravomoc udělit jim pokuty. To však byl trest, k němuž bylo v letech 1966–67 v Severomoravském kraji přistoupeno jenom v cca 30 % projednávaných případů.⁴⁶

Především na Krnovsku a Osoblažsku žila již od 50. let 20. století řecká menšina. Ta po období postupné adaptace na nové podmínky a sžití se s majoritním obyvatelstvem vstoupila do nové etapy své existence. Podle dotazníkového šetření, realizovaného v roce 1960 v Československu řeckými komunisty, bylo zjištěno, že zde žije 13 039 řeckých emigrantů. Většina dospělých se podle výsledků sčítání nadále cítila být Řeky – 8 452 jich uvedlo řeckou státní příslušnost a pouze 116 státní příslušnost československou.⁴⁷ Z tohoto množství jich celkem 9 500 žilo na území Slezska a severní Moravy. Ve sčítání v roce 1961 bylo v okrese Bruntál evidováno 4 777 osob s jinou deklarovanou národností,⁴⁸ lze tedy oprávněně předpokládat, že z velké většiny toto množství tvořili právě Řekové. Podle výzkumu z roku 1960 právě v lokalitách na Krnovsku a Jesenicku zůstaly zachovány kompaktní emigrantské komunity. Řekové žijící na Krnovsku pracovali hlavně v textilním průmyslu, přičemž řada z nich již představovala kvalifikovanou pracovní sílu, což můžeme označit za výsledek technických kurzů a přijímání řeckých posluchačů do učňovských škol v průběhu 50. let.⁴⁹

Další menšinou, jež se objevovala na území okresu Bruntál, byli Poláci. Ačkoliv je polská menšina spojena především s okresy Karviná a Frýdek-Místek, v omezené míře pak i Ostrava-město, tak v roce 1961 byl Bruntál v převodu počtu Poláků na 100 obyvatel okresem s třetím největším výskytem této menšiny, a to i přesto, že v celkových číslech se k ní přihlásilo jenom 384 lidí.⁵⁰ V kontextu okresu ale netvořili Poláci nijak blíže sledovanou minoritu a vzhledem ke své relativní nepočetnosti o ně ONV nejevil větší zájem. Nicméně mimo lidí žijících v ČSSR a hlásících se k polské národnosti bychom mohli najít i Poláky, kteří dojížděli do Československa za prací v rámci malého pohraničního styku. Nedostatek pracovních sil projevující se nadále především v průmyslových

oblastech Ostravska a Karvinska vedl k tomu, že podniky dostaly svolení nabírat polské zaměstnance. Malé množství takto získaných pracovníků pak lze najít na Krnovsku.

Souhrnně lze říci, že postavení menšin v letech 1960–1968 i vztah, jaký k nim zaujímaly úřady, byly různorodé. Vidíme zde Slováky, kteří masově přicházeli do českých zemí a jako žádaná pracovní síla se usazovali v pohraničí. I vzhledem k tomu, že se jednalo o státotvorný národ, byl poměr úřadů k nim velmi vstřícný a jejich integrace probíhala na Bruntálsku velmi dobře. Totéž ovšem nelze říci o Romech, kteří sice také přicházeli většinou ze Slovenska, ale vzhledem ke skutečným problémům či jen zažitým předsudkům na ně národní výbory pohlížely obezřetně, a v jejichž vztazích s majoritou se neustále vyskytovaly problémy. Ve velmi specifickém postavení se nacházeli Němci, kteří jako organizovaná menšina postupně mizeli, ať již v důsledku postupného vymírání nebo emigrace, a jimž kvůli přetrvávajícímu stigma války nebylo umožňováno zakládat vlastní spolky a organizace. Přijetí ústavního zákona č. 144/1968 sb. vyvolalo naději, že se promění přístup národních výborů k těmto skupinám obyvatelstva, ale nástup normalizace tyto naděje zhatil.

Období 1969 až 1989

Počátek tohoto období ještě nebyl ovlivněn normalizací, která v dalších letech určovala postoj KSČ k národnostním tématům, a proto došlo pod vlivem doznívajících reformních myšlenek nejenom k přijetí zákona č. 144/1968 sb., ale otevřela se i debata o dalším směřování národnostní politiky v Československu. Ozvěny těchto myšlenek můžeme vidět např. v návrzích na řešení národnostní otázky vytvořených Severomoravským KNV, které hovořily o tom, že národnostní otázka byla v před rokem 1968 redukována hlavně na kulturní, školské a jazykové otázky, a vyslovují se pro překročení těchto dosud respektovaných limitů.⁵¹ Změny v postoji k národnostní problematice pak lze demonstrovat na úvodu Informativní zprávy o národnostní otázce v Severomoravském kraji pocházející zřejmě z roku 1975, která již jasně hovoří hlavně o zásadách aplikace marxismu-leninismu na řešení problému a namísto koncepce se uchyluje pouze k vršení frází typu proletářský internacionalismus je hlavní zásadou práce s národnostmi, výchova v rámci socialistického vlastenectví je obranou před buržoazním nacionalismem apod.⁵²

I z důvodu nástupu spíše formalistického přístupu k národnostem přineslo dlouhé normalizační období v menšinové otázce jenom malé množství změn. Práce s menšinami byla v celorepublikovém kontextu svěřena do gesce Rady pro národnosti, která byla ustavena v roce 1970. Náplní její činnosti byla příprava koncepcí a zásad pro řešení otázek menšin; koordinace a sjednocení stanoviska ústředních orgánů v otázce národností; doporučování stanovisek k návrhům zákonů a opatřením týkajícím se národností; projednávání a předkládání (vládě) návrhů na řešení hospodářských, kulturních a sociálních otázek dotýkajících se národností; být ve styku s orgány zabývajícími se národnostní problematikou; organizování a zadávání vědeckých výzkumů zabývajících se národnostmi a provádění kontroly dodržování zásad národnostní politiky.⁵³ Za hlavní vývojový trend

44 SOKa Bruntál, ONV Bruntál 1960–1990 (neinventarizováno), Odbor místního hospodářství a obchodu, č. kart. 18 (nezpracováno), Zpráva o plnění usnesení vlády č. 502 z 18. 10. 1965 o opatření k řešení otázek cirkánského obyvatelstva na léta 1966–1968.

45 Tamtéž, Zpráva o plnění usnesení vlády č. 502 z 18. 10. 1965 o opatření k řešení otázek cirkánského obyvatelstva na léta 1966–1968.

46 SOKa Opava, ONV Opava 1960–1990 I. období, inv. č. 118, č. kart. 230, Zápis schůze školské a kulturní komise Severomoravského KNV z 24. května 1967.

47 Konstantinos TSIVOS, Řecká emigrace v Československu (1948–1968) – *od jednoho rozštěpení ke druhému*. Praha 2012, s. 129–130.

48 *Sčítání lidu a soupis domů a bytů v republice Československé ke dni 1. března 1950*. Díl I, Praha 1957, s. 77.

49 K. TSIVOS, Řecká emigrace v Československu, s. 139.

50 Vladimír SRB – Alois ANDRLE, *Změny v územním rozložení obyvatelstva německé, polské a maďarské národnosti 1961–1991 podle okresů*, Slezský sborník 97, 1999, č. 3–4, s. 204–205.

51 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor vnitřních věcí, inv. č. 22, č. kart. 7, Pracovní návrh zásad národnostní politiky v ČSR, s. 4.

52 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Národnostní komise, inv. č. 9, č. kart. 27, Informační zpráva o provádění národnostní politiky v Severomoravském kraji.

53 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor vnitřních věcí, inv. č. 22, č. kart. 7, Zpráva k návrhu opatření na řešení národnostní otázky v Severomoravském kraji.

můžeme označit postupnou asimilaci německé menšiny v celém Československu a v českých zemích též asimilaci Ukrajinců a Maďarů. Významným nástrojem urychlujícím tento vývoj se stala smíšená manželství, přičemž v 80. letech byla již téměř všechna manželství uzavřená Němci smíšená, což výrazně napomáhalo jejich asimilaci, ale také postupnému mizení jejich menšiny; v případě Poláků a Ukrajinců šlo o cca 70 %.⁵⁴ Celkově tak lze říci, že sice existovala centrální komise a později i obdobné krajské a okresní komise, jež sledovaly vývoj národností, ale některé menšiny postupně mizely.

Jak se tyto celorepublikové trendy projeví v okrese Bruntál? Pro řešení problematiky byly rozhodnutím KNV zřízeny v národnostně smíšených okresech specializované komise. To se mimo Bruntálska dále dotýkalo v Severomoravském kraji již pouze okresů Frýdek-Místek a Karviná. Na Bruntálsku byla národnostní komise ustavena v roce 1971 a začala předkládat své návrhy na řešení menšinové problematiky v okrese. Náplň činnosti komise byla stanovena tak, že se má zabývat rozvojem života národností a pomáhat zabezpečovat prostředky a formy pro jejich existenci. Měla zastupovat práva příslušníků menšin a též realizovat mezi veřejností osvětu o národnostní problematice.⁵⁵ V rámci zásad proletářského internacionalismu a s cílem dále pokročit při řešení národnostní otázky měla být zástupcům menšin zpřístupněna i místa v byrokratickém aparátu národních výborů, což zdůraznilo i první zasedání krajské národnostní komise v lednu 1972.⁵⁶ Nicméně i přes tuto výzvu nebylo zastoupení menšin ani zdaleka poměrně jejich reálné četnosti v obyvatelstvu okresu. V polovině 70. let bylo z národnostního hlediska složení pracovníků aparátu ONV Bruntál následující:

- Češi: 305 pracovníků,
- Slováci: 16 pracovníků,
- Němci: 3 pracovníci,
- Maďaři: 1 pracovník,
- Ukrajinci: 0 pracovníků,
- Poláci: 0 pracovníků,
- jiná národnost: 2 pracovníci.⁵⁷

Mimo zastoupení příslušníků národnostních skupin v aparátu bylo vedením kraje doporučeno, aby v rámci voleb byli vybráni také poslanci do národních výborů, kteří by reprezentovali jednotlivé menšiny.⁵⁸ K této výzvě bylo přistoupeno, neboť procentuální zastoupení poslanců jiné než české národnosti bylo na úrovni celého kraje poměrně tristní; tvořili-li počátkem roku 1970 Slováci 4,6 % obyvatelstva kraje, tak poměr slovenských poslanců byl pouze 1,7 %; obdobná disproportion byla KNV sledována i v případě Poláků.⁵⁹ K 8. červnu 1970 bylo tak evidováno 372 slovenských poslanců, z nichž jich 336 zasedalo v MNV, 26 v MěstNV, 9 v ONV a jeden v KNV. Polských poslanců bylo

v kraji 519, z toho 376 v MNV, 110 v MěstNV, 29 v ONV a 4 v KNV. Německých poslanců bylo evidováno ke stejnému datu 32, z toho 31 v MNV a 1 v ONV.⁶⁰ Mimo tohoto doporučení mělo řešení národnostní otázky spadat hlavně do agendy kulturní a školské. Kraj se také soustředil na to, aby v rámci okresních kulturních středisek vykonávaly svou činnost lektorské skupiny, jejichž posláním bylo přednášet o národnostních otázkách v kontextu proletářského internacionalismu a leninského národnostní politiky.⁶¹

V průběhu období let se uskutečnilo dvoje sčítání obyvatelstva, v roce 1970 a 1980. Výsledky obou sčítání v rámci celého okresu shrnují tabulky 3 a 4.

Jak plyne ze závěrů obou sčítání, během 10 let došlo hlavně k téměř úplnému vymizení německé menšiny a zásadně byla oslabena i menšina maďarská; zato množství Slováků i Poláků zůstalo vesměs zachováno. Tato čísla opět jasně ukazují, že okres Bruntál byl z hlediska národnostní skladby značně specifický, jelikož zatímco v kontextu celého kraje obývaného cca 1,8 milionem lidí tvořili Češi 90,3 % celkové populace, tak na Bruntálsku to bylo jen cca 80 %.⁶²

Nejpočetnější zůstala i nadále slovenská menšina, která v roce 1970 tvořila cca 12 % všeho obyvatelstva okresu. V roce 1980 tento podíl mírně poklesl, což bylo způsobeno asimilací části slovenského obyvatelstva, ale (oproti Karvinsku či Ostravsku) také poměrně nízkou měrou přistěhovalectví Slováků na Bruntálsko a zároveň i odchody Slováků pryč z okresu.⁶³ Nejvíce lidí hlásících se v roce 1970 ke slovenské národnosti bychom našli v Krnově (1 131), v Břidličně (1 018) a v Rýmařově (965). V kontextu celkového podílu Slováků na populaci ale byla nejpočetnější slovenská menšina v Hynčicích a v Miloticích nad Opavou, kde se ke slovenské národnosti hlásilo více obyvatel než k české.⁶⁴ Podle údajů z roku 1980 došlo k určitým změnám – nejvíce Slováků žilo v největších sídlech okresu, tedy v Bruntále (1769), v Krnově (1454) a v Rýmařově (1258).⁶⁵ Tyto hodnoty jsou však značně relativní, jelikož zatímco v roce 1970 evidovalo sčítání v okrese Bruntál celkem 82 obcí, tak o deset let později se již jednalo jenom o zhruba poloviční množství, což znamená, že řada malých obcí a vesnic byla administrativně sloučena s většími městy a jejich výsledky přičteny k nim, ačkoliv fakticky se místa pobytu řady lidí nezměnila.

Péče o Slováky byla v tomto období redukována především na kulturní a školské záležitosti. Protože řada Slováků již běžně hovořila česky a jejich děti byly posílány do českých škol, členové menšiny ani nijak neusilovali o otevření jazykově slovenské školy v okrese.⁶⁶ Výzkum realizovaný okresním národním výborem ukázal, že i v případě zavedení slovenských škol by se jednalo hlavně o jednotřídky, jelikož největší koncentrace slovenských dětí byla s výjimkou Břidličné zjištěna v poměrně malých obcích. I proto ONV

60 Tamtéž, Informativní zpráva komise pro národnosti o současném stavu národnostní problematiky v Severomoravském kraji z 8. června 1970.

61 Tamtéž, inv. č. 9, Informační zpráva o provádění národnostní politiky v Severomoravském kraji, s. 6.

62 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Národnostní komise, inv. č. 9, č. kart. 27, Informativní zpráva o provádění národnostní politiky v Severomoravském kraji.

63 R. PROKOP, *Vliv migrací mezi Slovenskem*, s. 126.

64 Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 12. 1970. Tabulky za obce. Okres Bruntál. Federální statistický úřad. Český statistický úřad, tabulky č. 115.

65 Tamtéž.

66 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor vnitřních věcí, inv. č. 22, č. kart. 7, Informativní zpráva komise pro národnosti o současném stavu národnostní problematiky v Severomoravském kraji z 8. června 1970.

54 R. PETRÁŠ, *Menšinová – národnostní otázka*, s. 124.

55 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Národnostní komise, inv. č. 9, č. kart. 27, Uplatňování národnostní politiky v okrese Bruntál a činnost okresní národnostní komise z 24. října 1975.

56 Tamtéž, Zápis 1. schůze národnostní komise Sm KNV z 20. ledna 1972.

57 Tamtéž, Informační zpráva o provádění národnostní politiky v Severomoravském kraji, s. 7.

58 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor vnitřních věcí, inv. č. 22, č. kart. 7, Návrh usnesení rady Sm KNV po projednání zprávy o národnostní problematice ze dne 1. dubna 1970.

59 Tamtéž, zpráva k návrhu řešení národnostní problematiky v Severomoravském kraji.

Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 12. 1970. Tabulky za obce. Okres Bruntál. Federální statistický úřad. Český statistický úřad, okres Bruntál celkem, tab. 115.

Tabulka 3.

	Národnost									
Okres Bruntál SLDB 1970	česká	slovenská	ukrajinská (rusinská)	ruská	polská	maďarská	německá	ostatní	nezjištěno	Celkem
	81 524	12 778	124	62	364	231	1 333	3 943	39	100 389

Tabulka 4.

	Národnost									
Okres Bruntál SLDB 1980	česká	slovenská	ukrajinská (rusinská)	ruská	polská	maďarská	německá	ostatní	nezjištěno	Celkem
	91 758	12 240	122	50	402	264	969	2 112	373	107 162

Tabulka sestavena z: Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 11. 1980. Tabulky za obce. Okres Bruntál. Federální statistický úřad. Český statistický úřad.

ztratil o otevření těchto škol svůj zájem⁶⁷ a namísto toho bylo doporučeno, aby v případě vysokého zastoupení slovenských dětí došlo na základních školách k otevření výuky slovenštiny coby nepovinného cizího jazyka. Nízký byl i poměr slovenských dětí, které studovaly na gymnáziu, ve školním roce 1973/74 se jednalo o 37 dětí, z nichž největší podíl navštěvoval gymnázium v Rýmařově.⁶⁸ V dalších letech se množství slovenských dětí na základních školách poněkud zvýšilo, nicméně v celkových číslech zaostávalo za poměrným zastoupením Slováků v okrese. Vývoj početnosti a poměrného zastoupení slovenských dětí na ZŠ v okrese Bruntál shrnuje Tabulka 5.⁶⁹

Jak lze pozorovat, tak od počátku 80. let do roku 1986 se množství slovenských dětí navštěvujících v okrese Bruntál základní školu fakticky i poměrně snižovalo, a to až na polovinu jejich původního stavu.

⁶⁷ Tamtéž, Informativní zpráva komise pro národnosti o současném stavu národnostní problematiky v Severomoravském kraji z 8. června 1970.

⁶⁸ ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor školství, inv. č. 59, č. kart. 41, Výkazy o gymnáziu Bruntál, Krnov a Rýmařov.

⁶⁹ Tabulka zpracována z dat: Tamtéž, inv. č. 181, č. kart. 137, Výkazy o základních školách v okrese Bruntál k 15. 9. 1980, 15. 9. 1981, 15. 9. 1983, 15. 9. 1984 a k 15. 9. 1986.

Pod rámec kulturních záležitostí lze zařadit širokou škálu aktivit, jež byly národními výbory řízeny – většinou prostřednictvím kulturních oddělení nebo kulturních referentů. Centrem slovenského kulturního života v kraji byla Matica slovenská, jež ale sídlila v Karvině a jí pořádané akce se většinou odehrávaly na východě Severomoravského kraje. Za významný nástroj

pro působení na slovenskou menšinu v kraji i na Bruntálsku však bylo považováno televizní a rozhlasové vysílání z redakcí v Ostravě, jež zprostředkovávaly nejenom jazykově slovenské zpravodajství, ale přebíraly i pořady vytvořené v Bratislavě.⁷⁰ Sledovaná byla i četnost zastoupení slovenské literatury v knihovnách a dostupnost slovenského denního tisku. To byl i jeden z bodů, který měl být sledován v kontextu péče o Slováky, jak upozornila porada národnostní komise Sm KNV v roce 1971.⁷¹ Pro zjištění reálného stavu proběhl výzkum mapující rozšíření slovenské literatury, přičemž podle údajů z roku 1975 jich nejvíce bylo evidováno v městské knihovně v Krnově a v Rýmařově.⁷²

Celkově lze konstatovat, že slovenská menšina nadále žila na Bruntálsku především rozptýleně a postupně splývala s okolím. V kontextu péče o další menšiny můžeme říci, že i díky poměrně časté asimilaci s majoritním obyvatelstvem, usnadněné i neexistencí čistě slovenských škol, nepředstavovala slovenská národnostní menšina v okrese nějak problémový element, jak ostatně konstatovala i sama národnostní komise ONV.⁷³

I po roce 1968 a jistém vzestupu zájmu o osud národnostních menšin v republice zůstávaly vývojové trendy německé menšiny nezměněny a do roku 1980 bylo v okrese evidováno již pouze zanedbatelné množství Němců. Podle výsledků z roku 1970 lze vidět, že německá menšina žila spíše rozptýleně a větší koncentraci jejich příslušníků nacházíme pouze v několika málo obcích. Jednalo se o Vrbno pod Pradědem (234), Krnov (203) a Rýmařov (148). V poměru příslušníků německé menšiny k obyvatelstvu tvořili Němci 1,3 % populace, přičemž největší podíl v rámci obce bychom mohli najít v Heřmanovicích, kde Němci představovali cca 13,2 % populace.⁷⁴ Tyto tendence se do roku 1980 nijak nezměnily a nejpočetnější německá komunita se dala i nadále najít ve Vrbně pod Pradědem (184), Rýmařově (137) a v Krnově (131). S početním úbytkem německé men-

Tabulka 5.

rok	počet slovenských dětí	v procentech z celku
1980	836	5,4
1981	748	4,8
1983	598	3,7
1984	550	3,4
1986	456	2,8

⁷⁰ ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor kultury, inv. č. 17, č. kart. 4, podkladový materiál pro Zprávu o realizaci opatření v oblasti praktického provádění národnostní kulturní politiky v Severomoravském kraji.

⁷¹ ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Národnostní komise, inv. č. 9, č. kart. 27, Zápis 1. schůze národnostní komise Sm KNV z 20. ledna 1972.

⁷² Tamtéž, Uplatňování národnostní politiky v okrese Bruntál a činnost okresní národnostní komise z 24. října 1975.

⁷³ Tamtéž, Zápis schůze národnostní komise Sm KNV, konané společně s národnostní komisí ONV Bruntál 24. října 1975.

⁷⁴ Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 12. 1970. Tabulky za obce. Okres Bruntál. Federální statistický úřad. Český statistický úřad, okres Bruntál celkem, tab. 115.

šiny souviselo i postupné snižování procentuálního zastoupení jejích příslušníků, jelikož v rámci celého okresu představovali jenom 0,9 % obyvatel. Největší zastoupení měli v Heřmanovicích, kde tvořili cca 8,6 % populace.⁷⁵ I přesto, že počet Němců v okrese po celé období mírně klesal, nadále si okres Bruntál udržel hodnoty, které převyšovaly průměrné zastoupení Němců v českých zemích, což v roce 1970 představovalo 0,82 % a v roce 1980 pak 0,57 %.⁷⁶ Tento trend snižování početnosti německé populace na Bruntálsku přesně kopíroval celorepublikové trendy, kdy v roce 1970 žilo v českých zemích 80 903 Němců, ale v roce 1980 již pouze 58 211. Na snižování početnosti měla vliv úmrtnost, dále pak asimilace prostřednictvím národnostně smíšených sňatků, ale i pokračující vystěhovalectví, v jehož důsledku mezi roky 1970–1985 opustilo republiku 10 232 Němců.⁷⁷

V průměru v německé menšině převažovali na přelomu 60. a 70. let lidé důchodového věku.⁷⁸ Stárnutí německé populace dokládají i celostátní údaje, podle nichž v roce 1970 tvořilo německou menšinu v ČSSR 48,5 % lidí starších 50 let, zatímco děti a mládež do 14 let představovaly jen 9,6 % populace. V roce 1980 se situace ještě zhoršila a starší 50 let tvořili 54,5 % populace, kdežto děti a mládež do 14 let pouhých 5,4 %.⁷⁹ Mezi ekonomicky aktivními převažovali dělníci (v roce 1970 v celostátním kontextu 92,1 %; v roce 1980 67,6 %), méně početní pak byli zaměstnanci (v roce 1970 v celostátním kontextu 13,6 %; v roce 1980 29,1 %).⁸⁰ Mimo pracujících evidoval ONV i německé děti navštěvující základní školu. Podle zprávy okresní národnostní komise se jednalo v roce 1975 nejméně o 11 dětí. Největší množství německých dětí bylo evidováno ve Vrbně pod Pradědem, ale nebylo jich tolik, aby to umožnilo vznik zvláštní třídy s německým vyučovacím jazykem.⁸¹ Namísto toho školy i národní výbory umožňovaly, aby byla němčina otevřena coby volitelný cizí jazyk, a to nejenom pro příslušníky německé menšiny.⁸²

Krátkodobé uvolnění politických poměrů umožnilo v červnu 1969 vznik Kulturního sdružení občanů německé národnosti coby platformy pro sdružení a kulturní vyžití Němců v Československu. Vzhledem k vysokému průměrnému věku příslušníků menšiny i jejich neochotě se podílet jak na politických, tak na kulturních aktivitách nepřineslo však založení sdružení nijak zásadní proměny do kulturního života Němců na Bruntálsku. Jelikož zdejší Němci ani nevznášeli žádné závažnější námitky vůči formě svého kulturního vyžití, omezila se kulturní práce ONV hlavně na nákup německých knih do knihoven a evidování jejich četnosti.⁸³

75 Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 11. 1980. Tabulky za obce. Okres Bruntál. Federální statistický úřad. Český statistický úřad.

76 Vladimír SRB – Alois ANDRLE, *Změny v územním rozložení*, s. 203.

77 T. STANĚK, *Německá menšina v českých zemích*, s. 174.

78 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor vnitřních věcí, inv. č. 22, č. kart. 7, Současný stav národnostní problematiky v Severomoravském kraji.

79 T. STANĚK, *Německá menšina v českých zemích*, s. 173.

80 Š. HERNOVÁ, *Sociální struktura národnostních menšin České republiky a její vývojové tendence po roce 1945 (Němci, Poláci, Slováci)*, Slezský sborník 97, 1999, č. 3–4, s. 186.

81 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Národnostní komise, inv. č. 9, č. kart. 27, Uplatňování národnostní politiky v okrese Bruntál a činnost okresní národnostní komise z 24. října 1975, s. 4.

82 Tamtéž, Uplatňování národnostní politiky v okrese Bruntál a činnost okresní národnostní komise z 24. října 1975, s. 10.

83 Tamtéž, s. 14.

I po roce 1968 zůstali v centru pozornosti úřadů Romové, kteří též pocítili přechodnou změnu politického klimatu a otevření národnostní otázky. Již v roce 1968 došlo k otevřenému vystoupení reprezentantů romské menšiny a ke kritice dosavadní politiky vůči nim. V průběhu jara 1969 se aktivita romských představitelů přetavila do vzniku Svazu Cikánů-Romů, jehož ustavující schůze proběhla v Brně 30. srpna 1969. Za základní témata působnosti svazu bylo vytyčeno řešení otázek v oblasti bydlení a zopakovalo se, že romská komunita je specifickou etnicko-sociální pospolitostí, která se vyznačuje vlastním jazykem a kulturou.⁸⁴ Na úrovni státní politiky se proměna vztahu k Romům promítla do usnesení federální vlády ČSSR č. 231/1972 Koncepce všestranné společenské a kulturní integrace Romů, které si kladlo za cíl vyrovnat životní úroveň Romů a majoritního obyvatelstva. Vznik romského svazu i politické změny se nakonec odrazily v určitých změnách v práci s Romy. V roce 1973 bylo dokonce vydáno doporučení učitelkám v mateřských a na základních školách, aby se účastnily kurzů romského jazyka.⁸⁵ I do vztahu vůči Romům se však negativně promítla normalizace, v jejímž důsledku byl Svaz Cikánů-Romů roku 1973 zrušen. Poté začala převažovat snaha o asimilaci a pokračovalo i vytváření romských ghett ve městech, kde se majorita přestěhovala do nových panelových sídlišť. Vzhledem k celkovému zhoršení vztahu státu vůči Romům a řadě vyslovené diskriminačních postupů se i Charta 77 zmiňovala o postavení této menšiny v ČSSR a země se stala terčem kritiky také ze strany mezinárodních organizací.⁸⁶ V průběhu 80. let se vztah k romské menšině začal měnit, nicméně státní politika nadále vykazovala spíše formální návrhy, jejichž realizace pokulhávala, ačkoliv již tehdy vznikaly první seriózní výzkumy zabývající se Romy. Až v únoru 1989 byla na jednání ÚV KSČ přednesena zpráva o stavu řešení romské problematiky, která jasně poukázala na přetrvávající problémy, jimiž byla jejich nízká sociální vyspělost, horší zdravotní stav, nedostatečná znalost vyučovacích jazyků apod. Ačkoliv byla zpráva hodně kritická, reálné změny ve vztahu k Romům již nebyly realizovány, jelikož v listopadu 1989 padl mocenský monopol KSČ.⁸⁷

Specifikum problematiky romského obyvatelstva, vymykajícího se z celkového přístupu státu k jednotlivým národnostem, můžeme vidět i na úrovni zkoumaného okresu, jelikož romské záležitosti nebyly řešeny národnostní komisí. Příčinou tohoto stavu byla skutečnost, že KNV v Ostravě respektoval prosazovaný postoj, že Romové nejsou považováni za národnost, což znamenalo, že jejich problematika nemá být řešena národnostní komisí Sm KNV a komisemi jemu podřízených ONV. Jelikož na vládní úrovni byla otázka Romů podřízena ministerstvu práce a sociálních věcí na úrovni okresů byla romská agenda vyřizována hlavně odborem sociálního zabezpečení.⁸⁸ Od roku 1970 romskou problematiku monitorovali terénní sociální pracovníci, kteří s Romy i pracovali, jelikož začalo být zřejmé, že dosavadní kulturně-výchovné působení a poskytování hmotné pomoci je nedostatečné. Tyto změny byly uvedeny v život usnesením vlády ČSR č. 279/1970.⁸⁹

84 N. PAVELČÍKOVÁ, *Romové v českých zemích*, s. 104–105.

85 N. PAVELČÍKOVÁ, *Romové v letech 1968–1989*, in: Menšiny a právo v České republice, Praha 2009, s. 131.

86 N. PAVELČÍKOVÁ, *Romové v letech*, s. 132–133.

87 N. PAVELČÍKOVÁ, *Romové v českých zemích*, s. 127–129.

88 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor vnitřních věcí, inv. č. 22, č. kart. 7, Zpráva k návrhu řešení národnostní problematiky v Severomoravském kraji.

89 Marie ŠPILÁČKOVÁ, *Česká sociální práce v letech 1968–1989. Rozvedeno na příkladu Ostravy*, Ostrava 2016, s. 126.

Co se týká početnosti romské komunity v okrese Bruntál, tak ta se postupně zvyšovala. V tomto vývoji okres kopíroval obecně vývoj v celém kraji, jelikož v průběhu 60. let pokračoval přesun romského obyvatelstva do českých zemí a podle výzkumu z roku 1970 žilo v Severomoravském kraji celkem 12 156 Romů, tedy cca 6,8 na 1 000 obyvatel.⁹⁰ I z důvodu pokračujícího trendu růstu početnosti Romů navrhoval na konci roku 1969 Sm KNV, aby byl zastaven přesun Romů ze Slovenska i z českého vnitrozemí a bylo přistoupeno k sociální práci s členy této skupiny obyvatel v místě jejich stávajícího pobytu, a tím byl umožněn jejich sociální vzestup.⁹¹ Jak ale ukazuje zpráva datovaná k 30. červnu 1974, početní růst pokračoval i nadále, jelikož v kraji žilo již cca 16 500 osob romského původu,⁹² a k 31. prosinci 1974 bylo v kraji dokonce napočítáno celkem 17 176 Romů, z čehož jich 1 594 žilo v okrese Bruntál.⁹³ Tito Romové byli usazeni v celkem 39 obcích okresu a jejich největší koncentrace se nacházela ve Vrbně pod Pradědem, Mezině, Krnově, Horním Benešově, Moravském Berouně a Rýmařově.⁹⁴ V únoru 1978 pak zprávy hovořily již nejméně o 20 304 romských obyvatelích kraje.⁹⁵ Početní stav romské populace se neustále měnil nejenom z důvodu vysoké porodnosti (cca až polovinu celé romské populace tvořily děti a mladiství), ale i proto, že i přes snahu úřadů se některé rodiny nadále držely vesměs kočovného způsobu života, jak dokazuje i zpráva z Rýmařova, podle níž jedna romská rodina bez upozornění opustila město a zanechala za sebou opuštěný byt i s veškerým domácím vybavením, což nasvědčuje domněnkám na přetrvávající kočovné návyky.⁹⁶

Jelikož romská problematika spadala pod ministerstvo práce a sociálních věcí, tak se řešení sociálních témat Romů stalo jednou z klíčových agend spojených s touto menšinou i na úrovni okresů. V Severomoravském kraji byla dlouhodobá péče věnována v roce 1978 celkem 304 romským rodinám. Byly organizovány různé kurzy, školení či přednášky, mezi nimiž si oblibu získaly především kurzy vaření, pořádány letní rekreačně výchovné tábory a sociálně zdravotní kurzy pro romské děti a mládež. Během 70. let rostla především obliba těchto táborů, mezi roky 1972 až 1976 jich bylo uspořádáno celkem 17 a zúčastnilo se jich 571 romských dětí. Byly určeny pro děti ve věku od 7 do 14 let a ty se na nich měly mimo rekreace naučit vztahu k práci, vztahu ke kolektivu apod. Sociálně zdravotních kurzů se ve stejném období uskutečnilo 22, byly určeny pro romskou mládež a mezi roky 1972 až 1976 si jejich 556 účastníků nejenom opakovalo školní učivo, ale též získalo základy první pomoci.⁹⁷

Sociální odbory se zabývaly také stavem bydlení romských rodin. Již v předchozích letech vykrystalizovaly dva hlavní problémy, jimiž byla jednak přelidněnost bytů obývaných romskými rodinami, jednak velmi špatný hygienický stav těchto bytů. Jak se ukázalo, tento problém přetrvával i po roce 1968. Podle výzkumu KNV v roce 1978 žilo v kraji 4 288 romských rodin v celkem 3 784 bytových jednotkách, což znamenalo, že 504 romských rodin bydlelo společně s jinou rodinou. Stav bydlení byl dle komise KNV a hygieniků v případě 404 rodin (2 430 osob) shledán jako závadný.⁹⁸ Obdobná situace panovala i na území Bruntálska. Zpráva z podzimu 1974 konstatovala, že v okrese bydlelo 38 romských rodin v hygienicky velmi špatných bytech, které navíc trpěly přeplněností. Příčinou tohoto stavu byla skutečnost, že řada Romů již ve svých dvaceti letech měla několik potomků a všichni i s partnerem zůstávali bydlet u rodičů, což způsobovalo nejenom přelidněnost, ale i rychlé chátrání bytů.⁹⁹ Výsledkem tak byl stav jako v Moravském Berouně, kde žila 12členná rodina ve dvou místnostech o rozměrech 4x3 a 4x4 metry. Že se nejednalo o ojedinělý exces, dokládá i kauza z Krnova, kde v jediném dvoupokojovém bytě o velikosti 5x4 a 5x5 metrů žily celkem 3 rodiny.¹⁰⁰ Takovýchto případů bychom našli na území okresu Bruntál mnoho. Situaci se ONV snažil řešit přidělováním nových bytů jednotlivým rodinám.

Nástrojem kulturní politiky vůči Romům bylo okresní kulturní středisko, jež na Bruntálsku vyvíjelo činnost od roku 1971. Pro dosažení vytyčených dlouhodobých cílů měly národní výbory spolupracovat hlavně se školami a kulturními pracovišti. Mezi tyto cíle patřilo pořádání různých vzdělávacích a osvětových kurzů pro Romy, pomoc při zajišťování letních táborů či zvyšování kvalifikace členů komisí pro romské obyvatelstvo.¹⁰¹ Na Bruntálsku se jednalo např. o kurz společenské výchovy, který byl navštěvován 16 dětmi, pro starší děti a mládež byly připraveny kurzy českého jazyka, výchovné a zdravotnické přednášky a kurzy pečení a vaření.¹⁰² Celkem bylo pro Romy ve školním roce 1973/74 připraveno 12 vzdělávacích akcí, kterých se zúčastnilo 192 osob, což byly po okresech Ostrava a Opava nejvyšší hodnoty.¹⁰³ Byly podporovány i romské hudební, pěvecké a taneční soubory, na jejichž činnosti se před svým zrušením podílel i Svaz Cikánů-Romů. Po roce 1973 jeho funkci zřizovatele převzaly většinou národní výbory, což se v kraji týkalo 6 spolků. K 30. červnu 1974 jich v celém kraji fungovalo 11, z čehož v okrese Bruntál působily 3; jejich zřizovatelem bylo Jednotné kulturní středisko Bruntál, Zvláštní internátní škola ve Vrbně pod Pradědem a Zvláštní škola v Moravském Berouně.¹⁰⁴

90 N. PAVELČÍKOVÁ, *Romové v českých zemích*, s. 97.

91 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor kultury, inv. č. 17, č. kart. 4, Námetry pro práci s cikánským obyvatelstvem.

92 Tamtéž, Zpráva o výsledcích v oblasti kulturně výchovné činnosti mezi cikánským obyvatelstvem a v oblasti jeho kulturního vyžití v Severomoravském kraji.

93 Tamtéž, Základní informace k problematice občanů cikánského původu a k práci příslušných komisí NV.

94 Tamtéž, Příloha za okres Bruntál hodnotící zprávy o výsledcích v oblasti kulturně výchovné činnosti mezi cikánským obyvatelstvem a v oblasti jeho kulturního vyžití v Severomoravském kraji.

95 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor sociálních věcí, inv. č. 304, č. kart. 109, Zhodnocení sociální péče poskytované cikánskému obyvatelstvu v Sm kraji v roce 1977 z 23. února 1978.

96 SOKA Bruntál, ONV Bruntál 1960–1990 (nezpracováno), Odbor místního hospodářství a obchodu, č. kart. 18 (nezpracováno), Zpráva o bytové situaci cikánských rodin v Rýmařově z 28. září 1977.

97 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor sociálních věcí, inv. č. 304, č. kart. 109, Zhodnocení průběhu letních rekreačně výchovných táborů pro dospívající cikánskou mládež v Sm kraji v roce 1976.

98 Tamtéž, Zpráva o plnění úkolů v péči o cikánské obyvatelstvo v Sm kraji z 30. 7. 1979.

99 SOKA Bruntál, ONV Bruntál 1960–1990 (nezpracováno), Odbor místního hospodářství a obchodu, č. kart. 18 (nezpracováno), Současná bytová problematika cikánského obyvatelstva v okrese Bruntál z 21. listopadu 1974.

100 Tamtéž, Zpráva o stavu hygienické úrovně cikánského obyvatelstva v okrese Bruntál z 20. března 1973.

101 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor kultury, inv. č. 17, č. kart. 4, příloha za okres Bruntál hodnotící zprávy o výsledcích v oblasti kulturně výchovné činnosti mezi cikánským obyvatelstvem a v oblasti jeho kulturního vyžití v Severomoravském kraji.

102 Tamtéž, Kulturně výchovné působení mezi cikánským obyvatelstvem v Severomoravském kraji.

103 Tamtéž, Zpráva o výsledcích v oblasti kulturně výchovné činnosti mezi cikánským obyvatelstvem a v oblasti jeho kulturního vyžití v Severomoravském kraji.

104 Tamtéž.

Práce s Romy byla každoročně zařazována do ročního plánu činnosti všech kulturních organizací v kraji i v průběhu 80. let. Ústřední roli v této práci si drželo Krajské kulturní středisko v Ostravě, které metodicky ovlivňovalo kulturní práci s Romy jednotlivých okresních kulturních středisek. Po obsahové stránce se kulturní práce členila do řady oblastí, kam patřilo řízené doučování; přednášky spojené s besedou; besedy o filmu či knize; odborné poradenství; výstavy rukodělných prací; hry a soutěže pro děti; kurzy praktické výchovy; letní vzdělávací kurzy; sportovně branné soutěže; vystoupení souboru ZUČ; přehlídky romského folkloru; romské plesy; klubové večery; kurzy zdravotnického minima; akce pro rodiny s dětmi; výlety a exkurze; kvalifikační kurzy pro dospělé. Z tohoto rejstříku byly ONV Bruntál realizovány v letech 1986 a 1987 třítydenní sociálně zdravotní kurzy v Rudné pod Pradědem.¹⁰⁵ Proměny ve vztahu k Romům související v roce 1989 s únorovým jednáním ÚV KSČ se projeví i na úrovni okresu Bruntál. Jednak došlo ke změnám terminologickým (i ONV měly začít užívat termín Rom, nikoliv Cikán),¹⁰⁶ jednak byly stanoveny nové zásady práce s Romy. Tyto změny se však před listopadem 1989 již nepodařilo aplikovat.

Pokud byla jedním z cílů státní politiky vůči Romům snaha o jejich asimilaci, tak významným nástrojem k jeho dosažení byla snaha o začleňování romské mládeže do pracovního procesu. Jak poznamenal sociální odbor KNV, sice se neustále objevovaly problémy s pracovní morálkou romských zaměstnanců, ale pokud byli zaměstnáváni Romové ve větších skupinách, tak tyto problémy často odpadaly.¹⁰⁷ Nicméně dlouhodobě přetrvávajícím problémem při umísťování Romů byla obecně nízká úroveň jejich vzdělání, jak přiznala i zpráva o umístění absolventů škol v kraji z roku 1978, podle níž téměř 55 % všech Romů opouštějících základní vzdělávání absolvovalo zvláštní školu, dalších 11,6 % jich absolvovalo devět tříd ZDŠ a 15 % osm tříd.¹⁰⁸ V okrese Bruntál se jednalo celkem o 39 chlapců a 14 dívek romského původu, z nichž jich 21 (15 chlapců a 6 dívek) absolvovalo zvláštní školu. Z tohoto množství jich 25 nastoupilo do učení, 18 šlo přímo do zaměstnání, pouze 3 odešli na výběrové školy a další 3 pokračovali ve školní docházce.¹⁰⁹ Jak se celkově v okrese vyvíjela struktura romských absolventů základního vzdělání a kam putovali v letech 1976 až 1983, Tabulka 6.¹¹⁰

Z přehledu plyne, že romské děti ve velké míře ukončovaly povinnou školní docházku ve zvláštních školách, odkud vycházelo v okrese Bruntál ve zkoumaných letech průměrně 45 % všech romských dětí, které v tomto období ukončily základní vzdělávání. S tím souviselo i jejich budoucí pracovní zařazení, jelikož buď odcházely přímo do zaměstnání, kde na ně čekaly většinou jenom nekvalifikované a špatně placené pozice, nebo do učení.

Co se týká učilišť, velké množství Romů studovalo na zemědělském učilišti v Rýmařově, v roce 1989 jich zde bylo evidováno celkem 45.¹¹¹ Jenom minimální množství pokračovalo ve studiu na některé ze škol, kde přijetí vyžadovalo splnění přijímacího řízení. Mezi školy, kam odcházeli, můžeme zařadit Gymnázium v Rýmařově, Střední zemědělskou technickou školu v Bruntále nebo Střední potravinářskou školu v Pardubicích.¹¹² Obecně bylo konstatováno, že školní prospěch romských dětí se v průměru zvyšoval, čemuž napomáhala i jejich zařazování do družin mládeže společně s dalšími dětmi. Dlouhodobým problémem ale v řadě případů byla vysoká školní absence, kterou se některé národní výbory snažily řešit formou postihů pro rodiče.¹¹³

Se vzděláním úzce souviselo i profesní uplatnění Romů. V roce 1978 bylo v kraji evidováno 9 427 osob romského původu v produktivním věku, z nichž jich pracovalo celkem 6 053. Volbu zaměstnání negativně ovlivňoval fakt, že v kontextu kraje více než 50 % Romů vycházelo ze zvláštních škol, takže mezi nimi převládaly nekvalifikované a dělnické pozice.¹¹⁴ Národní výbory ve spolupráci s podniky proto musely vyhodnocovat a sledovat zaměstnanost Romů a podávat o tom zprávu, čímž se mělo napomoci s řešením jejich pracovních problémů, jimiž byla vysoká fluktuace nebo právě nízká kvalifikace.¹¹⁵ Právě ze zpráv podniků můžeme vidět, jaké profese Romové vykonávali. V podniku Služby Krnov pracovali v srpnu 1974 tři Romové, jednalo se o závozníka, uklízečku a vyučenou chemičku.¹¹⁶ V dalším krnovském podniku Dakon hlásili dokonce šest romských zaměstnanců, všichni byli zaměstnání jako dělníci.¹¹⁷ V podniku Oblastní komunální služby města Rýmařova se jednalo o čtyři zaměstnance, jeden byl vyučený jako malíř-natěrač, další tři vykonávali pomocné dělnické profese.¹¹⁸ K 24. červenci 1974 bylo v okrese Bruntál celkově zaměstnáno v deseti různých organizacích místního hospodářství 34 romských pracovníků (21 mužů a 13 žen). Ve všech případech to byly buď nekvalifikované dělnické pozice, nebo pracovní pozice vyžadující výuční list. V řadě případů se jednalo o pracovníky, s nimiž nemělo vedení podniků žádné těžkosti, ale jak konstatovala zpráva ONV, problémy se vyskytovaly i nadále. Mimo tradičně zmiňované nezodpovědnosti a špatného vztahu k práci byl zejména kritizován nízký zájem romské mládeže o učební obory.¹¹⁹ Celkový stav zaměstnanosti Romů byl takový, že z 682 Romů v produktivním věku jich v roce 1974 pracovalo dlouhodobě celkem 446 a dalších 72 přechodně.¹²⁰

111 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor sociálních věcí a pracovních sil, inv. č. 132, č. kart. 31, Výkaz o středních odborných učilištích v Severomoravském kraji k 30. 9. 1989.

112 Tamtéž, Výkaz o středních odborných učilištích v Severomoravském kraji k 30. 9. 1989.

113 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor sociálních věcí, inv. č. 304, č. kart. 109, Zpráva o plnění úkolů v péči o cikánské obyvatelstvo v Sm kraji z 30. 7. 1979.

114 Tamtéž, Zpráva o plnění úkolů v péči o cikánské obyvatelstvo v Sm kraji z 30. 7. 1979.

115 SOKa Bruntál, ONV Bruntál 1960–1990 (nezpracováno), Odbor místního hospodářství a obchodu, č. kart. 18 (nezpracováno), Plnění usnesení vlády č. 279/1970 o zaměstnávání cikánských pracovníků z 31. července 1974.

116 Tamtéž, Zpráva o zaměstnávání cikánských pracovníků z 8. srpna 1974.

117 Tamtéž.

118 Tamtéž.

119 Tamtéž, Zpráva o plnění usnesení o zaměstnávání cikánských pracovníků z 16. srpna 1974

120 Tamtéž, Zpráva o stavu cikánského obyvatelstva.

105 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor kultury, inv. č. 245, č. kart. 84, Zpráva o plnění podílu kulturně výchovných zařízení na kulturní vyžití občanů cikánského původu v Severomoravském kraji.

106 Tamtéž, Zpráva o realizaci zásad kulturně výchovné činnosti mezi cikánským obyvatelstvem v kulturně výchovných zařízeních národních výborů.

107 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor sociálních věcí, inv. č. 256, č. kart. 97, Zprostředkování práce občanům cikánského původu.

108 Tamtéž, Komentář k rozmístění žáků cikánského původu k 15. 12. 1978.

109 Tamtéž, Počty žáků cikánského původu, kteří ukončili školní docházku ve školním roce 1977/1978.

110 Tabulka sestavena z přehledů: Tamtéž, Počty žáků cikánského původu, kteří ukončili docházku ve školním roce k 15. 12. 1978, 31. 10. 1979, 31. 10. 1980, 31. 10. 1981, 31. 10. 1982 a 31. 10. 1983; ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor sociálních věcí a pracovních sil, inv. č. 117, č. kart. 29, Počty žáků cikánského původu, kteří ukončili docházku ve školním roce 1975/76 k 15. 12. 1976.

Rozmístění	Neschopni	6/-	2/-	-/-	-/-	-/-	-/-	1/1
	Zůstane doma	1/1	1/1	2/1	3/3	6/4	6/2	2/1
	Další školní	-/-	3/-	1/-	1/1	-/-	1/-	2/2
	Pracovní poměr	10/8	12/6	11/10	5/5	14/12	8/4	13/9
	Dětské domovy	-/-	-/-	-/-	-/-	-/-	-/-	7/2
	Učňovský poměr	19/9	19/6	17/6	16/7	32/17	22/6	30/13
	Výběrová škola	-/-	2/1	-/-	1/-	-/-	1/1	2/1
Přicházejí ze:	Dětské domovy	-/-	-/-	-/-	-/-	-/-	-/-	9/-
	Zvláštní škola	20/12	15/6	18/9	6/4	26/18	17/4	23/12
	6. a méně	-/-	2/1	-/-	-/-	1/1	-/-	-/-
	7.	5/3	4/1	4/4	2/1	2/1	5/1	-/-
	8.	3/2	10/3	3/2	13/7	13/4	12/4	20/18
ZDŠ; ukončili ji ve třídě	9.	8/4	8/3	6/2	6/4	10/9	4/4	5/4
	Počet žáků chlapci/dívky	36/21	39/14	31/17	26/16	52/33	38/13	57/29
Školní rok		1975/76	1977/78	1978/79	1979/80	1980/81	1981/82	1982/83

Tabulka 6.

Vzhledem k dosud neutříděnému fondu ONV Bruntál je výzkum romské problematiky v okrese Bruntál po roce 1960 dosud nezpracovaným tématem. Nicméně z materiálů KNV i fragmentů materiálů z provenience ONV plyne, že Romové zůstávali bedlivě sledovanou skupinou obyvatelstva. Národní výbory se snažily udržovat přehled o zaměstnanosti příslušníků komunity, jejich bytových podmínkách i o prospěchu jejich dětí. Sociální odbory pořádaly řadu různých osvětových a rekreačních akcí, které se vyznačovaly poměrně vysokou účastí. Velkou pozornost si ale zejména v průběhu 80. let žádá výzkum natolik citlivých témat, jako jsou antikoncepční a sterilizační opatření mezi romským

obyvatelstvem, která byla aplikována i na Bruntálsku, jak plyne ze zprávy R ONV z roku 1981.¹²¹

Poslední významnou menšinou v okrese Bruntál byli Řekové. K této národnosti se nadále nebylo možné přihlásit při sčítání obyvatelstva, avšak při cenzech v letech 1970 a 1980 se skryla do kategorie jiné, kam v roce 1970 patřilo 12 702 osob, což tvořilo 0,7 % obyvatel kraje.¹²² Největší množství Řeků v kraji žilo v okresech Bruntál a Šumperk, kde jich v roce 1969 bylo evidováno přes 6 000.¹²³ Početní oslabení řecké menšiny v Československu přinesl v roce 1974 pád řecké vojenské diktatury, který řada lidí i s celými rodinami využila pro návrat do Řecka. Tyto odchody byly vedením podniků, kde Řekové pracovali, vnímány velmi citlivě. Např. z podniku Karnola v Krnově, kde bylo v říjnu 1975 zaměstnáno na 160 řeckých zaměstnanců, odešlo tak velké množství řeckých pracovníků, že se podle náměstka ředitele jednalo o velkou ztrátu pro podnik.¹²⁴ I po řadě odchodů ale v polovině 70. let žilo v okrese Bruntál nadále cca 3 500 Řeků.¹²⁵ Další odchody následovaly v roce 1982, když byl řeckou vládou přijat zákon o repatriaci politických uprchlíků, na jehož základě dostali účastníci občanské války i jejich potomci zpět řecké občanství, a tím i možnost se vrátit do staré vlasti.¹²⁶

Život řecké komunity byl ve velké míře organizován Komunistickou stranou Řecka, která v Československu mohla vyvíjet svou činnost. Již od konce 50. let ale panoval ve straně stále se stupňující rozkol mezi jednotlivými křídly.¹²⁷ To v roce 1968 vedlo nakonec k faktickému rozdělení strany, kdy v Ostravě fungoval Řecký komitét, který představoval eurokomunistický směr v KSŘ, zatímco v Krnově vyvíjela činnost Komunistická strana Řecka, organizace vnější, jež představovala prosovětský směr v KSŘ.¹²⁸ Toto rozštěpení se odrazilo i na činnosti řecké komunity okrese Bruntál. V roce 1969 byl zrušen Spolek politických emigrantů z Řecka v ČSSR, jehož sídlo bylo sice v Ostravě, ale jehož základní organizace byly rozesety po celém kraji (v okrese Bruntál jich bylo celkem 16). Od tohoto zrušení nebyla dovolena jakákoliv jiná forma kulturní a vzdělávací organizovanosti, mimo samotné KSŘ, jež ale byla ovládnuta jednou z názorových frakcí a na své oponenty tvrdě útočila. Názorová rozštěpenost však nezanikla a její ozvěny byly dále patrné i na Bruntálsku, jelikož v září 1972 se Brumovicích v okrese Opava uskutečnila nepovolená schůze frakce KSŘ. Schůze proběhla v Brumovicích proto, že v Krnově byla činnost skupiny zakázána a obdobná akce by tam byla nemyslitelná. Státní orgány i KSČ se snažily této formě organizovanosti uvnitř řecké komunity bránit, jelikož byla v rozporu

121 SOKa Bruntál, ONV Bruntál 1960–1990 (nezpracováno), Odbor kultury a školství, č. kart. 158, Zápis ze zasedání komise R ONV pro otázky cikánského obyvatelstva v Bruntále z 23. října 1981.

122 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Národnostní komise, inv. č. 9, č. kart. 27, Informativní zpráva o provádění národnostní politiky v Severomoravském kraji.

123 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor kultury, inv. č. 17, č. kart. 4, Podkladový materiál pro zprávu o realizaci opatření v oblasti provádění národnostní politiky v Severomoravském kraji.

124 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Národnostní komise, inv. č. 9, č. kart. 27, Zápis o schůzi národnostní komise Sm KNV z 24. října 1975.

125 Tamtéž, Uplatňování národnostní politiky v okrese Bruntál a činnost okresní národnostní komise.

126 Dimitris ATANASIADIS – Zdeněk JIRÁSEK, *Místo kultury ve vývoji řecké minority v českých zemích (s ohledem na vývoj v regionu Jesenicka)*, in: Slezský sborník 117, 2019, č. 1, s. 116–117.

127 Blíže Antula BOTU – Milan KONEČNÝ, *Řečtí uprchlíci. Kronika řeckého lidu v Čechách na Moravě a ve Slezsku 1948–1989*, Praha 2005, s. 441–459.

128 Tamtéž, s. 417.

s platnými spolčovacími a shromažďovacími normami.¹²⁹ Aby se předešlo dalším obdobným akcím, byli její řeční organizátoři potrestáni a zodpovědná vedoucí školské a kulturní komise MNV Bruntál, která vydala povolení k organizaci akce, přišla o svou funkci. ONV, na jehož území žila početnější řecká komunita, byl navíc vyzván k posílení kontrol stravovacích zařízení, aby se v jejich prostorách nemohly odehrát obdobné akce.¹³⁰ Nejednalo se ale o ojedinělý případ, jelikož obdobné bychom mohli v roce 1972 najít i na jiných místech kraje. Ani toto nařízení ale sdružování členů frakce uvnitř KSŘ nezabránilo a v lednu 1975 se další případ odehrál v Lichnově.¹³¹ Podobné případy dokumentující rozkol uvnitř řecké komunity tak můžeme sledovat i v následujících letech.

Velmi významnou roli v životě řecké menšiny tradičně hrála kultura, čehož si byly národní výbory vědomé, a tak se ONV Bruntál ve spolupráci se Sm KNV snažil pořádat pro Řeky různé kulturní akce. Jejich organizování bylo realizováno pouze prostřednictvím kulturně osvětových výborů řeckých emigrantů existujících při jednotlivých národních výborech. Pomocí těchto výborů, řízených školskými a kulturními komisemi jednotlivých MNV a MěstNV, byla udržována kontrola nad organizací a průběhem řeckého kulturního života. Jak plynulo z norem schválených v březnu 1970 radou Sm KNV, jakákoliv jiná forma organizace řeckého kulturního života byla nezákonná.¹³² Co se týká kultury, tak v řeckém prostředí se tradičně jednalo o taneční a pěvecké soubory, jež vznikaly již v průběhu 50. a 60. let. Tyto soubory vystupovaly nejenom v rámci okresu, ale jejich členové se účastnili kulturních akcí jak v rámci celé ČSSR, tak i za hranicemi.¹³³ Jak ukazuje přehled z poloviny 70. let, byla tato vystoupení poměrně četná a konkrétně na Krnovsku se jednalo o vystoupení řeckého tanečního kroužku.¹³⁴ V roce 1975 existovaly v okrese Bruntál celkem 3 řecké kulturní a pěvecké soubory, které měly dohromady 75 členů.¹³⁵ I přes tuto kulturní aktivitu ale řecká menšina žila dlouhou dobu spíše izolovaně, což bylo posilováno touhou po návratu do staré vlasti a mezi starší a střední generací i neznalostí českého jazyka.¹³⁶ Tato situace se začala postupně měnit až v průběhu 70. a 80. let.

Stejně jako v případě ostatních významných národnostních menšin v kraji, tak i v případě Řeků byla věnována pozornost školství. Na počátku 70. let i přes relativní početnost řecké menšiny především na Krnovsku a Osoblažsku navštěvovaly řecké děti jazykově české školy. V případě, že ve škole byla možnost soustředit alespoň 12 řeckých dětí, byla zavedena nepovinná výuka v řečtině. Tu realizovali učitelé, kteří ovládali jazyk, jichž

bylo ve stejném období v celém kraji 17.¹³⁷ Jejich počet ale během let klesal a v říjnu 1975 již v okrese Bruntál působilo jenom 8 učitelů hovořících řecky. Společně s nimi klesalo i množství dětí řeckých emigrantů, což bylo pravděpodobně ovlivněno vlnou odchodů v roce 1974.¹³⁸ Kulturní a národní povědomí bylo mezi řeckými dětmi pěstováno i po škole, jelikož odpoledne navštěvovaly řecké školy, kde získávaly základy jazyka a učili se řeckým básním i tancům.¹³⁹

V okrese Bruntál bychom však mimo výše pojednaných menšin ve sledovaném údobí našli i příslušníky dalších národností, kteří zde žili nebo pracovali. Významné postavení mezi nimi měli Poláci, jichž sice na Bruntálsku žilo jenom pár stovek (364 v roce 1970 a 402 v roce 1980), ale další velké množství Poláků do okresu dojíždělo za prací. Na počátku 70. let bylo těchto polských pracovníků, dojíždějících na Bruntálsko, evidováno 211, z čehož jich většina pracovala ve Vrbenských lisovnách nebo krnovské Karnole.¹⁴⁰ Tento stav zůstal zachován i v dalších letech a v roce 1976 jich velké množství pracovalo v podniku Krnovské státní lesy a dále pak v krnovském podniku Karnola. Menší množství lze i nadále nalézt ve Vrbenských lisovnách.¹⁴¹ Toto číslo ale bylo vesměs zanedbatelné v kontextu všech Poláků pracujících v Severomoravském kraji, jichž k 1. lednu 1976 bylo evidováno 3 413, přičemž největší množství jich bylo zaměstnáno v podnicích na Ostravsku a Karvinsku.¹⁴²

Mimo Poláků se v 70. a 80. letech objevili v okrese Bruntál ve větším množství i Vietnamci. Ti sem přicházeli na základě mezinárodních dohod, podle nichž jim v ČSSR bylo umožněno studovat nebo se v podnicích účastnit stáží, a v polovině 70. let jich v ČSSR žilo několik tisíc. Další růst jejich počtu byl umožněn usnesením vlády č. 337 z 19. prosince 1979, které umožnilo odbornou přípravu a další zvyšování kvalifikace vietnamských občanů v československých organizacích. Kolik vietnamských občanů celkem prošlo Československem před listopadem 1989, je obtížné přesně stanovit, avšak odhady naznačují, že jenom v průběhu 80. let se jednalo o 70 až 120 tisíc osob, najednou maximálně cca 30 000 osob.¹⁴³ Tito lidé nebyli umístěni do podniků a škol jenom ve velkých městech, ale mohli bychom je najít i v pohraničních okresech. V Severomoravském kraji bylo v roce 1985 evidováno 447 vietnamských studentů, kteří byli v rámci kraje rozptýleni do menších sídel. Na Bruntálsku bychom jich našli celkem 30, působili na zemědělském učilišti v Městě Albrechtice.¹⁴⁴ Tento počet studentů v Severomoravském kraji zůstal téměř stabilní až do konce 80. let, a to i přes postupné snižování množství vietnamských

137 Tamtéž.

138 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Národnostní komise, inv. č. 9, krab. 27, Uplatňování národnostní politiky v okrese Bruntál a činnost okresní národnostní komise.

139 Dimitris ATANASIADIS – Zdeněk JIRÁSEK, *Místo kultury ve vývoji řecké minority*, s. 115.

140 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor sociálních věcí a pracovních sil, inv. č. 112, č. kart. 28, Přehled závodů-organizací zaměstnávající polské pracovníky.

141 SOKa Bruntál, ONV Bruntál 1960–1990 (neinventarizováno), Odbor pracovních sil, č. kart. 12, Přehled o zaměstnanosti polských pracovníků z 3. května 1976.

142 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor sociálních věcí a pracovních sil, inv. č. 117, č. kart. 29, Informativní zpráva o ukončení spolupráce s vládou PLR v oblasti zaměstnávání polských občanů z 18. února 1976.

143 Miroslav NOŽINA – Filip KRAUS, *Kriminální síť ve vietnamské diaspoře. Případ České republiky*, Praha 2009, s. 22.

144 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor školství, inv. č. 195, č. kart. 159, Výkaz o středním odborném učilišti SM kraj.

129 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor vnitřních věcí, inv. č. 104, č. kart. 94, Zpráva KSŘ o nepovolené schůzi frakce KSŘ v Brumovicích z 6. října 1972.

130 Tamtéž.

131 Tamtéž, Záznam o jednání vedoucího odboru vnitřních věcí Sm KNV s pracovníkem krajské prokuratury z 22. prosince 1975.

132 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor kultury, inv. č. 17, č. kart. 4, Nežádoucí spolčovací činnost politických emigrantů z Řeka z 23. března 1971.

133 Dimitris ATANASIADIS – Zdeněk JIRÁSEK, *Místo kultury ve vývoji řecké minority*, s. 113.

134 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Národnostní komise, inv. č. 9, č. kart. 27, Přehled kulturně-výchovných akcí mezi občany národnostních skupin v Severomoravském kraji.

135 Tamtéž, Uplatňování národnostní politiky v okrese Bruntál a činnost okresní národnostní komise.

136 ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor vnitřních věcí, inv. č. 22, č. kart. 7, Současný stav národnostní problematiky v Severomoravském kraji z 8. června 1970.

občanů v ČSSR. K 30. září 1989 jich totiž bylo na učilištích v kraji nadále evidováno celkem 422.¹⁴⁵

Závěr

Z hlediska národnostní skladby byl okres Bruntál v letech 1960 až 1989 velmi pestrý. Bylo to způsobeno nejenom pokračující imigrací Slováků a Romů, ale též přítomností německé a řecké menšiny. Ačkoliv příslušníci těchto národností žili na území pouhého okresu, přístup zastávaný národními výbory vůči nim byl dosti rozličný. O německé menšině se dá bezesbýtku říci, že postupně mizela, jednak v důsledku vysoké úmrtnosti přestárlé populace, jednak postupnou asimilací s majoritou. K tomuto osudu napomáhala i minimální organizovanost Němců, jež byla způsobena jak jejich nezájmem, tak i vysokým věkem, znemožňujícím obdobné aktivity. Nízký zájem o organizovaný národní život projevovali i Slováci, kterých ale v okrese žilo tolik, že byli po Češích nejpočetnější národnostní skupinou. Ačkoliv do okresu směřovalo poměrně velké množství dosídlenců původem ze Slovenska, celkový počet příslušníků této menšiny nejenom nerostl, ale mezi lety 1970 a 1980 se dokonce nepatrně snížil. To bylo zapříčiněno nejen vysokým množstvím odchodů Slováků do vnitrozemí, ale i vysokou mírou jejich asimilace. Naproti tomu romská menšina se početně neustále rozrůstala, a to i navzdory tomu, že cílem státní politiky byla její asimilace s majoritou. Romové byli bedlivě sledováni národními výbory, takže můžeme konstatovat, že i přes pozvolný vzestup jejich životní úrovně žili příslušníci menšiny často ve velmi nevyhovujících podmínkách a možnosti vzestupu byly limitovány nízkým vzděláním, které souviselo s faktem, že téměř polovina všech dětí romského původu navštěvovala v okrese zvláštní školu. Zvláštní postavení měli i Řekové, kteří se sice již během 50. let dokázali v Československu zabydlet a ONV se snažil hlavně organizovat kulturní politiku vůči nim, ale během 60. a 70. let se začaly uvnitř KSŘ vyskytovat třenice spojené se vznikem pravicové frakce, což vyvolalo řadu problémů, které se odrazily i na úrovni Bruntálska. V omezeném množství se na území okresu Bruntál vyskytovali i Poláci a Vietnamci. V případě Vietnamců se jednalo buď o studenty a učně, kteří zde zvyšovali svou kvalifikaci, nebo o zahraniční dělníky, kteří byli zaměstnaní v různých podnicích v okrese. Obě dvě skupiny Vietnamců nicméně žily odděleně od majoritní společnosti a jejich příslušníci se jenom málokdy dostávali do kontaktů s majoritní společností.

Ethnic Issues in Bruntál District 1960 to 1989 (Summary)

Although the aim of displacing the German minority from the Czechoslovak borderland after World War II was to solve the national problems, due to the composition of the new settlers in this area, this was not achieved. The complicated national structure of the borderland forced the national committees to proceed sensitively towards the individual nationalities that settled here. The district of Bruntál (former districts of Bruntál, Rýmařov and Krnov), on the territory of which Czechs were the dominant nationality (but there were also very large groups of Slovaks, Greeks and Roma), is a typical example.

We can thus observe that, even during the 1960s and 1980s, both the district national committee and the regional national committee had to deal with national issues. At the same time, the attitude of these administrative bodies towards individual nationalities was considerably different. And while the Germans became an invisible minority, however closely monitored by the authorities, due to the ageing of the population, dying out and assimilation, the Slovaks, as of one of the state-forming nations, had a number of privileges that were not used in Bruntál. On the contrary, the Roma, who became the subject of interest in state policy and its constant changes, were a very carefully controlled and, at the same time, numerous ethnic group. The position of the Greeks remained quite specific, but they already broke free from the actual isolation in which they lived after their arrival.

Mgr. Lubomír Hlavienka, Ph.D.
Slezská univerzita v Opavě
lubomir.hlavienka@fvp.slu.cz

¹⁴⁵ ZA Opava, Sm KNV 1960–1990, Odbor školství, inv. č. 173, č. kart. 125, Výkaz o středním odborném učilišti SM kraj – cizinci k 30. 9. 1989.

Brno, Morava a moderní architektura: jubilejní bilance¹

Pavel Šopák

Pavel Šopák: Brno, Moravia and Modern Architecture: Jubilee Balance

Modern architecture in Moravia is a phenomenon, on which the attention of researchers is focused since 1960s. In 2020, 50 years passed since the pioneer monograph Brněnská architektura 1918–1928 (Architecture of Brno 1918–1928) by Zdeněk Kudělka. During the half Century, research and knowledge of the topic came through interesting and complicated development. This paper attempts to analyse the changing narratives and interpretations of the issue in context of anniversaries of significant protagonists of Moravian modern architecture, falling upon 2020 and 2021.

Key Words: Moravia, Brno, Olomouc, Moravská Ostrava, Czech Silesia, Modern Architecture, Historiography, Loos Adolf, Wiesner Ernst, Kudělka Zdeněk, Šlapeta Vladimír, Zatloukal Pavel

Léta 2020 a 2021 jsou ve znamení řady jubileí osobností a institucí, reprezentujících fenomén *moderní architektury* v Brně a odtud současně na Moravě (a zčásti nebo zprostředkovaně také v českém Slezsku): připomínáme si 150. výročí narození Adolfa Loose (1870) a Jana Kotěry (1871) – ačkoliv tyto osobnosti souvisely s Brnem a Moravou více méně volně či náhodně,² zejména prostřednictvím žáků,³ pro definování historicko-teoretického fundamentu moderní architektury jako uměleckohistorického tématu a současně kulturně-politického fenoménu měly naprosto zásadní vliv; dále jde o wiesnerovské výročí (130. výročí narození Arnošta Wiesnera v roce 2020 a 50 let od jeho úmrtí v roce 2021), o padesát let uplynulých od smrti architekta Františka Kalivody (1913–1971), jehož jméno rovnomocně náleží tvůrčí práci v oblasti urbanismu, architektury, typografie a bytového zařízení na straně jedné⁴ a na straně druhé reflexi moderní výtvarné kultury na Moravě⁵ a současně počátkům péče o památky moderní architektury v čele s vilou

Tugendhat.⁶ Z dalších jubileí připomeňme alespoň 150. výročí narození architekta Vladimíra Fischera (1870–1947), 140. výročí narození Emila Králíka (1880–1946), sedmdesát let uplynulých od smrti Jaroslava Syřiště (1878–1951) a s těmito zakladatelskými osobnostmi také o brněnskou školu architektury, jejíž 100. výročí vzniku se připomínalo v roce 2019 a zavdalo podnět k jubilejním publikacím.⁷ Z jejich početných žáků, formujících moravskou moderní architekturu, vzpomeňme alespoň Václava Roštlapila (jeho 120. výročí narození připadá na rok 2021) nebo Valentina Hrdličku (jeho 140. výročí narození připadlo na rok 2020). Mezi těmito jubilei by neměla zapadnout jiná, pro naši úvahu klíčová, jež připadla na rok 2020: padesát let od vydání monografie *Brněnská architektura 1919–1928* a dvacet let uplynulých od úmrtí jejího autora Zdeňka Kudělky (1926–2000). Než se na přelomovou publikaci, motivující tuto historiografickou retrospektivu, zaměříme, budiž připomenuto, co jí předcházelo, abychom rekapitulovali, co se na poli poznání a popularizace moravské moderní architektury událo před jejím vydáním.

V době těsně po druhé světové válce, kdy protagonisté meziválečné avantgardy chtěli navázat na násilně přetrženou kontinuitu umělecké a intelektuální práce,⁸ již překročili hranice města a postupně obsáhli celou Moravu a Slezsko – což se promítlo zejména do činnosti *Zemského studijního a plánovacího ústavu*, založeného již roku 1938, spjatého s Bohuslavem Fuchsem, Jindřichem Kumpošem a urbanistou Emanuelem Hruškou⁹ – vyšla důležitá kulturně historická práce, zhodnocující mimo jiné také odkaz moderní, tj. meziválečné architektury. Její autorka Cecilie Hálová-Jahodová (1892–1978), absolventka studia dějin umění na Masarykově univerzitě v Brně (1932) a po druhé světové válce dlouholetá ředitelka Muzea města Brna, podala sice stručný, ovšem pozoruhodně podrobný výčet novostaveb z let 1918–1938, doplněný kvalitním obrazovým doprovodem. Vývojový zřetel autorku nezajímal – a ani zajímat nemohl, protože odstup od přelomových událostí byl příliš malý, nicméně neopomněla zdůraznit, to co zůstane natrvalo jako interpretační východisko mladších autorů: „*Brno nemělo štěstí, jaké měla Praha. Nenašlo v době, kdy vyrůstala většina nynějšího města, jediného architekta, který by byl s to dáti městu ve význačných stavbách nový, slohově ucelený ráz. Nebylo tomu jinak ani později. Dva největší architekti, kteří na sebe strhli vůdčí úlohu architektonické tvorby*

1 Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Slezské zemské muzeum (DKRVO, MK000100595).

2 Již k 140. výročí narození Adolfa Loose připravilo a vydalo Muzeum města Brna kolektivní publikaci *Brněnské stopy Adolfa Loose* s příspěvky Dagmar Černouškové, Jindřicha Chatrného, Markuse Kristana, Mirosławy Menšíkové a Iris Meder. Z hlediska tématu této studie je důležitý poslední příspěvek, viz Dagmar ČERNOUŠKOVÁ – Jindřich CHATRNÝ, *Dny Adolfa Loose v Brně v prosinci 1970. František Kalivoda a kauza Adolf Loos*, in: *Brněnské stopy Adolfa Loose*, edd. Dagmar Černoušková – Jindřich Chatrný, Brno 2010, s. 100–103. Loosovské výročí v roce 2020 připomněla také publikace Edd. Petr Svoboda – Martin Šolc, *Následovníci Adolfa Loose. Práce v českých zemích*, Brno 2020, zde mj. přetisk úvodního slova Dušana Riedla, jež zaznělo na vernisáži Loosovy výstavy v Brně v roce 1964.

3 Naposledy Pavel ZATLOUKAL, *Paul Engelmann*, *Historica*. Revue pro historii a příbuzné vědy 10, 2019, č. 2, s. 160–183.

4 Mimořádně důležitou je redaktorská činnost v avantgardních revuích, z nichž unikátním projektem byla revue Telehor (1936), vydaná Kalivodou, z níž vyšlo pouze dvojčíslo věnované László Moholy-Nagyovi. Dále srv. Bronislava GABRIELOVÁ – Bohumil MARČÁK, *Opomenuté stránky z činnosti brněnské meziválečné levice*, *Vlastivědný věstník moravský* 38, 1986, s. č. 1, s. 15–22. Františku Kalivodovi se v 80. Bulletinu Moravské galerie (Brno 2020) věnovali Simona Berčšová, Pavlana Vogelová, Dagmar Černoušková a Jindřich Chatrný.

5 František KALIVODA, *Architektonické dílo Bohuslava Fuchse v Brně*, Brno 1970; TÝŽ, *Brněnská avant-*

gardní typografie dvacátých a třicátých let, Typografia 71, 1968, č. 6, s. 161–169.

6 F. KALIVODA, *Otázka brněnské vily Tugendhat je vyřešena*, *Architektura ČSSR* 68, 1969, s. 235–241; D. ČERNOUŠKOVÁ – J. CHATRNÝ, *Architekt František Kalivoda a „kauza“ vily Tugendhat*, *Prostor Zlín* 14, 2007, č. 4, s. 19–22; Edd. Dagmar ČERNOUŠKOVÁ – Jindřich CHATRNÝ – Jitka PERNESOVÁ, *Grete Tugendhat – František Kalivoda: Brno 1968–1969*, Brno 2013.

7 Jan HRUBÝ, *100 let brněnské školy architektury*, Brno 2019; Vladimír ŠLAPETA, *Osobní ohlednutí za sto lety české školy architektury v Brně*, in: FA 100, edd. Jan Kristek – Radek Toman – Romana Tomášková, Brno 2020, s. 2–13. Cenu si dodnes podržel fundovaný historický přehled dějin školy od Otakara Fraňka, viz Otakar FRANĚK, *Dějiny české vysoké školy technické v Brně I – do roku 1945*, Brno 1969, s. 286–295.

8 Bedřich ROZEHNAL, *Cesta k řešení nemocniční otázky zemského hlavního města Brna*, Brno 1949; Bohuslav Fuchs, *Brno budoucnosti*, *Československo* 4, 1949, č. 4, s. 240–242 (anonce zvláštního čísla časopisu věnovaného Brnu viz (šifra) jku, *Brno do světa*, *Lidové noviny* 56, 1948, č. 272, 21. listopadu, s. 4). Dále například Otakar OPLATEK – Josef JEŽEK, *Úvahy o prostorovém plánování. Plány a kresby Ústředí moravskoslezských obcí, měst a okresů*, Praha 1946.

9 Ústav se prezentoval vydáváním *Zpráv* a pořádáním výstav, například při příležitosti návštěvy Edvarda Beneše v Brně (léto 1946), viz Bohumil POUR, *Moravský vzor*, *Svět práce* 2, 1946, č. 34, 22. srpna, s. 4; Josef JEŽEK, *Výstava národohospodářského výzkumu a plánování*, *Svobodné noviny* 2, 1946, č. 157, 12. července, s. 3.

na začátku 20. století – Jan Kotěra a Adolf Loos – se sice v Brně narodili, ale působili jinde.“¹⁰

O dvacet let později se téma brněnské moderní architektury otevřelo opět a s novou intenzitou zásluhou Dušana Riedla (1925–2015) a Bohumila Samka (nar. 1932). Jejich *Moderní architektura v Brně 1900–1965* (1967)¹¹ vyšla dvacet let po textu Cecilie Hálové-Jahodové: jaké bylo ono mezidobí z hlediska moderní architektury? Z pohledu dějin umění a památkové péče šlo o údobí vyznačující se koncentrací badatelů na rozšíření materiálové základny oboru, vycházející z terénního výzkumu vesměs venkovských lokalit a v případě měst motivovaných tendencí prohlásit nejcennější urbanistické soubory městskými památkovými rezervacemi. Tyto rezervace konzervovaly stav předindustriální éry, tj. byly *a priori* chápány antimodernisticky, takže pochopíme, že v první fázi šlo o města s výraznou středověkou složkou (Znojmo, Jihlava), ve své tvářnosti formované pozdně gotickou a renesanční výstavbou (Slavonice, Telč), s nápadnými manýristickými nebo barokními dominantami (Olomouc, Kroměříž, Moravská Třebová, Mikulov) nebo zachovávající určitá sídelní specifika (Štramberk).¹² Proto z tohoto výběru vypadlo Brno, které se mezi městské památkové rezervace prosadilo (podobě jako Plzeň) až v roce 1989.¹³ Zdůrazněme, že v období mezi lety 1947–1967 dějiny umění na Moravě téměř postrádaly orientaci na prvou polovinu 20. století, jak dokládají oborové bibliografie,¹⁴ skladba textů ve *Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university*, případně *Sborníku památkové péče v Severomoravském kraji*¹⁵ nebo regionálního vlastivědného sborníku *Severní Morava*¹⁶ nebo skladba témat diplomových prací vzniklých v brněnském semináři dějin umění. Mezi nimi se téma moderní architektury objevilo až s prací Otakara Máčela (nar. 1943) *Brněnská architektura mezi světovými válkami 1918–1938*, obhájenou v roce 1965; u ní volbu tématu pochopíme již z té skutečnosti: totiž, že jejím autorem

byl syn architekta Otakara Máčela staršího (1920–1997).¹⁷ Dlouho chyběly publikační možnosti; *Vědecká ročenka Moravského uměleckoprůmyslového muzea* vyšla pouze v jediném svazku (1946–1947) a její obsahová náplň souvisela s moderní architekturou jen zprostředkovaně, nadto sledovala perspektivy umělecké tvorby a nikoliv retrospektivní zřetel, brněnští historikové umění nacházeli uplatnění na stránkách *Umění a Zpráv památkové péče*, ale také Časopisu *Společnosti přátel starožitností* (šlo vesměs o materiálie ze starších období) a *Vědy a života*; uměnovědná řada F *Sborníku prací filosofické fakulty brněnské university* začala vycházet až v roce 1957 (předtím uměnovědci publikovali v řadě C – historie), takže až *Uměleckohistorický sborník* (1985) se měl stát vítaným, žel nakonec neúspěšným pokusem o vytvoření stabilní publikační základny pro moravské historiky umění, muzejníky a památkáře. V jeho prvním a současně jediném svazku zveřejnil Jan Sedlák (1943–2016) přehled dějin architektury na Moravě mezi světovými válkami, rekapitulující poznatky z parciálních studií a z diplomních a disertačních prací vesměs ze sedmdesátých a počátku osmdesátých let 20. století¹⁹ ve smyslu anticipace syntetického přehledu dané problematiky v dlouho připravovaných *Dějinách českého výtvarného umění*.²⁰

Mnohem závažnější impulsy k zájmu o moderní architekturu přicházely přímo od architektů. Je nápadné, že velké projekční úkoly motivovaly k retrospektivnímu pohledu na město, pro něž byly určeny. A když s počátkem roku 1960 zaniklo stávající krajské zřízení, kodifikované zákonem č. 280/1948 Sb., a Morava se Slezskem se rozdělila dvou krajů – severomoravského a jihomoravského – nadregionální pozice Brna ještě zesílila, jakkoliv nemohla být srovnatelná s jeho někdejší pozicí coby hlavního města Země moravsko-slezské. Nicméně konec padesátých let 20. století přinesl první velkou architektonickou soutěž – soutěž na podobu *Státního divadla* – a současně s ní vyvolal potřebu reflexe městského prostředí. Dobový komentátor vystihl význam soutěže slovy: „*Poprvé v našem lidově demokratickém státě byla na široké základně veřejného mínění architektů i názorů odpovědných veřejných pracovníků řešena otázka velkého státního, v tomto případě vlastně národního divadla.*“²¹ Konkurence byla vypsána v roce 1956, a jak se klopotně hledalo místo pro proponovanou vysoce prestižní architekturu v relaci s historickými dominantami městského prostředí, dosvědčuje například tento citát z komentáře návrhu Bohuslava Fuchse: „*Spojení náměstí se zelenou tepnou Brna, a tím přisunutí centra, by umožnilo pouze zboření evangelického kostela od Ferstela, nebo Kounicova paláce na náměstí Rudé armády, oboje těžko přijatelné.*“²² Ještě závažnější výzvu k úvahám o městském organismu poskytlo téma dořešení výstavního areálu brněnských veletrhů a výstav.

10 Cecilie HÁLOVÁ-JAHODOVÁ, *Brno. Stavební a umělecký vývoj města*, Praha 1947, s. 316. O meziválečné architektuře text na s. 340–346 a obrazový doprovod od s. 313.

11 Srv. recenzi Zdeněk KUDĚLKA, *Moderní architektura v Brně*, Index 1, 1968, č. 1, s. 15. – Tato položka chybí v Kudělkově bibliografii otištěné ve *Sborníku prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*, řada uměnovědná – F 30–31, Brno 1986–1987, s. 10–16.

12 František PETR – Jiří KOSTKA, *Městské památkové rezervace v Čechách a na Moravě*, Praha 1955.

13 Nařízení vlády České socialistické republiky č. 54/1989 Sb. ze dne 19. dubna 1989 o prohlášení území historických jader měst Kolína, Plzně, Brna, Lipníku nad Bečvou a Příboru za památkové rezervace. Srv. komentář Aleš VOŠAHLÍK, *Prohlášení historických jader měst Kolína, Plzně, Brna, Lipníka nad Bečvou a Příboru za památkové rezervace*, Památky a příroda 14, 1989, č. 9, s. 513–520. K přípravě vyhlášení MPR zejména Josef NĚMEC, *Nový územní plán historického jádra Brna*, Územní plánování a urbanismus 16, 1989, s. 197–207. Důležitý retrospektivní pohled na problematiku podal Karel KUČA, *Činnost oddělení památek brněnské aglomerace před vznikem Městské památkové rezervace Brno*, in: Památková péče na Moravě – Monumentorum Moraviae tutela. 30 let Městské památkové rezervace Brno 21, Brno 2019, s. 24–33.

14 Václav RICHTER – Bohumil SAMEK, *Bibliografie moravských dějin umění za léta 1945–1954*, Umění a svět II–III, Gottwaldov 1957–1958, s. 151–168.

15 Sborník vycházel od roku 1971 velmi nepravidelně, takže sedmý svazek vyšel až v roce 1987. Moderní architektura je v této ediční řadě zastoupena pouze jednou, a to textem o Josefu Marii Olbrichovi, který byl zveřejněn ve čtvrtém svazku (1979). Z hlediska časového zařazení příspěvků zcela převažovala témata ze středověku a baroka; tematicky je mezi studiemi bohatě zastoupeno zvláště barokní malířství.

16 Sborník vychází od roku 1957; prvním textem o moderní architektuře bylo pojednání o stavebním vývoji lázní Velké Losiny (v roce 1977), texty Pavla Zatloukala o šumperské moderní architektuře a o elektrárně v Háji u Mohelnice vyšly až v polovině osmdesátých let.

17 Otakar Máčel mladší v roce 1968 emigroval do Nizozemí v roce 1968 a v letech 1971–2010 pedagogicky působil na Technické univerzitě v Delftu.

18 B. FUCHS, *Průmyslové navrhování*, Vědecká ročenka Moravského uměleckoprůmyslového muzea Obchodní a živnostenské komory v Brně 1, 1946–1947 (vyšlo v roce 1948), s. 141–143.

19 Jan SEDLÁK, *Náčrt dějin architektury na Moravě 1919–1938*, in: Uměleckohistorický sborník, ed. Jaroslav Sedlák, Brno 1985, s. 67–98.

20 V nich byly příslušné kapitoly svěřeny Zdeňku Kudělkovi a Vladimíru Šlapetovi, viz Z. KUDĚLKA, *Architektura dvacátých let na Moravě*, in: Dějiny českého výtvarného umění IV/2 (1890–1938), edd. Vojtěch Lahoda – Mahulena Nešlehová, Praha 1998, s. 36–60; V. ŠLAPETA, *Architektura třicátých let v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, in: Tamtéž, s. 388–413.

21 Oldřich STARÝ, *Soutěž na Státní divadlo v Brně. Významný přínos ve vývoji naší architektury*, Architektura ČSR 16, 1957, č. 7, s. 327.

22 O. Starý, *Soutěž na Státní divadlo v Brně*, s. 333.

Představa Brna jako *města veletrhů* vracela někdejší moravskou metropoli do mezinárodních souvislostí a povyšovala ji nad ostatní krajská města.²³ První mezinárodní veletrh byl uspořádán v září 1959 a výstavní areál, vybudovaný na sklonku dvacátých let pro *Výstavu soudobé kultury* v Československu, doplnila administrativní budova veletrhů, jejíž efektní společenské interiéry viditelně navazovaly na poetiku *bruselského stylu* jako plně akceptovatelného stylového modu pro prostředí, jež je určeno zahraničním hostům. Pavilon Z svou velikostí a efektním zastřešením plochou kupolí předstihl dobu, připodobniv se odvážným konstrukcím Piera Luigi Nerviho, a spolu s novými pavilony B a C rozšířil dosavadní výstavní plochu na téměř 70 tisíc metrů čtverečních. Veletržní město potřebuje nejen výstavní prostory, ale také komfortní ubytování pro početné hosty a zahraniční delegace; tento požadavek měly uspokojit hotely *International* (1958–1962), *Continental* (1961–1964) a *Voroněž* (1977–1979). K této trojici připojme ještě dvojici realizací, jednu starší – Dětskou nemocnici (1947–1954) – a jednu mladší – sídlo Ingstavu (1968–1970), které spolu se sídlištěm Lesná (1961–1970) nebo s projektem přestavby severní části Starého Brna (1961–1965)²⁴ přesvědčivě dokumentují kontinuitu předválečného modernismu s úsilím architektury od druhé půlky padesátých do sedmdesátých let 20. století.

V pozdních padesátých letech 20. století ovšem nešlo pouze o deklaraci této kontinuity solitérní výstavbou, nýbrž o zevrubné promyšlení urbanistických souvislostí. Po monotematických číslech věnovaných Praze a Bratislavě zařadil časopis *Architektura ČSR* do svého 17. ročníku (1958) také monotematické dvojčíslo věnované Brnu. Obsahuje unikátní přehled urbanistického vývoje města, zpracovaný Bohuslavem Fuchsem,²⁵ který – implicitně – rehabilitoval meziválečný funkcionalismus zejména obrazovým doprovodem své stati (Nelze odhlédnout od skutečnosti, že tento zájem korespondoval s dobovým doceněním dalších projevů meziválečné výtvarné kultury).²⁶ Fuchs počal pojednání odkazem k podobě krajiny, v níž se město po staletí formovalo; pro soustředěnou badatelskou činnost v této oblasti byla urbanistickou komisí pro výstavbu měst a vesnic, která se pod vedením Zdeňka Wirtha sešla v Brně na jaře 1954, získána Cecilie Hálová-Jahodová, pověřena úkolem připravit podklady k územnímu plánu města. Cecilie Hálová-Jahodová dlouhodobě sledovala vztah krajinných podmínek, historických peripetií a konkrétních prvků sídelního útvaru; časopisecké studie (a zčásti také výstavní projekty) přitom předcházely jejímu syntetickému postižení v úspěšné knize *Brno – dílo přírody, člověka a dějin* (1972).²⁷

Je třeba připomenout ještě jeden důležitý prvek z mozaiky kulturních aktivit, tvůrčích výkonů a intelektuálních aktivit konce padesátých a šedesátých let 20. století, souvisejících s historiografickou reflexí moderní architektury v Brně a na Moravě: jde o docenění meziválečné avantgardy, jistěže s důrazem na tu její složku, pro niž byla symptomatická

radikální levicovost.²⁸ Kdybychom hledali jméno, které tuto orientaci vystihuje nejlépe, volba by jistě padla na Bedřicha Václavka (1897–1943), zpřístupněného výborem v roce 1961.²⁹ V tomto kontextu vznikaly texty Zdeňka Kudělky věnované moderní architektuře a jistě ne náhodou to byl právě Václavek, jenž jej zaujal svým vztahem k výkonům na poli soudobé architektury – shodou okolností Kudělka, dosud se zaměřující na starší umění, nebo coby kritik a publicista na díla soudobých malířů a sochařů, věnoval Václavkovi svůj první rozsáhlejší text na toto téma.³⁰ Retrospektivní pohled se snoubil s pozorností věnovanou soudobé tvorbě moravských architektů a urbanistů, zejména co se týče díla Bohuslava Fuchse,³¹ který reflexi moderní architektury ovlivňoval svými názory, zčásti publikovanými.³² Tato jednota přítomného a minulého podmiňovala Kudělkův zájem o proměnu moderního, tj. soudobého díla v součást kulturní tradice (uskutečněné hodnotovým posunem prožívání architektury z její čiré utility a aktuálního estetického účinku do sféry paměti, tradice, odkazu či identity). O tom vypovídá Kudělkovo důležité vystoupení na reprezentativní konferenci o ochraně památek moderní architektury v březnu 1970 v Brně, jíž se zúčastnily přibližně tři stovky delegátů vědeckých ústavů a vysokoškolských pracovišť.³³ Téma umění a památkové péče u Zdeňka Kudělky rezonovalo také v jiných případech,³⁴ ale u moderní architektury nabylo spektakulární podoby.

Právě v roce konání konference o moderní architektuře a její ochraně vyšla Kudělkova kniha *Brněnská architektura 1919–1928*. Vzdor skutečnosti, že vyšla až v roce 1970, tedy na prahu zásadně odlišných kulturně-politických poměrů, než v jakých se rodila, svou modernistickou intencí dodnes přesvědčivě vyjadřuje. Autor tuto aktuálnost formuloval velmi pregnantně v jejím úvodu (datovaném v lednu 1967), když upozornil, že „*těsně před rokem 1960*“ nastaly závažné změny v chápání smyslu architektury i smyslu její tradice, neboť „*padly násilně konstrukce, které z vývoje nehistoricky vylučovaly některá údobí a nekriticky zdůrazňovaly jiná*“.³⁵ Tady pisatel reagoval na nedlouhé intermezzo socialistického realismu a současně kriticky konstatoval *nepochopitelný nezáměr* o mezi-

28 Například B. MARČÁK, *Literární avantgarda a dělnický list. Začátky spolupráce Devětsilu s Rovností*, in: *Cesty k dnešku 2*, Brno 1966, s. 126–152.

29 Bedřich VÁCLAVEK, *Tvorba a společnost*, Praha 1961.

30 Z. KUDĚLKA, *Bedřich Václavek a architektura*, in: Bedřich Václavek, Brno, Krajské nakladatelství 1963.

31 Z. KUDĚLKA, *Fuchsova instalace sbírek Národopisného ústavu v Brně*, Výtvarná práce 10, 1962, č. 12, s. 9. K tomu autorův komentář viz B. FUCHS, *Architektonický záměr muzejní instalace Národopisného ústavu Moravského muzea v Brně*, *Architektura ČSSR* 21, 1962, č. 6, s. 383–388.

32 Například B. FUCHS, *Stavební filosof Adolf Loos*, Kulturní tvorba 2, 1964, č. 46, s. 6–7. – Naprosto zásadním a klíčovým textem Bohuslava Fuchse ze šedesátých let 20. století je *Nové zónování*, jak dosvědčuje i recentní studie, viz Jan DOSTALÍK, *Nové zónování Bohuslava Fuchse*, *Architektura a urbanismus* 53, 2019, č. 1–2, s. 75–88.

33 Z. KUDĚLKA, *Moderní architektura a památková péče*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada uměnovědná – F 14–15, Brno 1970–1971, s. 311–315. Ke konferenci viz M. JAKUB, *[Rozhovor s Bohuslavem Fuchsem]*, *Věda a život* 1970, č. 7, s. 323–324; Eva ŘEHOVÁ, *Moderní architektura jako památka a problémy její ochrany*, *Věda a život* 15, 1970, č. 6, s. 367–368. S odstupem času toto téma rekapituloval Jan SEDLÁK, *Meziválečná architektura a památková péče*, in: Památková péče a ochrana přírody v Jihomoravském kraji. 30 let Krajského střediska státní památkové péče a ochrany přírody v Brně, Brno 1989, s. 97–114.

34 Z. KUDĚLKA, *Památková péče?*, Výtvarná práce 14, 1966, č. 10, s. 2. Rovněž tato položka chybí v Kudělkově bibliografii otiskné ve Sborníku prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada uměnovědná – F 30–31, Brno 1986–1987, s. 10–16.

35 Z. KUDĚLKA, *Brněnská architektura 1919–1928*, Brno 1970, s. 9–10.

23 Zdeněk ALEXA, *Urbanistické a architektonické řešení areálu BVV – Brno*, *Architektura ČSR* 19, 1960, č. 3, s. 152; srv. též F. KALIVODA, *Budujeme Brno, město mezinárodních veletrhů*, Praha – Brno 1958; Iloš CRHONEK, *Brněnské výstaviště*, Brno 1968.

24 Realizováno jen z menší části, srv. František KOČÍ, *Přestavba severní části Starého Brna*, *Architektura ČSSR* 21, 1962, č. 2, s. s. 94–98.

25 B. FUCHS, *Stavební vývoj města Brna a jeho plánování*, *Architektura ČSR* 17, 1958, č. 3–4, s. 127–145.

26 Jaroslav KAČER, *Nové svědectví o brněnské výtvarné avantgardě*, *Vlastivědný věstník moravský* 21, 1969, č. 2–3, s. 151–154.

27 Srv. Vladimír DENKSTEIN, *Cecilie Hálová-Jahodová, Brno – dílo přírody, člověka a dějin*, *Umění* 20, 1972, č. 6, s. 566–567.

válečnou architekturu moravské metropole, upozorniv pouze na dvě nepublikované práce (mj. výše vzpomenutou diplomovou práci O. Máčela).

Podrobnější pohled na Kudělkův text odhaluje v zásadě dva kontexty, v nichž se uplatňuje. Prvým je přesvědčený modernismus, tj. naprosto jasné oddělení minulosti před rokem 1918 od současnosti, jež počíná vznikem republiky a která tvoří časově uzavřený celek tvůrčích výkonů inspirujících současnost; druhým je poněkud okázalá deklarace metody, jež je *a priori* uměleckohistorickou metodou. K prvnímu kontextu odkazuje Kudělkovo konstatování, že „*předělem je rok 1928, kdy v Brně končí jakési zakladatelské a průkopnické období a avantgardní architektura se stává již samozřejmým programem všech pokrokově orientovaných architektů*“, což znamená i to, že autor implicitně ztotožnil počátek nástupu oněch tendencí s rokem 1918. Toto periodizační dělítko se ovšem jeví jako tradiční v intencích starších i mnohem mladších³⁶ pokusů o postižení kulturní situace města a regionu, avšak ne až tak samozřejmě, protože s tím, jak přitakáme současnosti, *a priori* (alespoň zčásti) odmítáme minulost. Dalo by se zde uvažovat o jisté analogii s hledáním počátků českého moderního umění. Jak známo, ty byly zprvu ztotožněny s nástupem *Osmý* (1907), a to výstavou *Zakladatelé moderního českého umění*, jež se uskutečnila v říjnu 1957 – shodou okolností – v *Domě umění města Brna*.³⁷ Příkladnost – a přitažlivost – architektonické avantgardy připomněl například Otakar Nový, upozorniv obzvláště na mezinárodní věhlas Bohuslava Fuchse, ocitající se v hlubokém rozporu s jeho proskribováním v druhé polovici padesátých let.³⁸ Mladší, odlišný výklad těchto základů je spojuje s devadesátými lety 19. století (Jiří Kotalík) a k tomuto časovému horizontu ve své recenzi Kudělkovy knihy odkázal i Bohumil Samek, i když tak učinil poněkud zastřenými slovy: „*Ve vztahu Brna k rakouskému umění respektive k Vídni je třeba diferencovat. Není zcela na místě pokládat každý projev jeho narušení za lokální úspěch, neboť i zde vznikalo již dávno leccos životného. Ostatně i Brňan Adolf Loos přišel v polovině dvacátých let do svého rodného města především z Vídne*.“³⁹ Myšlenku posunout počátky moderní architektury do doby kolem roku 1900 uplatnil právě Bohumil Samek, resp. Dušan Riedl,⁴⁰ v badatelské činnosti ji naplnil Jan Sedlák,⁴¹ svými texty petrifikoval Vladimír Šlapeta⁴² a zejména plně rozvinul v celomoravské perspektivě Pavel Zatloukal.⁴³ V tomto místě nutno připojit malou odbočku: paralelně s badatelskou

a publikační aktivitou jmenovaných historiků umění a památkářů se rozvíjela sbírkotvorná činnost *Muzea města Brna*, v němž se zásluhou Iloše Crhonka (nar. 1932) konstituovala sbírka moderní architektury, jejíž fundamentální význam pro poznání sledované problematiky nelze dost dobře přecenit. Iloš Crhonek tvoří symbolické pouto mezi šedesátými lety a mezi polistopadovým obdobím, což stvrzují i nečetné autorovy texty⁴⁴ v čele s komentovaným soupisem díla Bohuslava Fuchse.⁴⁵

Ale zpět ke Zdeňku Kudělkovi. Výjimečnost jeho přístupu tkví také ve zdůrazněném uměleckohistorickém aspektu či v deklarované badatelské metodě. Pozici historika umění vůči studiu moderní architektury jako ojedinelou připomněla již recenze Kudělkovy monografie o Bohuslavu Fuchsovi,⁴⁶ a on sám tuto poněkud nezvyklou pozici přímo v textu akcentoval (přímo programově psal o *rigorózním historiografickém hledisku*)⁴⁷ – načež Jiří Kroupa ji vyložil v tom smyslu, že Kudělkovi šlo o propojení přísné chronologického přístupu s posouzením umělecké kvality díla (tvorby) a jeho (jejího) vývojového významu.⁴⁸ Kdybychom byli rovněž rigorózní – ovšemže v analýze Kudělkovy metody – museli bychom se pozastavit u označení objektu historikova studia obratem *doklady (památky) brněnské architektury*, jímž jakoby Zdeněk Kudělka deklaroval, že nechápe dílo jako trvalou součást recepce, jež se děje neustále a která dílo opakovaně prověřuje v jeho uměleckosti, ale striktně trvá na jeho dobovém smyslu. Jak by pak ale mohl vznést nárok na posouzení kvality ze své pozice!

Co se týče hodnocení architektury, autor rád užíval slovo *monumentální* a uplatňoval je v různých významech: jednou psal o *monumentálních* budovách ve smyslu jejich velikosti,⁴⁹ jindy takto vyjadřoval určitou pozitivní kvalitu – brněnské stavby „*postrádají monumentalitu pražských staveb*“⁵⁰ – a v pozmeněném významu slovo použil v obrazech „*soustava těchto článků měla vyjadřovat abstraktní ideu monumentality*“⁵¹ a „[mezi projevy] zvlášť výrazné místo zaujímaly ty, které pokračovaly v úsilí o vytvoření „*národního*“ a *monumentálního slohu*“.⁵² Slova užíval ovšem i tehdy, když hodnotil Eugena Dostála coby referenta o výtvarném umění, jehož texty se mu jeví „*zdánlivě monumentálněji založené*“ (než od jiných autorů).⁵³ Analogicky adjektivu *monumentální* ve smyslu pozitivního vyznění toho slova Kudělka volil adjektiva *důstojný* (*důstojná forma*)⁵⁴ nebo obrat *neobyčejně ušlechtilé vztahy*.⁵⁵

36 A to i tehdy, když přímo v názvu příspěvku je letopočet 1919, viz Lenka KRČÁLOVÁ, *Brněnská architektura 1919–1939*, in: 49. Bulletin Moravské galerie v Brně. Výtvarné Brno 1918–1938, Brno 1993, s. 75–87.

37 Luděk NOVÁK, *Výtvarná teorie v letech 1953–1960*, Umění 10, 1962, č. 2, s. 166; K výstavám například Bronislava GABRIELOVÁ, *Galerie, obrazárny a domy umění v Jihomoravském kraji*, Vlastivědný věstník moravský 19, 1967, č. 2, s. 284.

38 Otakar NOVÝ, *Architektonická avantgarda stále živým příkladem*, Kulturní tvorba 3, 1965, č. 12, s. 6–7.

39 Bohumil SAMEK, *Zdeněk Kudělka – Brněnská architektura 1919–1928*, Vlastivědný věstník moravský 23, 1971, č. 2, s. 299–300.

40 Dušan RIEDL – Bohumil SAMEK, *Moderní architektura v Brně 1900–1965*, Brno 1967. K tomu srv. Zdeněk ŠPIČÁK, *Moderní architektura v Brně 1900–1965. Průvodce*, Vlastivědný věstník moravský 20, 1968, č. 1, s. 149–151.

41 Jan SEDLÁK, *Secesní architektura v Brně*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada uměnovědná – F 17, Brno 1973, s. 157–166; TÝŽ, *Videňská secese v Brně*, Umění 22, 1974, s. 68–78. Na konci šedesátých let se zájmem sledoval výkony meziválečné avantgardy, viz J. SEDLÁK, *40 let kolonie Nový dům – příklad i varování*, Index 2, 1969, č. 1, s. 59–61.

42 V. ŠLAPETA, *Moderní architektura v Brně*, Památky a příroda 7, 1982, č. 8, s. 459–475.

43 P. ZATLOUKAL, *Počátky moderní architektury na Moravě a ve Slezsku*, Umění 32, 1984, s. 140–154.

44 F. KALIVODA – I. CRHONEK, *Brněnské výstaviště. Výstavba areálu 1928–1968*, Brno 1968. Po roce 1989 například o Vladimíru Karfíkovi I. CRHONEK, *Nepřerušená avantgardní tradice*, Architekt 37, 1991, č. 21–22, s. 4.

45 I. CRHONEK, *Architekt Bohuslav Fuchs, celoživotní dílo*, Brno, Petrov 1995.

46 Božena POKORNÁ, *Dílo Bohuslava Fuchse*, Věda a život 14, 1969, č. 2, s. XXII–XXIII.

47 Z. KUDĚLKA, *Brněnská architektura 1919–1928*, s. 11.

48 Jiří KROUPA, *Jubileum Zdeňka Kudělky*, Umění 35, 1987, č. 2, s. 181.

49 Z. KUDĚLKA, *Brněnská architektura 1919–1928*, s. 15 a 21.

50 Tamtéž, s. 26.

51 Tamtéž, s. 37. – Zde by bylo zajímavé sledovat užití termínu u Zdeňka Kudělky i v jiných textech, vždyť problematice věnoval samostatnou studii, viz Z. KUDĚLKA, *Monumentalita v sochařství a malířství*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity, řada Historie – C 2, Brno 1955, s. 109–117.

52 Z. KUDĚLKA, *Brněnská architektura 1919–1928*, s. 48.

53 Tamtéž, s. 31.

54 Tamtéž, s. 33.

55 Tamtéž, s. 45.

Zdeněk Kudělka upozornil na jednu důležitou skutečnost (kterou zjevně odvodil ze své vlastní situace vůči vrstevníkům – malířům či sochařům): vadila mu absence místního kritika, jenž by byl současně teoretikem. Nebyl jím Bohumír Markalous (1882–1952), jemuž vytkl „*nevyhraněnost soudů a programovou nejistotu*“, nebyl jím ale ani Eugen Dostál (1889–1943),⁵⁶ nemohli být jimi ani sami architekti, kteří sice o architektuře psali, ale z ryze praktických pozic. Požadavek účasti *vzdělaného teoretika* na třibení podoby brněnské architektury, resp. konstatování jeho *citelné* absence, připomenul ve srovnání Brna s Prahou, kde zářila hvězda Karla Teiga.⁵⁷ Otázka, kdo všechno o architektuře v meziválečném Brně (resp. na celé Moravě) přemýšlel a psal o ní v rovině teoretické nebo výtvarné kritické, ovšem nebyla uspokojivě řešena do dnešní doby; vždyť o architektuře v Brně přednášeli (mimo jiné) také Stanislav Sochor (1882–1959) a především se problematice dlouhodobě věnoval Jaroslav Bohumil Svrček (1887–1978) – a tu je až neuvěřitelné, že se Zdeňku Kudělkovi toto jméno do studie vůbec nedostalo!⁵⁸ Proč se tak stalo, je otázkou; snad jej iritoval Svrčkův text o Jiřím Krohovi, argumentací poplatný době svého vzniku,⁵⁹ ostatně Jiřího Krohu bylo třeba pro šedesátá léta očistit od nánosu padesátých let. Stalo se tak úsilím Jiřího Císařovského, který Krohu, někdejšího protagonistu socialistického realismu první polovice padesátých let, docenil jako významnou osobnost meziválečné avantgardy.⁶⁰

Odhlédneme-li od nápadných rezerv Kudělkova přístupu, ceněného povýtce jako průkopnický počin daného druhu, zaměřme se na ten aspekt jeho textu, kdy hierarchizoval výkony architektů. Činil tak dosti dramaticky, kdy na jedné straně spatřoval stavby i neuskutečněné projekty Adolfa Loose, jehož osobnost jej zcela oslnila a nadále se jí věnoval velmi intenzivně,⁶¹ a na straně druhé viděl stavby „*bezvýznamných rakouských či anonymních projektantů*“.⁶² Mezi těmito dvěma póly se nachází celá moderní architektura Brna, která se tu blíží k Loosovi (o vztazích či o loosovském vlivu u některých osobností Kudělka nepochyboval), tu například k Le Corbusierovi (jehož jméno připomněl v souvislosti s Bohuslavem Fuchsem nebo s Bedřichem Rozehnalem).⁶³

56 Tamtéž, s. 31.

57 Tamtéž, s. 69–70.

58 Je pravdou, že se o této osobnosti objevují texty až v poslední době, například Marcela MACHARÁČKOVÁ, *Jaroslav Bohumil Svrček. K činnosti brněnského teoretika a kritika výtvarného umění v letech 1920 až 1933*, in: A vůbec... Utajený sborník Mileně Flodrové k 75. narozeninám, Brno 2010, s. 428–447.

59 Jaroslav Bohumil SVRČEK, *Národní umělec Jiří Kroha*, Praha 1960, s. 42–47.

60 Josef CÍSAŘOVSKÝ – Bohuslav FUCHS – Josef RABAN, *Výstava celoživotního díla národního umělce Jiřího Krohy*, Brno 1964; Josef CÍSAŘOVSKÝ, *Jiří Kroha a meziválečná avantgarda*, Praha 1967. Srv. též Jan SEDLÁK, *Osobnost avantgardy*, Index 1, 1968, č. 5, s. 53.

61 D. ČERNOUŠKOVÁ, *Zdeněk Kudělka a vědecké poznání díla Adolfa Loose v Československu. K uměnovědnému přínosu prvního českého loosovského badatele – Zdeněk Kudělka und die wissenschaftliche Erkenntnis des Werkes von Adolf Loos in der Tschechoslowakei. Zum kunstwissenschaftlichen Beitrag des ersten tschechischen Erforschers des Loos'schen Werks*, in: Adolf Loos, dílo a rekonstrukce. Mezinárodní sympozium u příležitosti 70. výročí úmrtí. Plzeň 15.–16. října 2003. – Adolf Loos. Das Werk und seine Rekonstruktion. Internationales Symposium anlässlich des 70. Todestages. Pilsen, 15.–16. Oktober 2003, Praha 2005, s. 22–25; 62–65.

62 Z. KUDĚLKA, *Brněnská architektura 1919–1928*, s. 27.

63 Z. KUDĚLKA, *Brněnská architektura 1919–1928*, s. 55; TÝŽ, *Bedřich Rozehnal. Architektonická tvorba 1927–1967*, Katalog výstavy v kabinetu architektury Svazu architektů ČSSR, Brno 1967, nestránkováno [s. 6].

Nespornou metodickou kvalitou Kudělkovy knihy je zaměření na prostorové aspekty sledovaných staveb, tj. pátrání po vývojové nosnosti spočívající nikoliv v podobě vnějšku, ve formových kvalitách, nýbrž v řešení dispozice, a tudíž prostoru. S tímto dědictvím (možno říci) šedesátých let a jejich specifik v umělecko-historickém přístupu vstoupila kniha *Brněnská architektura 1919–1928* a její autor do let sedmdesátých. V této době je patrné, že se bude zájem o moderní architekturu v Brně – a stále více také na celé Moravě – větvit; že se mnohem více než artistní pojetí dějin moderní architektury, jak si tuto činnost představoval Zdeněk Kudělka, orientovav se k analýze Loosových staveb, jejichž kvality nově spatřoval v relaci s podněty existencialismu (Otto Bollnow),⁶⁴ uplatní na celé Moravě a ve Slezsku silící zájmy památkové péče o moderní architekturu, počítaje v to nikoliv pouze činnost krajských odborných pracovišť, tj. *krajských středisek státní památkové péče a ochrany přírody*, ale i osobnosti z řad muzejních pracovníků. Ti náleželi k mladší generaci než Zdeněk Kudělka nebo Josef Císařovský (1926–2017). Ještě v druhé polovině sedmdesátých let tak vyšel text věnovaný Prostějovu,⁶⁵ na počátku osmdesátých let následoval Přerov a Kroměříž,⁶⁶ přičemž největší ze čtyř hanáckých měst – Olomouc – trvale zaujalo Pavla Zatloukala, počínaje nepublikovanou disertační prací věnovanou architektuře tohoto města v druhé polovině 19. století (1978), a konče monumentální syntézou dějin architektury a umění města a středomoravského regionu (2020).⁶⁷ Jak vidno, citová zainteresovanost na tématu se stala integrální součástí textů o moderní architektuře, což bylo – abychom se vrátili ke Zdeňku Kudělkovi – zcela v rozporu s jím vytýčeným požadavkem objektivitu. Je pochopitelná, neboť vyplývá z konfrontace minulosti se současným tristním stavem památek, což historika umění irituje. Za jednu z příčin, proč nelze plně poznat brněnskou secesní architekturu, Sedlák považoval „*neuspokojivý stupeň zachování [...] památek, především interiérů, neboť byly dlouho opomíjeny*“⁶⁸ – a na nevyslovenou otázku, proč tomu tak je, po letech odpověděl Pavel Zatloukal v souvislosti s analogickou situací Moravské Ostravy: „*pozadí nezájmu [o památky secese a moderny] tvoří především nekritičnost předsudků*“⁶⁹ ovšem ani tam, kde předsudky nebyly přítomny (z důvodu nacionálních nebo estetických), památkáři i historikové umění byli bezradní. Plně to platí pro neomluvitelné stržení krematoria v Moravské Ostravě, o činu, před nímž se v odborném tisku otevřeně varovalo již v roce 1979: „*Zvláště citelnou ztrátou by byla uvažovaná demolice ostravského krematoria, představujícího z hlediska vývoje evropské moderní architektury nejvýznamnější ostravskou stavbu vůbec*“.⁷⁰ Památkářský aspekt se

64 Z. KUDĚLKA, *Pojetí obytného prostoru u Adolfa Loose*, Umění 31, 1983, č. 1, s. 59–62.

65 V. ŠLAPETA, *Moderní architektura v Prostějově 1900–1950*, Prostějov 1977.

66 V. ŠLAPETA – P. ZATLOUKAL, *Moderní architektura v Přerově*, Památky a příroda 6, 1981, s. 129–140; TÍŽ, *Moderní architektura v Prostějově*, Památky a příroda 7, 1982, s. 257–267; TÍŽ, *Kroměřížská architektura let 1850–1950*, Památky a příroda 8, 1983, s. 257–266.

67 P. ZATLOUKAL, *Meditace o městě, krajině, umění. Olomouc 1919–1989*, Ostrava – Olomouc 2020.

68 J. SEDLÁK, *Videňská secese v Brně*, s. 68.

69 P. ZATLOUKAL, *Moravská Ostrava – rezervace pozdní secese a art déco*, Památky a příroda 15, 1990, č. 5, s. 257. Starší a podstatně stručnější verze příspěvku vyšla ve sborníku *Obnova a ochrana památek moderní architektury*, Bratislava 1989, s. 13–17.

70 Leoš MLČÁK – Jiřina PAVLÍKOVÁ, *Moderní meziválečná architektura v Ostravě*, Památky a příroda 4, 1979, č. 4, s. 202. Z piety k demolici stavby, uskutečněné v roce vydání citovaného příspěvku, vzešla výstava v galerii výtvarného umění v Ostravě, doplněná katalogem, viz ed. M. NEŠLEHOVÁ, *Vlastislav Hofman (1884–1964). Pocta invenci – A Tribute to Invention*, Ostrava 2017.

dostává do popředí i u textů věnovaných Brnu⁷¹ a stavbám na jižní Moravě (byl to opět Adolf Loos, k němuž se opakovaně zaměřovala pozornost badatelů).⁷²

Bibliografický přehled o textech věnovaných architektuře let (1850) 1890–1914 v moravských městech a zčásti v českém Slezsku⁷³ dobře ukazuje, jak se pozornost soustředila na největší, zvláště průmyslová centra ležící kolem páteční železnice ve směru jih – sever (Brno, Olomouc, Moravská Ostrava, Přerov)⁷⁴ a postranních větví (Opava, Krnov, Šumperk, Kroměříž, Prostějov), naopak Jihlava,⁷⁵ Znojmo, Třebíč, města v Pobeskydí a řada dalších lokalit, jejichž pozoruhodnost vyvstala až po čase s podrobným průzkumem místních poměrů, uskutečněných po roce 1989 vesměs ze strany studentů dějin umění,⁷⁶ nebyla v sedmdesátých letech předmětem zájmu. Proto dnes bereme jako silně nadsazená, mylná a matoucí slova Jaroslava Petru (1930–2006), že situace poznání moderní architektury na Moravě (a ve Slezsku, o němž pisatel nehovořil), se za léta 1970–1982 „pronikavě“ zlepšila a dokonce že „pracovní nadšení zainteresovaných pracovníků překonalo obdivuhodně prakticky všechny překážky“. ⁷⁷ Jediné, co lze z této charakteristiky přijmout, je ona obdivuhodnost – obdivuhodnost pracovního nasazení a tvůrčího a organizačního vypětí Pavla Zatloukala a Vladimíra Šlapety, kteří ve svých textech a výstavami realizovanými v Praze, Brně a Olomouci sjednali trvalou platnost fenoménu moderní architektury nejen u památkářů, nezřídka konzervativně založených, ale také v širším kulturním povědomí tehdejší společnosti. Metoda topografická – posouzení památek v určitém teritoriu bez ohledu na hodnotovou hierarchii a příslušnost architektů k českému nebo německému kulturnímu okruhu – se u Pavla Zatloukala a Vladimíra Šlapety pojila s metodou biografickou: představit (výstavou) vyhraněnou osobnost; snést k jejímu životu a dílu co nejvíce dokumentárního materiálu. Tak tomu bylo v roce 1979 s Josefem Kranzem a o dva roky později s Arnoštem Wiesnerem – abychom se omezili jen na brněnské, resp. moravské architektury.⁷⁸ Vedle místa a osobnosti se coby třetí tematický typ badatelského výstupu uplatnily publikace věnované jedné stavbě; vesměs šlo o časopisecké články a v jednom případě (nepočítáme-li ovšemže samostatně vydávané publikace o vile Tugendhat) také

o samostatně vydanou monografii.⁷⁹ Výstavní projekty zaměřené na architekturu vyžadovaly speciální prezentační prostředí – kabinety architektury. Takový vznikl ve Zlíně (1981), fungoval v Brně v domě pánů z Kunštátu a *de facto* i v Olomouci, kde výstavy architektury probíhaly v kabinetu grafiky, jenž byl součástí Oblastní galerie výtvarného umění. Z brněnských výstav připomeňme jednu: Josefa Marii Olbricha v létě 1989, kterou připravil Jindřich Vybíral.⁸⁰

S tímto jménem se dostáváme k otázce posloupnosti badatelských generací a jejich osobního vkladu ke sledované problematice. Po generaci první (Zdeněk Kudělka, Jiří Císařovský, Dušan Riedl, zčásti Iloš Chronek) a druhé (Pavel Zatloukal, Vladimír Šlapeta) nastupuje na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 20. století generace třetí, kterou reprezentují Jindřich Vybíral (nar. 1960), Jana Osolsobě (nar. 1962),⁸¹ Jindřich Chatrný (nar. 1965)⁸² nebo Aleš Filip (nar. 1964).⁸³ K této generaci náleží rovněž Petr Pelcák (nar. 1963), iniciující sdružení *Obecní dům*, jež bylo založeno v roce 1991 a v letech 1998–2010 zorganizovalo sérii výstav protagonistů meziválečné brněnské (a moravské) architektury, doprovazených rozsáhlými katalogy.⁸⁴ Specifický vztah této generace k moderní architektuře – nazvěme ji generací roku 1989, protože právě tento politický přelom jí umožnil plné uplatnění a realizaci představ – lze shrnout následovně: jestliže pro Zdeňka Kudělku byla avantgarda hodnotovým vrcholem a moderna (přesněji řečeno pouze Adolf Loos) její geniální předehrou, pak generace roku 1989 usilovala o zmnožení a rozhojnění poznatků o nmoderních, neřkuli antimoderních tendencích. Devízou se totiž stala *jinakost*⁸⁵ – odlišnost vůči avantgardě, vůči její levicovosti, vůči funkcionalismu a koneckonců i vůči skutečnosti, že Zdeňka Kudělku nebo Jiřího Císařovského zajímala česká architektura (v Brně), a nikoliv architektura moravských a slezských Němců. Šlo současně o metodickou jinakost: jestliže Zdeněk Kudělka aspiroval na přísnou objektivitu poznání architektury jako *uměleckého* díla v jeho tvarové totalitě, generace roku 1989 a generace

79 P. ZATLOUKAL, *Vila Primavesi v Olomouci*, Olomouc 1990.

80 Jindřich VYBÍRAL, *Josef Maria Olbrich. Architektonické dílo*, Brno 1989.

81 Například Jana OSOLSOBĚ, *Architekt a pedagog Jaroslav Syřiště*, in: 58–59. Bulletin Moravské galerie v Brně, Brno 2002–2003, s. 306–317; TÁŽ, *Architekt a urbanista Adolf Liebscher mladší*, in: Brno v minulosti a dnes. Příspěvky k dějinám a výstavbě Brna 24, Brno 2011, s. 321–359; Jana OSOLSOBĚ – Aleš FILIP, *Tři vily architekta Vladimíra Fischera*, in: Brno v minulosti a dnes. Příspěvky k dějinám a výstavbě Brna 25, Brno 2012, s. 377–396; TÍŽ, *Radnice a další stavby architekta Vladimíra Fischera v Tišnově. Spolupráce s maliřem Janem Koehlerem*, in: Muzeum Brněnska – Sborník Předklášteří, Předklášteří u Tišnova 2019, s. 41–62.

82 Například J. CHATRNÝ, *Jan Evangelista Koula a Brno*, in: Forum Brunense. Sborník prací Muzea města Brna 2008, s. 137–145; TÝŽ, *Jan Vaněk 1891–1962. Civilizované bydlení pro každého*, Brno 2008; TÝŽ, *Experimenty z cihel a betonu v Brně „na nábreží řeky Svratky“*, in: Brno v minulosti a dnes. Příspěvky k dějinám a výstavbě Brna 28, Brno 2015, s. 391–423; TÝŽ, *Bedřich Rozehnal (1902–1984)*, Zprávy památkové péče 78, 2018, č. 6, s. 684–685.

83 Aleš Filip se zaměřuje na secesní architekturu a zejména sakrální umění. Mimo publikací s touto problematikou například A. FILIP, *Lesk a bída slavných vil. Devastace prostějovských šedevrů Emila Králíka*, Dějiny a současnost 31, 2009, č. 4, s. 10.

84 Dosud šlo o následující architektky nebo o skupiny tvůrců: Otto Eisler, Jan Višek, Jaroslav Grunt, Oskar Poříška, Bedřich Rozehnal, Jindřich Kumpošt, manželé Elly a Oskara Oehlerovi, Ernst Wiesner, Josef Polásek, Lubomír a Čestmír Šlapetové, o posobnosti generace 1901–1910, o brněnské židovské architektce a o brněnské německé architektce.

85 Plně ve shodě s programovou výstavou Jindřicha Vybíral, viz J. VYBÍRAL, *Jiný dům. Německá a rakouská architektura v letech 1890–1938 na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1993.

71 Například J. SEDLÁK, *Padesátileté brněnského výstaviště z pohledu dějin československé moderní architektury a úkoly památkové péče*, Památky a příroda 4, 1979, č. 1, s. 17–28, souhrnně V. ŠLAPETA, *Moderní architektura v Brně*.

72 J. SEDLÁK, *Bude dílo Adolfa Loose rehabilitováno*, Památky a příroda 5, 1980, č. 2, s. 68–71.

73 Do roku 1989 se pozornosti dočkala pouze dvě: Opava a Krnov.

74 Zlín se z badatelské a interpretační linie již od šedesátých let 20. století odlišoval; tehdy vydal Svaz architektů ČSSR drobnou publikaci, viz Milan PODZEMNÝ – Adolf ZIKMUND – František KALIVODA, *Moderní architektura v Gottwaldově 1900–1965. Průvodce*, Gottwaldov 1967.

75 Tento deficit byl vyrovnán paradoxně až nedávno populárně laděnou publikací, viz Eva BYSTRIANSKÁ – Petr DVOŘÁK – Jana LAUBOVÁ, *Funkce a styl. Jihlavská moderní architektura 1900–2015*, Jihlava 2019.

76 Například Kateřina LOPATOVÁ, *Meziválečná architektura v Uherském Hradišti*, Umění 44, 1996, č. 3–4, s. 348–353; TÁŽ, *Meziválečná architektura na Moravském Slovácku*, Umění 47, 1999, č. 4, s. 322–336; Tomáš POSPĚCH, *Meziválečná architektura v Hranicích*, Umění 46, 1998, č. 4, s. 267–275; TÝŽ, *Hranická architektura 1815–1948*, Hranice na Moravě 2000; Jana STARÁ, *Meziválečná architektura v Moravských Budějovicích*, Západní Morava. Vlastivědný sborník 12, 2008, s. 75–101.

77 Jaroslav PETRŮ, *Moderní architektura na Moravě*, Památky a příroda 7, 1982, č. 7, s. 411–412.

78 V. ŠLAPETA – P. ZATLOUKAL, *Josef Kranz 1901–1968. Architektonické dílo*, Praha – Olomouc 1979. O celé výstavní aktivitě podal svědectví P. ZATLOUKAL, *Sbírání a vystavování výtvarného umění na Olomoucku*, in: ed. P. Zatloukal, *Muzeum umění Olomouc 1951–2011*, Olomouc 2012, s. 86.

po ní následující usilovaly a usilují o poznání architektury jako kulturního díla v jeho sociální pluralitě, tj. zájem se posunul k uměleckým spolkům (brněnský *Devětsil*,⁸⁶ *Skupina výtvarných umělců, Koliba*), ke školám,⁸⁷ k mecenátu a ke sběratelství umění,⁸⁸ ke kulturním časopisům, výstavním aktivitám, tedy ke kontextu, k němuž je architektonické dílo vztaženo a díky jehož poznání můžeme plně porozumět jeho dobovému smyslu.

Závěrem této jubilejní balance musíme upozornit, že dnešní množství doceněných památek a areálů vede k určité hodnotové polarizaci a s ní k jistému pnutí v reflexi moderní architektury jako takové. V tomto směru někdejší Kudělkův přísně výběrový přístup věc značně zjednodušoval. Naproti tomu selektivnost, jež po roce 1989 postihla velké výstavní projekty (například *Deset století architektury*),⁸⁹ knižní edice (*Slavné vily*), specializované průvodce (Česká republika XX. století – Morava a Slezsko od nakladatelství *Zlatý řez, Brněnský architektonický manuál*) nebo ediční produkci regionálních pracovišť Národního památkového ústavu sice specifickým způsobem obohatí nezbytnou hierarchizaci bohatého kulturního dědictví ze strany interpretů, ale je vystavena potenciální výtce subjektivity či neobjektivnosti. Ale jak k ohromnému množství staveb provedených i neprovedených a stavebních výkresů, skic i projektů individuálních i kolektivních, soustředěných v archivech a specializovaných sbírkách architektury (Brno, Olomouc) vůbec přistupovat! Bezpochyby správně poznamenal Jan Sedlák, že „podle našeho soudu patří z brněnské architektury do evropského kontextu nejlepší díla Wiesnerova, Fuchsova, Krohova a Polášková, práce ostatních architektů vykazují spíše dobový standard“,⁹⁰ tj. oním kritériem je evropskost (oproti Loosově a Miesově *světovosti*) – avšak je už onen Sedlákův výčet vskutku úplný? Nepatří mezi výjimečná díla také například Kranzova kavárna *Era* (1927–1929)? A naopak nejsou díla jmenovaných autorů někdy spíše přeceňována? Tato relativita hodnocení se ovšem netýká pouze textů – ty lze přijmout za své nebo odmítnout; je mnohem závažnější, že docenění nebo naopak nedocenění se promítá zvláště do prohlášení nebo neprohlášení stavby za kulturní památku (v několika případech dokonce za národní kulturní památku)⁹¹ – a tu se již osudově rozhoduje o budoucnosti architektury, přijaté nebo nepřijaté pod veřejnou ochranu. Tato hodnotová ambivalence se jeví jako paradoxní sice, nicméně zákonitý důsledek veškerého dosavadního úsilí na poli poznání – a ochrany – moravské moderní architektury, která se s dalším prohlubováním tohoto poznání bude nadále ještě stupňovat.

Brno, Moravia and Modern Architecture: Jubilee Balance (Summary)

Many anniversaries felt upon 2020 and 2021, related to Moravian architects, who represented the phenomenon of modern architecture in Moravia and Silesia. Simultaneously, 50 years passed since the book by art historian Zdeněk Kudělka (1926–2020) *Architektura Brna 1918–1928* (Architecture of Brno 1918–1928) was published for the first time. The paper is intended as a balance of reflection of modern architecture in historiography before 1989 with necessary contextual look into following years.

Three generations of researchers can be distinguished: The first one is represented by Zdeněk Kudělka, Dušan Riedl, Jiří Císařovský and Iloš Chronek, followed by generations of people, who are nowadays in their 70s (Pavel Zatloukal, Vladimír Šlapeta) and 50s (Jindřich Vybíral, Jana Osolobě, Jindřich Chatrný, Aleš Filip, Petr Pelčák). Each of the generation followed different aims: the first one attempted to acknowledge the impact of avant-garde architecture (in an effort to rehabilitate modern art after the era on socialist realism of 1950s), the second one broadened the research in several ways, focusing on architecture of the second half of the 19th Century and non-avant-garde tendencies the in interwar period. The third generation aimed on deepening the knowledge, mainly by studying the work of particular Czech and German architects and also by focusing on the role of the investors.

doc. PhDr. Pavel Šopák, Ph.D.
Slezské zemské muzeum
sopak@szm.cz

86 Petr INGERLE – Lucie ČESÁLKOVÁ, *Brněnský Devětsil a multimediální přesahy umělecké avantgardy*, Brno 2014.

87 Badatelské úsilí Jany Osolobě motivovala snaha poznat profesory architektury na brněnské technice.

88 Z poslední doby například Jana KOŘÍNKOVÁ, *Adolf Loos a konfiskované vzpomínky Viktora rytíře von Bauera-Rohrfelden*, Brno 2018.

89 Z moderní architektury se z moravských a slezských lokalit připomněly stavby z Brna, Háje u Mohelnice, Jeseníku, Luhačovic, Olomouce, Opavy, Ostravy, Slezské Ostravy, Prostějova a Zlína; vesměs šlo o jednu stavbu za danou lokalitu. Viz Zdeněk LUKEŠ, *Deset století architektury – Architektura 20. století*, Praha 2001, passim.

90 Jan SEDLÁK, *Výtvarné Brno 1918–1938*, 49. *Bulletin Moravské galerie*, Umění 42, 1994, s. 93–97, cit. ze s. 497.

91 V závorce uveden rok prohlášení za národní kulturní památku: jde o vilu Tugendhat v Brně (1995), Liskovu vilu ve Slezské Ostravě (2008), Národní dům v Prostějově (2008), elektrárnu v Třešticích (2008), hotel Avion v Brně (2010), vilu Primavesi v Olomouci (2010), krematorium v Brně (2017) a obchodní a živnostenskou komoru v Opavě (2017).

MATERIÁLY / MATERIALS

Přátelství, které zavazuje, aneb Dvanáct let tichého souznění slezského etnografa a folkloristy Antonína Satkeho se štěpánkovickým vypravěčem Josefem Smolkou

Kamil Rodan (†)

„Ale můj nejvřelejší dík patří samému vypravěči, v jehož společnosti jsem prožil tolik krásných chvil. Neměl bych většího přání, než aby si Smolkovo vypravěčské umění podmanilo – pokud je to v moci tištěného slova – i čtenáře a aby kniha ukázala hlučínskému lidu, jaké bohatství jazyka a umění si uchovaly jeho dnešní generace po předcích.“¹

Hluboký a niterný vztah pozdějšího etnografa a folkloristy Antonína Satkeho k rodnému Slezsku – jeho krajině, lidu a jazyku – se formoval již od raného dětství. V prostředí Steinwirthova hostince v Komárově, kde se v polovině listopadu 1920 narodil,² ale také o tři roky později v rodičovském domě, matčině kuchyni, otcově kolářské dílně nebo venku mezi vrstevníky a kamarády získal Satke řadu cenných příležitostí k setkávání se s místními individualitami. Z pohledu dítěte a dospívajícího chlapce „přicházel téměř denně do styku s rozličnými projevy ústní slovesnosti a mohl si tak každodenně všimnout jazykových i mimojazykových zvláštností mluveného slova“.³

Satkeho zájem o slezskou mluvu, zvláště pak o nářeční odlišnosti v jednotlivých regionech, se prohloubil po druhé světové válce během studia bohemistiky a rusistiky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Ne náhodou proto Satkeho vysokoškolský mentor, významný dialektolog a znalec staré češtiny Václav Vážný v posudku na jeho kandidátskou práci v polovině června 1957 prohlásil, že „zvláštní zájem o nářečí rodného kraje lašského projevoval Satke již od studentských let: sám ho mám z tohoto hlediska ve velmi dobré paměti jako člena mého dialektologického semináře a autora cenné státní práce, Tvarosloví východoopavského nářečí“.⁴

Ve druhé polovině 50. let byl však již Satke uznávaným vědcem, kterého zájem o dialektologii přivedl přes krátkodobé působení na opavském gymnáziu a střední průmyslové škole strojnické k externí spolupráci se Slezským studijním ústavem v Opavě, kam nastoupil v roce 1955 ve funkci referenta pro folkloristiku do řádného zaměstnaneckého poměru.⁵

Svůj zájem soustředil Satke především na lidové zpěváky a vypravěče (narátory), které chápal jako nedílnou, ne-li nejpodstatnější, součást dialektologických výzkumů. Z hloubi duše byl přítom, zvláště po vydání sborníku Lidové povídky z Hlučínska (1956), přesvědčen, že „naši folkloristické literatuře dlužíme dosud monografii, jež by si všimla

soustavněji těch umělců z řad lidu, kteří od svých předků přejímali bohatství duchovní kultury a je rozmnožovali“.⁶

Ve snaze po ukojení vlastního badatelského zájmu a cílů stanovených programovými zásadami slezské folkloristiky, formulované literárním historikem Drahomírem Šajtarem v prvním čísle časopisu Radostná země,⁷ ale zejména v touze pokračovat ve sběratelské činnosti svých předchůdců,⁸ se za současné inspirace vědeckých prací předních znalců z oboru,⁹ vydal Satke po Slezsku za vlastními sběry.

Aktivní sběratelské činnosti a práci s lidovými vypravěči ve Slezsku se Satke začal věnovat bezprostředně po ukončení vysokoškolských studií po svém návratu do rodného Komárova a blízké Opavy. V dobách, kdy byly záznamy folkloru chápány analogicky k písemnictví výhradně za texty a kdy byl terénní výzkum ještě v plenkách, vyražel Antonín Satke za svými respondenty do terénu, a jak vzpomíná jeho dlouholetá kolegyně Dagmar Klímová: „ze všech získaných dovedností i životních zkušeností vždy vytěžil maximum. Například se v jeho pracovní metodice odrazí i okolnost, že původně vystudoval obchodní akademii. Získal tam dobrý základ těsnopisu, který si přizpůsobil potřebám dialektického zápisu. V dobách, kdy svůj terénní výzkum začínal, to bylo zvláště významné – nahrávací přístroje nebyly tehdy ještě k dispozici a Satke dovedl zaznamenat slovní projev v nebyvalé úplnosti a přesnosti“.¹⁰

K lidovým vypravěčům a jejich příběhům přivedl Satkeho primárně jeho zájem o slezskou mluvu a její krajové odlišnosti. „Můj zájem byl ostatně zpočátku soustředěn na výslovnost některých hlásek a jen po straně jsem se ptal na lidi, kteří by uměli vyprávět nebo zpívat,“¹¹ poznamenal Satke v úvodu své první velké monografie v závěru 50. let. Tímto způsobem se mladý nadšenec pohyboval podle vlastní intuice nebo na doporučení lidí od vesnice k vesnici a seznamoval se s místními obyvateli. Příběhy, které na svých cestách vyslechl, jej však zaujaly natolik, že se postupně staly hlavním předmětem vědcova zájmu.

„Na své cestě za pohádkami jsem se dostal na podzim roku 1950 do Štěpánkovic – vesnice vzdálené necelých 10 kilometrů na severovýchod od Opavy. Podle tak často vyslovaných, ale málo ověřených pouček o tom, že pohádku a lidovou píseň je možno zastih-

6 Antonín SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, s. 5.

7 Drahomír ŠAJTAR: *Stav a úkoly české folkloristiky ve slezské oblasti*, Radostná země, 1951, č. 1, s. 49–59.

8 Ve sběratelské činnosti ústní lidové slovesnosti a místních zvyků ve Slezsku navazoval Antonín Satke na zásluhou práci katolického kněze a vlasteneckého buditele Cypriána Lelka (1812–1883), moravského teologa a římskokatolického kněze Václava Sušila (1804–1868), pedagoga, jazykovědce, spisovatele, novináře a národního buditele Vincence Praska (1843–1912), spisovatele, duchovního a etnografa Jana Vyhliďala (1861–1937), vlasteneckého učitele Antonína Brotana (1873–1949), českého katolického kněze, národopisce a spisovatele Františka Myslivce (1873–1934), etnografa a sběratele Josefa Mojžíška (1862–1938), pedagoga a kulturně osvětového pracovníka Karla Jaromíra Bukovanského (1844–1932), spisovatelku, publicistku a folkloristku Ludmilu Hořkou (1892–1966), středoškolského pedagoga, sběratele a folkloristu Josefa Štefana Kubína (1864–1965), malířku, ilustrátorku a etnografku Helenu Salichovou (1895–1975) a další. ŠAJTAR, Drahomír Šajtar, *Stav a úkoly české folkloristiky ve slezské oblasti*, Radostná země, 1951, č. 1, s. 49–59.

9 Nezpochybnitelné autority v oboru představovali pro Antonína Satkeho zejména český filolog Jiří Polívka (1858–1933) a literární kritik Václav Tille (1867–1937). L. PAVERA, *Odešel Antonín Satke*, s. 8.

10 Dagmar KLÍMOVÁ, *Antonín Satke – Zapadlý vlastenec moravskoslezského regionu*, Český lid, roč. 87, 2000, č. 3, s. 266.

11 A. SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, s. 7.

1 Antonín SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, Ostrava 1958, s. 5.

2 Rodný a křestní list Antonína Satkeho ze dne 1. května 1935, Slezské zemské muzeum, Slezský ústav, Pozůstalost Antonína Satkeho (nezpracováno).

3 Libor PAVERA, *Odešel Antonín Satke – vzácný vědec a člověk*, in: PhDr. Antonín Satke, CSc. 12. 11. 1920 – 30. 11. 2008, Opava 2009, s. 7.

4 Posudek profesora Václava Vážného na Satkeho kandidátskou práci z 11. června 1957, Slezské zemské muzeum, Slezský ústav, Pozůstalost Antonína Satkeho (nezpracováno).

5 *Biografický slovník Slezska a severní Moravy. Nová řada 12. (24.)*, Ostrava 2009, s. 54.

nout jen v místech vzdálených městskému a průmyslovému ruchu, se dalo stěží očekávat, že by sběratele mohlo potkat štěstí ve vesnici, jež se blíží svou rozlohou městečku a jež má železniční i autobusové spojení s okresním městem Hlučínem, s Opavou i průmyslovou Ostravou,¹² vzpomínal Satke na šťastnou náhodu, která jej přivedla do bydliště štěpánkovického starousedlíka Josefa Smolky.

Zklamán jednotlivci, „kteří znali jen několik torsovitě vyprávěných povídek, ale o souvisejícím repertoáru se nedalo mluvit“,¹³ se vydal Satke na samý konec Štěpánkovic, kde měl podle doporučení místních bydlet skutečný vypravěčský mistr. „Víra v slova mých informátorů však poklesla, když jsem stanul před vysokým domkem Josefa Smolky. Vždyť i já jsem byl dosud přesvědčen, že pohádkáře je třeba hledat spíš v nízkém domku s doškovou střechou,¹⁴ konstatoval roztrpčený Satke při pohledu na jednopatrový dům Josefa Smolky. Když se však u sousedů ujistil, že se nachází na správné adrese a „v jednopatrovém domku skutečně bydlí vypravěč, o němž slyšel, že prý umí „bajat“,“¹⁵ rozhodl se využít situace, a váhavě do domu vstoupil. Jen stěží mohl tehdy Antonín Satke tušit, že se právě tímto okamžikem začala psát významná kapitola jeho profesního i osobního života. Setkání s lidovým vypravěčem (pohádkářem) Josefem Smolkou totiž Antonínu Satkemu umožnilo nejen získat množství jazykovědného materiálu, který využil k napsání své kandidátské práce,¹⁶ ale rovněž došlo k navázání osobního přátelství, které přetrvalo až do Smolkovy smrti v polovině listopadu 1962.¹⁷

„Když jsem vstoupil do čistého, prostě zařízeného pokoje se starším venkovským nábytkem, přivítali mne manželé Smolkovi sice vlídně, ale zdrženlivě, jak se to vždy stává, vstoupí-li do domu cizinec s aktovkou. Statný, urostlý muž, jehož by každý považoval spíš za hospodáře v plném věku než za výměnkáře, díval se na mne dost přísně. Jeho tvář s pevnými rysy a s modrošedými očima pronikajícíma k člověku až hluboko do srdce nedávala tušit, že by tento člověk mohl vyprávět o nešťastných princeznách a jejich šťastných vysvoboditelích. To by snad lépe dovedla ta stařenka, upoutaná na lůžko a nyní se mile usmívající,¹⁸ popsal Antonín Satke svůj první dojem ze setkání s Josefem Smolkou a jeho paní. Když se však Josef Smolka dozvěděl pravý účel Satkeho návštěvy, „z vážně

a upřeně hledícího staříka rázem spadla všechna přísnost a obličej se vyjasnil do úsměvu: Tuž to se zveleče a šedniče!“¹⁹

Od okamžiku, kdy se Antonín Satke posadil ke stolu a získal si hostitelovu důvěru, vzniklo mezi nadšeným vědcem a stárnoucím vypravěčem zvláštní pouto, jehož intenzita a hloubka se v následujících letech dále prohlubovaly. Přestože se Antonín Satke snažil Josefu Smolkovi dovysvětlit důvod své návštěvy, vypravěč, který si mezitím zapálil dýmku, využil příležitosti a začal vyprávět. Satke, věrný osvědčené technice stenografického záznamu, proto vytáhl tužku a notes a pečlivě si zapisoval souvislý tok starcových slov.²⁰

Satke, který přistupoval k Josefu Smolkovi a jeho příběhům zprvu jako k objektu a předmětu svého výzkumu, postupně odhaloval vypravěčovy kvality a mistrně využíval starcových předností, jakými byly například narátorova vynikající paměť a bodrá povaha. Při sezeních, která následovala, Satke správně vyhodnotil, že se setkal s vypravěčským mistrem. „Jeví-li už mladý Smolka známky nadaného vypravěče, byl to dobrý předpoklad k tomu, aby dozrál ve skutečného mistra vypravěčského umění. Jím se stal především proto, že společnost, v níž žil, podporovala a spoluvtvořila vypravěčskou osobnost.“²¹ Satke, vědom si faktu, že nejvěrohodnější a nejautentičtější výkon vypravěče vzniká v domácím nebo důvěrném známém prostředí prostém rušivých elementů zvenčí, navštěvoval Josefa Smolku zprvu v jeho vlastní domácnosti. „Chceme-li uslyšet povídku v podání vypravěče-umělce v plné její kráse, může se to stát jen tehdy, přijdeme-li k němu jako posluchači, nikoli jako zapisovatelé. Udělal jsem tuto zkušenost ihned při prvních zápisech s Josefem Smolkou. Stenografování příliš soustřeďovalo jeho pozornost, vypravěč jako by se stále snažil diktovat, a ne vyprávět. (Přitom mu dost záleželo, aby vypracovaný text byl zachycen úplně. Jednou jak by mne zkoušel: když dovyprávěl, ukázal znenadání na určité místo stenogramu a tónem vyžadujícím si neprodlené odpovědi řekl: „A včel to přečtytače, hevaj, ežy to pasuje! Když jsem kousek přečetl, spokojeně se usmál: Na ja, toč to tak je!“). Brával jsem si proto později vždy s sebou posluchače, takže jím vypravěč skutečně „bajal“, zatím co já jsem se mohl lépe věnovat vlastnímu zapisování a pozorování vypravěče.“²² Někdy se však stávalo, že se vypravěč nechal unést obsahem svého vyprávění a ve snaze dosáhnout maximální dramatickosti chrлил slova takovou rychlostí, že již nebylo v Satkeho silách zachytit povídání rukou. „Když bylo možno později použít drátového magnetofonu, byla věc daleko snazší. Posluchači upoutali vypravěče tak, že ho vůbec nerušil mikrofon ležící před ním, a vypravěč mohl rozvinout své umění v celé šíři.“²³

Při častých návštěvách Smolkovy domácnosti si při zaznamenávání starcova vzrušivého vyprávění Satke všiml také sugestivní řeči narátorova těla. „Smolkova fantazie je obdivuhodná. Představa se řine za představou, do jeho vidění přikvápují všední předměty, jež se řadí v působivá přirovnání a obrazy. Hlas, mimika a gesto jako by se najednou vytrhly z pout jeho vůle a dostávají se do područí obrazotvornosti.“²⁴ Satke, který již v té době pracoval na kandidátské práci o Smolkovi a jeho příbězích, byl vypravěčovými gesty

12 Tamtéž.

13 Tamtéž.

14 Tamtéž.

15 Tamtéž.

16 Satkeho kandidátská práce, obhájená v Praze roku 1957, vyšla péčí Krajského nakladatelství v Ostravě pod názvem Hlučinský pohádkář Josef Smolka o rok později.

17 Vypravěč Josef Smolka se narodil 8. března 1874 v Zábřehu u Hlučína, kde také navštěvoval obecnou školu. Od raného dětství se v prostředí domova seznamoval s příběhy, vyprávěnými nejčastěji matkou. Po skončení školy v Dolním Benešově se vyučil zámečnickem a pracoval jako zámečnický dělník na statku Albertovce u Bolatic. Příběhy o hastrmanech, strašidlech a dalších hrůzostrašných postavách, které slyšel, si postupem času doplnil o zkazky, které vyslechl v práci, na vandru v Horním Slezsku, na Poznaňsku a ve Vestfálsku, nebo při výkonu tříleté vojenské služby v Berlíně. Po návratu domů se oženil a přistěhoval k manželce do Štěpánkovic na Hlučínku. Vedle povolání zámečníka na Albertovci a montážního a slévárenského dělníka v Kozlí a Ratiboři se staral o domácí hospodářství. S manželkou zplodil a vychoval deset dětí. Závěr života prožil jako výměnkář. Zemřel 11. listopadu 1962 ve Štěpánkovcích, kde je také pohřben. A. SATKE, *Hlučinský pohádkář Josef Smolka*, s. 10–14; Jana NEVŘELOVÁ – Vendula LAMLOVÁ, *Josef Smolka*, Štěpánkovický zpravodaj, 2014, č. 1, s. 18.

18 A. SATKE, *Hlučinský pohádkář Josef Smolka*, s. 7–8.

19 Tamtéž, s. 8.

20 Při pozdějších návštěvách doprovázel Antonína Satkeho fotograf Slezského muzea v Opavě Arnošt Pustka, který během následujících let zaznamenal bohatý fotografický materiál k osobě hlučinského pohádkáře Josefa Smolky a prostředí, ve kterém se pohyboval a žil.

21 A. SATKE, *Hlučinský pohádkář Josef Smolka*, s. 15.

22 Tamtéž, s. 70–71.

23 Tamtéž, s. 71.

24 Tamtéž, s. 37.

fascinován natolik, že „přizval ke spolupráci kameramana a vypravěčův projev natočil na zvukový film. Smolkovu mimiku, gestikulaci i hlasovou intonaci využil k hloubkové analýze lidového vypravěčského stylu a obrázky jeho charakteristických gest pak ilustroval publikovaný text. To byl způsob prezentace, který je v evropském kontextu folkloristického výzkumu unikátem a který nezůstal bez odezvy“.²⁵

Satke, který byl hluboce přesvědčen o tom, že „všechny výrazové prostředky, jazykové i mimojazykové, jsou u dobrého vypravěče sladěny a tvoří dohromady jednotu“,²⁶ zkoumal Josefa Smolku jako komplexní osobnost. Přestože jej i nadále zajímaly narátorovy příběhy, se kterými po jazykové i obsahové stránce dále intenzivně pracoval, vstupoval stále častěji za děj samotného vyprávění a všiml si osoby vypravěče jako takové. V pohádkách i novelistických vyprávěních satirického až humorného charakteru Satke hledal a nalézal postavu vypravěče – všiml si dějiště příběhů umístěných do míst, které narátor důvěrně znal, pozornost věnoval popisu povolání a pracovních technik, jimiž se kdysi Smolka věnoval a živil, zkoumal vypravěčovy charakterové vlastnosti, které narátor přenášel na své hrdiny, analyzoval místní zvyky, se kterými vypravěč během svého dlouhého života přišel do kontaktu a řadu dalších více či méně důležitých faktorů.

Zevrubným zkoumáním Smolkovy osobnosti se vztah mezi vědcem a vypravěčem posunul do mnohem osobnější roviny. Když se Antonín Satke po dvouletém intenzivním navštěvování vypravěčovy domácnosti přesvědčil o tom, že Josef Smolka netrpí trémou, pozval jej mezi žactvo opavského gymnázia, kde právě vyučoval, a vzal narátora sebou také na nahrávání do rozhlasu. „Tento vypravěč, suverénně ovládající svůj aktivní repertoár, nemá nikdy v nejmenším trému. První dvě léta jsem zapisoval jeho vyprávění jen v kruhu jeho blízkých, doma. Poznal jsem velmi dobře jeho vypravěčský projev po všech stránkách, takže jsem pak mohl dobře srovnávat vyprávění v rodinném prostředí s vyprávěním jinde. Jeho gesta a mimika nedovedou být okázalá ani tehdy, kdy bychom si mysleli, že právě před cizím publikem bude vypravěč chtít svůj přednes stylizovat. Upřímnost jeho slohu nedovede lhát. Ani přítomnost fotografa nebo filmaře nečinily jeho vyprávění nijak strojeným nebo chťným.“²⁷

Na jaře 1957 dokončil Antonín Satke kandidátskou práci o hlucháckém pohádkáři Josefě Smolkovi. Všichni tři posuzovatelé, významní jazykovědci Václav Vážný, Karel Horálek a Alois Jedlička se shodli na tom, že se jedná o naprosto jedinečnou a v oboru jazykovědy a folkloristiky průkopnickou práci. „Práce Antonína Satkeho o hlucháckém vypravěči Josefu Smolkovi vznikla – jak říká autor úvodem – z jeho zájmu o řeč hlucháckého lidu, tedy z kořenů dialektologických. Ale tento původní zájem dialektologický byl brzo překryt zájmy širšími, zájmem o folklorní stránku projevu lidového vyznače, jakož i zájmem o jazyk a styl jeho vpravdě uměleckého podání. A tak se v práci samé sbíhá, střetá několik vědních disciplín – a je si toho vědom i sám autor – folkloristika, dialektologie a stylistika.“²⁸ „V systematickém studiu vynikajícího lidového vypravěče vykonal významný kus folkloristické práce Antonín Satke svou prací Hlučinský vypravěč Josef Smolka. Tato práce se opírá o několikaleté studium objektu, o systematické (také opakované) záznamy, o studium vypravěčova života i sociálního prostředí, v němž vy-

pravěč vyrostl a rozvíjel své umění [...] Satke si klade za cíl systematický rozbor celého vypravěčského umění, při čemž se neomezuje jen na analýsu textu, ale studuje i mimiku vypravěčovu a jeho gestikulaci. Zachytil tuto stránku vypravěčova umění také filmovými snímky, s nimiž seznámil odbornou veřejnost na folkloristické konferenci 1956 v Praze [...] Celkem lze říci, že Satke svou prací položil základ k novému důležitému odvětví naší folkloristiky.“²⁹

Obhájěním vědecké práce a získáním titulu „kandidát filologických věd“ v létě 1957 kontakty Antonína Satkeho s Josefem Smolkou neustaly, ba právě naopak. Stryk Smolka, jak Satke Josefa Smolku důvěrně nazýval, se stal nedílnou součástí vědcova života. Z dochované korespondence vyplývá,³⁰ že Satke udržoval s vypravěčem nadále kontakty spočívající v příležitostných návštěvách vypravěče prožívajícího po úmrtí dlouhodobě nemocné manželky pocitu osamění. „I dnes je čtyřiaosmdesátiletý Josef Smolka ještě čilý a veselý – jen pocit osamění poněkud silněji doléhá na jeho nitro; tento člověk, jehož učinil život tvrdým, něžně rozmlouvá s portrétem své zemřelé ženy a po každé ji zve k obědu, kdykoli začíná jíst.“³¹ Pokud tedy Antonín Satke našel ve svém nabitěm programu volnou chvíli, zajel na kole do Štěpánkovic na rozmluvu se strykem. Těchto příležitostí, při kterých dělala Satkem společnost někdejší pracovnice Slezského studijního ústavu a pozdější vědcova manželka Vlasta Kurková, využíval Satke k dalšímu dokumentování starcova vypravěčského umění. „Koneckonců jsem dnes s Tebou mluvil několikrát: byl jsem sám překvapen, že se zachoval dokumentárně na zvukovém záznamu rozhovor mezi mnou a Tebou. Bude to zajímavá reprodukce, dnes jsem si ji byl nucen několikrát pustit, protože jsem si připravoval magnetofon. Pásek, na němž je zachycen stryk Smolka při té naší společné návštěvě, jak jsme ho filmovali. Za několik týdnů tomu bude už rok [...] Ta poznámka, v níž se obracíš na mne, je na pásku jen jaksi mimoděk, ale říkáš tam ještě polo úředně polo uctivě – pane profesore. Kromě toho ovšem ještě cosi se strykem Smolkou o galanách,³² vskakuješ také strykovi Smolkovi do řeči (myslím, že to budu muset hodit i na film) a konečně jsi i na obrázku v dosti gráciálním postoji, vlastně posedu,³³ psal Satke snoubence v polovině května 1961.

Na stryka Smolku nezapomněl Satke ani po svém zatčení na konci května 1961.³⁴ V dopisech z vyšetřovací vazby v Ostravě-Heřmanicích i z Prahy-Pankráce nechával stryka pozdravovat a dotazoval se na jeho zdraví. „Pozdravte také stryka Smolku, ani nevím, žije-li ještě“,³⁵ zajímal se Satke z heřmanické věznice v polovině července 1961. Ve snaze zjistit aktuální stav věcí ponoukal Satke z vězení sestru Františku, aby Josefa Smolku

29 Posudek doktora Karla Horálka na Satkeho kandidátskou práci, 1957, Slezské zemské muzeum, Slezský ústav, Pozůstalost Antonína Satkeho (nezpracováno).

30 Ed. Kamil RODAN, *Listy lásky, víry a naděje* (Edice korespondence slezského etnografa a folkloristy Antonína Satkeho se snoubenkou, sestrou a dalšími rodinnými příslušníky od srpna 1957 do května 1962), Opava 2020.

31 A. SATKE, *Hlučinský pohádkář Josef Smolka*, s. 14.

32 Galán = hovorový výraz pro nápadníka, milence nebo dvorného muže.

33 Ed. K. RODAN, *Listy lásky, víry a naděje*, položka č. 40 z 19. května 1961, s. 46–47.

34 Aktivní činnost Antonína Satkeho v tzv. Společenství laiků, které soustřeďovalo katolicky orientovanou inteligenci z řad učitelů, spisovatelů, kněží, lékařů a dalších profesí, vedlo k vědcovu zatčení na konci května 1961 a jeho umístění do vyšetřovací vazby v Ostravě-Heřmanicích. Po vynesení čtyř a půlletého trestu na podzim 1961 si Satke odpykával trest ve věznicích v Ostravě-Heřmanicích a v Praze na Pankráci. Propuštěn z vězení byl na základě prezidentské amnestie na začátku května 1962.

35 Ed. K. RODAN, *Listy lásky, víry a naděje*, položka č. 51 ze 17. července 1961, s. 67.

25 D. KLÍMOVÁ, *Antonín Satke*, s. 266.

26 A. SATKE, *Hlučinský pohádkář Josef Smolka*, s. 32.

27 Tamtéž, s. 71.

28 Posudek bohemisty Aloise Jedličky na Satkeho kandidátskou práci, 1957, Slezské zemské muzeum, Slezský ústav, Pozůstalost Antonína Satkeho (nezpracováno).

sama nebo s dětmi navštívila a radoval se, když tak učinila. „Velkou radost jsem měl, žes byla u stryka Smolky. Byl bych rád, kdybys vzala někdy děti (ty větší) a s malou Lidkou je k němu vzala, Vlastu samozřejmě také!“³⁶

Informace o Josefu Smolkovi poskytovala Satkemu také jeho snoubenka Vlasta. Jako čerstvě promovaná lékařka sledovala pozorně vypravěčův zdravotní stav, který ji však ve značné míře znepokojoval. „Včera jsem byla u stryka Smolky. On mne vždycky libá přímo na ústa, od něho je Ti to tak milé, skoro jako od Tebe. Vždycky mám to štěstí, že přijdu zrovna, když jí. Po jídle vždy všechno po sobě uklidí, zamete, prozatím o sebe ještě velmi dbá, což je dobrá známka vzhledem k jeho zdraví. Stěžoval si mi, že to s ním trochu „zatača“. Totiž v sobotu chtěl s lavorem vynést vodu, ve které se umýval. Jak vyšel na zahrádku, nějak se mu udělaly mžítka před očima, že spadl i s lavorem a vodou na zem. Věděl sice o sobě, ale nemohl se zvednout, jak byl sláb. Celý lavor, který byl plechový, pokrřivil. Velice ho mrzí, že je „takovy neohrabany“. Dívala jsem se, co užívá. Jsou to léky proti arterioskleróze, ale vzhledem k jeho věku je slabá naděje na zlepšení. Dobře je, že nenastalo nějaké ochrnutí. Napomenula jsem ho, aby se více šetřil a v klidu prožíval své stáří. Ale on „je mu tak pročívno nic nerobič“. Za nic na světě nechce, aby ho někdo v chůzi doprovázel.“³⁷ I Satkeho nenechávaly znepokojivé zprávy o vypravěčově zdraví v poklidu a v podmínkách věznice myslel při starcově vysokém věku sedmaosmdesáti let i na to nejhorší. „Kdyby to se strykem Smolkou dopadlo nejhůř, ať Vlasta koupí bílou kytičku a zaneše ji k nim. Jinak, je-li čilý, ať ho pozdravuje, snad to zase ještě překoná a my se snad ještě uvidíme,“³⁸ psal sestře Františce na počátku října 1961. Satkemu při té příležitosti jistě vytanuly na mysl veselé příhody, které spolu se Smolkou ještě před pár lety při práci na monografii v prostředí domova nebo při cestování za studenty či do rozhlasu zažívali. „Třebaže mu druhá světová válka přinesla hodně smutku – ztratil v ní syna a zetě, nic to neubralo na jeho radosti ze života a na vlídném poměru k lidem. Denně například chodí celé ulici, v níž bydlí, pro noviny, na cestě se setkává a zastavuje s lidmi – vdané ženy se ptá, „esli ji chlop přaje“, mladé vdově se nabízí „aby se ho namluvila“, jindy, když jedeme autem do rozhlasu, škádlí mladá děvčata, aby jela s ním, že jim bude „bajat o galanoch“. Dlouhou chvíli vyplňuje ponejvíce čtením, a pokud stačí, prací. Nespouští však ze zřetele ani zájem o otázky denní skutečnosti.“³⁹

Na Satkeho výtku z poloviny prosince 1961, že se mu dosud od příbuzných nedostalo dalších podrobností o Smolkově zdravotním stavu, mu snoubenka v dopise z téhož dne přislíbila, že se za vypravěčem co nejdříve vypraví. „Ke strykovi Smolkovi se podívám v nejbližší době. Je tomu pěkných pár týdnů, co jsem tam byla naposled. Chtěla bych ještě před Vánocemi. Budu mít některý den volno za žurnál,⁴⁰ tak toho využiji. Chtěla bych za ním nejraději ještě na kole, ale asi to půjde ztěžka. U nás je asi deset cm sněhu, který drží.“⁴¹ O to více byl asi Antonín Satke potěšen dopisem s podrobným popisem návštěvy Vlasty Kurkové u stryka Smolky. „Náš nejdražší, včera dopoledne jsem opět po několika týdnech navštívila stryka Smolku. U nás byl 17° mráz, přesto jsem to ještě riskla a jela na

kole. Byla jsem sice velmi teple oblečena, ale již asi po dvou kilometrech jízdy jsem měla na řasách, obočí a kolem úst plno jinovatky. Stále jsem si říkala: musím to vydržet, aspoň cestu tam, asi tři kilometry před vesnicí jsem musela jít pěšky, protože jsem byla velmi unavena a jízda mi šla pomaleji než vedle kola. Konečně jsem dorazila až k nim! Naskytl se mi stále stejný obraz: nejdříve železná vrátka, pak dřevěná veranda, potom tmavá síňka a nakonec ta milá, známá světnička. Vpadla jsem dovnitř a první moje cesta nevedla ke strykovi, ale k teplému vinčku.⁴² Sundala jsem si rukavice a pak teprve se rozhlédla kolem. Obraz nám oběma tak milý a známý. Uprostřed stůl, napravo skříň, mezi okny kukačky, v rohu starý kredenc a podél stěny divan a naproti v rohu postel, na které ležel stryk. Hlavu měl zabořenou v polštářích a pruhovanou peřinu až pod bradu, takže mu zpod peřiny koukal pouze nos a oči. Nemohl mne zpočátku poznat, protože jsem byla zabalena v šatcích podobně jako on v peřinách. Dostala jsem teplé mléko a chleba, mezitím se stryk oblékl a projevil zájem se se mnou posadit v teple vytopené světnici. Víš, že mu bude již 88? Začíná to být na něm vidět. Parkinsonský třes rukou a nohou je výraznější, slábne mu zrak i sluch, paměť ulpívá na dřívějších událostech. Stěžoval si, že to v sobotu zase s ním seklo. Připravoval brambory na poledne a najednou se mu zatmělo před očima a než se nadál, už ležel pod vinčkem a brambory s vodou na něm. Ještě štěstí, že se nepopálil. Marně je domlouvání, aby práce nechal, že mu to není zapotřebí. Tvrdí, že mu krev nedá pokoje. Cítil prý by se velmi zbytečný na světě. Chvíli jsme si vykládali, pohověla jsem si na divanu, pohládila všechny předměty pohledem a zavzpomínala. Nevím, čím to je, že mi jeho světnička je tak drahá. Zde přestávám být lékařkou – beztak si na to oslovení nemohu zvyknout –, pryč jsou moji pacienti, kteří mi stále tvrdí, že jsou zdraví, odmítají léčbu, dožadují se dovolenky, pryč jsou všichni moji příbuzní a známí, kteří mi sdělují své somatické i psychické potíže, v tom okamžiku vedle stryka jsem docela obyčejná děvucha, velmi mladá a prostá, toužící po pochopení. A v tom je stryk mistr. Jeho pohlazení a políbení dělá zázraky. Jak svěží a radostná jsem odjížděla zpět.“⁴³

Antonína Satkeho potěšilo, jak jeho snoubenka u stryka Smolky pookřála. S nostalgickým povzdechem, „škoda, žes už nemohla prožít ty teplé chvíle, kdy jsem sedával v té druhé kuchyni, kde v koutě ležela jako churavá, ale bodrá a veselá žena – stařenka“,⁴⁴ příbuzným vzkázal, aby starce informovali, že je v Praze a pozdravovali jej po dceři, která tehdy pracovala v řeznictví.⁴⁵

Na konci února 1962 požádal Antonín Satke synovce Láďu, aby stryka Smolku pozdravoval a popřál mu za něj hodně zdraví. Součástí zdravice bylo i skromné přání na brzkou shledanou.⁴⁶ Při vzpomínce na stryka Smolku se však Antonín Satkemu neustále honily v hlavě myšlenky na vypravěčův zhoršující se zdravotní stav. Nebylo proto divu, že se již v následujícím dopise dožadoval od snoubenky upřesňujících informací. „Psalas mi o parkisonském třesení rukou u stryka Smolky; je to stařecké třesení nebo to je nějaký zvláštní druh nemoci?“⁴⁷ V odpovědi z počátku března se mu pak od Vlasty Kurkové dostalo odborného vysvětlení z pohledu lékařky. „Můj nejdražší, v posledním dopise

36 Tamtéž, položka č. 54 z 31. července 1961, s. 73–74.

37 Tamtéž, položka č. 71 z 18. září 1961, s. 120.

38 Tamtéž, položka č. 74 z 2. října 1961, s. 133.

39 A. SATKE, *Hlučínský pohádkář Josef Smolka*, s. 14.

40 Žurnál = pohotovostní služba na oddělení mimo pravidelnou pracovní dobu.

41 Ed. K. RODAN, *Listy lásky, víry a naděje*, položka č. 96 z 10. prosince 1961, s. 197.

42 Vincek = kamna.

43 Ed. K. RODAN, *Listy lásky, víry a naděje*, položka č. 98 z 18. prosince 1961, s. 203.

44 Tamtéž, položka č. 103 z 29. prosince 1961, s. 220.

45 Tamtéž, položka č. 103 z 29. prosince 1961, s. 220.

46 Tamtéž, položka č. 122 z 24. února 1962, s. 272.

47 Tamtéž, položka č. 123 z 25. února 1962, s. 273.

ses zmínil o parkinsonově třesu u stryka Smolky. Je to charakteristický třes, který se vyskytuje u různých nemocí při postižení bazálních ganglií. Bazální ganglia je část šedé hmoty mozku, která je vývojově starší než šedá kůra mozková a má vliv mimo jiné na regulaci pohybu. Při poruše krevního zásobení jakýmkoliv způsobem baz. gang. dochází k poruchám koordinace pohybu. U stryka Smolky je to konkrétně způsobeno sklerózou cév.⁴⁸ Ve snaze uklidnit snoubencovo již tak dost rozjitřené myšlení Vlasta Kurková také napsala, že se v nejbližší době za strycem Smolkou na kole vypraví.⁴⁹

Svůj slib splnila Vlasta Kurková na konci března 1962. Z jarního výletu si mladá lékařka uchovala nádhernou vzpomínku nejen na Smolkovo krásné vyprávění, ale i na svou lásku, kterou právě v tento čas intenzivně prožívala. „Udělal jsem si procházku na kole za strykem. Vzpomněla jsem si v návalu svých vlastních starostí, že se vlastně jmenuje Josef. Proto jsem hned první den své dovolené sedla po prvé na své nové kolo a rozjela se za ním. To víš, jaké to bylo překvapení. Seděl na divanu a pokuřoval. Představ si, že on měl zároveň i narozeniny. Má už 88 let. To jsem bohužel nevěděla, ale to nic nevadilo tomu, abychom spolu příjemně strávili odpoledne. Vykládal mi, že letos ty svoje svátky oslavil zvlášť slavnostně. Je nejstarším občanem v obci a tak se na tom podílel i Místní národní výbor. Dostal hodně dáreků a já jsem mu také za nás za oba dala nějaký ten tabák. Seděli jsme spolu u pecka a stryk mě častoval ajerkoňakem. Hned jsem si na Tebe vzpomněla, protože ses mi o něm v posledním dopise zmínil. Stále jsem na strykovi žadonila, aby mi vypravoval nějakou bajku, kde se dva lidé mají hodně rádi. Nemohl si na žádnou takovou vzpomenout a tak mi pak začal vypravovat, jak on si svou děvuchu, příští manželku, namlouval. Hned jsem to spojovala s tím, jak ji asi měl hodně rád, když jsem ho předtím o takovou milostnou bajku prosila. Antoníne, to vyprávění bylo tak půvabné, že bych ho sotva někde jinde pěkněji slyšela. Je kupodivu, že takový člověk nad hrobem se chvějící dovede tak prostě a čistě vykládat svůj citový život. Je sice pravda, že to bylo okrášleno vzpomínkou a citově prohloubeno smrtí jeho paní, avšak svědčilo to pro morální opravdovost tohoto prostého venkovského člověka. V duchu jsem to srovnávala s naší láskou, shledávala shodně i protikladné rysy. Největší byl asi ten, že jeho paní strašně ráda tančovala, což u mne nikdy nebylo. Nakonec jsme se shodli v tom, že jsme si oba navzájem velmi sympatičtí. Nazývá mne svou dcerkou! Také mne potěšilo, že si přesně vzpomínal na naše první setkání v ústavě pod dubem. Vracela jsem se pozdě večer domů, takže mi už na mezivodky⁵⁰ nezbyl čas. Tam se stavím zase někdy jindy.“⁵¹

Antonín Satke byl potěšen čilostí vypravěče. „Musí na mne počkat i s tou 88-tkou let“,⁵² vyslovil striktně na počátku dubna 1962. Zda se setkání po Satkeho propuštění z vězení na počátku května 1962 skutečně událo, nedokážeme s ohledem na brzké úmrtí Josefa Smolky potvrdit ani vyvrátit, stejně jako případnou Satkeho účast na posledním rozloučení s legendárním vypravěčem v polovině listopadu 1962.⁵³ Co však můžeme s ur-

čitostí na základě písemných dokumentů potvrdit, je existence vzácného přátelství mezi zapáleným folkloristou a výtečným vypravěčem. Náhoda, která svedla na podzim 1950 oba aktéry dohromady, stála u zrodu více než jednu dekádu trvajícího přátelství plného respektu a porozumění.

Friendship that Binds, or Twelve Years of Silent Harmony between the Silesian Ethnographer and Folklorist Antonín Satke and the Narrator Josef Smolka from Štěpánkovice (Summary)

The interest of the ethnographer and folklorist Antonín Satke (1920–2008) in linguistic and dialectal differences in individual parts of Silesia was formed from the early childhood. After university studies in Prague and after returning to the region where he was born, the young scientist, professionally connected with the Silesian Institute of Studies in Opava, continued the older collector's tradition of oral folk literature in the region. During field research in the early 1950s, Satke met the legendary narrator Josef Smolka from Štěpánkovice in the Hlučín region, who greatly influenced his professional direction and personal life. An accidental meeting with the narrator from Štěpánkovice helped to create a special bond, the intensity and depth of which deepened further in the following years. From the introduction of Satke's monograph on Josef Smolka and the surviving correspondence, it is possible to reconstruct Satke's innovative practices in folklore research and the transformation of purely research interest into more than a decade of friendship.

48 Tamtéž, položka č. 125 z 3. března 1962, s. 277.

49 Tamtéž, položka č. 130 z 12. března 1962, s. 289.

50 Mezivodky = území na Kravařsku, oddělující českou a německou část.

51 Ed. K. RODAN, *Listy lásky, víry a naděje*, položka č. 135 z 23. března 1962, s. 299–300.

52 Tamtéž, položka č. 140 z 1. dubna 1962, s. 311.

53 Uspokojivé odpovědi na otázky, zda se Antonín Satke s legendárním vypravěčem Josefem Smolkou po svém návratu z vězení setkal či zda se zúčastnil posledního rozloučení s folkloristickou legendou, nepřinesly ani dotazy na Satkeho blízké příbuzné. Satkeho jediný syn Josef, který ovšem v té době ještě nebyl na světě, se domnívá, že několikaměsíční časová prodleva mezi otcovým návratem z vězení a Smolkovou

smrtí byla pro jejich setkání dostatečná. S ohledem na zdravotní stav obou aktérů a dobové okolnosti ji však nelze potvrdit. Ve stejném smyslu se vyjádřil také Satkeho synovec Ladislav Řehula ml., který Josefa Smolku se strýcem, matkou Františkou či pozdější tetou Vlastou Kurkovou navštěvoval a účastnil se také příležitostných natáčení vypravěče (telefonický rozhovor s dr. Josefem Satkem ze dne 11. ledna 2021; telefonický rozhovor s Ladislavem Řehulou ml. ze dne 11. ledna 2021).

Recenze a zprávy o literatuře / Reviews and Brief Notices

Hrsg. Lukáš FASORA – Ewald HIEBL – Judit PÁL – Petr POPELKA, *Elitenforschung in der Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts. Erfahrungen und methodisch-theoretische Inspirationen, Mitteleuropäische historische Perspektiven/Central European Historical Perspectives Bd./Vol. 2, Wien: LIT Verlag, 2019, 177 s. ISBN 978-3-643-50920-8.*

Výzkum společenských elit, tedy relativně širokého pojmu, který je v soudobém diskurzu humanitních věd definován zejména průkopnickými pracemi německých a italských sociologů,¹ se těší od přelomu 80. a 90. let minulého století z mnoha důvodů rostoucímu zájmu soudobé české historiografie.² Bylo tomu tak také v dalších zemích někdejšího tzv. východního bloku, procházejících po kolapsu systému na konci 80. let dalekosáhlou politickou, ekonomickou a kulturní transformací. Neméně pozornosti však tématu elit věnovali badatelé jak v oblasti dříve koherentně semknutého širšího středoevropského prostoru, odděleného podstatnou část druhé poloviny 20. století železnou oponou, tak i dále na západě.³ Na poznání styčných bodů, vzájemně se prolínajících perspektiv a východisek historického bádání někdejší společné geopolitické oblasti střední či středovýchodní Evropy, respektive Podunají je zaměřena série pracovních setkání organizovaná historiky z České republiky a Rakouska. Péči badatelů z akademických pracovišť univerzit v Brně, Ostravě a Salcburku byla naplánovaná řada workshopů kladoucích si za cíl revizi a srovnání metodických přístupů ke klíčovým pojmům sociálních dějin, jakými jsou region, třída, národ, elity či generace. Posledně zmíněná kategorie byla klíčovým pojmem zahajovacího setkání. Zde přednesené referáty se dočkaly publikování již v roce 2017.⁴

Recenzovaná publikace je druhým dílem série a vychází z výsledků v pořadí druhého mezinárodního workshopu, který se tentokrát uskutečnil v někdejšímu centru zalitavského Sedmihradska – Klausenburgu, dnes rumunské Kluži. Naznačenému geografickému rámci odpovídá kolektiv dvanácti autorů, působících na českých, rakouských a rumunských univerzitních pracovištích. Monografie publikovaná za finanční podpory Masarykovy, Ostravské a Paris Lodron univerzity v Salcburku a vydaná péčí vídeňského nakladatelství LIT sestává kromě úvodního textu editorů knihy z desítky tematicky a metodicky pestrých studií, které ve shodě s podtitulem publikace spadají do chronologického rámce 19. a 20. století. Řadu textů, zveřejněných výhradně v anglickém a německém jazyce, otevírá studie Jiřího Brňovjána, dedikovaná přehledu reflexe nové šlechty v české, respektive středoevropské historiografii posledních dekad. Prezentované výsledky výzkumu – s nutným časovým přesahem do období raného novověku – poukazují na další

okruhy otázek, které si v rámci etablovaného výzkumu nobilitací a sociální skupiny nové šlechty zaslouhují pozornost. Syntetizující pohled na výsledky dlouhodobého výzkumu městských samospráv v Předlitavsku, realizovaný v kooperaci kateder historie Masarykovy a Ostravské univerzity, představuje studie Pavla Kladiwy. Prezentovaná zjištění poukazují na význam výzkumu místních elit v lokálních komunitách a představují alternativní kritéria úspěšnosti jejich politických strategií, přičemž odhlíží od čistě nacionálních hledisek. Analytičtější laděná studie Ewalda Hiebla zkoumá roli místních elit jakožto hybatelů procesu modernizace na příkladu města Salcburk v rozmezí let 1848–1918. V textu je věnován prostor úvaze o užitečnosti samotného původně sociologického a filozofického pojmu elit v historiografické praxi a charakteru politických a společenských elit ve vesnickém prostředí. Další část studie pak na příkladu města Hallein na přelomu 19. a 20. století analyzuje roli politických elit v maloměstském prostředí. Obecná teoretická východiska jsou přitom konfrontována s poznatky vycházejícími z detailní analýzy kariéry místního purkmistra Johanna Schöndorfera – reprezentanta nových elit, jenž svou kariéru započal jako zástupce tradičního měšťanstva a během funkčních období v úřadě dosáhl vzestupu mezi měšťanstvo odvozuji svůj status primárně od úspěšných podnikatelských aktivit (*Wirtschaftsbürgertum*). Detailní mikrohistorická sonda o sociálním vzestupu purkmistra řemeslníka mezi velkopodnikatele přibližuje komplexní tematiku společenských elit v konkrétních časových a místních souvislostech. Rovněž tématu lokálních elit, tentokrát však v poválečném Československu během období komunistické diktatury, se věnuje text Tomáše Dvořáka. Na příkladu několika převážně jihomoravských měst, městeček a vesnic autor demonstruje mechanismy nahrazení rolí tradičních městských elit novými, programově neelitními představiteli kádrové nomenklatury komunistické strany. Spíše syntetizující přístup naopak představuje studie Petra Popelky, zaměřená na prezentaci aktuálního stavu českého výzkumu hospodářských elit, respektive podnikatelstva, protoindustrializace a industrializace a jejich propojení s evropskými hospodářskými dějinami. S podobně obsáhlým historiografickým přehledem, nyní ovšem orientovaným na problematiku politických elit v maďarském a rumunském dějepisectví komunistického a porevolučního období, čtenáře seznamuje studie Judity Pál a Vlada Popovice. Autoři ve svém textu zevrubně analyzují nejen komplikovaný vývoj, vzájemné obohacování a ovlivňování, ale též antagonismy tematicky souvisejících výzkumných projektů. Studie Soriny Radu na příkladu skupiny zákonodárců rumunského parlamentu v letech 1866–1938, kteří zastávali post senátora doživotně, vychází z předpokladu, že personální skladba politických elit představuje podstatné vodítko k pochopení politiky v obecném měřítku. Příspěvek Lukáše Fasory zkoumá roli kulturních, zejména vzdělanostních elit ve vztahu periferie a centra. Studie Jiřího Hanuše komparuje postavení intelektuálních vrstev v Československu po roce 1918 a 1989. Publikaci pak uzavírá text Denisy Nečasové zaměřený na problematiku etablování nových elit v Československu po komunistickém převratu v roce 1948 s důrazem na první popřevratové roky, vyznačující se nejvyhrocenějším radikalismem. Autorka se při své analýze omezila na relativně úzký segment soudobých elit, a to na dělníky nominované k udělení státního vyznamenání. V rámci studie věnuje pozornost problematikým bodům při aplikaci tradiční teorie totalitarismu při výzkumu personální skladby elit komunistického establishmentu.

Charakteru konferenčního sborníku odpovídá appendix s biografickými medailonky jednotlivých autorů. Čtenářský komfort a základní orientaci v textech by jistě zvýšilo zařazení absenčních resumé či alespoň abstraktů jednotlivých příspěvků. Někteří zahraniční

1 Miroslav JODL – Emanuel PECKA, *Teorie Elity*, Praha 1994, s. 42–52.

2 Edd. Ivana KOUTSKÁ – František SVÁTEK, *Politické elity v Československu 1918–1948*, Praha 1994; Jaroslav KREJČÍ, České elity v dějinné perspektivě, in: *Společnost v přerodu. Češi ve 20. století*. Sborník referátů z cyklické konference Demokracie 2000, ed. Vratislav Doubek, Praha 2000; Milena LENDEROVÁ, *O proměnách elit v českých zemích*, Vesmír, roč. 81, 2020, č. 3, s. 165–168.

3 Guy CHAUSSINAND-NOGARET et al., *Histoire des élites en France du XVI au XX siècle. L'honneur – le mérite – l'argent*, Paris 1991.

4 Hrsg. Lukáš FASORA – Ewald HIEBEL – Petr POPELKA, *Generationen in der Geschichte des langen 20. Jahrhunderts – methodisch-theoretische Reflexionen*, Wien 2017.

čtenáři nevládnoucí českým jazykem by pravděpodobně ocenili také překlady českých názvů citované literatury a archivních fondů, jako tomu je v případě příspěvků rumunských autorů. Vzhledem k rakouskému nakladateli knihy je třeba – alespoň ve vztahu k příspěvkům českých autorů – ocenit precizní sazbu diakritiky. Drobné pochybení v tomto ohledu, např. u jmen členů redakční rady v úvodu publikace, je třeba odsunout zcela na okraj. Stejně tak marginální jsou drobné „prohřešky“ v sazbě textu (např. str. 55 „*under the communist w latach dictatorship*“ apod.). Co se obsahu prezentovaných studií týče, editoři svazku v úvodním textu konstatují, že jsou členěny do trojice obecných kategorií. Vedle bilančních textů seznamujících odbornou veřejnost s výsledky dlouhodobých vědeckých projektů jsou to rovněž syntetizující texty zkoumající historiografickou reflexi procesu konstituování elit ve stavovské a občanské společnosti či úžeji zaměřené studie usilující o verifikaci obecných modelů a konceptů výzkumu elit za pomoci metodicky jasně definovaných otázek historické vědy. Kvantitativní zastoupení jednotlivých typů příspěvků je v tomto ohledu vyvážené. Totéž lze prohlásit o jejich metodickém, tematickém a chronologickém zastoupení. Prezentované texty v úhrnu podávají dostatečnou představu o tom, jaké jsou možnosti a limity užití sociologického konceptu elit v rámci současné historiografie a které prameny jsou k tomuto širokému rozpětí 18. – 20. století využitelné. Jestliže bylo záměrem publikace ověření teoretických konceptů empirickými fakty odvozenými z primárních zdrojů (viz úvodní text, s. 2), pak je možné prohlásit, že tohoto cíle bylo dosaženo. Závažnost a inovativnost jednotlivých příspěvků jistě nejspolehlivěji prověří příští badání. Přesto již nyní nelze pochybovat, že publikace v rámci daného segmentu historického výzkumu přispěje jak k aktuálně stále naléhavěji pociťované potřebě internacionální diseminace poznání, tak k širší interdisciplinární diskusi.

Ondřej Haničák

**Jaroslav MARIA, Já: vlastní životopis, ed. Filip Hynek, Praha: Academia, 2020, edice Paměť (sv. 112), 299 s. + 16 s. obrazové přílohy
ISBN 978-80-200-3073-3**

Nakladatelství Academia připravilo pro své čtenáře a milovníky literatury lahůdku v podobě dosud nepublikovaných pamětí českého advokáta, spisovatele, dramatika a esejisty Jaroslava Marii (1870–1942).

Autorovo poslední dokončené literární dílo supluje odbornou monografií, která o spisovateli se zajímavými životními osudy u nás dosud nevyšla. Spisovatelův Vlastní životopis, jak zní podtitul knihy, měl vyjít v roce 1942, ale po autorově zatčení za schvalování atentátu na zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha byl rukopis zakázán a později se již nenašel žádný nakladatel, který by našel odvahu dílo v Osvětimi zavražděného autora vydat.

Jaroslav Maria, jehož životopis navazuje stylem a formou na vlastní autorovu literární tvorbu dvacátých a třicátých let, považuje své vzpomínky za pouhé zápisky, kterým nepřikládá absolutní váhu. Pro čtenáře a zájemce o literaturu přelomu 19. a 20. století se však jedná o cenné informace k poznání umělecké atmosféry doby. Jaroslav Maria se totiž vedle líčení příběhů ze svého dětství, mládí, studijních let a počátků advokátní praxe pouští také do popisu inspiračních zdrojů pro svůj život a literární tvorbu. Čtenáři

se tak otevírá možnost poznat autorovy názory na hudbu Richarda Wagnera, Ludwiga van Beethovena nebo Bedřicha Smetany. Společně s autorem procestuje čtenář také podstatnou část Itálie a seznámí se s kulturními poklady této jihoevropské země. Za povšimnutí stojí také autorovo značně kritické hodnocení vývoje české literatury od 19. století po jeho současnost a osobnostní profily národních klasiků. Zajímavé je také autorovo zdůvodnění obratu od právnické literatury k románové tvorbě, kterou si kromě čtenářské popularity způsobil i řadu životních těžkostí, když jimi demaskoval společenské poměry první Československé republiky.

Součástí vzpomínkové knihy Jaroslava Marii tvoří vedle obrazové přílohy také dokumentační příloha sestavená z dopisů autora spisovateli Juliu Zeyerovi a přijaté korespondence z let 1937–1942. Inspirativní je také soupis knižně vydaného díla Jaroslava Marii.

Kamil Rodan

**Jan DVOŘÁK – Jaroslav FORMÁNEK – Adam HRADILEK, Čechoslováci v Gulagu III. (Příběhy krajanů popravených či vězněných v Sovětském svazu), Praha: Česká televize – Ústav pro studium totalitních režimů, 2019, 221 s.
ISBN 978-80-7404-328-4 (Česká televize)
ISBN 978-80-88292-52-4 (Ústav pro studium totalitních režimů)**

Kniha historiků pražského Ústavu pro studium totalitních režimů Adama Hradilky (1976) a Jana Dvořáka (1982), vytvořená ve spolupráci s publicistou a spisovatelem Jaroslavem Formánkem (1960), představuje volné pokračování dokumentárního cyklu České televize Čechoslováci v Gulagu (2017) a na něj navazující publikace Čechoslováci v Gulagu (Životní osudy krajanů postižených politickými represemi v Sovětském svazu), vydané v roce 2017 u příležitosti stého výročí ruské revoluce roku 1917 a knihy Čechoslováci v Gulagu II. (Příběhy krajanů popravených či vězněných v Sovětském svazu) z roku 2018.

Množství sesbíraného materiálu, atraktivita tématu, ale také nebývalý zájem veřejnosti přiměl autory projektu, aby do třetice všeho dobrého zveřejnili dalších dvanáct osudů Čechoslováků, kteří se v průběhu 20. století stali obětí perzekuce na území bývalého Sovětského svazu.

Podstatnou část knihy věnovali autoři tentokrát příběhům československých občanů, kteří se po násilné okupaci Československa nacisty stali součástí uprchlické vlny do Sovětského svazu. Namísto vřelého přijetí a ochrany se však dočkali zatčení tajnou policií NKVD a po vykonstruovaných procesech byli odsouzeni k nucené práci v Gulagu. Pozornost věnovali autoři také příběhům československých občanů, kteří se ani po uvěznění v Gulagu nevzdali a po dlouhá léta bojovali se sovětskou úřední mašinérií o své propuštění. Stranou nezůstali ani případy obětí Stalinova Velkého teroru druhé poloviny 30. let.

Čtenáři se tak v knize mohou na příkladu pracovníka pivovaru Josefa Jandury seznámit s hromadnou popravou osmdesáti Čechů v Žitomíru na svátek svatého Václava roku 1938 a s příběhem učitele Josefa Michalského, který se stal vězněm na Soloveckých ostrovech a do rodné vlasti se vrátil až se Svobodovou armádou na konci války v roce 1945. Tragiku nepostrádá ani životní osud Františka Tomečky, popraveného po propuštění z Gulagu roku 1938, životní úděl Otty Goldflama a jeho bratrů, zahnanych do Sovět-

ského svazu z tábora v Nisku nad Sanem, příběh spolupracovníků Heliodora Píky Pavla Cibereho, Andreje Patrise-Karpatského a Jakuba Koutného a mnoho dalších.

V celkem dvanácti příbězích, sestavených na základě soudních spisů a rozhovorů s rodinnými příslušníky se čtenáři seznámí s bezvýchodnou situací Čechoslováků, kteří se dostali do sovětské internace. Autenticitu jednotlivým příběhům dodávají vedle dobových fotografií také reprodukce dosud nezveřejněných archivních dokumentů a fotografická dokumentace osob a míst pořizená autory při výzkumu.

Kniha Čechoslováci v Gulagu III. (Příběhy krajanů popravených či vězněných v Sovětském svazu) představuje memento pro následující generace. Příběhy v ní obsažené zůstávají tichým svědectvím minulosti, ale i varováním a poučením pro budoucnost.

Kamil Rodan

Edd. Zdenko MARŠÁLEK – Jiří NEMINÁŘ, Ve dvou uniformách: Nuceně mobilizovaní do Wehrmachtu a jejich účast v odboji. Okolnosti, souvislosti, marginalizace, Hlučín: Muzeum Hlučínska ve spolupráci s Ústavem pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., 2020, 223 s.

ISBN 978-80-907054-2-5 (Muzeum Hlučínska)

ISBN 978-80-7285-253-6 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR)

Průběh druhé světové války nepochybně patří k vděčným námětům evropské historiografie. Nicméně problematika obyvatel okupovaných území, kteří sloužili v německých ozbrojených silách, zůstává tématem relativně málo známým a v kolektivní paměti často marginalizovaným či přinejmenším ovlivněným řadou stereotypů. O dílčí zaplnění této mezery usiluje recenzovaná publikace, jež vychází z příspěvků ze stejnojmenné konference, konané v Hlučíně v roce 2019.

Samotný termín „nuceně mobilizovaní“, který autoři používají, může být poněkud zavádějící, jelikož při existenci branné povinnosti ve Třetí říši byla drtivá většina příslušníků armády de facto mobilizována „nuceně“. Na druhou stranu i mezi obyvateli předmětných teritorií byli přirozeně muži, hlásící se do armády dobrovolně.

Text je rozdělen do čtyř tematických celků. Úvodní část sestává ze tří statí, věnovaných vymezení problematiky a přehledu dosavadního stavu bádání. Další okruh se zaměřuje na evropskou perspektivu problematiky, zejména na případy Francie a Slovinska. Kapitola Frédérica Stroha popisuje okolnosti odvodů v Alsasku a reflexi tématu v paměti regionu. Damijan Guštin ve svém textu nastiňuje poválečně začleňování nuceně mobilizovaných Slovinců do společnosti. Monika Kokalj Kovečar analyzuje právní postavení slovinských veteránů.

Třetí z tematických bloků obsahuje dvě statí zaměřené na prostředí českých zemí. Stať Vladimíra Piláta se zabývá přejímáním předválečných československých důstojníků německé národnosti do německých pozemních sil. Vedle rozboru příslušných právních norem autor přibližuje praxi na příkladu Josefa Elbla, který patřil ke kariéře nejúspěšnějším sudetským Němcům ve Wehrmachtu. Následuje studie Zdenka Maršálka o československých občanech, kteří se z německých ozbrojených sil dostali do řad zahraničního odboje. Důležitou součástí Maršálkova pojednání tvoří zejména typologie občanů mezivá-

lečného Československa v německé armádě v závislosti na okolnostech jejich mobilizace (sudetští Němci, smíšená manželství, tzv. volslistáři atd.).

Čtvrtá část monografie se pak soustředí konkrétně na případ Slezska. Z konceptu poněkud vybočuje kapitola Johany Wyss o slezské identitě a jejímu vztahu k „tradičnímu“ etnickému nacionalismu. Domnívám se, že tento text mohl být předřazen do úvodní části knihy, jelikož vyslovené teze do značné míry platí i pro další multietnické pohraniční regiony, jichž se „nucená mobilizace“ týkala. Následující kapitola Sebastiana Rosenbauma pojednává o Hornoslezanech v německých ozbrojených silách, přičemž rozlišuje mezi zkušeností občanů předválečného Německa a obyvatel polských území, přivtělených k Říši v roce 1939. Jiří Neminář se pak věnuje osudům obyvatel Hlučínska v československé zahraniční armádě. Ve vztahu ke slezskému prostředí by se nabízelo též zařazení samostatné kapitoly o specifické situaci Těšínska, jež je v knize jen rámcově naznačena ve statích Maršálka a Rosenbauma.

Potenciál pro srovnání zkušenosti „nuceně mobilizovaných“ a vnímání jejich „odlišného“ příběhu většinovou společností v jednotlivých státech byl v knize bohužel využit jen částečně, jelikož publikace postrádá závěr, jenž by shrnoval výsledky dílčích výzkumů, komparoval situaci zkoumaných regionů a formuloval zobecňující závěry. Namísto toho čtenář nalezne pouze německá resumé jednotlivých kapitol.

Navzdory uvedenému výtce lze publikaci hodnotit jako obsahově i graficky zdařilý počín. Kniha nesporně poskytuje cenné poznatky k „alternativnímu“ válečnému prožitku velké části obyvatel Slezska i jeho paralelám z jiných multietnických pohraničních regionů Evropy.

Ondřej Kolář

Libor MARTINEK: Laško-evropský básník Óndra Łysohorsky. Wrocław: ATUT, 2016, 221 s.

ISBN 978-83-7977-221-6

Libor Martinek touto knihou pokračuje systematicky v řadě monografií věnovaných významným autorům Těšínského Slezska 20. století. Tentokrát došlo na zřejmě nejrozpo-
rupnější jméno frýdeckého rodáka Óndry Łysohorskeho, vlastním jménem Erwina Goye (nar. 6. 6. 1905), polyglota, pedagoga a spisovatele. Přestože kromě přídomku lašský přisuzuje Martinek v titulu knihy básníkovi Łysohorskému i evropský význam, daný širokým zájmem jazykovědců a překladatelů o v podstatě exotický jazyk Łysohorského díla, neopomíjí docent slezské univerzity v Opavě ve svém důkladném a prameny podloženém výkladu Łysohorského kontroverznost tvorby a problematičnost povahy. Martinek je ve svých soudech jako poetův životopisec střízlivým pozorovatelem a glosátorem. Díky tomu se dostane čtenáři objektivního a fundovaného obrazu života Erwina Goye i díla psaného pod pseudonymem odkazujícím na rodné Beskydy (jméno dle zbojníka Ondráš a příjmení dle Lysé hory). Čtenář na základě Martínkových charakteristik a podrobných literárně-vědných rozborů dokáže v proudu vyprávění rozeznat příčiny a následky problematičného Łysohorského působení a díla, přestože je autor monografie občas v textu mírně shovívavým a chápavým hodnotitelem.

Je jisté těžké hodnotit v kontextu české literatury básníka, který po celý svůj život nedokázal být Čechem, protože prostě nechtěl a nedokázal to. Pro básně Łysohorského je

totiž z velké části typické záměrně užití vlastního umělého jazyka – laštiny, tj. idiolektu, který se podobá frýdeckému „přechodnému“ nářečí mezi češtinou a polštinou. Tento literární jazyk, užívaný v podstatě jediným člověkem, je Čechům a Polákům mimo region východního Slezska obtížně srozumitelným, českému čtenáři díky pravopisu připomínajícímu polštinu zřejmě o něco více. Martinek podrobně popisuje Łysohorského motivaci k literárnímu vyjadřování se prostřednictvím kuriózní „laštiny“, která nevyplývala ani tak ze separatizmu (přestože se Łysohorský vlastně literárně separoval k naprosté ojedinelosti), jako spíše z internacionalistického přesvědčení levicového intelektuála a z celoživotní stylizace do role buřiče a outsidera. Prostředkem této umíněné umělecké pózy se Łysohorskému stalo parafrázování regionálního nářečí a cílem bylo přitáhnout pozornost čtenáře ke specifickým regionu moravskoslezského podhůří Beskyd. Jelikož byl Erwin Goy celý život přesvědčeným komunistou, bylo jeho záměrem upozorňovat zejména na příklady sociální nespravedlnosti a nehumánnosti jednání, které dle básníka v rodném kraji rozhodně nezmizely se vznikem Československa. Přestože se Łysohorský neskromně považoval za následovníka Petra Bezruče a v některých básních jej i přímo parafrázoval, názorově se spíše přibližoval polským spisovatelům na těšínském Slezsku, kteří kritiku rakouského útlaku za monarchie po roce 1918 nahradili kritikou českého, potažmo pražského centralizmu a ignorace.

Historika regionu snad zaujme i fakt, že Łysohorský byl dokonce srovnáván s politicky zcela odlišným a o generaci starším slezským politikem Josefem Koždoněm (1873–1949), který byl představitelem specifických „šlonzáků“ – národně nevyhraněných obyvatel Těšínského Slezska, vyznavačů německé kultury, hlásajících odvislost od národních států a mluvících smíšeným česko-polsko-německým nářečím místo národních jazyků. Srovnání obou mužů vycházelo zřejmě z toho, že Łysohorský byl jako Koždoň absolventem německých škol od obecné až po vysokou, živil se jako učitel němčiny a tvořil paralelně německy. V němčině začal Łysohorský psát své básně poté, co mu bylo po roce 1945 v Československu znemožněno vydávat své básně v laštině. Kromě toho dali Koždoň i Łysohorský svým pojmům „šlonzáctví“ a „laštví“ jasně odštěpenecké ambice, Łysohorským vyjádřené v první polovině 30. let 20. století.

Abychom se vrátili opět od politiky k poezii: Łysohorský strávil převážnou část života jako učitel němčiny na Slovensku a vstoupil do písemnictví v roce první básnickou sbírkou Spjewajuco piaśc (1934), plnou jednotvárných a úderných sociálně kritických veršů v laštině. Martinek z těchto i dalších Łysohorského básní obsáhle cituje, často v úplnosti. Některé básně tak poprvé v překladu do češtiny představuje běžnému českému čtenáři, pro nějž je básnickova laština vycházející z hornoostravického nářečí nesrozumitelná. Větší výbor z Łysohorského díla v češtině totiž vyšel již před více než čtyřmi desetiletími (Jediný pohár, 1964).

Autor se velmi svědomitě zhostil úkolu představit co nejúplněji Łysohorského tvorbu. Svě ukázky z autorských textů a jejich hodnocení prokládá, kromě dřívějších biografických a autobiografických textů souvisejících s Łysohorského osobností, také citáty z archivních pramenů, zejména z básnickovy pozůstalosti v Muzeu Beskyd ve Frýdku-Místku. Martinek na jedné straně vymezil Łysohorskému místo v kontextu literární tvorby v českých zemích, na druhou stranu z biografie jasně vysvětluje naprostou ojedinelost a exotičnost Łysohorského básní a názorů. Tato cílená výjimečnost může zaujmout (a koneckonců i zaujala) celou řadu odborníků-slavistů, ale domnívám se, že těžko zasáhne širší čtenářskou obec. Již v minulosti české překlady Łysohorského, zbavené lašského nářečního

půvabu, nebyly hodnoceny výše, než jako značně jednotvárná revoluční poezie, fungující jen velmi omezeně mimo svět boje komunizmu o lepší zítřky. Je ale nespornou Martinovou zásluhou, že českému čtenáři přiblížil nejen Łysohorského vyspělejší básnickou tvorbu z období po roce 1939, kdy byl donucen přehnout před nacisty nejprve do Polska a poté do Sovětského svazu, ale také básnickovu německy psané verše po druhé světové válce.

Martinek také svou knihou koriguje Łysohorským budovaný vlastní obraz nepochopeného mučedníka a naznačuje, že pozici vydědence na okraji české kultury zapříčinila též básnickova neústupnost a jistá míra osobní arogance. Je pravděpodobné, že naprostá unikátnost teorie lašského národa s vlastním jazykem Erwina Goye uchránila, spolu s životem na Slovensku v bratislavském „závěťí“, od neblahých důsledků nařčení z buržoazního nacionalizmu a skutečného pronásledování za velkých politických procesů v 50. letech, přestože nepřítel měl mezi špičkami komunistické strany evidentně dost. Soudruzi v Praze jej však snad považovali nejspíše za podivína, kterého pro jeho solitérnost těžko mohli zařadit do některé z vykonstruovaných protistátních skupin jako jiné levicové intelektuály, se kterými se stýkal. Ironií osudu se Goy ve chvíli, kdy v druhé polovině 50. let 20. století konečně dosáhl kariéry vysokoškolského pedagoga, po dosažení docentury v roce 1960 duševně zhroutil a po rekonvalescenci odešel na počátku 60. let do invalidního důchodu. Těsně před smrtí byl v letech 1988–9 publikován v Kolíně nad Rýnem souhrn Łysohorského básnického díla v laštině (Laško poezija 1931–1977) a v němčině (Lachische Poesie 1931–1976). Básník zemřel 19. 12. 1989 v Bratislavě a je pohřben v rodném Frýdku. Do konce svého života nebyl ochoten přijmout fakt, který mu byl opakovaně předhazován literární kritikou; totiž, že měl svoji laštinu ponechat literárně-kulturním fenoménem a netvrdit, že Lachové jsou specifický národ na pomezí států Čechů, Slováků a Poláků. Łysohorský byl představitelem české kultury v regionu i v Praze několikrát varován, že svým osamělým horováním pro neexistující lašský národ a jazyk nechtěně podporuje iredentistické snahy národnostních menšin meziválečného Československa a koná práci „užitečného idiota“ pro slovenský, polský a německý separatismus. Na tomto výstředně originálním komunistickém básníkovi nám může být sympatické, že celoživotně odsuzoval národnostní šovinismus včetně šovinizmu českých komunistů po druhé světové válce. Díky svému vzdělání a jazykovému nadání byl Goy opravdu člověkem myslícím internacionálně. Tím více dodnes překvapuje, proč tak lpěl na své teorii lašského národa. Zůstává nám tak dodnes příkladem spisovatele, který se nedokázal národnostně ztotožnit s žádným státem a zůstal až do smrti spjat pouze s rodným krajem a jeho nářečím.

Jiří Šil

Josef KREUTER, Z Brandejsa do Bruselu. Vzpomínky na léta 1942–1993. Praha: Academia, 2019, edice Paměť (sv. 111), 520 s. + 16 s. obrazové přílohy. ISBN 978-80-200-3004-7

Diplomacie představuje sama o sobě obor zahalený tajemstvím. Příjemným a dlouho očekávaným nakladatelským počinem na knižním trhu se proto stala vzpomínková kniha československého ekonoma a porevolučního diplomata Josefa Kreutera (1942), kte-

rá českému čtenáři poodhaluje zákulisí jednoho z nejsledovanějších a nejatraktivnějších společenských oborů.

Josef Kreuter se ve svých vzpomínkách zaměřil na barvitě vyličení svého poutavého životního příběhu do vzniku České republiky na počátku roku 1993. Své vyprávění autor zacílil především na své působení v Ekonomickém a Prognostickém ústavu Československé akademie věd. Poté, co čtenáře seznámil se svým nelehkým dětstvím v dusné atmosféře 50. let na malém městě a se studentskými léty v Praze let 60., dal autor čtenáři možnost nahlédnout do pozadí československé ekonomiky období socialismu. Kreuter popisuje neúspěšné snahy ekonomů poskytovat československým politikům zprávy o bezútěšném stavu národního hospodářství a jejich marné volání po přestavbě stávajícího systému. Při vykreslování mechanismů práce v prestižních ekonomických ústavech se autor nevyhýbá ani charakteristice svých spolupracovníků, mezi které patřili například Valtr Komárek, Václav Klaus, Tomáš Ježek, Karel Dyba a Vladimír Dlouhý.

Důkladná ekonomická průprava a aktivní účast na transformačním procesu zajistily Josefu Kreuterovi významné posty poradců i po listopadových změnách roku 1989. Rozčarování z jednání bývalých spolupracovníků jej však na počátku ledna 1992 přimělo ke vstupu do služeb Ministerstva zahraničních věcí, kde mohl dle svých slov lépe uplatnit své schopnosti. Na diplomatickém postu v Paříži a jako vedoucí Mise ČR při Evropských společenstvích v Bruselu zapojoval po rozdělení Československa nově vzniklý stát do evropských struktur a vedl jednání o vstupu České republiky do Evropské unie. Josef Kreuter dokázal poodhalit zákulisí československé diplomacie v jednom z nejsložitějších období její existence. S nadhledem a humorem popisuje dělení zahraničních zastupitelských úřadů, utváření zahraniční politiky a jednání s významnými osobnostmi.

Zajímavou součástí knihy tvoří také humorné i dramatické zážitky z putování českou, slovenskou a francouzskou krajinou.

Vzpomínková kniha Josefa Kreutera představuje významný přínos pro poznání ekonomického zázemí normalizačního Československa a pro utváření české diplomacie v období její samostatnosti. Kniha by rozhodně neměla ujít pozornosti historiků ani zájemců z řad veřejnosti. Nezbyvá než se těšit na avizované pokračování autorových vzpomínek.

Kamil Rodan

Karel KUKAL, Deset křížů. Praha: Academia, 2019, edice Paměť (sv. 113), 136 s. + 32 s. obrazové přílohy. ISBN 978-80-200-3090-0

Vzpomínková kniha Karla Kukala (1927–2016) je obžalobou československého komunismu krátce po únoru 1948. Někdejší vězeň, umístěný do nápravně pracovního tábora, popisuje podmínky pracovních lágrů na přelomu 40. a 50. let v době nejtužší fáze komunistického režimu.

Obsahem Kukalovy knihy je rekonstrukce útěku skupiny vězňů ze šachty číslo čtrnáct v táboře XII. v Horním Slavkově 15. října 1951. Autor zachytil podrobný popis akce, při které se během pracovní směny rozhodlo dvanáct vězňů k útěku. Přestože se muklům podařilo utéct a dostat z tábora, zrada jednoho z účastníků výpravy způsobila jejich brzké

dopadení. Při srážce s oddílem SNB a příslušníky armády byla část vězňů usmrcena a část vrácena do tábora.

Karel Kukal, který byl v roce 1962 propuštěn na amnestii a o šest let později odešel do švýcarského exilu, shromažďoval léta informace o uprchlících a od přeživších si vyžádal svědectví, kterými doplnil svou výpověď.

Knihu Karla Kukala lze chápat jeden z kamínků mozaiky, které umožní usvědčit komunistický režim z jeho nezákonnosti a zločinnosti a rozhodně by neměla uniknout pozornosti českého čtenáře.

Kamil Rodan

Kronika / Chronicle

Odešel Kamil Rodan

V den uzávěrky tohoto čísla zastihla redakci zpráva, že v sobotu 30. října 2021 v Ostravě ve věku pouhých 43 let zemřel historik a vědecko-výzkumný pracovník Slezského zemského muzea Kamil Rodan.

Ostravský rodák a patriot přišel na svět roku 1978. K zájmu o novodobé dějiny jej přivedly mimo jiné též pohnuté osudy vlastní rodiny v letech nacismu a komunismu. Studium historie na Ostravské univerzitě zakončil roku 2008 obhajobou disertační práce o zemědělství v Rakousko-Uhersku v letech 1848–1918, později vydané knižně.

Po absolutoriu působil ve středním školství. Od roku 2014 pak začal pracovat na Oddělení historického výzkumu SZM. Badatelsky se věnoval zejména sociálním a kulturním dějinám 20. století. Vedle řady dílčích studií a drobných textů se stal autorem monografií o osudech absolventek a absolventů prostějovského gymnázia v letech nacistické okupace a o historii hostinců v Ostravě-Nové Vsi. V posledních letech se pak zabýval především životem a dílem slezského etnografa a folkloristy Antonína Satkeho. Téma prezentoval formou materiálových studií a také výstavou k desátému výročí Satkeho úmrtí v roce 2018. Ze zamýšlené čtyřsvazkové edice Satkeho korespondence však stihl připravit k vydání pouze první dva díly.

Kamil Rodan byl zároveň aktivní na poli popularizace dějin, v přednáškové a publikační činnosti se věnoval například historii evropských královských rodů nebo dějinám populární hudby socialistickém Československu. O uvedených tématech opakovaně referoval v médiích.

V tomto čísle Slezského sborníku přinášíme poslední studii zesnulého kolegy, zaslanou redakci na jaře roku 2021.

Ondřej Kolář

Workshop *Displaced Memories & Memories of Displacement. Vanquished Others, Silenced Past, and the Burden of Implication in the 21st Century*

Ve dnech 9. – 11. června 2021 se v Lannově vile v Praze uskutečnil workshop s názvem *Displaced Memories & Memories of Displacement* pod záštitou Francouzského ústavu pro výzkum ve společenských vědách (Centre français de recherche en sciences sociales, CEFRES) a Etnologického ústavu Akademie věd ČR. Cílem akce bylo hledání komparativních pohledů na problematiku nucených migrací ve 20. a 21. století ve vztahu k paměti a identitě vysídlených i těch, kteří nově osídlili jejich původní domovinu. Pestrá skladba přednášejících i dalších účastníků zajišťovala internacionální perspektivu výzkumu.

Celé třídní setkání probíhalo v konstruktivní a kolegiální atmosféře, umocněné faktem, že pro mnohé z účastníků se jednalo o první „prezenční“ akci tohoto druhu po delší pauze způsobené pandemií viru Covid-19. Akci v podvečer 9. června zahájily úvodní proslovy představitelů pořadatelských institucí a vstupní přednáška Johany Wyss. Ta po obecném metodologickém nastínění problému „vykořeněné paměti“ ilustrovala daný

problém na příkladu vyrovnávání se s odkazem druhé světové války v regionu Opavska a konstruování narativů o „pachatelích“, „obětech“ a „přihlížejících“.

Program pokračoval následujícího dne. První panel se věnoval otázce paměti a identity v regionech zasažených výraznými nucenými proměnami obyvatelstva. Thomas van de Putte (University of Trento) analyzoval konstruování obrazu předválečné Osvětimi, kde dochází k vytěsnění židovské minulosti města. Na podobný trend poukázala v následujícím referátu též Kateřina Králová (Univerzita Karlova) na příkladu řecké Soluně. Panel pak uzavřelo pojednání Michala Pavlásky (AV ČR) o komplikovaném začleňování reemigrantů z Jugoslávie do české společnosti po roce 1945, přičemž poukázal na fenomén tzv. koetnické pasti. Pozornost byla věnována i současným postojům potomků těchto reemigrantů.

Následující panel se zaměřil na vztah paměti, identity a politiky. Ondřej Kolář (Slezské zemské muzeum) pojednal o aspektech vytváření kolektivní identity mezi novoosídlenci v československém pohraničí po roce 1945 na příkladu západního Slezska. Katja Hrobat Virloget (University of Primorska) popsala proměny chápání předválečné a válečné minulosti na italsko-slovinském pomezí.

Třetí panel pak analyzoval otázku „interních cizinců“. Kateřina Mildnerová se zaměřila na případ nambijských dětí, na přelomu 80. a 90. let 20. století dočasně umístěných v Československu. Jejich komplikovaná zkušenost byla analyzována na základě rozhovorů s respondenty v Nambii i těmi, kteří později využili možnosti k opětovné migraci do ČR. Následující referát Jany Noskové (AV ČR) se soustředil na zkušenost Němců, kteří po nuceném transferu z let 1945–1946 zůstali v Československu. Téma bylo nazíráno perspektivou osobních příběhů a rodinné paměti. V rámci téhož panelu měl původně zaznít též příspěvek Irène Dos Santos (Université de Paris) o portugalské reemigraci ze ztracených kolonií v 60 a 70. letech 20. století, z technických důvodů však byl příspěvek odložen na následující den.

Čtvrtý panel sledoval problematiku krajiny a její role pro formování paměti a identity. Paul Bauer (UK) v metodologicky pojatém příspěvku pojednal o vnímání idealizované „krajiny předků“ v německojazyčném prostředí a o odrazu tohoto jevu ve výtvarném umění. Neža Čebon Lipovec (University of Primorska) analyzovala diskuze o architektuře a památkové péči v severní Istrii v kontextu slovinsko-italských vztahů. Druhý konferenční den pak uzavřela Catherine Perron (CERI) referátem o vnímání „německé“ minulosti na případu provinčního města Podbořany a prezentaci této problematiky na regionálně-historických a zpravodajských webech.

Třetí konferenční den odstartoval panel věnovaný místům paměti. Dominantním aspektem obou referátů v této sekci, jež přednesli Pierre Sintès (Aix-Marseille University) a Michèle Baussant (CEFRES), se stal tzv. „root tourism“, tedy putování potomků nuceně vysídlených osob do míst původu předků. Zatímco první z referentů téma nazíral v kontextu spletné etnické a konfesní struktury řecko-albánského pohraničí, druhá z přednášejících rekonstruovala zkušenost egyptských Židů. Poslední panel pak analyzoval roli hmotných artefaktů jako nástroje konstruování a udržování paměti. Máté Zombory (Magyar Tudományok Akadémia) popsal případ německých archivních dokumentů, odvezených v závěru druhé světové války spojeneckými armádami, jejichž pozdější zpřístupnění badatelům výrazně proměnilo chápání nacistických válečných zločinů. Maria Kokkinou (CEFRES) se zaměřila na roli fotografií pro sebe prezentaci a sebestylizaci řecké menšiny v Bulharsku.

Obecně jednotlivé dílčí příspěvky spojuje řada společných jmenovatelů. K těm lze nesporně řadit značné rozdíly mezi privátní a politickou podobou paměti a identity nuceně vykořeněných kolektivů a jejich potomků. Osobní příběhy často vybočují z rámce „národních příběhů“ a zažitých stereotypů. Patrným jevem se samozřejmě stává také idealizace „starých zlatých časů“. Zároveň se ukazuje, že s rostoucím časovým odstupem se otázka majetkových vyrovnání pro vysídlené kolektivy stává vedlejší a že primární místo zaujímá snaha o společenské uznání a o zachování „odkazu předků“.

Ocenění zasluhuje poměrně velký prostor, který organizátoři vyhradili diskuzím po jednotlivých panelech. Nelze než litovat, že z workshopu nevzejde shrnující publikace. Tu pouze částečně nahrazuje pořízený audiovizuální záznam.

Ondřej Kolář

BIBLIOGRAFICKÁ PŘÍLOHA / BIBLIOGRAPHY

CIBULKA, Pavel: *Čas změny: moravský a slezský venkov od zrušení poddanství po Velkou válku* / Pavel Cibulka, Pavel Kladiwa, Andrea Pokludová, Petr Popelka, Milan Řepa. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i.; [Ostrava]: Ostravská univerzita; Praha: Historický ústav AV ČR, v.v.i., 2021, 421 s. ISBN 978-80-7599-225-3 (Ostravská univerzita) ISBN 978-80-88304-47-0 (Masarykův ústav a Archiv AV ČR) ISBN 978-80-7286-369-3 (Historický ústav AV ČR)

Od poloviny 19. století se v českých zemích i v celé habsburské monarchii utvářela společnost založená na občanských právech a kapitálistických vztazích, nastala éra národních hnutí a velkých hospodářských změn. Tyto změny byly dosud sledovány spíše na městském prostředí. Publikace zachycuje společenskou transformaci z pohledu venkova. Vše započalo zrušením poddanství a celého patrimoniálního systému a zavedením obecní samosprávy. Venkov se ve sledovaném období se stále více propojoval s městským prostředím, a to hospodářsky, kulturně i politicky. Na venkově vznikly desítky záložní a hospodářských družstev, stovky spolků. Politizace venkova tvořila nedílnou součást zásadní proměny společnosti, kterou zpravidla označujeme jako modernizaci.

GRENDZIOK, Petr: *Lesní kostely: tajná bohoslužebná místa v Těšínském Slezsku: turistický průvodce* = *Leśne kościoły: miejsca tajnych nabożeństw na Śląsku Cieszyńskim: przewodnik turystyczny* / text a fotografie Petr Grendziok; překlad do polštiny Roksana Waraksa. Český Těšín: Městská knihovna,

[2021], 32 nečíslovaných s. ISBN 978-80-907671-3-3

Drobná publikace představuje tajná bohoslužebná místa v Těšínském Slezsku, kde se obyvatelé nekatolického vyznání tajně scházeli pod širým nebem v období nejtvrdší protireformace v 17. - 18. století. Popisuje devět tzv. lesních kostelů v české a polské části Slezských Beskyd, které leží na odlehlých místech vysoko v horách, kde nebyly, jak z názvu vyplývá, budovány žádné trvalé či dočasné stavby. Publikace je zároveň turistickým průvodcem, text je v češtině i polštině a obsahuje fotografie jednotlivých míst s popisem a přehlednou mapkou.

HOCHEL, Marian: *1820 – Opavský kongres: křižovatka evropské diplomacie / autorský kolektiv: Marian Hochel, Ondřej Haničák, Jiří Šíl (ed.), Romana Rosová et al.. Opava: Statutární město Opava, 2020, 261 s. ISBN 978-80-7572-025-2*

V souvislosti s výročí Opavského kongresu velmocí v roce 1820 vydalo statutární město Opava publikaci, která přibližuje nejen samotnou událost, ale i její souvislosti a dobový kontext. Text je rozdělen do pěti kapitol, které pokrývají širší období let 1815–1821. Na uvozující texty kapitol, které obsahují běžně neznámé informace o době před dvěma sty lety, navazuje vždy katalogová část rozčleněná do jednotlivých tematických hesel. Ta přibližují osoby, budovy, dokumenty psané i tištěné, umělecká díla a další obrazový materiál, jejichž společným jmenovatelem byla spojitost s dobou opavského setkání.

KNAPÍKOVÁ, Jaromíra: *Pozor, vyletí ptáček!: nejstarší fotografické ateliéry v Opavě 1860–1948* / Jaromíra Knapíková, Ondřej Durczak, Jiří Siostrzonek. Frýdek-Místek: Lukáš Horký – Surbanz, 2020, 271 s.

ISBN 978-80-907872-4-7

Kniha se zabývá především portrétní tvorbou opavských fotografů, ale zároveň představí málo známé nebo ještě nepublikované fotografie druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století. Vyplňuje další mezeru v historii města Opavy, která byla postižena historickými, společenskými, ekonomickými zvraty první poloviny 20. století. Byla přerušena sociální kontinuita, po poválečném vysídlení Němců z Opavy se vytratila důležitá část historické i materiální i mentální paměti. Autoři charakterizují jednotlivé opavské fotografické ateliéry, rozebírají společenský aspekt sledovaného tématu a zabývají se i technickými prostředky.

PRACNÁ, Sylva: *Městské divadlo v Krnově = Das Stadttheater in Jägerndorf v letech 1854–1944* / Sylva Pracná. Olomouc: Univerzita Palackého, 2021, 480 s.

ISBN 978-80-244-5776-5

Městské divadlo v Krnově bylo v českém Slezsku vedle městských divadel v Opavě a v Těšíně nejmladší a nejmenší z divadel s německy hrajícím souborem. Monografie podává chronologický výklad jeho historie. Autorka popisuje jeho produkci, potenciál publika, organizaci a umělecký dosah v širokém kontextu historie německojazyčného divadla na Moravě a ve Slezsku. Výklad doprovází rozsáhlý poznámkový aparát, obrazová příloha, rejstřík jmen, soupis zjištěného repertoáru a resumé v angličtině a němčině.

PŘENDÍK, Petr Lexa: *Procházky Ostravou: krok za krokem ulicemi města* / Petr Lexa Předník, Brno: CPress, 2021, 144 s.

ISBN 978-80-264-3562-4

Ostrava – to dávno nejsou jen doly, vysoké pece a komíny. Má nakročeno k nejzelenějšímu městu naší země. Kniha nabízí sedm tematických procházek Ostravou mimo klasických turistických okruhů. Trasy vás často zavedou na samou hranici města, ale i do srdce Ostravy, kde je překvapivý klid. Jedna z procházek vás pak seznámí se středem města, ovšem z netypického pohledu kavárenských výloh.

SAMEK, Bohumil – DOLEJŠÍ, Kateřina: *Umělecké památky Moravy a Slezska 3. O–P (2 svazky)* / Bohumil Samek, Kateřina Dolejší. Praha: Academia, 2021, 1252 s.

ISBN 978-80-200-3122-8

Třetí svazek Uměleckých památek Moravy a Slezska organicky navazuje na předchozí díly (A–I, 1994; J–N, 1999). Na vymezeném území se zabývá 270 sídelními celky, městy, městečky, vesnicemi a jejich částmi v abecedním uspořádání, obsahujícími díla umělecké povahy v rozsahu od slovanské kultury po současnost. Zabývá se historickým urbanismem, tvory z oblastí architektury, sochařství, malířství a uměleckého řemesla. Zmiňuje i depozitní instituce, archivy a muzea, a souborně charakterizuje jejich umělecké sbírky. Významnou součástí tohoto svazku je rejstřík umělců se základními biografickými údaji, zahrnující na 3000 jmen obsažených v dosud vydaných dílech, a také obrazová složka reprezentující 2010 fotografií a 356 výkresů.

ZORMANOVÁ, Lucie: *Polské národnostní školství na Zaolší = Polskie szkolnictwo narodowościowe na Zaolziu.* / Lucie Zormanová. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2021, 213 s. [Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach].

ISSN 0208-6336; nr 4013

ISBN 978-83-226-4024-1

Cílem této publikace bylo shrnout nejdůležitější fakta především o polském školství v Těšínském Slezsku od jeho vzniku až po současnost. Za tímto účelem byla provedena analýza materiálů a dokumentů a využita i analýza statistických dat. Empirická studie popisuje charakteristiky žáků, kteří navštěvují školy a mateřské školy s polským vyučovacím jazykem v Zaolziu.

Sestavila Alena Volná